

MANNEN EN VROUWEN

VAN

BETEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJEBENGBRACHT DOOR

Mr. J. KALFF Jr.

XXXIV

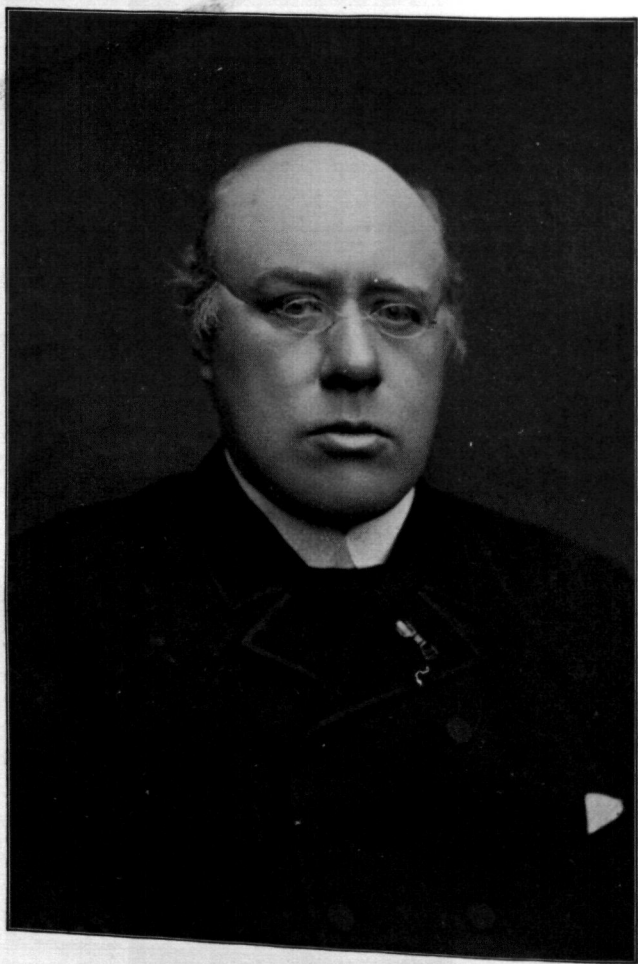
H A A R L E M

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON

1904

INHOUD.

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN, door Dr. G. Brom.....Blz.	1
KATE GREENAWAY en RANDOLPH CALDECOTT door C. Veth „	55
WILLIAM MORRIS, door Etha Fles..... „	95
PAUS PIUS X, door J. F. Kenens..... „	131
HERMANN SUDERMANN, door Mr. J. Kalff Jr..... „	175
CECIL RHODES, door Chr. Nuys..... „	227
S. J. WITTE, door Mr. J. B. Breukelman..... „	297
MALWIDA VON MEYSENBURG, door M. Bruijfel—de Favauge. „	347

DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

D^R. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

He who can view the world as a poet, is
always at soul a king. — Bulwer (*My novel*).

INLEIDING.

Voor zoover de heugenis strekt van het tegenwoordig geslacht, is wel geen Nederlander bij zijn dood zóó eenparig en algemeen, met zooveel eerbiedige en warme sympathie betreurd als Mgr. Dr. Schaepman.

De vorstelijke praal, waarmee zijn stoffelijk overschot in Rome ter aarde werd besteld, vond hier te lande een nog trefender wederga in de oprechte hulde, door woord- en penvoerders van haast iedere kleur en richting aan zijn nagedachtenis gebracht. Op het: „Quis non fletet — wie zou niet weenen” van minister Kuyper heeft nagenoeg het gansche vaderland een ongeveer ind. antwoord gegeven. Als een koning, om wiens verscheiden heel een volk treurt, zoo werd hij uitgeluid, deze groote Doode, van wien men getuigen kan, dat hij verreweg de populairste man is geweest in Nederland.

Nu de eerste indrukken van zijn aangrijpend sterven voorbij en de laatste tonen van het algemeen, te zijner eere aangeheven rouwkoor weggestorven zijn, schijnt het oogenblik gekomen, om rustig en kalm een Levensschets van den Ontslapene te beproeven, waartoe de Redactie van *Mannen van Beteekenis* mij uitnodigde.

Een *Levensschets* wel te verstaan. Dus geen lofrede. Nog minder een apotheose. Want zooals Mgr. de Aartsbisschop van Utrecht bij de plechtige uitvaart te Rijsenburg zeide: „Een lijkrede heeft de overledene niet gewild, omdat hij wist, dat het een lofrede zou zijn.” De eerbiediging van dien wensch geeft mij des te ruimer vrijheid tot een onbevangen oordeel, waar het leven en werken van Dr. Schaepman moet worden beschreven. Trouwens, zijn reusachtige figuur wordt door zóóveel glans omstraald, dat ze gerust een beetje schaduw kan verdragen en juist daardoor in nog scherper belichting zal uitkomen. Daar is niets volmaakt onder de zon, die zelve ook haar vlekken heeft.

't Spreekt ook vanzelf, dat hier niet meer geboden zal worden dan eene *schets*. Dus geen *levensbeeld*, „eene schets is veel bescheidener werk dan een volledig beeld¹ — nog minder een *geschiedenis*, die aanspraak maakt op volledigheid. In zijne „Herinneringen” over Thorbecke, schreef W. C. D. Olivier A^o 1872: „Om een levensgeschiedenis van Thorbecke te schrijven, die eenigszins het voorwerp ervan waard is, wordt een diepte van studie en een grondigheid van kennis, ook der bijzonderheden van dat leven vereischt, welke ik niet bezit. Om zulk een portret te schilderen, moet men een Rembrandt wezen.”

Hetzelfde geldt van Dr. Schaepman. Bovendien mag op hem toepasselijk heeten wat hij eens over Thorbecke schreef: „Zijn openbaar leven is de jongste geschiedenis van ons volk”.² Zeker ten volle, wat betreft de Katholieken in Nederland. Gelijk reeds elders werd opgemerkt: „De levensgeschiedenis van dien machtigen voorganger is de geschiedenis van het katholieke Nederland gedurende de laatste 25 jaren”.³

Doch zelfs in zulk een beknopte *Levensschets* als ik mij voorstel, is het onvermijdelijk, personen en zaken aan te roeren, die met het openbaar leven in nauwe betrekking staan, maar onwillekeurig pijnlijke herinneringen wakker roepen.

¹ Prof. I. V. de Groot in „De Violier” 13 Febr., Herdenkingsboek blz. 13.
² *De Wachter* (1872) blz. 4. ³ *Het Centrum*, 22 Jan.

Ik hoop dit onbeschroomd, zonder kwetsende bedoeling jegens wien of wat ook, te mogen doen. Nochtans niet meer en niet minder dan strikt door waarheidsliefde wordt geëischt. Bij het gesloten graf herneemt, ofschoon niet aanstonds in vollen omvang, de geschiedenis toch haar wezenlijke rechten.

't Ligt tevens voor de hand, dat iemand van zóó veelzijdige gaven en werkzaamheid als Schaepman, niet onder een enkel gezichtspunt kan worden gezien. „Zelden zag de historie in één man zooveel talenten vereenigd, die schijnbaar elkaar uitsluiten en toch in hem, door zijn machtige persoonlijkheid, tot volkomen harmonie waren vereenigd”.¹ Wij zijn dus vanzelf genoodzaakt, die veelzijdige figuur van verschillende kanten, onder verschillende opzichten te beschouwen.

Of ik wel genoegzaam op de hoogte ben van mijn onderwerp? Ter rechtvaardiging diene, dat ik gedurende ruim 20 jaar, sinds ik zijn leerling werd op het Seminarie te Rijsenburg, Dr. Schaepman zeer van nabij heb gekend, hem steeds zeer heb bewonderd en zeer liefgehad, en dat ik hem in zijn openbaar leven met steeds klimmende belangstelling heb gadedeslagen. Aan den „calor biographicus”, de pieuze warmte, die Macaulay den biograaf voorschrijft, zal het mij dus niet geheel ontbreken.

In de laatste paar jaren kwam er tusschen Dr. Schaepman en mij verwijdering, zoodat ik niet altoos heb gestaan onder den machtigen invloed zijner persoonlijkheid. Met wijlen Dr. Nuijens durf ik herhalen: Van den beginne af „heb ik Schaepman bewonderd en ben daardoor zijn vriend geworden; ik ben niet zijn bewonderaar geworden wijl hij tot mijn vrienden behoort.”²

Na deze inleiding, die als een soort overlegging van geloofs-brieven onmisbaar scheen, kom ik eindelijk ter zake, met de veelbeteekenende kernspreuk van Goethe voor oogen:

Aufrichtig zu sein, kann ich versprechen,
Unparteiisch zu sein aber nicht.

¹ Dr. Kuyper in *De Heraut*, 31 Jan.

² *Eigen Haard*, Febr. 1888.

OPKOMST.

Als Schaepman iemands leven en karakter moest beschrijven, dan zocht hij vóór alles opheldering omtrent familie, jeugd en naaste omgeving. „In de jeugd — zoo meende hij — ligt het woord, dat geheel het volgend leven verklaart.”¹

Zijn methode diene ons ten voorbeeld en wordt door hemzelf op treffende wijze als deugdelijk gestaafd. Ook indien ze in haar algemeenheid tegenspraak verdient, dan is toch op Schaepman de opmerking van Jan Holland zeer toepasselijk, dat de kinderen doorgaans van hun vader het karakter en van hun moeder den verstandelijken aanleg erven.

Herman Johan Aloysius Maria Schaepman werd 2 Maart 1844 geboren te Tubbergen, op het voormalige riddergoed de Eeschhof, waarvan de naam reeds in het begin der 15e eeuw voorkomt. Vóór het eenvoudige gebouw, met zijn uitspringenden gevel, ligt naar den straatweg een ruim plein, met schuren en stallingen van weerszijden. Het geheel is omringd door een gracht, waarop de Tubbergsche jeugd des winters gaarne schaatsen rijdt, en dient tegenwoordig, sinds 1898, als zomer verblijf van den marine-officier Paehlig.²

De vader, Theodorus Everardus Joannes Schaepman, werd geboren te Zwolle 26 Januari 1810 en overleed te Arnhem 5 Juni 1874.

Ten einde toe een warm patriot, trouw aan de vaderlandse geestdrift, waarmede hij in 1830 als luitenant der schutterij naar de wapenen greep, om den Tiendaagschen veldtocht meê te maken, en waarvoor hij tot Metalenkruisridder werd geslagen. Een forsche en stoere gestalte — wie denkt hier niet aan Goethe's:

Vom Vater hab' ich die Statur —

een echte grenadiersgestalte, die hoog boven de boeren zal

¹ *Menschen en Boeken* II, 68.

² *Centrum Zondagsblad*, 2 Dec. 1900; *Weekbl. v. Oldenzaal*, 28 Febr. 1903.

hebben uitgestoken, zeker hoog op hen neêrzag, toen hij achtereenvolgens burgemeester was van Hellendoorn en daarna, sedert Februari 1844, van Tubbergen. Maar als hij wilde, ook een echt-joviaal man, die van schertsen hield en oolijke beetnemerij, een gulle gastheer en op zijn beurt een dankbare gast aan den vriendendisch. Eindelijk en vooral, een door en door geloovig man, volgens traditie der vanouds warm-katholieke familie Schaezman, vol liefde jegens de Moederkerk, die terecht wordt geprezen als „la grande école du respect”, ook ten opzichte der geestelijkheid.

In 1853 verzocht en kreeg hij eervol ontslag als burgemeester van Tubbergen en vestigde hij zich, met de zijnen, in Arnhem, waar zijne vrouw geboren en getogen was.

„Mijn vader — zoo heeft Schaezman zelf eens verteld — ¹ was een van die menschen, in wie, zonder dat zij zelven het vermoeden, een dichter steekt.... Hun poëzie is een soort liefde tot het goede en groote. Zij zijn optimisten; zij droomen schoone dingen, die zij betalen met tochten van zwaarmoedigheid....

„Van een zeer kort verblijf aan een stedelijk gymnasium had mijn vader overgehouden een groote liefde voor poëzie. Schiller en Körner waren zijn uitverkorenen. Theodor Körner was misschien zijn grootste lieveling.”

Dien nieuwen Tyrtæus nam hij tijdens den Tiendaagschen veldtocht, waarvan hij nooit genoeg kon verhalen, in zijn ransel mée en diens strijdzangen, zooals *Schwertlied* en *Gebet vor der Schlacht*, liet hij reeds heel vroeg den kleinen Herman hardop voorlezen.² Dezelfde strijdlust werd in den jeugdigen knaap aangewakkerd door zijn grootvader, den burgemeester van Haaksbergen. Een halve eeuw later vertelt onze dichter nog met blijkbaar genoegen: „Van al de schoone dingen, die hij mij, zijn petekind, dichtend vermaakte, is er een in werkelijkheid tot mij gekomen: Laurent de l'Ardèche, *Vie de*

¹ *Verzamelde Dichtwerken* (Amsterdam 1899) Voorrede XII.

² Dr. Jan ten Brink *Gesch. der N. N. letteren in de 19e eeuw* (Amsterdam 1889) III, 165.

Napoléon, met de teekeningen van Horace Vernet. Nog is het een lust, er in te bladeren en te droomen. Het is mijn heldenboek" (t. a. p.)

Vader Schaepman genoot in Arnhem, te midden van zijn bloeiend huisgezin, een welverdiend „otium cum dignitate". Onder zijn beste vrienden telde hij den geestrijken en wel-sprekenden deken-pastoor Brouwer,¹ die hem ruim een jaar is vóórgegaan naar het graf. Hijzelf overleed in 1874, na reeds de opkomende glorie van zijn oudsten zoon te hebben aanschouwd. Deze schreef op zijn bidprentje, als een variatie op het *Onze Vader*, het volgende eenvoudig-roerende versje:

Onze Vader in den hemel,
Geef aan onzen vader rust,
Geef hem 't licht van Uwe glorie
Nu zijn licht is uitgebluscht;
Maak hem zalig, — zie wij weenen,
Onze moeder draagt haar kruis,
Geef ons allen eens den vader
Weder in Uw Vaderhuis.

De moeder, die haar weduwkruis nog vijf jaren zou dragen, was Johanna Francisca la Chapelle, geboren te Arnhem 5 Februari 1814 en daar overleden 20 Augustus 1879. Doorgaans wordt haar de voornaam: Elise, soms ook Emma, toegeschreven om de bekende initialen: *E. L. O.* te verklaren. Maar deze afleiding blijkt ongegrond en dus louter legendarisch. Haar intieme naam, en familie gebruikelijk, was: Nancy, als een welluidende naklank van haar Fransche afkomst. Want haar vader, Pierre Elie la Chapelle, was een Franschman, zoo men wil een Fransche Vlaming, die in 't begin der vorige eeuw uit Rijssel naar Rotterdam overkwam, waar hij huwde met Machtilda Henrica van Bisselich en zich kort daarop metterwoon vestigde te Arnhem, waar hij een aanzienlijken wijnhandel stichtte.

Toen „Nancy" met burgemeester Schaepman in 't huwelijk trad, was zij een zeer schoon en begaafd meisje. Zij teekende fraaie aquarellen voor haar bloedverwanten en vriendinnen, maakte

¹ »Mijn wandelvriend" noemde Sch. hem; dankrede 15 Augustus 1892.

Hollandsche en Fransche verzen, schreef zelfs berijmde brieven en kende op haar duim Frankrijk's klassieke dichters der 17^e eeuw. Zoo „was zij, van geboorte vol geest en vernuft, verrijnd en beschaafd door het lezen der groote auteurs”.¹ Zij beschouwde zuiver kunstgenot als een kostbaar bestanddeel van 's menschen levensgeluk en poogde reeds vroeg haar oudsten zoon in dit genot te doen deelen. Zij gaf hem Racine, Corneille, Molière en Lafontaine ter lezing en wees hem vriendelijk op de schoonheden dier onsterfelijke meesters. Toen iemand haar eens opmerkte, dat een jongen van tien jaar zulke dichters nog niet waardeeren kan, antwoordde zij: „Dat is ook niet noodig. Hij krijgt in elk geval iets in het hoofd, dat hij later kan begrijpen.”²

De uitkomst bewees schitterend, dat moederlijke scherpzinnigheid hier instinctmatig juist had gezien. De dichter erkende later: „Ik heb geen andere Muze gekend dan mijne moeder.” In zijn dichterlijk gemoed waren de eerste snaren losgemaakt en de nog sluimerende accoorden gewekt door een teêre moederhand.

Aan deze hoogbegaafde en sympathieke vrouw — het later gemaakte portret toont haar nog als een deftige en edele matrone, met fijne, intelligente gelaatstrekken — bleef Schaepman altoos met buitengewone liefde en vereering gehecht. „De liefde voor zijne moeder is de éénige liefde voor eene vrouw geweest, die ooit in het hart van den dichter heeft gehuisd.”³ Zij behoorde tot die uitgelezen vrouwen, van wie zoo natuurlijk als de adem van haar mond bezieling en veredeling uitgaan. Toen Schaepman het woord van Joseph de Maistre aanhaalde:⁴ „Ma mère était un ange, à qui Dieu avait prêté un corps,” zal hij ongetwijfeld ook aan zijn eigen moeder hebben gedacht. Zij was een ideale Christenvrouw, die eerst haar volle wijding ontvangt in en door den godsdienst en als

¹ Getuigenis van Dr. Schaepman *Verz. Dichtw.* XIV.

² Dr. J. ten Briak t. a. p.

³ Dr. Nuyens in *Eigen Haard* t. a. p.

⁴ *Menschen en Boeken* 2e Reeks blz. 2.

een priesteres in hare omgeving is. Naar het schoone gezegde van Kardinaal Von Diepenbrock: „Als de lieve God in 't hart der vrouw zijn altaar opslaat, dan wordt het geheele huis eene kerk.”

Toen Schaepman professor was op het Seminarie, ging hij bijna geregeld elken Zondagavond bij zijne moeder in Arnhem doorbrengen. Op zijn aandrang, meer dan uit eigen verkiezing, nam zij in 1877—'78 des zomers haar intrek te Zeist, en dan ging er nauwelijks een dag voorbij, dat zij geen bezoek kreeg van haar zoon uit Rijsenburg.

Haar overlijden vervulde zijn kinderhart met matelooze droefheid, die zich wel niet openlijk uitte in diepgevoelde lijkzangen. „Men legt de palmen der herinnering op het graf van vader en moeder in stilte neer, geheel zonder omgeving, alleen”! — zoo getuigde Schaepman naderhand, bij gelegenheid van zijn zilveren priesterfeest. Maar op het bidprentje zijner moeder schreef hij, als een variatie op het *Salve Regina*, de aandoenlijke dichtregels:

Wees gegroet, o Koninginne
 Moeder van barmhartigheid,
 Die hier hope geeft en leven
 Aan het kind, dat tot U schreit.
 Uit dit dal van [vele tranen
 Komt een moeder tot Uw troon,
 Draag haar op Uw moederarmen
 In de glorie van Uw Zoon.

Het huwelijk der echtelieden Schaepman-la Chapelle werd gezegend met zeven kinderen, waaronder slechts één meisje, Jacoba, dat weinige maanden na de geboorte stierf. Zes stevige jongens werden groot, waarvan onze Herman de oudste was en thans nog vier in leven zijn. Een woelig gezelschap, dat zestal Hollandsche jongens, op wie de schalksche levendigheid van Papa in gewis niet-verninderde uitgaaf scheen overgegaan!

Herman vond te Tubbergen geschikte leeraars, in den heer Pleij, die hem de Nederlandsche taal, en in den heer Ter Marsch, die hem in het Fransch en Duitsch onderwees. ¹ Te oordeelen

¹ Dr. J. ten Brink en Verz. Dichtw. t. a. p.; *De Tijd* 22 Jan. Tweede Blad.

naar een Nieuwjaarsbrief, dien hij op 9-jarigen leeftijd aan zijn „beminde Ouders” schreef en waarvan het origineel nog onder familiepapieren wordt bewaard, moet hij reeds toen bijzonderen schrijfaanleg hebben getoond. De forsche, duidelijke en regelmatige letters, het onberispelijke in taal en stijl geven zulks duidelijk te kennen.

Na voldoende Lager Onderwijs te hebben genoten, bezocht de levenslustige knaap 1857—'58 het progymnasium te Oldenzaal, waar Dr. F. C. Soer destijds rector was en de praeceptor M. van Groeneveldt hem Engelsch leerde uit de *Vicar of Wakefield* en tevens inwijdde in de schoonheden van Byron en Shakespeare. Beide leermeesters hield Dr. Schaepman heel zijn leven hoog in eere. Dr. Soer woonde in 1892 zijn 25-jarig priesterfeest bij. En nog onlangs vernamen we, hoe fideel de gevierde redenaar later te Oldenzaal kon schertsen met „monsieur” van Groeneveldt, van wien hij zooveel hield.¹

Piëteit, vooral jegens degenen die hem in zijne jeugd hadden welgedaan, zat den Doctor in het bloed en verloochende zich nooit.

VOORBEREIDING.

De eerste voorbereiding tot zijn levensstaat begon voor den jeugdigen Herman, toen hij in October 1858 vertrok naar het Klein-Seminarie te Kuilenburg.

Aanyankelijk wilde hij marine-officier worden, om op de ruime zee te strijden voor de Nederlandsche vlag. Maar zijn zwakke oogen verhinderden de vervulling van dezen wensch. De strijd lust bleef hem echter heel zijn leven bij, dat immers een consequente doorvoering zijner leuze was: *Credo, pugno*. Ook zijn liefde tot de zee, waarvan hij later zong:

De zee, de zee! Ze is ons in 't hart geboren . . .
Heel onze ziel is vol van golfgedruisch.²

Hem wachtte een edeler en hooger strijd, niet op den wijden

¹ *Het Centrum* 26 Jan.

² *Nieuwe Gedichten*. (Utrecht 1889) blz. 61.

Oceaan, maar op het onmetelijk gebied der geesten, niet alleen voor het vaderland, maar ook voor de eeuwenoude Moederkerk. Overeenkomstig vader's stillen wensch, die zijn zoon niets liever zag worden dan priester, koos hij den geestelijken stand. Naar Kuilenburg was nu de aangewezen weg.

Op dit Klein-Seminarie verbleef hij vijf volle jaren en hadden zijn leeraars „de bescheidenste, maar de moeilijkste taak, om een klein, bandeloos wezen, dat nog niet wist wat hij wilde of kon, te vormen tot een ontwikkeld stuk bruikbaar mensch voor de wereld.”¹ Hij voelde er zich vooral aangetrokken tot den goedgehartigen pater A. J. van Lommel S. J., een verdienstelijk geschiedvorschcr, onder wiens toezicht hij zich het vlijtigst toelegde op historische studie. Hij behaalde er eens den prijs voor den wedstrijd in Latijnsche gedichten,² maakte ook Hollandsche verzen en bezong o. a. al de patroonheiligen zijner familie. „Ik hoop — zuchtte hij later — dat zij het mij zullen vergeven; het zal wel een zingen geweest zijn. Gelukkig heb ik geen enkel van al deze verzen onthouden, en ik hoop en bid, dat een genadige Voorzienigheid ze teloor heeft doen gaan.”

Nochtans, van Schaepman's toen reeds veelbelovend talent is het volgende staaltje een merkwaardig bewijs. Tijdens zijn verblijf te Kuilenburg bracht de toenmalige vicaris-generaal Mgr. A. I. Schaepman daar een bezoek. Een der paters zeide toen: „Monseigneur, hier is een jongmensch, misschien uw neef. In dien persoon ligt een groot talent.”³

In den herfst 1863 werd hij student der theologie op het Groot-Seminarie te Rijsenburg. Aan 't hoofd dergenen, die hem „door leer en door leven tot een katholiek priester gevormd” hebben, stond toen de president F. P. van de Burgt, „een man, die boven alles een karakter was.”⁴ Onder de professoren blonk vooral uit de geniaal-aangelegde hoogleeraar in de kerkelijke geschiedenis en het Oude Testament W. G. van

¹ Dankrede 15 Aug. 1892.

² Dr. J. ten Brink 166.

³ *Eigen Haard* t. a. p.

⁴ *Menschen en Boeken* 3e Reeks. Inleiding XII.

Vuuren, dien Schaepman naderhand dankbaar herdacht „als den machtigsten hersenspijter ter wereld, die op mij althans een der stoutste operatiën volbracht.”¹ Van Vuuren was zelf een zeer begaafd leerling van Cornelius Broere.

De jonge theologant legde zich inzonderheid toe op de studie der leerstellige of dogmatische godgeleerdheid, der H. Schrift en kerkgeschiedenis. Hij dweept met de *Apologie* van Hettinger en Möhler's *Symbolik*, waarvan hij bijna altoos fragmenten op zak droeg. Hij verdiepte zich in de geschiedwerken van Döllinger en de *Conciliengeschichte* van Hefele; hij vergastte zijn weetgierigheid dikwijls aan de groote Kerkvaders; hij verslond, met onverzadelijken leeslust, de voornaamste letterkundigen, Nederlandsche, Fransche, Duitsche, Engelsche, wat al niet; hij verstoutte zich ook, verzen te maken....

Uit dien zorgeloozen tijd, vol dweperij en onbewuste verlangens, dateert zijn dichterlijke eersteling: *De Paus*. Hij las dit gedicht vertrouwelijk voor, eerst aan eenige vrienden op het Seminarie, vervolgens onder de vacantie aan zijn mentor kapelaan G. W. van Heukelum te Utrecht, zond het daarna ter inzage aan zijn voormaligen leermeester te Kuilenburg, dan te Katwijk, pater Koets S. J., en bleef maandenlang in bange verwachting over zijn geesteskind.

Kapelaan Van Heukelum hakte eindelijk den knoop door: zonder naam van den auteur — een seminarist mocht immers niet publiceeren — zou *De Paus* worden gedrukt bij de firma C. L. van Langenhuysen.

In de Paaschvacantie '66 togen de beide vrienden naar Amsterdam, en het gedicht werd door J. A. Alberdingk Thijm, hoofd der firma, genadig aangenomen. Tot groote verrassing van den jeugdigen Schaepman zette Thijm „zijn leeuwenmerk op het boekske”, door in zijn Voorrede te verklaren: „dat niemand zal aarzelen in den ongenoemden auteur van deze vaerzen een nieuwen Nederlandschen dichter te begroeten”.²

¹ Aangehaalde dankrede.

² *Verzamelde Dichtwerken*. XXV.

Hoe de ontluikende dichter er destijds uitzag? Naar zijn eigen bekentenis: „houterig, stijf, verlegen” (t. a. p.). Met iets lummelachtigs aan zich, als iemand die uit zijn krachten is gegroeid. Met een droomerige uitdrukking in zijn magere trekken, waar tevens een tinteling van ondeugenden humor in zijn grijsblauwe, achter een bril glinsterende oogen. Zoo moet wel ongeveer het uiterlijk zijn geweest, toen hij aan zijn vader, die immers ook zoo van grapjes hield, een nieuw portret stuurde met het spottende bijschrift:

Zie vaderlief, 't beeld van Uw eersten spruit,
De aapachtigheid kijkt hem de oogen uit!

Na „excellent” — zoo luidde het zeldzaam praedicaat, dat hij meekreeg van het Seminarie — zijne studies te hebben volbracht, werd Schaepman 15 Augustus 1867 priester gewijd. Omdat hij ruim een halfjaar te jong was en de noodige dispensatie niet tijdig overkwam, had zijne priesterwijding niet plaats te zamen met die van zijn overige klasgenooten, op Sint Laurensdag, maar op het Feest van Maria-Hemelvaart, tegelijk met die van den tegenwoordigen pastoor van Zeist W. B. G. Jansen, die in hetzelfde geval verkeerde.

De wijding geschiedde in de kathedraal te Utrecht, door Mgr. A. I. Schaepman, toen bisschop van Hesebon i. p. i., coadjutor en vicaris generaal van den aartsbisschop Mgr. Zwijsen. Deze bloedverwant¹ heeft op den verderen levensloop van onzen jeugdigen priester een zeer grooten en heilzamen invloed uitgeoefend. Weliswaar had de theologant Schaepman reeds in bijzondere mate de aandacht getrokken van Mgr. Zwijsen, die „zich met den kleinen seminarist wel heeft willen bezig houden en hem den weg naar Rome bereidde”.² Maar zijn vaderlijken leidsman en grootmoedigen Maecenas vond de nieuwgewijde priester in Mgr. A. I. Schaepman, den lateren Aartsbisschop van Utrecht (1868—'82), over wien de Doctor geen geheim

¹ De vader van Mgr. en de grootvader van dr. Sch. waren broërs.

² Aangehaalde dankrede.

verried, toen hij openlijk zei: „dat deze man mijn grootste weldoener is geweest”.

Naast en onder dezen edelen kerkvoogd dankte hij veel aan zijn vriend Van Heukelum, destijds kapelaan bij Mgr. Schaepman in de Metropolitaankerk te Utrecht. Aan Mgr. Van Heukelum en diens trouwen „maat” E. Geerdink, thans pastoor te Vianen, droeg hij later met warme dankbaarheid de 2e Reeks van *Menschen en Boeken* op. Beiden waren in den loop der jaren zijn reisgezellen op zeven verschillende groote reizen door Europa, zij bleven doorlopend zijn trouwe gezellen op de groote levensreis. Vooral aan eerstgenoemde was hij niet alleen „groote levensvreugde”, maar ook veel levenswijsheid verschuldigd.²

Spoedig na zijn priesterwijding kreeg Schaepman verblijf in de pastorie van zijn neef Mgr. den Vicaris-generaal en plebaan. Daar werd de reeds bestaande vriendschap tusschen hem en Van Heukelum nog vaster toegehaald. Zij waren immers „gelijkgezinden”;³ beiden geestdriftvolle vereerders van het Ware, Goede en Schoone; beiden vol idealen en baanbrekende plannen voor de toekomst. Kapelaan Van Heukelum maakte zijn jongeren vriend vertrouwd met de schoonheden der middeleeuwsche kunst en mystiek; bracht hem in kennis met kunstliefhebbers als August Reichensperger en Franz Bock, die aan de pastorie te Utrecht op bezoek kwamen; leidde hem rond in de Musea van Trippen- en Mauritshuis; hoorde met een critisch oor zijn pasgemaakte verzen, opstellen en preeken aan; kortom, opende hem over heel wat menschen en dingen, waarvan de neophiet wel nimmer iets vernomen had, een nieuwen gezichtseinder.

Op 9 Maart 1868 nam Mgr. Schaepman bezit van den aartsbisschoppelijken zetel. Hij bleef in de pastorie van St. Cathrijne wonen en behield daar zijn beide veelbelovende gunstelingen bij zich. Van Heukelum werd benoemd tot conservator van het Museum. Schaepman kreeg nog geen vaste

¹ Verz. Dichtw. XXXI. ² T. a. p. XXIII—XXIV. ³ T. a. p. XVIII.

aanstelling, omdat hij voor hogere studie was bestemd. Nu en dan preekte hij in de kathedraal en was overigens behulpzaam zoowel in de geestelijke bediening als op de aartsbischoppelijke secretarie.

De Vastenmeditaties, die hij in karakterbeelden der voornaamste persoonlijkheden van het Lijdensdrama uitwerkte en op den kansel der kathedraal voordroeg, maakten een meer dan gewonen indruk. Maar de redenaar had nog behoefte aan vorming en ontwikkeling zijner overmatige kracht: bij genomen proeven werd hem dan ook door Van Heukelum de critiek niet gespaard, en halflachend noemde hij dezen naderhand weleens zijn „leermeester in de welsprekendheid.”

In dit tuschenjaar kwam Schaezman ook dikwijls in aanraking met den beeldhouwer Royer en diens zwager, den architect Cuypers; met den hoofdredacteur van *De Tijd* Mgr. Judocus Smits; met den advocaat Mr. Lipman en den geschiedschrijver Dr. Nuyens; kortom met de uitstekendste geloofsgenooten van dien tijd.

Als onervaren seminarist werd hij inwoner van Utrecht; met een schat van kennis van menschen en boeken verliet hij, na een jaar, de grijze bisschopsstad, die aldus — men kan het gerust aannemen — een krachtigen stoot heeft gegeven aan zijn veelzijdige ontwikkeling.

Maar voltooid zou deze eerst worden in de wereldstad Rome. Aanvankelijk bestond het plan, dat Schaezman zijn hogere studies zou voortzetten aan de Alma Mater van Leuven. Ongetwijfeld zou hij daar met schitterend gevolg den doctorshoed hebben gehaald; maar in dorre boekengeleerdheid ware zijn dichterlijk talent misschien begraven en zijn spontaneiteit van geest, zijn vruchtbare actie verdoofd. Iemand als Schaezman zou eerst geraken tot volle ontplooiing zijner geestesgaven in Rome, de stad der Caesars en der Pausen, de eeuwenoude zetelplaats van het verhevene en schoone. Zoo betoogde met klem zijn enthousiaste vriend Van Heukelum, en het pleidooi werd gewonnen.

In October 1868 vertrok Schaezman naar het zonnige Zuiden. Nauwelijks in de Eeuwige Stad gevestigd (Via del Sudario 35) schreef hij aan zijn Utrechtschen vriend d. d. 5 November: „Rome, het eeuwige Rome, is reeds geheel en al mijn lievelingsstad"! Zij bleef het voor immer.

Nog twintig jaar later riep hij met ontroering uit: „Wie voor geheel zijn leven de zon in zijn ziel wil dragen, moet in zijn jeugd den vollen doop gaan halen van Rome's gouden zon.... Rome is de liefde, die de eerste liefde is, de oudste liefde wordt en die de jongste liefde blijft, de eeuwige".¹ Het stralende zonnelicht van Rome's onsterfelijke schoonheid is den jeugdigen Schaezman diep in de ziel gedrongen, om er nooit geheel uit te verdwijnen. Het bezielde hem telkens weer met nieuwe kracht, wanneer hij als dichter zijn beste liederen zong voor Rome en den Paus, of wanneer hij als redenaar de schare met zijn ultramontaansche geestdrift electriseerde. Het bescheen hem nog in zijn laatste oogenblikken, toen op 21 Januari van dit jaar 't purperen morgenrood boven Rome's zeyen heuvelen rees en zijn wegwijzer was van de Eeuwige Stad naar het Eeuwig Vaderland.

Schaezman beleefde in Rome een bijzonder gewichtigen tijd.

Hij woonde er de pauselijke Zouaven bij, waaronder zich toen bijna 1500 Nederlanders bevonden. Hij aanschouwde er, van nabij in particuliere audiëntie en op eerbiedigen afstand bij kerkelijke of openbare plechtigheid, de even gracieuze als grootsche verschijning van Pius IX: „een echten souverain van het hoofd tot de voeten.... met de majesteit van het kind en de majesteit van den man,"² altijd vol heerlijke beminnelijkheid, vol jong vernuft, altijd met den onsterfelijken glimlach in het oog."³ Hij was ooggetuige van het schitterende jubelfeest ter eere van Pius' gouden priesterkroon, zoo lusterrijk als het pauselijk Rome toen alleen nog vermocht te vieren.⁴

¹ *Menschen en Boeken* 3e Reeks VIII—IX.

² *Verz. Dichtw.* XXX—XXXI.

³ *Menschen en Boeken* 3e Reeks IX.

⁴ Vgl. »De Piusfeesten te Rome" in *Menschen en Boeken* 3e Reeks 7—50.

Als neef van den Aartsbisschop vergezelde hij dezen naar het Vaticaansche Concilie, waar honderden en honderden kerkvoogden, met hun beste godgeleerden naast zich delibereerden over het brandende vraagstuk der Onfeilbaarheid.

Hij genoot er vriendschappelijk verkeer met de eminentste woord- en penvoerders dier dagen: den geweldigen journalist Louis Veuillot, den welsprekenden Mgr. Dupanloup, den geleerden bisschop Von Hefele en zooveel andere roomsche coryphéeën, tot wie hij, zoowel door zijn familiebetrekking tot den Aartsbisschop als door zijn persoonlijke voorrang, gemakkelijk toegang wist te verkrijgen. Hij werd er opgenomen in het Letterkundig Genootschap der Arcaden, waar hij den herdersnaam kreeg van Tearco Tornaceo en de bloem van Rome's dichterlijke beschaving onder zijn medeleden telde, o. a. den toenmaligen kardinaal-aartsbisschop Joachim Pecci.¹

Een middelmatig sterveling kon op Schaepman's leeftijd, bij zulk een dagelijkschen en enormen toevloed van afwisselende indrukken, allicht in verwarring zijn geraakt. Doch zijn Herculesgestalte zag onvervaard over al dat menschengewoel heen; met zijn niet slechts lichamelijk, maar vooral ook intellectueel reusachtig verduwingsvermogen nam hij al die verschillende indrukken gretig in zich op, en wanneer het oogenblik kwam om er over te schrijven of te spreken, dan bleek terstond, dat van alwat hij gezien of vernomen had niets aan zijn opmerkingsgave was ontsnapt en dat hij zich van alles nog ten volle rekenschap kon geven.

Nog onder de versche indrukken verkeerende, schreef hij „in hoog opschuimende geestdrift”² zijn Romeinsche brieven aan *De Tijd*, die hier te lande haast algemeene verbazing wekten door hun koene vlucht en wegslependen vorm. Onmiddellijk na zijn terugkeer beschreef hij zijn herinneringen aan Rome en de laatste gebeurtenissen.³ Twee jaren later ontlastte hij zijn opgekropten wrevel tegen de dubbelzinnige houding

¹ Vgl. *Over de poëzie van paus Leo XIII* (Nijmegen 1898). Ter inleiding.

² *Menschen en Boeken* 3e Reeks XI.

³ T. a. p. 148—201.

van professor Friedrich en sommigen van diens medestanders.¹ Wederom een jaar verder schilderde hij de hartstochtelijke welsprekendheid van Cavour en Mazzini-in tegenstelling met de spontane en profetische welsprekendheid van Pius IX, „zoo vertrouwelijk en altijd zoo koninklijk, dat men van een improvisatore spreken zou, indien deze improvisatore geen harpe Davids droeg.”²

Zoo nam Schaezman, van zijn bijna tweejarig verblijf in Rome, een overvloed van kostbare herinneringen mee, die hij naderhand, als dichter, prozaschrijver en redenaar, met volle handen om zich heen zou strooien. „Iemand is wel doof, als hij den voetstap der groote geesten niet hoort, die hem te Rome steeds vergezellen”, heeft kardinaal Wiseman eens verklaard. Zoo duidelijk als wel ooit een vreemdeling deed, heeft Schaezman dien majestueuzen voetstap der groote geesten verstaan en de echo ervan heeft voller dan iets ter wereld door geheel zijn openbaar leven en werken geklonken.

Of hij te Rome veel theorie en wetenschap in den engeren zin heeft opgedaan, valt te betwijfelen. Wel volgde hij nu en dan college's van beroemde professoren als Franzelin, Perrone, Ballerini en anderen. Maar zelf bekent hij: „Het meest en liefst bracht ik mijn morgen door op den Palatijn.”³ En was het toen eigenlijk wel een tijd om rustig aan de studie te blijven?

De veelbewogen dagen gingen als onweërszwangere wolken voorbij. Telkens vertoonden zich nieuwe, heil- of onheilspellende teekenen aan den horizon. Men zou wel een oude boekenwurm moeten zijn, om zich dan op te sluiten in het studeervertrek. Zeker niet de 24-jarige Schaezman, tintelend van levenslust en zucht naar groote daden, met een scherpen blik voor alle verschijnselen des tijds en een warmkloppend hart voor alwat schoon en verheven is.

Toen hij in Juli 1870, na schorsing van het Vaticaanse Concilie, huiswaarts keerde, zal de doctorshoed, dien hij destijds

¹ T. a. p. 51-101. ² T. a. p. 213. ³ Verz. Dichtw. XXXVI.

aan de oude hoogeschool der Sapienza gemakkelijk kon verwerven, zijn dichterlijk hoofd niet veel zwaarder hebben gemaakt met theologische wetenschap. Doch van zijn tweejarig verblijf in Rome kon hij met vrijheer Von Stein zeggen: „Dort wird der ganze Mensch gehoben”!¹

Als een volwassen man, grijpt naar geest en gemoed, als een zwaargewapende krijger, hunkerend naar den strijd, als een elektrische batterij, klaar om zich te ontladen, kwam Schaepman uit Rome terug, geheel berekend voor de reuzentaak, die hem in zijn vaderland wachtte.

HOOGLEERAAR.

Als had de leerstoel der kerkelijke geschiedenis en van het Oude Testament, die op het Seminarie te Rijsenburg na de benoeming van professor Van Vuuren tot pastoor van Breukelen vacant bleef, op hem gewacht, zoo werd Dr. Schaepman, nauwelijks uit Rome teruggekeerd, in Augustus 1870 daarvoor aangewezen. Met vurigen ijver aanvaardde hij deze taak. Geschiedenis was altoos zijn lievelingsvak geweest, reeds sedert de prille jeugd, toen zijn vader hem uit Zwolle de *Vaderlandsche Geschiedenis* van Engelberts Gerrits had meegebracht,² en gedurende al zijne studiejaren.

Allermeest trokken hem de grootsche, ontzagwekkende figuren der kerk- en wereldhistorie aan: pausen als Gregorius VII en Innocentius III, keizers als Charlemagne en Barbarossa, Heiligen zooals Sint Benedictus en Sint Franciscus van Assisi, genieën als Luther en Bonaparte. Bij de verklaring van het Oude Testament voelde hij zich eveneens het meest aangetrokken door het verhevene Boek Job en het dichterlijke Hooglied.

Professor Schaepman gaf tien jaren lang wekelijks zijn vier lessen, tot 1880, toen hij voor de Tweede Kamer gekozen en dus ontslagen werd als gewoon hoogleeraar. Maar hij bleef „professor extraordinarius”. Tweemaal per week gaf hij nu vrije

¹ Dr. F. Hëttinger *Aus Welt und Kirche* (Freib. 1898) I, 31.

² *Verz. Dichtw.* XV—XVI.

voorlezingen over de nieuwere kerkelijke geschiedenis, doorgaans zóó boeiend en wegslepend, dat hij gerust een kwartier, een halfuur zelfs over den gewonen tijd mocht doorpraten, zonder dat iemand der toehoorders een teeken van ongeduld gaf.

„Als voor de vuist behandelde hij voortaan enkele meest geliefkoosde onderwerpen: op de eerste plaats de Hervorming met haar oorzaken en gevolgen, dan de Fransche Revolutie en het verband tusschen beide omwentelingen, het Josephisme, het liberaal-Katholicisme in de eerste helft onzer eeuw, den Syllabus, de Concilie's van Trente en het Vaticaan enz.”¹

Breed van opvatting gelijk hij in alles was, liet hij zich weinig in met jaartallen en feiten, niet meer dan strikt noodzakelijk werd geacht. Doch „met levendige kleuren maalde hij toestanden af; hij ging de ontwikkeling na van verschillende richtingen; in forsche lijnen schetste hij de karakters van beroemde mannen, die hun tijd hebben beheerscht” (t. a. p.).

Ook behandelde hij nu en dan actueele vraagstukken, naar aanleiding van eene vraag of interpellatie, door een der meer vrijmoedige leerlingen — professor was onder oud en jong zeer populair — in den aanvang der les tot hem gericht. Wat Schaepman eens van zijn voorganger en meester getuigde: „professor Van Vuuren had mij den schedel losgeslagen en met machtiger ideeën gevuld. Hij had mij de oogen geopend voor breeder, dieper, hooger vergezichten”,² — dat zullen op hunne beurt niet weinigen van Schaepman's leerlingen over hemzelf met grooten dank erkennen. En wanneer naderhand, bij politieke geschillen, de „overgrootte meerderheid” zijner geloofsgenooten tegen hem werd uitgespeeld, dan kon de Doctor gerust zijn, dat in het Aartsbisdom, waar de meeste geestelijken het zich een eer rekenden zijne leerlingen te zijn, de „overgrootte meerderheid” van den clergé trouw aan zijne zijde bleef. Zij was zijn nooit weifelende achterhoede, welke den

¹ *Het Centrum* 15 Aug. 1892. ² *Verz. Dichtw.* XVI.

vaak felbesprongen kampioen het bewustzijn gaf van een zekeren steun in den rug.

Nog onder een ander opzicht is de Rijsenburgsche leerstoel van invloed geweest op Schaepman's openbaar leven, namelijk als „de gunstigste gelegenheid, om zijn redenaarstalent te ontwikkelen. Daar heeft hij zijn aangeboren gave van improvisatie tot hooger volkomenheid gebracht; daar kon hij zich dikwijls oefenen in het debat; daar had hij menigmaal te antwoorden op tegenwerpingen of te riposteerden op kwinkslagen; daar eindelijk kon hij zich, en wat den inhoud en wat den vorm betreft, geheel en al doordringen van onderwerpen, die hij later voor andere hoorders in het openbaar zou bespreken.” (t. a. p.)

Was Schaepman een geleerde in den engeren, doorgaans gebruikelijken zin de words? Als men den nadruk laat vallen op dat *engere*, dan zeker neen. Hij was geen vakgeleerde, omdat zijn onverzadelijke weetlust zich nooit lang tot een enkel gebied bepaalde. Hij was te kosmopolitisch van geest, om zich onder één enkele wetenschappelijke vlag te laten inlijven. Omvangrijke geschriften zijn dan ook nooit van zijne hand verschenen. Men vertelt, dat hij overeenkomstig den wensch van zijn neef den Aartsbisschop het plan heeft gekoesterd om een standaardwerk te schrijven voor het katholieke Nederland.¹ Ook zou hij in zijn laatste dagen te Rome nog gesproken hebben van zijne „Philosophie der Historie”, die hij wilde voltooiën.² Dit zijn echter *pia vota* gebleven.

Als Schaepman zich de noodige rust had gegund, ongetwijfeld zou hij in staat zijn geweest om een wetenschappelijk standaardwerk te schrijven van den eersten rang, met name op wijsgeerig-geschiedkundig gebied.

Zijne belezenheid was ongelooflijk groot. De talloze boeken, die hij onder de oogen kreeg, las hij niet, maar hij verslond

¹ J. W. van Nispen tot Sevenaer in *Eigen Haard* 31 Jan.

² *De Tijd* 8 Febr. Derde blad.

ze, met een vlugheid, die zou doen twifelen aan zijn nauwkeurigheid, indien hij naderhand u telkens niet in verbazing bracht over zijn juist en volledig oordeel en haast onsljikbaar geheugen omtrent het eens gelezen werk. In zijn ontzaglijk-uitgebreide bibliotheek voelde hij zich thuis als een ijverig student in zijn handboek. Meermalen heb ik bijgewoond, dat het gesprek kwam op een of ander boek. Als blindelings haalde Schaezman het van eene der vele en lange rijen weg, en als 't ware op den tast sloeg hij de betreffende pagina open. — „Daar, lees!” — Inderdaad, het stond er getrouw, zeker in hoofdzaak, soms bijna woordelijk, juist zooals hij u te voren had gezegd.

Schaezman had ook de noodige taaie werkkraft van een geleerde. Geen natuurlijker verklaring zijner bekende initialen: *E. L. C.* dan: „Ego laboro constanter”, ik werk aanhoudend. Voor hem is de labor improbus „de groote levenswet” geweest. Hij kende „geen gezonder en geen zaliger”.¹ Voor hem, bij alle beslommering en afleiding, geen tijdverdrijf „so sweet as a book”, gelijk Kardinaal Manning zeide. Zelfs op reis was hij nooit zonder een zwaren tasch, die grootendeels met lectuur was gevuld, en nauwelijks zat hij in het rijtuig of spoorweg-coupé, of hij verdiepte zich in het lezen.

Eindelijk bezat hij in hooge mate den scherpen, doordringenden, verzienden blik, welke den geleerde tot ziener maakt en aan de afgetrokken wetenschap eerst de volle beteekenis geeft voor het leven.

Dat Schaezman desondanks niet als vakgeleerde heeft uitgemunt, is eenvoudig toe te schrijven aan zijn veelzijdige actie op literair en staatkundig gebied. Zijn impetueuze natuur kon zich onmogelijk neerleggen bij den regel: „In der Beschränkung zeigt sich der Meister”.

Niettemin danken wij hem verschillende kleinere geschriften en opstellen, die aan letterkundigen vorm een serieus-wetenschappelijk gehalte paren. Zoo bijv. de grondige studie over „godsdiens en volkswelvaart” (1875); zijn meesterlijk „Rooms-

¹ *Menschen en Boeken* 1e Reeks XL.

recht tegen protestantsch verweer" (1892); zijn verhevene en diepzinnige trilogie: „S. Thomas van Aquino" (1898); zijn geweldige polemieek: „Bolland en Petrus" (1900).

Naar aanleiding van dit laatste geschrift werd de insinuatie vernomen, dat Schaepman door andere roomsche geleerden zou geholpen zijn aan argumenten, citaten en teksten, om de houwen van zijn geestelijk zwaard te verscherpen.¹ Wie zoo in ernst zou gelooven, heeft Schaepman niet gekend. Zijn fierheid dulde nauwelijks, dat hij door anderen geholpen werd; zijn eerzucht rustte niet, alvorens het onderwerp, dat in behandeling kwam, geheel onder de knie was gebracht.

Toen hij met Alberdingk Thijm polemiseerde over het moderne tooneel, liet hij van de firma Nijhoff een groote kist vol Fransche en Duitsche tooneelliteratuur naar Rijsenburg komen: na enkele weken was hij al dat materiaal behoorlijk meester!

Een wetenschappelijke titel is van officieele zijde in ons vaderland aan Schaepman nooit toegekend. Geen onzer vier hoogeschoolen achtte hem een eeredoctoraat waardig, en de Koninklijke Academie van Wetenschappen hield angstvallig haar specialiteiten-deurtje voor dezen encyclopedischen geleerde dicht.

Ruimer van wetenschappelijk inzicht toonde zich de Alma Mater van Leuven, toen zij in 1883 Schaepman benoemde tot doctor honoris causa in de wijsbegeerte en letteren.

Verreweg het grootste gedeelte van zijn ambulant leven bracht Schaepman te Rijsenburg door. Wanneer een drukke Kamerzitting of woelige verkiezingscampagne voorbij was, dan zocht hij bij voorkeur rust op het Seminarie. In latere jaren kwam hij bijna geregeld des avonds van zijn veelvuldige excursies naar huis. Boven de vrije kamers, die hij eenigen tijd in de Papenstraat, zelfs boven het eigen huis, dat hij naderhand in de Nieuwe Schoolstraat te 's Hage bewoonde, ging hem toch altoos zijn ruime en gezellige, artistiek gemeubelde² kamer op

¹ *Holl. Revue* 5e jaarg. blz. 568.

² Vgl. Jan Kalf in *De Violier* 18 Febr. Herdenkingsboek blz. 32.

het Seminarie. Daar vond hij steeds aangenaam gezelschap, bij zijn boeken of bij zijn collega's, waarvan sommigen tot zijn intiemste vrienden behoorden. Daar gevoelde hij zich immer thuis gelijk nergens ter wereld.

Of hij voor zijn leerstoel te Rijsenburg het professoraat in de Nederlandsche letteren te Leiden, dat hem, naar men zegt, door minister Heemskerk werd aangeboden en daarna, op zijn aanbeveling, aan Dr. Jan ten Brink, misschien zou geruild hebben, indien niet de politiek hem toen reeds ingepalmd had, — wie zal het zeggen?

Voor het Aartsbisschoppelijk Seminarie is het een buitengewoon voorrecht geweest en zal het steeds een der schoonste gloriën zijn, Dr. Schaepman gedurende ruim 32 jaar onder zijn hoogleeraren te hebben behouden.

LETTERKUNDIGE.

Zijn eersten dichterroem verwierf Schaepman als 22-jarig seminarist door zijn anonieme uitgave van *De Paus*. Naar aanleiding van dit sensatiemakend gedicht zou de grijze Jakob van Lennep hebben uitgeroepen: „Vondel is onder ons verzezen!”¹ De wel-ingelichte Nuyens maakt ervan, dat Van Lennep heeft gezegd: „Een nieuw dichter der *Altaergeheimnissen* is weder opgestaan.”² Thans echter kan men gerust aannemen, dat Schaepman aan deze hooggespannen verwachting niet ten volle heeft beantwoord.

Zijn tweede gedicht: *De Leeuw en haar koning*, „de harts-tochtelijke uiting van een vlammeende geestdrift, van geloof en liefde,”³ verscheen kort na zijne priesterwijding, op naam van den auteur. Evenzoo het feestgedicht *Vondel*, bij gelegenheid der onthulling van Vondel's standbeeld. De onvergetelijke strofen:

Rijs nog eenmaal voor mijn oogen
Fiere, heerlijke Amstelstad,
Die de schatten eener wereld
In Uw grachtengordel vat;

¹ Dr. W. Everts *Gesch. der Nederl. letteren* (1868) II. 192.

² *Eigen Haard* t. a. p. ³ *Verz. Dichtw.* XXIX.

misschien wel de gloed- en klankrijkste, die ooit uit zijne pen vloeiden, heeft Schaezman in één nacht geschreven en persklaar gemaakt. Spoedig op elkander volgden in 1867 *De pers* en *S. Maria, de zondaresse van Egypte*. Laatstgenoemd dichtwerk bezorgde hem „de groote vriendschap van Potgieter.”¹

Toen Schaezman naar Rome ging ter voltooiing zijner studies, was zijn naam als dichter reeds voorgoed gevestigd.

Eén omstandigheid was hem daarbij zeer gunstig: de betrekkelijke leegte aan den hemel onzer vaderlandsche poëten. Da Costa was heengegaan, de ster van Beets en Potgieter reeds aan het tanen; De Génestet, Hofdijk en Ten Kate, sterren van den tweeden rang, blonken nog het meest. Geen wonder, dat Hofdijk toen bezorgd schreef: „Met geringe uitzondering kan alzoo een onbevangen oordeel heden niet anders getuigen dan: onze Letterkunde verkeert in een periode van rustige kalmte”; en dat hij nergens een „krachtig talent” ontwaarde, „waarin onze Letterkunde een vonkelend gesternte ziet opgaan, dat met overstralenden glans belooft te schitteren.” Tenzij — voegde hij eraan toe — het de jeugdige, onbekende dichter ware van *De Paus*, over wien zich evenwel de vraag opdringt: „Zal hij zich handhaven op het gebied der poëzij?”²

Tijdens zijn verblijf in Rome heeft Schaezman *Het Lied des Konings* gemaakt en nog enkele verzen, ter verheerlijking van de Eeuwige Stad en haar wonderbare schoonheid.³ Na zijn terugkeer, in 1871, verscheen *Parijs*; een jaar later *Napoleon*, geprezen als een zijner beste gedichten, uitmuntend door treffende uitbeeldingskracht en dramatischen hartstocht. Verder schreef hij tal van feestzangen en gelegenheidsgedichten in verschillende periodieken.

Zijn toppunt van dichterroem bereikte Schaezman door de *Aya Sofia* (1886), „de rijkste en weelderigste vrucht van zijne dichterlijke droomen, gedroomd, toen hij door het aloude

¹ Verz. Dichtw. XXVII.

² *Geschiedenis der Ned. Letterk.*, door W. J. Hofdijk (4e druk 1867) 521—522.

³ Verz. Dichtw. 155—179.

Byzantium dwaalde en vol eerbied het heiligdom betrad"¹ van dien naam. Ofschoon nog in zijn volle kracht zich toonende, slaagde hij toch niet zoo schitterend met zijn eeuwgedicht *Van het h. Sacrament van Mirakel tot Amsterdam* (1895), waarmede hij Broere's dithyrambe naar de kroon stak. Minder algemeenen bijval vond zijn *Kroningslied* (1898), vermoedelijk omdat de ooren van het letterlievend publiek reeds waren gewend aan de teëre, zoetvloeiende stemmingspoëzie der modernen en de forsché tonen van Schaepman's dichterlijke krijgsklaroen moeilijk konden verdragen. Zijn laatste gedicht was een Cantate, door Bernard Zweers op muziek gezet voor het gouden jubelfeest van Leo XIII; zijn eigenlijke zwanezang een minder gelukkig sonnet: „Voor het Hollandsche College te Rome.”²

Vraagt men naar de beteekenis van Schaepman als dichter, dan luidde en luidt het antwoord zeer verschillend. De uitbundige geestdrift, waarmede hij aanvankelijk werd begroet als „een tweede Vondel”, is reeds geruimen tijd bekoeld. De laatdunkende minachting, waarmee sommigen der modernen op Schaepman's „rhetoriek” hebben neergezien, begint eveneens plaats te maken voor een billijker waardeering. In een overgangstijd als onze Letterkunde thans doormaakt, schijnt het oogenblik om deze soort poëzie op haar juiste waarde te schatten, nog niet gekomen.

Allerminst acht ik mij geroepen om een besliste meening daarover uit te spreken. „Om een dichter te begrijpen moet men zelf dichter zijn” en zich opmaken:

Um den Dichter zu verstehn,
In des Dichters Land zu gehn.³

Twee bescheiden opmerkingen evenwel zullen mij allicht worden veroorloofd.

De eerste betreft den uiterlijken dichtvorm. Hieromtrent staan ons een paar merkwaardige zelfbekenentissen van den

¹ Dr. J. ten Brink 193. ² *Het Centrum* 2 Dec. jl. ³ *Verz. Dichtw.* XXXVIII.

dichter ten dienste. Zijn meeste gedichten zijn bestemd om hardop te worden voorgelezen, liefst door hemzelf. — „Wel heb ik steeds de gewoonte gehad, neen den lust, om mijne verzen, vóór hun uitzending naar de boekenmarkt, aan anderen voor te lezen.” — Wanneer *hij* ze dan ook voorlas, hetzij voor een groot publiek, hetzij in engen vriendenkring, dan maakten ze altoos een overweldigenden indruk. Zijn eigen bekentenis laat geen twijfel toe, waar hij schrijft: „*Vondel* heeft zijn ontstaan in de opdracht om te lezen. Al het overige ook.”¹ En zelfs in de Narede op zijn *Aya Sofia* (2e uitgaaf) droomt hij van: „Zangen, bewonderd door 't luistrend gewelf.”

Schaepman was een zanger, zooals de Germaansche barden en de middeleeuwsche minstrelen het waren, altoos rekenende op een begeesterd auditorium om zich heen.

De andere opmerking betreft den *inhoud* zijner gedichten. Meermalen gaf hij onbewimpeld te kennen, niets te willen weten van: „l'art pour l'art”. Zijn poëzie was echte tendenzkunst; zijn Muze ging „meest in strijdbare kleedij”;² hij was „een priester-dichter in 't ridderharnas”,³ en boven al zijn gedichten wappert de banier met de wapenspreuk: *Credo, pugno*.

Daarom telt men niet alleen zijn eerste en laatste, maar ook zijn meeste en beste gedichten juist onder die hij gezongen heeft voor Rome en den Paus, waarvan hij de paladijn was, de wapenheraut.

Daarom ook kón Schaepman niet uitsluitend dichter zijn en blijven. Op hemzelf is volkomen toepasselijk, wat hij eens over Paus Leo XIII schreef: „De persoonlijkheid overheerscht het dichtwerk. Het is niet met hem als met andere dichters, die de grootheid van hun persoonlijkheid vinden in hun poëzie.” Maar juist „deze grootheid, deze soevereine persoonlijkheid geeft het eigenaardige aan zijn poëzie.” Spel als zij somtijds, strijd voor innige en heilige overtuiging als zij gewoonlijk was, „zij is nooit beneden hem. Zij openbaart de veelzijdigheid, de breed-

¹ *Verz. Dichtw.* XVI en XXXV.

² *Nieuwe Gedichten* VIII.

³ „Van dag tot dag” *Hbl.* 11 Mei '99.

heid van zijn natuur en aanleg, maar zij verloochent geen seconde lang zijn karakter.”¹

Schaepman heeft Da Costa wel zijn „meester en heer”² genoemd, vooral in de eerste jaren. Maar hij neemt toch in de Nederlandsche letterkunde een superieure, volstrekt eigenaardige plaats in, de plaats eener „krachtige persoonlijkheid, ten volle man op zijn dag”.³ Hij is en blijft *de* Noord-Nederlandsche dichter van de tweede helft der 19e eeuw, die allermeeft op zijn katholieke landgenooten een bezielenden invloed heeft doen uitgaan in wellicht onberekenbare mate.

Dezen lof althans zal de geschiedenis den dichter Schaepman nooit onthouden, denzelfden als Brandt aan Vondel gaf: „Zijne Roomscheit hadt zijn liefde tot den Staat en de vrijheit niet vermindert, 't geen hij doorgaans in zijne vaarsen liet blijken.” En evenmin die andere lofspraak, door Dr. W. Jonckbloet aan Neêrlands oudsten en aanzienlijksten poëet toegekend: „Hij stelde het levendigste belang in al wat er grootsch of treffelijks gebeurde, vooral in zijn vaderland.... En als een echt Dichter had hij er behoefte aan, wat in zijn binnenste omging in zangen uit te storten, niet slechts voor zichzelf, maar voor geheel zijn volk.”

In zooverre was Schaepman een waardige nazaat van Joost van den Vondel en blijft ook voor hem de onsterfelijkheid niet twijfelachtig:

Maar uit het lied, dat in uwe echo fluistert
Straalt ons het licht, nog door geen nacht verduisterd,
Van Holland's trouw en Roomschen adeldom.⁴

* *
* *

Naar de meening veler bevoegden staat Dr. Schaepman als prozaschrijver hooger dan als dichter. Zijn eerste lauweren als stylist behaalde hij door zijn gloedvolle brieven uit Rome aan *De Tijd*, waarvan boven reeds melding werd gemaakt. In hetzelfde dagblad schreef hij, na zijne vestiging te Rijsenburg,

¹ *Over de poëzie van Paus Leo XIII* p. XII—XIII.

² *Verz. Dichtw.* XXIV.

³ W. G. van Nouhuys in *De Amsterdammer* van 25 Jan.

⁴ *Nieuwe Gedichten* 168.

tal van hoofdartikelen van letterkundigen en bespiegelenden aard, die op het eerste gezicht nauwelijks twijfel aangaande den auteur overlieten.

Te voren werkte hij reeds ijverig meê aan de uitgaven der „Katholieke-Nederlandsche Brochurenvereeniging”, in 1868 gesticht door Dr. W. J. F. Nuyens en diens schoonzoon Dr. E. P. J. van der Hurk. Zijn bovengenoemde opstellen over de Pius-feesten en „Rome, 1870” vonden er eene plaats. Drie jaar later, in het laatst van 1871, werd deze uitgaaf omgezet in *De Wachter*, en in 1874 werd dit maandschrift, om redenen van uitgeversbelangen, herdoopt tot *Onze Wachter*, die in 1884 werd samengesmolten met *De Katholiek*.¹

Gedurende twaalf jaren heeft Schaezman in *De en Onze Wachter* overvloedig meêgedeeld van het beste wat er omging in zijn geest en hart. Daar alleen reeds mag zijn werkzaamheid „bewonderenswaardig” heeten;² want verreweg de meeste opstellen waren van zijne hand, en de hieruit samengestelde bloemlezing werd in de vier uitgekomen Reeksen van *Menschen en Boeken* nog lang niet compleet. Zelfs „is het mogelijk, uit elk opstel van Schaezman in dit tijdschrift iets treffends of schoons te kiezen.

„Twaalf jaren lang maakte hij bijna maandelijks de vrucht zijner studiën over godgeleerde, wijsgeerige, historische en letterkundige onderwerpen in dit tijdschrift openbaar. Een schat van zeer fraai geschreven opstellen schijnt (daar) als verborgen” (t. a. p.).

„Daar heeft hij met frisschen kamp- en levenslust de grootsche gedachten neergeschreven, die zijn werkzame en peinzende geest, met een merkwaardige gaaf van intuïtie bedeed, zich over de groote mannen en feiten der historie, over kunst en letterkunde, over Kerk en Staatsleven had gevormd. Daar heeft hij de idealen geschilderd, die hij liefhad en aan zijn volk zoo vurig wenschte meê te deelen.”³

¹ *Eigen Haard* t. a. p.

² Dr. J. ten Brink 181.

³ Een studie door Dr. A. M. A. J. Ariëns (Haarlem 1889). blz. 11.

Een pasverschenen aflevering van *Onze Wachter* gold telkens als een nieuwe verrassing, voor niet weinigen als een événement. „De wonderbare veelzijdigheid van weten en kunnen scheen altoos weêr een nieuwe zijde te toonen; de met alles vertrouwde belezenheid was voor de meesten overstelpend en niet te benaderen in hare toespelingen; maar de echte kunstrijke vorm, sprankelend van geest en vernuft, bleef voor iedereen verheffend kunstgenot.”¹

Bovendien was Schaepman meerdere jaren lid der Redactie en medewerker van de *Haagsche Stemmen*, van de *Dietsche Warande en Belfort* en van *De Katholiek*.

De stijl van den Doctor, vol temperament en strijdlust als hijzelf, gloeiende van overtuiging en geestdrift, tintelend ook van gezonden humor, sidderend soms van geweldigen toorn, altoos doorvlochten met koene dichterlijke beeldspraak, heeft op bijna iedere bladzijde het eigen stempelmerk gezet. Waarover hij ook schreef — hetzij om met nadruk het goed recht van den h. Stoel te bepleiten, hetzij om roomsche corypheeën als de Maistre, Veuillot, de Montalembert, von Goerres, von Mallinckrodt op het schild te heffen, hetzij om groote landgenooten als Thorbecke, Groen van Prinsterer en De Savornin Lohman nauwkeurig te typeeren, hetzij om een letterkundige causerie te houden naar aanleiding van nieuwe boekwerken, hetzij om met godsdienstige of staatkundige tegenstanders ritterlijk den degen te kruisen, hetzij om bijv. in zijn later verloochende² *Corviniana* „met den geesel der satyre slagen toe te brengen, wier litteeken in geen jaren genas”³ — de stijl was altoos Schaepman in eigen persoon: „de man met het klotsen der zee in zijn oor; met zijn hart vol oorlogsmelodieën, bronzen tonen in marsch-tempo; met het blinkeren van magnaten-glorie in zijn oog, Transvalenwraakzucht in zijn tintelende vingeren; de man van ijzer en staal, altoos soldaat, altoos het *Credo*, *pugno* wapperend voor zich uit”⁴....

¹ A. M. C. van Cooth in *De Katholiek* Febr. 1903 blz. 112.

² *Menschen en Boeken* 1e Reeks XXXIX.

³ Dr. Kuyper in *De Heraut* 31 Jan.

⁴ A. M. J. J. Binnewiertz in *Van Onzen Tijd*. No. 1 blz. 36.

Meesterlijk geschreven is ook zijn *Nationale Kunst* (1887), waarin hij met den goudglans van zijn schitterenden stijl de groote schilders onzer „gulden eeuw” als 't ware in Rembrandtieke belichting zet. Daar heerschen nog volop de oratorische gloed en weelde, die over 't algemeen zijn proza kenmerken.

Naderhand werd dit soberder en pittiger. Niet meer stroo-
mend lava, doch kantig en fonkelend als geslepen kristal.

REDENAAR.

Onder de verschillende Muzen, die bij Schaepman's wieg haar gaven hebben uitgedeeld, is Polyhymnia, de Muze der welsprekendheid, zeker het vrijgevigst van allen geweest. Want hij „was boven alles redenaar”.¹ Als zoodanig behaalde hij dan ook zijn meeste triumpfen, staat hij in ons land, doorgaans zoo schaars met redenaars bedeed, onovertroffen, alleen.

Zijn eerste succès op de tribune dateert van de bekende Parkmeeting te Amsterdam in 1871. Daar voerden de beste katholieke redenaars het woord: Des Amorie van der Hoeven, Van Nispen tot Sevenaer, Haffmans en anderen; maar de 27-jarige Schaepman won stormenderhand den zegepalm. Op den kansel der kathedraal te Utrecht had hij toen reeds de feestpreek gehouden bij het zilveren pausschap van Pius IX; niet lang daarna publiceerde hij zijn plechtige rede over „de christelijke liefde”; later is hij nog bij menige gelegenheid van jubel en rouw als kanselredenaar opgetreden. Maar in zijn volle, geweldige kracht was hij dan eigenlijk toch niet. De gewijde plaats scheen hem eenigszins te belemmeren in zijn reuzenzwaai.

Bij voorkeur zocht hij daarom het profane spreekgestoelte.

Waarschijnlijk heeft in ons land nooit iemand zoo dikwijls, op zooveel verschillende plaatsen en over zoo uiteenlopende onderwerpen in 't openbaar gesproken als Schaepman. Onverschillig waar en wanneer hij optrad, hij kon altoos rekenen op een eivolle zaal. Iedereen wilde, moest Schaepman hooren. Een redevoering van hem was „the topic of the day”.

¹ „Van dag tot dag”, *Hbl.* 7 Maart jl.

Wat zijn onuitputtelijke gave van improvisatie al niet aandoorst: geschiedenis, letteren, kunst, charitas, wijsbegeerte, staatkunde, sociologie enz.! Wanneer hij zijn onderwerp maar eerst goed in gedachten meester was — de hoofdpunten zette hij meestal kort samengevat op papier — dan was hij doorgaans ook zeker van zijn gehoor, welk en hoedanig het wezen mocht.

Aanvankelijk scheen hij ietwat bedremmeld en met moeite wrong hij zich door zijn eerste volzinnen heen. Maar het auditorium was reeds geboeid door zijn imponeerende verschijning en beheerscht door zijn „koperen stem”, die als een brandklok de gansche zaal vulde en deed vibreeren. Spoedig wordt de redenaar zelf warm, te midden van al die stralende gezichten rondom en bij het doordringen in de kern van zijn onderwerp. De geest begint over hem vaardig te worden, het „feu sacré” hem te bezielen.

Daar breekt de woordenvloed los: breed en statig golven de perioden over uw hoofd; de spreker heeft u reeds geheel onder zijn suggestie. Een enkele kwinkslag, zoo verrassend en toch zoo natuurlijk, zoo edel van kaliber en toch zoo hamerend-raak, dat alle toehoorders uitbarsten in een schaterlach, geeft u een oogenblik verademing. Maar wederom houdt de overstelpende woordenstroom, als werd hij met een scheprad uit dien zwartgekleeden kolossus omhoog- en vooruitgedreven, u in zijne steeds snellere wieling gevangen. Ge wordt meegesleept, onweerstaanbaar, met toenemende vaart, ondanks uzelfen, over hindernissen en versperringen heen. Straks gaan de golven nóg hooger, nóg onstuimiger, als werden ze met geeselslagen voortgejaagd, als zat hun de loeiende Noordenwind op den hiel. Zoo ge nog tijd hebt voor bezinning, dan vraagt ge u ademloos af: waarheen, waarheen?

Nu en dan laat een donderend applaus u beseffen, dat ge toch niet alléén zijt in de toovermacht van dien orator, dat anderen óók zijn geweldigen invloed ondergaan. Maar opnieuw wordt ge door hem opgenomen; ge vergeet alle mogelijke tegenwerpingen of bezwaren; ge juicht en trappelt meê in ongekende vervoering; ge zoudt in staat zijn om alles te doen

wat die „Jupiter tonans” u gebod, zoo noodig voor en onder hem de barricaden op te wapen vliegen; ge zijt uzelf niet meer, maar een slaafsche onderdaan van dien souverainen gebieders, dien koning van het woord.

Zoo heerschte de redenaar Schaepman — wanneer hij tenminste „op dreef” was — over zijn toehoorders. Niet een of anderen keer slechts, maar tallooze malen. Niet enkel over geloofsgenooten, wanneer hij zijn vonkenregen deed spatten, in welks midden triumfantelijk de glorievolle naamcijfers straalden van Kerk en Paus; maar evenzeer, als hij voor andersdenkenden onze vaderlandsche dichters en kunstenaars verheerlijkte of zijn toorn liet daveren tegen snoode belagers van waarheid, vrijheid, recht.

Zijn meest bekende redevoeringen zijn: die over Da Costa op het Taal- en Letterkundig Congres te Middelburg anno 1872, waar „zijn indrukwekkende zeggingskracht hem aller bewondering veroverde”;¹ zijn dichtelijke gedachtenisrede op Vondel's sterfdag 4 Februari 1879 te Amsterdam; zijn karakteristieke rede op Daniël 'O Connell (1888), waarin hij onwillekeurig een treffend zelfportret gaf; zijn imposante rede op de Protestmeeting te Utrecht 17 December 1888, waar hij, omringd door alle roomsche Kamerleden en de élite van Neerland's Katholieken, als een ongekroonde koning was; „Jan Pieterszoon Coen”, bij de onthulling van des admiraals standbeeld te Hoorn 30 Mei 1893; „Herodes en Petrus”, uitgesproken in de Bossche kathedraal 22 September 1895; zijn politieke „leading speech” in Tivoli te Utrecht Mei 1897; zijn vurige rede op de Transvaalmeeting in den Haag (1899); eindelijk zijn laatste openbare, echt-klassieke rede bij de onthulling van Mgr. Hamer's standbeeld te Nijmegen 30 September j.l.

Voeg daarbij tal van doorgaans meesterlijke lijkreden, die hij op kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders en staatkundige vrienden hield, en die binnenkort in de 5e Reeks van *Menschen en Boeken* zullen verschijnen; van enthousiaste feestreden, die

¹ Dr. J. ten Brink blz. 188.

hij telkens uitsprak bij de viering van pauselijke of andere kerkelijke jubilé's en overigens bij voorname openbare feestelijkheden; van doorwrochte politieke en letterkundige lezingen, waarvoor haast iedere plaats van beteekenis tenminste éénmaal aan de beurt wilde komen; en ge hebt nog maar een flauw denkbeeld van Schaezman's oratorische vruchtbaarheid. Slechts een volledige collectie zijner redevoeringen, die wel nooit zal worden aangelegd, zou den redenaar Schaezman in zijn titanischen omvang voor het nageslacht kunnen bewaren, doch helaas zonder de electriseerende kracht van zijn levend woord.

Zoals nu reeds grif wordt toegegeven, zou uit zulk een verzameling ook afdoende blijken: dat weliswaar „zijne redevoeringen niet steeds dezelfde letterkundige waarde hadden of zich overal in welsprekendheid gelijk bleven. Maar één ding was altoos en overal het vaste merk: onbetwistbare superioriteit.”¹

Allermeest door zijn ongeëvenaarde welsprekendheid is Schaezman zoo populair geworden in het geheele land. „Vooral het volk, dat hem gehoord heeft, werd medegesleept door zijne taal, door zijne poëzie; het werd beheerscht door dat gevoel van kracht, hetwelk het instinctmatig gevoelt, dat in dien boezem huist.”² De sage, die over hem ging, dat hij met zijn beukende vuist katheders stuksloeg, is dan ook niet geheel verzonnen, maar berust op historische feiten.

Toen hij Februari 1884 in Odéon te Amsterdam voor een grootendeels socialistisch publiek zijn „Proeve van een Program” verdedigde en bij het debat eenigen zijner tegenstanders de eer der katholieke Kerk en Charitas dorsten aanranden, hield Schaezman met eene van verontwaardiging trillende stem een schitterende apologie, zóó overweldigend, dat de andersdenkende toehoorders vol ontzag en bewondering sprakeloos aan zijn lippen hingen. Toen kwam zijn ijzeren vuist, als ging het op een tegenstander, verpletterend op den houten lessenaar neer.³

¹ *De Katholiek* Febr. blz. 113.

² Nuyens in *Eigen Haard* t. a. p.

³ Vgl. *De Tijd* 31 Jan. Derde Blad en *Het Centrum* 2 Febr. Zondagsblad.

Niet zoo algemeen bekend, maar even teekenachtig is wat hem 28 Februari 1897 overkwam in de Zouavenvereening te Rotterdam. Hij sprak toen over het openbaar recht, dat tegenwoordig in de wereldpolitiek zoo schaamteloos wordt vertreden; juist in die dagen, toen de zes groote Mogendheden zich hadden vereenigd, om de Christenen op Kreta te bombarderen tot bescherming.... van den braven Turk, terwijl zij reeds een kwarteeuw den Roomschen Paus overlieten aan geweldadige overmacht. Hij reciteerde toen Vondel's achtstrofig gedicht *Op de Tweedracht der Kriste Princen* (1639):

De Kriste princen zitten vast
Malkanderen in 't haar;
Gansch 't Kristenrijk vervalt in last
En 't uiterste gevaar,
Als 't schip, dat met gekerfde mast
Flus schipbreuk lijden zal
En drijft naar lager wal.

De felle Turk, die Kristus kruist
Ziet ons krakeelen aan,
D'ervijand lacht nu in zijn vuist
En hoopt den klauw te slaan . . .

Bij het reciteeren hiervan geraakte Schaezman zóó in vuur, dat hij zijn rechtervuist letterlijk aan 't bloeden sloeg. Den volgenden avond bezocht ik hem. Zijne hand was met een linnen doek omwikkeld. Hij vertelde op mijn belangstellende vraag de oorzaak en liet mij het 8° deeltje van Vondel zien, waar de betreffende pagina nog met bloedvlekken was bespat!

Volksredenaar in den overtreffenden trap, was Schaezman ook een parlementair spreker van den eersten rang.

Gedurende ruim twintig jaar was hij in onze prozaïsche Tweede Kamer een der meest gevierde sprekers en wat de jonge Disraëli eens van Sir Robert Peel zeide, kan ook van hem worden getuigd: „He played upon the House like upon a fiddle”.¹

In zijn *Haagsche Omtrekken* heeft Netscher de oratorische

¹ Dr. J. ten Brink 163.

figuur van Schaepman in ons Parlement keurig geschetst. Men begrijpt daaruit volkomen, dat „een groote redevoering van hem een événement werd, hetwelk, indien het te voren was aangekondigd, de tribunes deed volstromen met toehoorders.”¹

Zelfs ver in het buitenland drong Schaepman's roem als redenaar door. Meermalen trad hij op in een openbare vergadering der Duitsche Katholiekendagen, o.a. te Bonn (1881) en te Keulen (1897); op het katholiek-sociaal en Eucharistisch Congres te Luik; op internationale congressen te Parijs enz. In Mei 1902 hield hij te Rome een rede over den staatkundigen toestand ten onzent. Zoowel in het Duitsch als in het Fransch — beide talen was hij flink meester — wist hij elk auditorium te boeien, haast evengoed als in zijn moedertaal.

Het vaakst en liefst sprak hij natuurlijk over den Roomschen Paus, zijn eerste en onvergankelijke liefde, inzonderheid ook als redenaar, sinds de Amsterdamsche Parkmeeting. Toen hij in December j.l. naar Rome zou vertrekken, vol nieuwen moed op herstel, zeide hij tot zijn broer Eduard, met saamgeknepen handen en bijna tranen in de stem: „Eén ding spijt me geweldig, dat ik in Maart te Utrecht de feestrede niet zal kunnen houden op den Paus.” Nog weinige dagen vóór zijn sterven uitte hij de hoop, dat hij op 's Pausen kronings- en jubelfeest, 3 Maart, voor een uitgelezen schaar vreemdelingen te Rome een Fransche redevoering zou kunnen afsteken.

Ook in de welsprekendheid, evenzeer als in de poëzie, bleef de liefde tot Kerk en Paus hem een onuitputtelijke bron van bezieling. Redenaar bij Gods genade, was hij vóór alles lofredenaar van Christus' Stedehouder op aarde, dien hij tot den laatsten ademtucht wilde dienen met het machtige wapen zijns woords.

De weergalooze kracht van dat woord is door hemzelf onbewust weergegeven, toen hij bij het graf van zijn boezemvriend Des Amorie van der Hoeven sprak (16 Oct. 1897): „Al deze

¹ De Tijd 22 Jan.

rijkdom van gaven openbaarde zich bij hem in een groote en wonderbare gave, zijn welsprekendheid. Wat zal ik hier zeggen van zijne welsprekendheid? Dat zij hoorbaar en voelbaar was in alles, wat hij sprak; in dartele scherts soms, in geweldigen ernst, in hooge verrukking? Dat zij de harten roerde en sloeg en uit die harten de beste dingen deed voortkomen zooals Mozes' staf, die uit de steenrots de levende wateren stroomden deed? Dat zij machtig was en levendig en lenig als het leven zelf? Zie, ik vat dit alles te zamen. Men zegt, dat het woord vergaet, vervliegt; vergaet als de ijste tocht in de ijle lucht.

„Voorwaar, het woord van zulk een man verkondigt ons volheerlijk, dat het woord de soevereine gave is van God, die is Het Woord.”

STAATSMAN.

„Men kan twisten over de vraag wat het hoogste is: alles aan de kunst te geven, alleen kunstenaar te zijn of zoo mogelijk een man te zijn op zijn dag. Het eerste kan de onsterfelijkheid waarborgen; het laatste geeft het leven, met al den arbeid, al den strijd, en moet het, met al het lijden, die het leven zoo groot maken.” — Zoo heeft Schaepman zelf eens geschreven, en hij voegde eraan toe: „Ik behoor te zeer tot de menschen om den zang tot mijn levensarbeid te maken.”¹

Men kan nóg, gelijk reeds te dikwijls geschiedde, twisten over de vraag, of wellicht Dr. Schaepman niet beter had gedaan, indien hij zich niet had begeven op het doornachtig veld der politiek, maar uitsluitend zich gewijd aan den dienst der fraaie letteren. Men staat nu eenmaal voor het feit en zal moeilijk kunnen ontkennen, dat Schaepman eerst in de politiek zijn beteekenis ten volle heeft ontwikkeld, dat juist in de politiek zijn verbazende werkkraft heeft geculmineerd. Of anders loopt men wezenlijk gevaar, Schaepman's van strijd-

¹ *Nieuwe Gedichten* blz. VIII.

lust blakende poëzie en welsprekendheid te verlagen tot het ijdele spel van een Rederijker, waaraan de serieuze achtergrond van den vollen, grooten levensstrijd ontbreekt.

Reeds spoedig na den terugkeer uit Rome werd zijn veelomvattend brein aangetrokken door „de Staatskunde, de lokkende Sirene voor zoo menig rijper geest,”¹ gelijk hij in 1873 van Charles de Montalembert verklaarde. Het kon moeilijk anders. Door zijn intieme vriendschap met Karel van Nispen tot Sevenaer en Des Amorie van der Hoeven, die hij op de Parkmeeting won.² Door zijn vaste medewerking aan *De Tijd* en „zeer vertrouwelyken en vriendschappelyken omgang met Mgr. Judocus Smits.”³ Eindelijk en vooral, door zijn onverzadelijke werkkracht, die hunkerde naar *dadens*; zijn strijdbare natuur, die zich eerst volop thuis gevoelde in de groote kampplaats der geesten, het worstelperk der politiek.

Niet weinige zijner hoofdartikelen in *De Tijd* werden al spoedig van staatkundigen aard. Bij dien arbeid erkende hij Mgr. Smits als zijn leidsman en leermeester, van wien hij naderhand met echte voldoening kon vertellen: „Dikwijls heeft Mgr. Smits in mijn artikelen de mooiste passage's — zoo geloofde ik althans — onbarmhartig geschraapt en zelfs heele opstellen naar de papiermand verwezen. Ik kan er hem nooit dankbaar genoeg voor zijn.” — In latere jaren schreef hij aan een zijner oud-leerlingen, ook een pasbeginnend journalist: „Ik zal u de roomsche journalistiek leeren, zooals ik ze van Mgr. Smits heb geleerd.” — Hij beroemde er zich op, het trouwst van allen te zijn gebleven aan de oorspronkelijke staatkundige traditie van *De Tijd* en het eerlijkst te hebben voortgewerkt in den waren geest van Mgr. Smits, „den eigenlijken stichter onzer katholieke dagbladpers.”⁴

Dr. Schaezman bleef van 1870 tot 1883 in de Redactie van *De Tijd*; „de medewerking op ongeregelde tijden duurde iets langer, tot ook daaraan door een meer en meer op den

¹ *Menschen en Boeken* II, 78. ² Dr. J. ten Brink 188.

³ *Menschen en Boeken* I, XXXIV. ⁴ *Verz. Dichtw.* XXXVII.

voorgond tredend verschil van politieke inzichten, o.a. betreffende de noodzakelijkheid van Grondwetsherziening, een einde kwam." ¹ Sindsdien zocht en verkreeg hij gastvrijheid in verschillende organen: de *Grondwet* van Roosendaal, de *N. IJsselbode* te Zwolle, *Ons Noorden* in Friesland, en eindelijk in *Het Centrum*, dat hem van 1886 af onder zijn vaste medewerkers telde en als „trouwe schildknaap” menigen harden strijd voor en met den vooruitstrevenden Staatsman te verduren had. In September 1900 richtte Schaezman een zelfstandig orgaan op: de *Chronica over Staatskunde en Letteren*, die ongeregeld het licht zagen.

Ook *Onze Wachter* bevatte reeds vóór 1880 eenige algemeenstaatkundige opstellen van zijne hand. Indien journalistieke arbeid de vóórschool mag heeten tot parlementaire actie, dan heeft Schaezman ongetwijfeld alle klassen dier school ijverig doorgemaakt. En met schitterenden uitslag. Want zijn dikwijls meesterlijke artikelen behoefden waarlijk geen onderteekening, om bijna uit iederen regel zijn forschen, dichterlijken stijl te doen herkennen.

Voor al op aandringen van zijn toenmaligen vriend Mr. L. Haffmans kwam Schaezman er eindelijk toe, naar een Kamerzetel te dingen. Te Breda ontstond een vacature door het overlijden van Mr. Luyben. Zoo goed als eenstemmig werd „onze Doctor” 6 Juli 1880 daar gekozen tot afgevaardigde voor de Tweede Kamer.

Deze verkiezing was een événement in ons land, waar eeuwenlang de Katholieken uit de Staten-Generaal werden geweerd en waar nog nooit een katholiek priester toegang had verkregen. Zelfs scheen dit laatste vlakweg in strijd met de oude Grondwet, die geestelijken en bedienaren van den godsdienst buitensloot van het lidmaatschap der Staten-Generaal. Want kon — zoo redeneerde men — een priester volgens de katholieke leer wel ooit zijn karakter als zoodanig verliezen? Evenwel, na lange discussie, besloot de meerderheid der Tweede Kamer

¹ *De Tijd* 22 Jan.

den nieuwgekozene toe te laten, tot welke liberale opvatting zijn reeds voorafgaande faam misschien niet weinig zal hebben bijgedragen.

Ook vele Katholieken, vooraan Alberdingk Thym, schudden bedenkelijk het hoofd over dit „wereldsch” optreden van een priester. „Zij hebben ongelijk gehad — schreef Dr. Nuyens reeds in 1888 — zij hebben niet genoeg er aan gedacht, dat Schaepman nooit iets zou gedaan hebben tegen het gezag, zelfs niet wat tegen den wensch zijner wettige geestelijkheid streed.”¹

Spoedig was Schaepman in de Tweede Kamer een meer dan alledaagsch lid. Hij boezemde respect in door zijn welsprekendheid, die tot bewonderend luisteren dwong; door zijn veelzijdige kennis op allerlei gebied; door zijn noeste werkzaamheid; door zijn eerlijk en loyaal karakter niet het minst, dat zelfs bij politieke tegenstanders het ingeroeste vooroordeel tegen een roomsch priester gemakkelijk wist te overwinnen. Geen hunner twijfelde ooit aan de oprechtheid zijner in de Tweede Kamer eens afgelegde verklaring: „Ik ben, naar ik meen, een goed Roomsche, maar ik ben ook een goed Nederlander” (5 Dec. 1899). Onder haast alle partijen kreeg hij persoonlijke vrienden, zeer intieme zelfs, die gaarne meêgenoten van zijn fonkelenden humor en „meest onvervalschte jovialiteit”.² Het duurde niet lang, of „de Doctor” was een der meest gevierde sprekers, meest invloedrijke leden, vooral meest populaire figuren in ons Parlement.

Door zijn aanvankelijk succès bemoedigd, stelde hij 12 December 1882 een motie voor, strekkende tot herziening der wet op het Hooger Onderwijs en tot vermindering van het getal Rijksuniversiteiten. Die motie werd natuurlijk door de liberale meerderheid in de wieg gesmoord en vond ook buiten de Kamer felle bestrijding.³ Weinig meer succès aanschouwde hij van zijn brochure: *Een katholieke partij* (1883). Deze „proeve van een program” voerde tot motto het gevleugeld woord van Broere: „De Katholieken maken een politieke persoonlijkheid

¹ *Eigen Haard* t. a. p. ² Damas in *Haagsche Omtrekken*.

³ Mr. J. d'Aulnis de Bourouill. *De motie-Schaepman en de wet op de Rijksuniversiteiten*. De voorsteller liet dit vlugschrift niet onbeantwoord.

uit, die vrijheid vordert." Maar het meerendeel der roomsche politici had toen nog niet voldoende besef van zulk eene „politieke persoonlijkheid", om in eenig vast program, ware het ook slechts een bescheiden proeve, smaak te kunnen vinden. De voornaamste katholieke bladen ignoreerden tamelijk voornaam het lijvige vlugschrift, dat echter naderhand maar al te vaak tegen den Doctor werd uitgespeeld. Mr. Julius Verwer wijdde er een niet eens hoffelijke „beoordeeling" aan, die „eigenlijk geen beoordeeling was, maar eenvoudig een vonnis, en een veroordeelend vonnis."¹

Mr. Joan Bohl, een ander geloofsgenoot, noemde toen — al even hoffelijk — onzen Doctor „een *man* in de dichtkunst en een *schaap* in de politiek". Voorwaar, de eerste beginselen der practische staatkunde zullen hem destijds wél moeilijk gebleken zijn.

Wanneer het bondgenootschap tusschen Katholieken en anti-revolutionairen in Schaezman's gedachten een vasten vorm heeft gekregen, is niet zeker na te gaan. Naar hijzelf mededeelt, is hij „steeds, ter wille van het beginsel en om redenen van practijk, een voorstander van samenwerking met de anti-revolutionaire partij geweest."² Naar zijn vriend pastoor Braam verklaarde, begon Schaezman „met dat doel voor oogen zijne politieke loopbaan, onder Mgr. Smits, aan de Redactie van *De Tijd*. Meer dan dertig jaren bleef het bevorderen van deze geheel nieuwe politieke constellatie: de samenwerking van Rome en Dordt, het richtsnoer van zijn denken en werken.... Lang vóór Kuyper op dit doel aanstuurde en kon aansturen, schitterde het voor de oogen van Schaezman."³

Voor hem gold allereerst „de vraag, of de Nederlandsche Katholieken, nu zij gelegenheid tot vrijen strijd hebben, mede zullen doen aan den strijd dezer eeuw". Voor hem ging het daarbij „om Christus' Koningschap op elk gebied". Voor hem waren „de Katholieken de eerstgeborenen op den vaderlandschen

¹ Verweerschrift van Dr. S. blz. 2.

² *Chronica* n°. 1 blz. 7. ³ *Woord en Beeld* Jan. 1902.

grond... en ook de eerstgeborenen waar het betreft den strijd tegen de revolutie, voor Christus". Wat kunnen zij dus beter doen dan met de „anti-revolutionairen zich verzetten tegen het liberalisme, dat is tegen de ontkerstening van het staatsrecht, tegen de wegvaging van elk christelijk beginsel uit de staatkunde?" Derhalve kon hij voor zijn geloofsgenooten „in den strijd onzer eeuw geen houding zien dan deze: met volle en ongerepte erkenning onzer eigen zelfstandigheid de hand gereikt aan allen, die met ons willen strijden voor Christus' vol, katholiek Koningschap." ¹

Schaepman's hoog-ideale opvatting der politiek werd alsnog door vele toongevers onder zijn geloofsgenooten niet gedeeld. Zij hadden, evenals Schaepman's vader, of nog behoord tot de „Papo-Thorbeckianen", die aan het samengaan met de liberale partij uitbreiding der godsdienstvrijheid bleven dank wijten. Of zij koesterden nog immer niet onverklaarbare vrees en achterdocht tegen de onverzoenlijke steilheid der „issus de Calvin". Alberdingk Thym achtte het z.g. Monsterverbond vlakweg onwaardig en onverstandig. ²

Niettemin ging Schaepman onverdroten voort, meer dan iemand, om voor het door vriend en vijand scherp gelaakte Monsterverbond propaganda te maken. „Hij heeft het aangeprezen en verheerlijkt in de pers en op meetings voor kiezers, tot in de meest afgelegen gemeenten en dorpen van Nederland." ³

Maar de coalitie der roomsche en anti-revolutionaire kiezers, geschoeid op de leest der bestaande kieswet, bleek meer en meer onmachtig om tot het beoogde resultaat te leiden. 't Hoogste wat men kon bereiken was... „het doode punt" of maar even daarover heen. Toen kwam de Grondwetsherziening aan de orde; zij scheen door uitbreiding van het kiesrecht den eenig mogelijken uitweg te bieden, dien Schaepman en zijn bondgenoot Kuyper dan ook gretig aanvaardden als een redmiddel uit de „Versumpfung" van ons staatkundig leven.

¹ *Menschen en Boeken* 1e Reeks XXIV—XXX.

² *Volksalmanak* 1886. Voorrede. ³ *Woord en Beeld* t. a. p.

Niet zonder averij kwam de Grondwetsherziening behouden aan wal. Niet dan nadat de katholieke fractie, ofschoon artikel 194 der Grondwet, aangaande het Onderwijs, ongewijzigd bleef, haar *Non possumus*-standpunt had prijsgegeven. Niet dan nadat Schaepman van zijn eigen partijgenooten in en buiten de Kamer de felste bestrijding ondervonden had wegens zijn „revolutionair” streven naar Grondwetswijziging. Zelfs werd hem door Roermond's afgevaardigde, Mr. Brouwers, in de volle Kamer, openlijk de Syllabus naar 't schuldige hoofd geslingerd!

Doch voor Schaepman werd gewoonlijk „chaque contrariété un affermissement”. Zijn moed, die soms aan vermetelheid scheen te grenzen, zette onvervaard door, ondanks alle tegenwerking. Ten slotte wist hij nog een zestal katholieke afgevaardigden om zich te verzamelen, met wie hij zijne stem voor de Grondwetsherziening uitbracht.

Dr. Nuyens erkende in 1888: „Misschien zou de nieuwe Grondwetsherziening tot de *pia vota* zijn blijven behooren, zoo Herman Schaepman zijn machtig woord en machtigen invloed niet in de schaal had geworpen vóór de beslissing, zooals zij thans tot feit geworden is. En naar mijn bescheiden meening heeft hij in dien geest gewerkt, omdat hij de geschiedenis van ons land en van onzen tijd kent.”¹

Het onmiddellijk volgend succès scheen deze opvatting te rechtvaardigen. De stembus van Maart '88 schonk de meerderheid aan het „Monsterverbond” en maakte het Kabinet-Mackay mogelijk. Schaepman had daarin, met de Savornin Lohman, overwegenden invloed en heette vaak „minister zonder portefeuille”. Zelfs sprak hij eenmaal, half in vergissing, van *zijn* Kabinet.²

De nieuwe Regeering bracht voornamelijk een herziening der Schoolwet tot stand, aan wier voorbereiding Schaepman, met Dr. P. J. F. Vermeulen, onder de Katholieken het leeuwenaandeel had. Men weet den treurigen afloop van het

¹ *Eigen Haard* t. a. p. ² *N. R. Ct.* 22 Jan.

Kabinet-Mackay: over den persoonlijken dienstplicht, voorgesteld door minister Bergansius, struikelde het en uitsluitend daarom werd het, zooals Windthorst eens van het Duitsche Centrum duchtte: „von den Feinden nicht besiegt, doch von den Freunden verlassen.”

Nu kwam voor Schaepman de meest kritieke tijd. Vruchteloos poogde hij met zijn reuzenkracht nog den wagen van Staat in het z.i. rechte, christelijke spoor te houden. Maar hij zou er zelf bijna onder zijn geraakt. Hij viel in zijn district Wijk bij Duurstede, dat hij sedert 1888 voor Breda had geruild; met hem viel ook de anti-liberale meerderheid. De *N. R. Ct.* schreef toen: „De katholieke partij heeft slechts één enkelen afgevaardigde verloren, maar die ééne telt voor tien.”

Gelukkig was Mr. Cremers, de grijze afgevaardigde voor Almelo, zoo bijzonder edelmoedig dien zetel voor zijn vriend Schaepman in te ruimen. Maar zoowel in als buiten de Kamer bleef de eenmaal uitgebroken partijstrijd voortduren, met nu en dan afwisseling van wapenstilstand. Sinds de dood, die groote vrede-tichter, tusschen beide gekomen is en althans de persoonlijke elementen uit dezen strijd grootendeels weggenomen heeft, zal het niet meer zoo moeilijk zijn, daarover een wel niet definitief, maar toch rustig en kalm oordeel uit te spreken.

Dezelfde strijd heeft zich herhaaldelijk voorgedaan, onveranderd in wezen, slechts verschillend naar de naaste aanleiding. Zonder in bijzonderheden te treden, wie in casu bij al die terugkeerende meeningsverschillen het meeste gelijk had — dat zou immers „napleiten” [zijn, waar Schaepman altoos van gruwde — zoo meen ik toch in deze Levensschets te mogen en te moeten wijzen op de algemeene oorzaken van het jarenlang onverkwikkelijk geharrewar in den boezem der katholieke Staatspartij.

Dr. Schaepman was, bij al zijn dichterlijk idealisme, toch een echte „Realpolitiker”, maar in den goeden zin des woords, niet zooals Bismarck en Chamberlain, maar zooals Paus Leo XIII. Hij vergat zelden of nooit, dat de Katholieken van onze ge-

mengde bevolking maar een zwakke minderheid zijn en dat, evenals naar kardinaal Manning's woord in iederen Engelsman een Cromwell steekt, zoo ook in iederen protestantschen Nederlander nog de geuzenaard te vinden is.¹ Ziedaar het eerste feit, waarmeê zijn scherpziend oog doorgaans rekening hield.

Het tweede feit is de toenemende democratische beweging onzer dagen. Gedurig breidt de volksinvloed in steeds wijderen kring en over steeds ruimer gebied van werkzaamheid zich uit. Om een sterke beweging in het goede spoor te houden, zoo meende hij met von Hertling, moet men niet vierkant er tegen ingaan, maar zich midden in eene stevige plaats veroveren, ten einde haar te kunnen leiden. Het wassende water zal men het best keeren door regulatie; als sluizen en dammen het werk alleen moeten doen, worden ze vroeg of laat door overstrooming weggevaagd.

Het derde feit is de geest van ongelooft en revolutie, die gedurig meer onze wetgeving en maatschappelijke orde bedreigt en waar tegenover de Katholieken, ruim $\frac{2}{3}$ der bevolking, niet onzijdig kunnen of mogen staan. Maar onzijdig wordt men zoo licht, althans „une quantité négligeable”, wanneer men niet *positief* optreedt om het kwaad te keeren door het goede, dat minstens in de gegeven omstandigheden bereikbaar is.

Deze drie overwegingen zullen „im Grossen und Ganzen” wel de hoofdfactoren zijn geweest, die Schaezman herhaaldelijk zijn eigen weg deden gaan in de practische staatkunde en zich afscheiden van het meerendeel zijner partijgenooten. Zoo in zake den persoonlijke dienstplicht (1891 en '98); bij de kieswet-Tak (1894); in de leerplichtquaestie (1900). Evenzoo bij de reeds besproken Grondwetsherziening (1887) en somwijlen ook in zake het Monsterverbond.

Degenen, die weigerden hem te volgen en hardnekkig een open of bedekten krijg tegen hem voerden, zijn ongetwijfeld door de beste intentie's bezielde geweest. Doch naar mijn bescheiden meening bleven zij nog te zeer hangen aan het verleden, toen

¹ Rede te Didam 18 Maart 1902.

de Katholieken van bestuurslichamen systematisch werden uitgesloten en toen nagenoeg alles, wat van Regeeringswege kwam, voor hen zoo al niet ongenietbaar was, dan toch een wrangen bij-smaak had. Meermalen ook was er dan bij het roomsche voor-geslacht reden om te zeggen:

Timeo Danaos donaque ferentes . . .

Nog iets van groote beteekenis.

De Nederlandsche Katholieken, ontwend als zij door eeuwen-lange verdrukking waren aan de algemeene landszaken, hadden zich — noodzakelijk gevolg — meer en meer op hun eigen, specifiek-roomsche belangen geconcentreerd. Vandaar ook de gewoonte, om elke opkomende quaestie aanstonds van zuiver-katholiek standpunt te beschouwen en zich, niet zonder angst-vallig wantrouwen tegenover den liberalen wetgever, vóór alles af te vragen, of en in hoeverre daarbij geen conflict met eenig katholiek beginsel te vreezen was.

Zoo kwam het maar al te natuurlijk, dat op het voorbeeld van Mr. Brouwers herhaaldelijk aan Dr. Schaepman, naar aanleiding der bovengenoemde strijdvragen, ontrouw aan de katholieke beginselen werd verweten. Nogeens, dit zal meestal in heiligen ijver en met eerlijke overtuiging gebeurd zijn. Doch sommigen dier ijveraars zagen weleens voorbij, wat pater A. van Gestel S. J. reeds jaren geleden schreef: „Niemand in het land, geen schrijver, geen Kamerlid, geen priester zelfs van den tweeden rang had, behalve de Bisschoppen, het recht om de toepassing der katholieke beginselen in Nederland te bepalen.”¹

Derhalve stond het Schaepman volkomen vrij om zijn eigen weloverwogen meening te volgen in dergelijke „vrije quaestie's.” Volkomen vrij om op de beschuldiging, dat hij verdeeldheid zaaide, te antwoorden: „Verdeeldheid scheidt niet hij, die een andere meening voorstaat, waar alleen hij, die zijn meening als de eenig ware wil doen gelden.”² Volkomen vrij om zich

¹ *Studiën* (1868) »Het Handelsblad en het mandement der Bisschoppen: blz. 4.

² *Het Centrum* 2 Mei 1890.

ook practisch te houden aan zijn juiste theorie: dat katholieke beginselen van staatsbeleid, „waar zij het eigenlijke leven raken, plooibaar en buigzaam zijn als het leven zelf en zich voegen naar iederen eisch van het leven, die niet in strijd is met de hoogste wet van God.”¹

Maar — zal men tegenwerpen — de partijdiscipline! Zeker, eene verbreking hiervan blijft in zich altoos betreurenswaardig en mag alleen geschieden uit beslist-overwegende redenen, gewichtiger dan de zaak zelve, waar het om gaat. Of Schaepman wel iederen keer, als hij „dissideerde”, genoegzaam de zwaarwichtigheid dezer redenen heeft gewikt en gewogen, ziedaar een moeilijk te beslissen vraag. Men vergete echter niet, dat ook vóór zijn optreden in de Kamer meermalen door katholieke afgevaardigden op belangrijke punten, zeer uiteenlopend werd gestemd en dat de vorming eener katholieke Staatspartij, die in gelid zou marcheeren, grootendeels zijn werk is geweest.

Te ontkennen valt helaas evenmin, dat Schaepman niet altoos den behoorlijken tact aanwendde of zich ook maar de noodige moeite gaf, om andere invloedrijke partijgenooten voor zijn baanbrekende ideeën te winnen. Dat hij niet altoos voldoende zelfbeheersching bezat om desnoods te zeggen: „Je suis leur chef; il faut bien que je les suive.” Dat hij „beter het groote in een tegenstander kon waardeeren dan het kleinere in een partijgenoot ontzien en rangschikken.” Dat „met hem medewerken op voet van gelijkheid en door zijn buitengewone gaven en door zijne persoonlijkheid in den regel uitgesloten bleef, hetgeen op den duur velen heeft gestooten en afgestooten.”² Dat zijne, hoe goed misschien ook bedoelde, *manier* van doen weleens herinnerde aan zijn eigen teekening van Charles de Montalembert: „Zijn ridderlijke moed deed hem den strijder eerbiedigen in den gehaten tegenstander; maar wie zijn vriend was en van hem verschilde in meening, mocht op een kille onverschilligheid rekenen, die heftiger was dan zijn toorn.”³

¹ Een katholieke partij blz. 10. ² De Katholiek Febr. 116.

³ Menschen en Boeken II, 64.

Deze . . . eigenaardigheden van karakter zijn „de knoesten, welke men aantreft in het taaie hout, waarin gestalten van zijn postuur en makelij met harden hamer zijn gebeiteld.”¹ Ze schijnen, in meerdere of mindere mate, nu eenmaal te behooren tot het heerschers-temperament van een geboren leider. Heeft niet de edele Dr. August Reichensperger zelfs over den nooit volprezen Windthorst, kort na diens dood, nog geklaagd: dat Windthorst „eigenlijk geen Staatsman” was, dat hij „Niemand neben sich ertragen konnte und Alles an sich riss”?²

Ten besluite hier dit.

De betreuenswaardige verdeeldheid, welke de katholieke Staatspartij in de laatste jaren vaak te aanschouwen gaf, schijnt wel een noodzakelijke crisis te zijn geweest, evenals kinderziekten niet geheel te vermijden. Maar wanneer de patiënt ze gelukkig doorstaat, dan is naar menschelijke berekening een nieuw tijdperk van bloeiende en verhoogde gezondheid te wachten.

Bij de enkele schaduwzijden, die Schaezman's levensbeeld hier vertoont, ontbreekt het toch, goed beschouwd, ook geenszins aan opwekkend licht.

Wat de roomsche Staatspartij betreft, kan men zeggen, dat Schaezman, juist door zijne soms afwijkende houding, „den blik der (Nederlandsche) stamkatholieken, dien de groote verdrukking en verborgenheid eenigszins kortzichtig had gemaakt, aan het daglicht der oude, beproefde katholieke beginselen heeft doen gewinnen.”³ Een heilzame kuur, die waarlijk niet overbodig kon heeten. Een verjongingskuur, die zich vooral bij het na Schaezman opkomende geslacht reeds aanmerkelijk doet gevoelen.

Wat de wetsvoorstellen aangaat, die hij, in afwijking van de meesten zijner partijgenooten, krachtadig ondersteunde,

¹ Residentiebode 22 Jan.

² Dr. Ludwig Pastor *Lebensbild* van A. R. (1899) II. 397—'98.

³ Prof. J. V. de Groot over kardinaal Wiseman, *De Katholiek* Dl. 121 blz. 165.

zooals persoonlijke dienstplicht en leerplicht, juist door Schaepman's positieve medehulp kregen ze een veiligen waarborg, dat katholieke belangen en gemoedsbezwaren daarbij feitelijk geenszins in 't nauw gebracht, maar zelfs behoorlijk ontzien werden.

Wat eindelijk en vooral den algemeenen geest onzer wetgeving betreft, deze werd door Schaepman's conciliant optreden meer en meer gestuwd in den geest van pacificatie, die met eerlijke samenwerking van alle welgezinden, alleen echt-nationale wetten aannemelijk acht. De tijd van partij-wetten ligt nog zoolang niet achter ons, getuige de schoolwet-Kappeyne, die twee jaar vóór Schaepman's Kamerlidmaatschap den onzaligen schoolstrijd feller dan ooit deed ontbranden. Maar dat was ook de laatste partijwet in ons land, hopen we voor langen tijd. Zou het toeval zijn, of staat dit heuglijk verschijnsel in nauw verband met Schaepman's sympathieke figuur in de Kamer, die onder opvolgende ministeries steeds zijn persoonlijke vrienden telde, van Heemskerk en Franssen van de Putte tot Van Houten en Goeman Borgesius, van Keuchenius tot de Savornin Lohman en Kuyper? En zou juist zijn onversaagdheid, om desnoods ten koste van eigen partijverband tot gewenschte wetswijzigingen meê te werken, hem aan de overzijde niet meer vrienden hebben gemaakt, die op hunne beurt hem geheel vertrouwd en zich in het algemeen belang toeschietelijker toonden?

Zeer terecht heeft Mr. J. A. Levy — waarlijk geen liefhebber van paapsche stoutigheden — dan ook opgemerkt: „Het geheim van Schaepman's vaak verloren, staag herwonnen invloed was, dat hij niet de scherpe kanten der religieuze tegenstelling, maar de afronding der politieke toenadering eerlijk zocht en dus veelal ook vond.”¹ Deze lof — vooral in den mond van zulk een tegenstander — is de onverdachte erkenning van een der hoofdverdiensten van Schaepman als politicus. Wanneer in zijn geest wordt voortgewerkt, zooals te hopen en verwachten is, dan zal hij reeds enkel hierom, in nauwelijks afzienbaren

¹ De Amsterdamer, 25 Jan.

tijd, nog geëerd blijven als: „optime meritus de patria”, als een Staatsman van ongemeene verdiensten voor het gansche vaderland.

Inzonderheid de Katholieken hebben veel, zeer veel, aan Schaepman's conciliant optreden te danken. Want zooals Mgr. de Aartsbisschop van Utrecht niet aarzelde te verklaren: „hetgeen de Katholieken in de latere jaren aan invloed en aanzien gewonnen hebben, is te danken aan het rusteloos werken van Mgr. Dr. Schaepman, die met de zeldzame gaven, hem door God geschonken, steeds trouw en eerlijk voor de rechten van Kerk en Vaderland gestreden heeft.”¹

Voor de latere jaren van Schaepman's staatkundig leven kan een enkele blik in vogelvlicht volstaan. De gebeurtenissen liggen nog te versch in ieders geheugen. Stellen we op den voorgrond zijne steeds klimmende belangstelling voor sociale politiek.

Wilde hij vroeger de Staatszorg liefst beperkt zien tot het onontbeerlijke,² op het voorbeeld van Mgr. von Ketteler en kardinaal Manning, vooral door de sociale Encyclieken van Leo XIII, kwam hij er allengs toe, de regeling van het maatschappelijk vraagstuk, ook door wettelijke maatregelen, als plichtmatig en noodig te erkennen. Grondige studie en vooral nadere kennismaking met arbeidstoestanden — bijna van meet af was hij Bondsadviseur der R. K. Werkliedenvereenigingen in het Aartsbisdom — overtuigden hem meer en meer van de onontbeerlijkheid eener goede sociale wetgeving. Hij plaatste in 1896 dit punt voorop, als nummer één, in het door hem ontworpen program der R. K. Kamerleden, en voornamelijk om aan dezen eersten plicht de hand te kunnen slaan, verlangde hij een christelijke meerderheid, welke de goede richting zou kunnen aanwijzen en aangeven. Want de sociale vraag is niet van zuiver-stoffelijken aard, doch in haar spreken zich het dui-

¹ *Het Centrum* 4 Febr.

² Vgl. *Proeve van een Program* Art. IX en XVI.

delijkst uit de groote beginselen van zedelijkheid en recht.

Schaepman zei in den strijd voor de kieswet-Tak, dat hij wel gaarne met democratische olie werd gezalfd.² Te voren mocht hij die zalving wel eenigszins noodig hebben gehad, naderhand kwam hij met nadruk ervoor uit: „Ik ben een democraat in elken druppel van mijn bloed, in elken atoom van mijn beenderen. Geen grooter troost voor mij bij alle teleurstellingen en lasten, dan te werken voor het Volk. Ik mag Mgr. von Ketteler het woord naspreken: „Für die Kirche und für das Volk.”³

Hij vreesde het volk en geleidelijke uitbreiding van deszelfs invloed allerminst; want „de waarheid heeft op den langen duur geen vaster bondgenoot dan den volksgeest, en de Kerk en het volk zijn, de eene door de genade, de andere door de natuur, de onsterfelijke factoren der wereldgeschiedenis.”⁴

Nu wat betreft de algemeene politiek.

Onder de drie liberale ministeries na 1891 voerde hij volstrekt geen oppositie-„quand même”. Eerder het tegendeel, zoo dikwijls het naar zijne meening goede maar kon worden bevorderd. Spijtig werd dan ook, na zijn leerplichtvotum, eens opgemerkt: „De staatkundige historie van Dr. S. laat zich in deze woorden samenvatten: hij was altijd ministerieel”.⁵ Maar dat hij geheel onverdiend daar ook „zelden een man van beginsel” werd genoemd, bleek overduidelijk vooral bij den stembusstrijd van '97, toen Schaepman zich als aanvoerder vertienvoudigde en zelfs, wèl ietwat voorbarig, de overwinning fanfare blies: „Wij willen de leiders en geleiders zijn.”

In 1901 bleef hij meer op den achtergrond, maar zooals von Moltke in zijn tent, waar de krijgsplannen werden opge maakt. Boven elks verwachting was de uitslag: een sterke meerderheid voor de Rechterzijde, die het Kabinet-Kuyper in 't leven riep. Hiervan maakte Schaepman wel geen effectief

¹ Rede op den kath. Frieschen Bondsdag te Leeuwarden 23 Mei 1897.

² *Sociaal Weekblad* 24 Jan.

³ Rede op de Bondsvergadering der R. K. Werklieden 24 Sept. 1899.

⁴ *Menschen en Boeken* III, 126. ⁵ *De Nederlander* 2 April 1900.

deel uit, maar was hij toch een der krachtigste steunpilaren. De R. K. Kamerclub, waarmee hij kort te voren nog op vrij gespannen voet gestaan had, was zoo grootmoedig om zijn eminente verdiensten te erkennen, door hem 17 September 1901 te kiezen tot haren Voorzitter.

In hetzelfde jaar, 25 Maart, was Schaepman door Z. H. den Paus benoemd tot huisprelaat. Deze onderscheiding was een onwraakbaar zegel op de nog door sommigen betwijfelde en bekribbelde lofspraak, die Leo XIII hem in veler tegenwoordigheid een jaar vroeger had toegekend: „Tu es le plus fidèle de mes fils.”¹ Een onmiskenbare waardeering vooral ook van zijn staatkundigen arbeid. Want de pauselijke Breve gaf uitdrukkelijk als redenen dezer hooge onderscheiding op: de „hooggeprezen geleerdheid, ijver en werkkraft, waarmede gij als volksvertegenwoordiger en lid der wetgevende macht in Nederland opkomt voor de rechten zoo van den Apostolischen Stoel als van den godsdienst, door eene zeggingskracht, die uwe geestdrift evenaart”

Een nieuw eerbewijs kwam Mgr. Schaepman verrassen, toen hij ten vorigen jare opnieuw vertoefde in de Eeuwige Stad en verheven werd tot protonotarius apostolicus a. i. p. (2 Mei 1902).

De gevierde Staatsman, thans algemeen erkend als de leider van zijne partij, waarvan drie leden als ministers eener krachtige christelijke Regeering — zijn langgekoesterd ideaal — zitting hadden aan de groene tafel, door het kerkelijk oppergezag met hooge waardigheden bekleed, zich koesterend in de blakende gunst van den zoo vurig door hem vereerden en beminden Paus Leo XIII, was nu op het toppunt van schitterend aanzien en machtigen invloed gestegen. Meer dan ooit kon hij met voldoening op zijn reuzenarbeid terugzien en nu eindelijk uit eigen onderzanding getuigen, wat hij October 1883 mij als levensmotto gaf:

Een groote zaak bemiunen,
Gelooven en beginnen,
Volharden kloek van zinnen,
't Verwint het al!

¹ Het Centrum 23 Mei 1900.

EINDE.

De Dood trad op hem aan met wankelenden tred,
Des levens glorie scheen den stervende te omzweven;¹

met deze dichtregelen van Schaepman kunnen wij zijn laatste paar levensmaanden wel het best karakteriseeren.

Langzaam maar zeker kwam een verraderlijke ziekte (diabetes) zijn ijzersterk gestel ondermijnen. En de oude kwaal, die hem reeds voor dertig jaar dreigend had aangezien, toen Dr. Thijssen te Arnhem waarschuwend tot hem zei: „Cave cor, pas op uw hart”, kwam al naderbij met haar laatste, doodelijke omhelzing.

Hij, die vroeger nooit vermoeyenis kende, begon zich nu moede, afgemat te voelen. Reeds vroeger, op de Centrale vergadering der R. K. Kiesvereeningen van zijn district, te Utrecht 14 September 1901, verklaarde hij, als Kamerlid te willen aftreden bij zijn zilveren jubilé. Omstreeks dienzelfden tijd schreef hij aan een vriend, over een minder aangename zaak hem niet meer lastig te vallen: „want de enkele jaren, die ik nog te leven heb, verlang ik naar rust.”

Wanneer een werker en strijder als Schaepman naar rust verlangt, dan is zulks een duidelijke voorbode van het naderend einde. Almeer drong het bange voorgevoel zich op; in Augustus jl., ofschoon toen nog betrekkelijk welvarend, liet hij zijn uiterste wilsbeschikking maken.

Wat onder welingelichten reeds heimelijk werd gefluisterd: „De Doctor raakt op, versleten”, werd helaas nog sneller waarheid dan men dachtte. Sinds de plechtige opening der Staten-Generaal, op Dinsdag 16 September, bleef hij sukkelend te Rijsenburg achter; de Tweede Kamer zou hem niet wederzien.

Nog één lichtstraal van hoop flikkerde in hem op: te Rome, waar hij voorheen „als naar een bad van verjonging zoo dikwijls was heengesneld”,² zou allicht zijn geknakte gezondheid nog eenigszins kunnen herstellen. Anders zou hij daar sterven.

¹ *Nieuwe Gedichten* blz. 14.

² *Woord en Beeld* t. a. p.

Zondag 28 December¹ vertrok hij naar het Zuiden, vergezeld door zijn broeder Eduard. Tot Keulen deed Mgr. R. Giovannini, zaakgelastigde van den H. Stoel, hem eervol uitgeleide. Op Oudejaarsavond kwam hij te Rome aan. Hij nam zijn intrek bij de Fransche Zusters Franciscanessen (Via Giusti 12). 't Was nu voor de allerlaatste maal. Een Fransch spreekwoord zegt: „Qui a vécu longtemps à Rome, y retourne ou meurt”. Schaepman deed zoowel het een als het ander.

Donderdag 8 Januari bleek zijn toestand zóó ernstig, dat de pauselijke lijfarts Dr. Laponi het noodig achtte, hem de Sacramenten der Stervenden te laten toedienen. Met stichtende godsvrucht ontving hij de troost- en genademiddelen der Kerk. Den volgenden Zondag werd hij opgenomen in de Derde Orde van Sint Franciscus van Assisië.

Nog een korte poos scheen er beterschap te komen. 't Was slechts een schijnbare en laatste opleving van krachten.

In den nacht van Woensdag 21 Januari brak eindelijk het groote, beslissende oogenblik aan: daar lag de vergrijsde en uitgeputte reus te sterven, ondersteund en gezegend door jonge priesterhanden van twee zijner oud-leerlingen, te sterven met het vaste geloof en het zoete vertrouwen van een kind. De forsche leden van den gepurperde nu gehuld in de ruwe pij van Franciscus. Zijn dichterlijk, veelomvattend brein nu lós van aardische beslomming en niets meer zoekend dan Hem:

.... die zoo hoogh geseten
 Zoo diep in 't grondelooze licht
 Van tijdt noch eeuwigheid gemeten

de Alpha en Omega is van geheel ons bestaan. Zijn welsprekende mond nu met geen ander woord op de lippen: „Veni Jesu Domine, kom Heer Jezus, kom”! Zijn altoos strijdvaardige handen nu met geen ander wapen dan het kruis, dat de wereld overwonnen heeft.

Zoo stierf Herman Johan Aloysius Maria Schaepman. Na

¹ Vgl. pastoor Kaag. *De laatste dagen van Mgr. Dr. H. J. A. M. Schaepman.*

zulk een schitterenden, rijkbekroonden levensloop vond hij toch niets zaliger dan een zaligen, christelijken dood. Zooals op zijn bidprentje moest staan: „Nil est morte beatius beata”. Bij dit sterfbed moet iedereen wel iets meegevoeld hebben van wat een geloovig wijsgeer in zijn laatste oogenblikken zuchtte: „Je ne croyais pas qu'il fût si doux de mourir.”

Het stoffelijk overschot van den Ontslapene werd Zaterdag 24 Januari plechtig ter aarde besteld op het Duitsche kerkhof, het Campo Santo dei Tedeschi, in de schaduw van Sint Pieter's reuzendom, dicht bij het graf van den eersten Paus. „Bij de Martelaren is het beste rusten.”

Daar, op de eerbiedwaardigste plek der Eeuwige Stad, wacht hij met degenen, die in Christus' heilbrengenden Naam gelooven en den goeden strijd hebben volstreden, op de eeuwige verrijzenis ten jongsten dage:

»Wat leefde door den Heere
Vergaat in de eeuwen niet!“
Zoo zingt op alle graven
Gods vogeltje zijn lied.¹

¹ *Aya Sosta*, Sage.

RANDOLPH CALDECOTT.

KATE GREENAWAY.

KATE GREENAWAY.

1846—1901.

.... Dat alles was een buit
Voor jonge oogen

„Am I alone? and unob-
[served? — I am.
„Then let me own: I'm
[an aesthetic sham.”

Zoo zingt, met bewonderenswaardige openhartigheid — het zij dan in een apartje — in de geestige „aesthetische” operette „Patience” (door den componist van den ten onzent bekender „Mikado”, Sullivan) Blunthorne, de bruijom der heldin, en vóór dien het „enfant chéri des dames” bij uitnemendheid. Deze verpersoonlijking van den nieuwen stijl der „lions”, die den zwierig gebakkebaarden, krijgshaftigen „Swell” voor een tijdlang verdrong in de bewondering der schoonen, vervolgt dan zijn belangwekkende zelfbeschrijving aldus:

Een in-intens jong mensch.
Een ziel-vol-oogig jong mensch.
Een ultra-poëtisch,
Hyper-aesthetisch
Onalledaagsch jong mensch.

Laat mij gehaast zijn met te verzekeren, dat de werken der beroemde vrouw, mijn onderwerp, niet tot de, als overal overvloedige, kwade uitwassen der aesthetische beweging hebben behoord, nooit ook „shams” zijn geweest, of voor zoo erg zielvol, hyper-aesthetisch of ultra-poëtisch poseerden. Dat zij wel degelijk geacht moeten worden goede gevolgen te zijn van de merkwaardige strooming, zoo ondeugend in „Blunthorne's bride” bezongen.

Dat aestheticisme, de mode, die in het karakter aan kunst, nijverheid, kleding en manieren der Engelschen van na '60 zulk een grooten omkeer bracht, was intusschen slechts een deel van een groote beweging.

Want uit Duitschland overgewaaid, — men denke aan de Nazareners — had, na eerst nog in den Belgischen schilder Leys een volgeling te hebben gevonden, een nieuwe richting onder enkele jonge Engelsche kunstenaars veld gewonnen, en de bond der Pre-Raphaeliten ontstond. Het Pre-Raphaelitische beteekende het wegwerpen van de traditie, die men achtte door Raphael te zijn in het leven geroepen, welke een academisme, een levenlooze vormenconventie geworden was en, wat de Engelschman van oudsher de „grootte kunst” gelieft te noemen: het historie-schilderen, in dien tijd kenmerkte. De jongeren nu wilden, teruggaande tot wat de Italianen vóór den Meester der Madonna's deden, direct door de natuur zich doen bezielen, in plaats van een eenmaal vastgestelde vormentiaal slaafs te volgen. Daarenboven — en deze vaag aangeduide stelling bleek toch niet de minst waarachtige leuze — moest hun werk, naast een grafische, een epische schoonheid bezitten. Zij (dat is, eenigen van hen vooral) streefden naar de gewetensvolle vertolking der gedachte, die groote gebeurtenissen droeg.

Van de namen dezer mannen zijn die van Holman Hunt, Millais en vooral Dante Gabriel Rossetti, door hun diepzinnige en schoone scheppingen het meest bekend geworden. Daar evenwel hun geest, die zich aldus tegen de doode letter der conventie in de *schilderkunst* verzette, slechts op dat gebied werkzaam was, en het epische, de kennelijkste eigenaardigheid hunner werken, als van zelf spreekt, moeielijk een factor kan

genoemd worden in Miss Greenaway's arbeid, gaat een andere strooming, van uitgebreider strekking, ons onderwerp meer aan.

De profeet van dat geloof — hij werd het ook, na hun eerste tentoonstellingen, van dat der Pre-Raphaeliten — was John Ruskin. Deze denker, die een groot kunstkenner en vooral beminnaar der Italiaansche bouwkunst en al wat daaraan vast is, was, heeft immer, in bezielend en bezielend prediken, zich tot het volk gewend. En zijn vaak verheven theorieën, die het ambacht weder in eere en tot bloei wilden brengen, vonden weldra op allerlei wijze toepassing.

Maar meer wezenlijks dan Ruskin, die bij al zijn waarlijk grootsch pogen en streven toch onverdraagzame en dogmatische apostel, heeft een der, als door hem opgewekte, geesten: William Morris, met zijn gezonde taal en schoon voorbeeld voor de veredeling der lang geminachte vormen van kunst gedaan. Hij, uitgaande van de bewondering voor de architectuur der Gothiek, wenschte de geheele kunst, in al haar uitingen, te verstaan als verbandhoudende met de bouwkunst. Dus verlangde Morris overal den samenhang, de eenheid der deelen onderling, de geschiktheid van alles voor het doel, waartoe het werd bestemd, de waarde van elk artistiek product als stuk en versiering van een geheel, voor alles in het oog gehouden te zien.

Hij legde zich toe op lang verwaarloosde, vroeger schoon bloeiende, takken van ambacht, op de boekdruk- en boekbindkunst; op het versieren der woonhuizen, openbare gebouwen en kerken. Ook in de schilderkunst moesten, naar zijn gevoelen, de ornamentale kwaliteiten worden hersteld. Een mooi schilderij zou, zooals dat in het Gothische tijdperk het geval geweest is, een deel van een schoon geheel in een kerk, kamer of hall moeten kunnen zijn. Deze beginselen hebben werkelijk in zeer vele kunstvakken talloze aanhangers gevonden; ze oefenden ook op den smaak van een groot publiek een blijvenden invloed uit.

Nu had men met de architecturale kwaliteiten een, niet minder aan de Italiaansche schilderkunst der middeleeuwen eigen, fraaiheid in lijnen, vormen en kleuren daarin bewonderd. En het aesthe-

ticisme: de leer, dat het oogenstreelende als een onafscheidelijke eigenschap dient te worden beschouwd van alle wezenlijk schoon, was, na de eenheid van samenstel, hoofdformule der nieuwgekomen begrippen.

De uitwerking op het publiek had ten gevolge, dat in het voorkomen der woningen, haar inrichting en versiering; in de kleeding der vrouwen ook, een verfijnde smaak kwam. De zucht tot overdrijving, den Brit immer eigen, droeg natuurlijk zorg, dat die wezenlijke verbetering somtijds in bijna ziekelijke overbeschaving ontaardde. Ook mag ons niet verbazen, dat men nu in de vrouwen- en meisjesgestalten vooral slankheid begon te bewonderen, en dat, in plaats van de ietwat gevuldheid der helderoogige schoonheden, nu de „lank limbs and haggard cheeks” der Botticelli-achtige vereerd werden. Zoo kwam het type Blunthorne in de mode bij de fatten. Rechte houding en sportlike bewegingen werden vervangen door een half indolent, half dwepend air; lange haren, magerheid, zielvolle oogen sierden den gaarne voor dichterlijk doorgaanden jonkman van goeden huize. Zoo gaf men ook den schrijver der genoemde operette gelegenheid om den draak te steken met de „dirty greens”, waarmee men zooveel ophad. Vuile groentjes, die men, tusschen twee haakjes, ook thans ten onzent kan bewonderen in de houtbeschildering van vele villa's — en die, o schrik, zelfs nieuw opgeverfde oude huizen in sommige steden bederven. Intusschen zijn deze *vuile* kleuren tweedehandsch, namaak, en waren de tinten in de beste voortbrengselen even zuiver als fijn.

Doch zulke dan waren de dwaasheden die de nieuwe kultuur vergezelden, en natuurlijk waren de spotters aldra bij de hand, gelijk blijkt uit de „Pre-Raphaelitische schilderijen van Mr. Punch” door du Maurier, en zooals ook „Patience” getuigt.

De groote deugden echter der zuiverder denkbeelden: het in het oog houden van den samenhang der onderdeelen, van de geschiktheid voor het doel, van de waarde van elk der *détails* als ornament in het geheel, te zamen met een volmaakter en verfijnder schoonheidsbegrip, hebben ook van de vele prenten-

boeken, die ongeveer 1877 begonnen te verschijnen, de in het oogvallende verdiensten uitgemaakt. Een picture-book van Crane of Greenaway is een mooi *geheel*. De bladzijden zijn versierd door prenten en druk beide; het is opgebouwd uit fraaie bij elkander behoorende deelen. Walter Crane, die overigens wel in bijna alle vakken van kunstnijverheid werkzaam was en uitmuntte, is de meest productieve artiest geweest, die Morris' denkbeelden toepaste ook op dit terrein.

En Kate Greenaway vooral heeft, met een waarlijk zeer eigen gave, den nieuwen smaak gepopulariseerd.

Miss Greenaway was de dochter van een bekwaam houtgraveur, en werd in 1846 geboren. In het eerst werkte zij voor de firma Cassell, Petter & Galpin, waar haar vader aangesteld was. Zij had gestudeerd te South Kensington. Haar eigenaardigste bezigheid, en een, die den grondslag legde tot haar latere beroemdheid, was het bedenken en zelf maken van kleeren voor kinderen: een mengeling vooral van empire en 18e eeuwse modes. Die jurken waren meestal lang en glad, de hoeden en mutsen sloten netjes om het hoofd. Er was iets wijsneuzigs en iets liefs meteen in die dracht, hetgeen van de kleinen een eleganter en aristocratischer maar even kabouterachtig, *hummeltjes*-achtig volkje maakte als bijv. Ostades kinderen zijn. Zulke kleuters teekende ze op Christmaskaarten, die overal verspreid werden en opzien baarden. Toen kwamen *Under the Window* en verdere boekjes. Op het laatst van haar leven schilderde zij; wat niet erg gelukte.

Het einde van haar bestaan was trouwens heelemaal wel een beetje triest, want de groote opname der boeken begon te verminderen, en veel van haar later werk kon ze zelfs niet plaatsen; daarbij leed ze onder de schaamteloze imitaties van haar vindingen. Zij verliet haar woning te Frognal op het laatst zelden en leefde van haar herinneringen. Bescheiden, en zelfs schuw in haar doen, als zij was, heeft haar persoon nooit erg gegolden, waar de naam zoo beroemd was. Zooals men in haar werk wel zien kan, bezat zij ook als paysagiste veel eigen

gaven en zond in later dagen (1890 o. a.) aquarellen in op tentoonstellingen. Verbazend weinig notitie is er, toen zij den 7^{en} November 1901 stierf, van het heengaan dezer stille, doch sympathieke figuur genomen. De kunstkritiek dacht niet veel meer, misschien, aan haar eerste frische boekjes en zag slechts het manierisme en de kleine affectaties van het latere werk.

Men vergat, dat er nog een betere verdienste in haar arbeid zat, dan de aardige kostumeering dier kleinen en dan mooie kleuren: een koesterende liefde voor het sujet, zoo als men die weinig kent.

En dan: welk een openbaring was een goed prentenboek, in de dagen dat de hare begonnen te verschijnen.

Men kent die andere, ongere, nog altijd veel voorkomende, en vóór Crane en Greenaway eenige, soort van kinderboeken. De schrillkleurige platen ervan hebben zeer vaak, met nieuwe versjes en verhaaltjes, na in Engeland te zijn uitgegeven, bij ons nog eens dienst gedaan. Die prenten waren eerstens zelden door werkelijk bekwame, nooit door smaakvolle lieden gemaakt, en zoo was dan de kleurendruk een werkelijk afzichtelijke. Elk teekeningetje was, in de dikke, goedkoope, gommige verf, tot een onduidelijk, vettig soort van aquarel geworden. Alle begrip van wat een prent moet zijn was afwezig en daarom zocht men er iets van te maken, dat op iets anders, op een olieverschilderij moest lijken. Walter Crane, doordrongen van de stelling, dat men de dingen zóó moet maken, dat ze voor hun speciaal gebruik geschikt zijn en het doel er uit blijkt, schiep een revolutie met zijn talrijke, immer vernuftige, allengs prachtige boeken. Kate Greenaway en Randolph Caldecott volgden. En met ieder hun eigen schoone krachten hebben deze drie, door een lange reeks prentenboeken, een waar festijn voor de blikken der kinderen gegeven. Al deze boeken bijna werden uitgegeven door de firma Routledge and Sons, in hout gesneden en in kleuren gedrukt door Edmund Evans, wien zeker een deel van de verdienste dezer uitgaven behoort.

Het beste deel van het publiek, nu langzamerhand eenigszins ingegroeid in het denkbeeld, dat ook in zulke kunstvoort-

brengselen het goede en schoone dient te worden gewaardeerd, ontving dit alles met waarachtige geestdrift. De namen der teekenaars werden wijd en zijd beroemd, de boeken hadden een groot debiet. Overdrukken verschenen ook ten onzent, lang zoo mooi niet meer, met Hollandschen tekst. De namaak bleef vanzelf niet uit en vooral van Greenaway's trant kwamen tal van handige, maar mindersoortige surrogaten, waarin, zooals dat gewoonlijk gaat, haar zwakheden het angstvalligst werden gevolgd. Buitenlandsche critici, door tentoonstellingen ingewijd, uitten hunne waardeering. Chesneau, na vooral Miss Kate te hebben geprezen, vraagt of men in dit procédé nog iets volmaakters mag verwachten en geeft zelf ten antwoord: „Ik geloof het niet, ik hoop het nauwelijks, want men zou „alleen nog kunnen geraken alweder tot het modélé, de diepere „tonen der olieverfschilderij. Aan een oogenbedrog dus, een „minderwaardig pogen.”

Met meer enthousiasme nog laat zich J. K. Huysmans uit. Na vooral Crane's werk in breede trekken te hebben beschreven en ook Caldecott te hebben besproken, op wiens verwantschap met Rowlandson hij wijst, en wien hij terecht, meer dan een der beide andere prentenboekteekenaars, het vermogen toekent om zijn figuren te doen leven, zegt die geniale schrijver en criticus van Greenaway, eigenlijk wel wat heel stellig: „Het „dient erkend, de vrouw alleen kan het kind weergeven”. „Crane”, vervolgt hij, „heeft de kleinen getroffen in de levendigste en „de meest naieve houdingen, maar aan zijn werk ontbreekt wat „ik bij Miss Greenaway vind: een liefderijke verteedering als „het ware, een moederlijke warmte. Geen man zou het kind „zoo kleeden, zoo zorgvuldig de haren onder de groote muts „schikken... En welk een versieringskunst is er in dit album „(*Under the Window*), welk een juiste schikking op de bladzij, „welk een onophoudelijke afwisseling in de motieven van het „ornament, ontleend aan vruchten, bloemen, huishoudelijke voorwerpen, aan allerlei huisdieren; welk een verscheidenheid „in de lijn van de omlijsting, die anders is bij elk der bladzijden.”

De vrouw, is beweerd, mist, in hoeveel ze zich de meerdere van den man moge toonen en in onverdeeldheid van toewijding, besef van maatschappelijken plicht, vaak zijn betere is gebleken, gemeenlijk één element, welks ontbreken haar, op kunstgebied althans, verhindert zijn gelijke te zijn. Die afwezige kracht zou zijn het scheppingsvermogen.

Het klinkt niet onwaarschijnlijk, als men de feiten beziet. Dat haar hoofd en hart ten allen tijde veel hebben gedaan om tot het groote en schoone te geraken, betwijfelt niemand. Doch dat zij zelve, in werken op welker verdienste niet in hoogste instantie iets zeer wezenlijks zou zijn af te dingen, het tot de belichaming dezer idealen bracht; dat ze ooit tot de door strijd en na moeizaam zoeken geslaagde ontdekkers van nieuwe wegen behoorde, is niet voldoende door voorbeelden te bewijzen.

Onder de uitzonderingen evenwel, die dezen regel bevestigen, heeft men zeker, als een der meest bekorende, zooal niet der schitterendste figuren, die het teekenen van prentenboeken tot een kunst verhieven, de bescheiden vrouw, wier naam voor kinderen en menschen, sinds haar eerst opgang makend boekje, (een merkwaardiger verschijnsel, verstout ik mij te zeggen, dan al de poezen van Mevrouw Ronner) zulk een familiere en welluidende klank is gebleven, Miss Kate Greenaway, te rekenen.

Haar creatie, zooals ze in die Picture-Books is neergelegd, is dan geweest een stillevenschildering van kinderen.

Stillevens toch waren in die werkjes niet slechts de levenlooze voorwerpen, doch ook wel degelijk die charmante kindertjes, gegroeped immers tot mooie tableaux-vivants; de aardige tafereelen, die opgezet schenen, zóó als ze kwamen uit de fraaiste der speelgoeddozen.

De sfeer dezer kunstenaars is een volmaakt vrouwelijke gebleven.

Welk scheppen van schoons toch is het, dat geen man ooit zoo handig, zoo smaakvol, met zooveel liefde en zooveel waarlijke poëzie zal kunnen als de eerste de beste beschaafde vrouw?

Het aankleeden, geloof ik, van een kind, het versieren van een kamer, het feestelijk schikken van een St. Nikolaas- of kersttafel, het samenstellen van een bloemruiker. In dat kunnen, tot een zeldzame verfijning opgevoerd, ligt de waarlijk wondervolle bekoring van Kate Greenaway's boekjes.

Haar prenten waren als illustraties vaak zeer gebrekkig. Haar figuren leefden zelden. Haar humor was weinig schitterend en haar fantasie placht wel te falen. Maar met zachtvingerige vaardigheid, natuurlijke goeden smaak, fijne bedachtzaamheid, ongemakke gratie, smukte ze die kinderen, verfraaide ze die woningen, tooide ze dien feestdich, ordende ze die schoone bouquets: haar delicioze prentenboeken.

Ons Hollanders zij, in het voorbijgaan, gegund, even een vergelijking te maken met de (zooals men weet, eerst veel later verschenen) boekjes van Nellie Bodenheim ten onzent, waarin het beste eveneens stilleven mag worden genoemd. Men vindt daar in die, evenzeer als illustratie verbazend insequente, platen nu zeker niet *dien* precieusen smaak en *die* gratie. Maar ik weet niet of de goed-Hollandsche huiselijke geest, (voorzoover ze niet in het hofjesachtige ont-aardt), die toch zoozeer er in bekoort, niet welbeschouwd een rasvoller karakter heeft en een deugdelijker houvast is dan de uit vreemde cultuur geboren, toch wat wekelijke verfijning der Engelsche artiste. Ook kunt gij aan de knusheid en warmte, aan de echtheid tevens van *Handje-Plak* b.v. een charme niet ontzeggen, welke men in voorzeker oneindig veel beter geteekende en fraaier uitgedoste tafreelen in de Greenaway-boekjes niet kent. En nooit wellicht zullen kinderen, wie voor alles het innige aantrekt, de teere aesthetische boekjes met zoo hartelijke genegenheid hebben vastgeklemd als die andere, eenvoudiger rijmpjes-bundels met haar frissche zwarte en prettige gekleurde plaatjes. Het is er mee als met de pronkpop, die papa en mama kan zeggen, en waarmee men wel gaarne een beetje geurt, en de andere, gewoner, die overal mee gesjouwd en telkens gepakt moet worden.

Under the Window was het boek, dat Kate Greenaway's naam vestigde, al had ze voordien er al een paar gemaakt. Het is misschien niet haar allermooiste, doch haar meest frissche werk. Lief en geestig is het en vol schoonheden; een ruiker welriekende en fraaikleurige bloemen gelijkt het. En die bouquet is door een fijne vrouwenhand met zooveel liefde bijeengezocht en met zooveel smaak geschikt! Die bloemen met zoo teedere zorg gekweekt, begoten, gekoesterd, in den kleinen, maar zonnigen luthof van Miss Greenaway's fantasie!

Bekoorlijk en fijn, op het jufferige af, is het bandje. En daarbij, feestelijk. Is het niet de herant, als het ware, van dien blijen maskeradestoot van prenten, die volgen zal? Vroolijk en vol gratie doen, met evenveel ordentelijkheid als lust, in sierlijke groepeerings, de witte kinderfiguurtjes een ommeegang op het goud-bronzen veld — dat juist nog te helder van kleur is om nuffig te zijn — rond den fraaien titel van roode letters in het groen-blauw vierkant. Er is een vreugd op dezen band, die wie het boek opneemt, dringend tot vriendschap ervoor noodigt. Want, het moge geciviliseerde feeststemming zijn van jonge heertjes en dametjes, meer dan luidruchtige pret als van het natuurkind — de schik dezer onvervalschte „rats de ville”, de schat van bloemen ook, die ze in triomf naar huis toe voeren, beloven hun een welkomstgroet waar hun zegetocht langs zal gaan.

En eerst als op den „half-title” voor een gezellig landhuisje op het grasperk een vruchtboompje in bloesem schoon heeft staan te bloeien; wanneer tusschen de fijne randjes en rozenschalen daarneven, de snoezig gekleede kleuters met haar groote oogen en poniehaar gevolgd zijn; nadat een heele rij van zulke dreumessen in haar lange, kleurige jurken en keurige kapothoeden den titel opgeluisterd hebben en de index de plaatjes van verder al in het klein heeft laten zien, dan eindelijk schijnt aan den versieringslust der teekenaarster de voorbereidende tooi genoeg. Dan pas komen de, door aardige ornamentjes nog daarenboven mooi gemaakte, bladzijden met plaatjes en versjes: onschuldige, kinderlijk-nonsensicale rijmen;

rustig-fraaie, genoegelijke prentjes. Deftige meisjes-theevisites, prettige Zondagswandelingen, vroolijke schooluitgangen, plezierige spelletjes, vreugdige Mei-optochten, gracieuse dansjes worden nu door het boekje, tusschen smaakvol gecomponeerde landschapjes, voor genoegelijke woningen, op vriendelijke dorpsstraatjes, vertoond.

Vertoond, zeide ik met bedoeling, want al dit moois en liefelijks is, ronduit gezegd (en geen der tot bewondering stemmende deugden hier te na gesproken), een gala-voorstelling,

een charade somtijds. Die kindertjes, welke óns zoo weten te bekoren, zijn opgetuigd, gecostumeerd, ze bewegen zich ternauwernood, ongetwijfeld om hun nette en fraaie klee-
ren te sparen. Loo-
pen ze al eens wat

harder, dan doen ze dat, zooals men op het tooneel bij een volksoploop de acteurs dat ziet doen; niet wezenlijk. Ze buitelen of ravotten niet, ho maar, hoogstens laten er een paar zich tot een kalm en vredig, weinig ernstig gemeend krijgertje of hansje-sokken verleiden. Ze komen zich laten zien, en weten blikslagers goed, dat er naar hen gekeken wordt. Zijt ge bang, dat ze zich en hun poes-mooie klee-
ren vuil zullen maken? Stel u gerust, ook het gras en grint op deze platen is teer gekleurd en zindelijk; van slik of zoo is waarlijk heel geen sprake! Schoon gewasschen en ordelijk gegroeid zijn ook de boompjes, waarvan de geschorene immer het meest natuurgetrouw zijn. Wil men weten in welke kleedij een bakkers- en een slagersjongen (aardige broekemannetjes, daarvan niet, al zijn ze dan weinig echt — en op een aller-
liefst plaatje) hun bedrijf uitoefenen? De eerste halfwas draagt een rose pantalon, 's mans sokken zijn van zijde; de slagersknaap

heeft een vreedzaam geruit petje op zijn blozend kaasbolletje, en een brandhelder blauw kielkje aan zijn tener lijf

Tooneelmatig, noemt gij dit alles — wie weerga zegt u, dat teekening van werkelijkheid, van menschelijk (of kinderlijk) handelen, van levend natuurschoon, bedoeld is? Dat de kleinen in dit Luilekkerland in staat moeten zijn 's morgens op te staan, hun boterham te eten, naar school te gaan, hun les op te zeggen? Dat diekleeren bestemd zijn om zich in te bewegen, om op te gaan zitten, om mee te stoeien, om klappen op te krijgen, als men stout is? Dat die boomen eerst in de lente die blâren hebben gekregen en dat gezegde blâren zullen afvallen? Dat die grasperken platgetrapt, die huisjes door het wonen rookerig en vuil moeten worden? Dat die bruggetjes door zullen zakken, de steenen der muurtjes afbrokkelen? Dat die bloemen zullen verwelken, die fraai-uitziende lekkernijen opgegeten moeten kunnen worden? Dat die katten kunnen krabben, die honden blaffen en zelfs bijten?

Wat drommel, neem toch dit alles voor wat het is: smaakvol gerangschikt, mooi-uitgestald stilleven. Dan zult ge na dit boekje in *Mother Goose* en *Language of Flowers* nog rijker beelden en kleuren genieten, daar nu een zwaar donker grijs — een nieuw kleynood — aan het goud-geel, het diep blauw, het rijk brons, het vorstelijk rood, is toegevoegd in de harmonieuze kleurenpracht. Dan erkent ge de zomersche rijpheid in die tinten overal, de fijnheid van het mooi bedachte patroon dier hupsche kleertjes, de zoete gratie der kleuters, die ze dragen. Dan zult ge die prentjes een wellust voor het oog noemen, een triomf van kleurendruk. Dan moet ge de zachte poëzie bewonderen in die streelende bekooring van heel deze, in haar vrijmoedig en naïef vertoonde, betrekkelijke onmacht, misschien nog meer meisjesachtige dan vrouwelijke, maar alleszins onbedorven en beminnelijke kunst.

Neen, wraak in Kate Greenaway niet, veroordeel het nimmer in deze fijne artiste, dat ze geen consequent illustreeren, geen grooten grafischen humor, niet levendigheid van handeling, nooit treffende uitdrukking van gelaatstrekken en figuren gaf; ge zoudt niet uitgepraat raken. Haar eigen versjes zelfs, waarbij er zoo aller-

liefste en geestige zijn („The twelve Miss Pellicoes”, „Will you be my little wife”? „Beneath the lilies, tall, white garden lilies”) behooren zelden geheel bij de naaststaande plaatjes. In het allereerste van *Under the Window* wordt almaar van een roodborstje gewaagd, maar er onder staat een schaal rozen. „School is over, o what fun!” luidt een ander, maar meent nu niet, dat die kinderen anders dan doodbedaard loopen, of dat ze eenig blijk van groote pret zullen geven! In een wat nuffiger boek uit een latere periode, *A day in a child's life* is een versjé van Kingsley geïllustreerd, waar een pop hoofdpersoon in is, die verloren raakte en gehavend terug werd gevonden. Geen pop te ontdekken, ik bezweer het u, op het mooie plaatje! Kleuters op andere prenten deelen u mede, dat ze zoo verbazend gelukkig zijn, — en dat met het meest onverstoorbaar-saai bakhuis van de wereld. Grappige figuren zijn zelden erg geslaagd, al moet dan ook een koddige dikke kobold ergens, die kool steelt, worden uitgezonderd. Rare verzinsels komen ook voor, vooral in de latere, helaas wat geaffecteerde albums. In *Language of Flowers* zit een juffer, die de Droefheid moet voorstellen, te treuren. Naast haar, als eenig meubel — zoowaar een kolenbak! In *The Pied Piper of Hamelin* is, behalve naar actie in de figuren (die niet bereikt werd), getracht naar teekening van volwassen mannen, maar dat zijn wonderlijke mismaakte dwergen, die, op mijn woord, de Engelsche ziekte schijnen te hebben. En bij al het mooi ook in dit laatste boek, wordt de waarde van het geheel bedorven door den labbelottigen melkmuil van een fluitist zelf.

En nochtans, deze erger tekortkomingen daargelaten, had een meerder bedrijvigheid, een nauwgezetter realiteit, een sterker expressie wel naast het ietwat poppig schoon in het beste kunnen bestaan? Zou het die zedige charme niet hebben geschaad, ja verdreven?

Ik dus vit niet langer; vermeie zich liever, wie bekoord wenschte te worden, in de haut-goût-distinctie der kleuren, in het weloverwogene en gracelijke van het teekenen, in de lieve en

schoone kleedij der vorstelijk-prachtige en, bijeengenomen, geestig bedachte boekjes zelf!

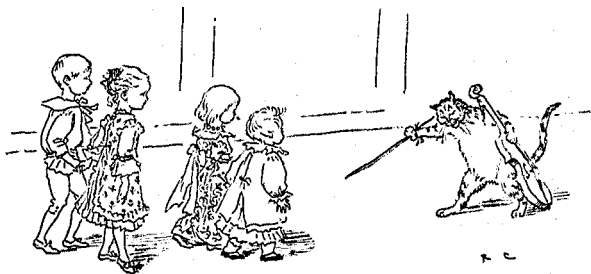
Betreur het niet, gelijk Ruskin, met totaal misvatten harer gaven en gebreken deed, dat deze goede kinderfee, niet inplaats van door het strekken van haar met rozen omwonden tooverstaf zulk een feestig wonderland te ontsluiten, — beschreven werkelijkheid gaf in die pronkjuweeltjes, die haar fraaie Picture-books zijn.

Immers, denk aan het woord, een gulden woord, van Goethe:
„Wir sollen es mit den Kindern machen, wie Gott mit uns,
der uns am Glücklichsten macht, wenn er uns in freundlichem
Wahne so hintaumeln lässt“.

RANDOLPH CALDECOTT.

1846—1886.

Anders en speelt er het windetje niet,
Op elsetakken en leuterigh riedt,
Als: lustighjes, lustighjes. Lustighjes gaet
Het watertje daar 't tegen 't walletje slaet.

Beginnende met het jaar 1872, maar eerst overvloediger ongeveer 1876 en van toen aan langen tijd bij tusschenpoozen, in de zomer- en Kerstnummers en bij sommige andere gelegenheden, verschenen in de Engelsche week-illustratie *The Graphic*, met korte bijschriften, vele reeksen prenten van een zeer bijzondere aantrekkelijkheid.

Vroolijk en van opmerkelijke fraaiheid waren deze schetsen. Vlug, frisch, kernachtig, waren er de zeer levende figuren door rake en luchtige lijnen begrensd. Eenvoudig als ze zich

voordeden, was er in de telkens andersoortige landschapjes, die de menschen en dieren daar insloten, een ruimte, een bloeiende wezenlijkheid, een ongezocht-vindingrijke en bekoorlijke compositie, als van de natuur, zoo grootsch toch aan plannen, zoo weelderig en vol leven, zoo ingetogen en evenwel overdadig in schoone vondsten, niet dikwijls werd afgezien. Weinige waren de kleuren, doch vol ongewone charme; een zacht blauw, een vol groen, en vooral een prachtig zwaar rood, zooals men het op zeldzame oud-Engelsche prenten pleegt te bewonderen, de schoonste. De vertelling, door de onderschriften, zoo noodig, even geholpen, had weinig belangrijks: idyllische en tevens ietwat snaaksche liefdeshistories wisselden reisbeschrijvingen, badplaats-herinneringen, jachttafereelen, Kerstavond-vertellingen af, of verleenden daaraan een romantischen tint. De trant zelf der platen toch was het boeiende: fantastisch niet zelden door het dolle heen, hield ze echter steeds zeker verband met een begrepen tijd, gekende zeden, levende menschen. Veel in de groote wereld spelende — die het immers een rechtgeaard Britsch blad betaamt te frequenteeren — waren deze prenten in geest toch niet mondain; tegelijkertijd bleef dit alles, in zijn speelsche gratie, even vrij van nijdigheid als van vleierij. Nooit schamper — klonk de toon altijd prettig-oudeugend.

Maar het opmerkelijkste in deze teekeningen was de onverdachte blijmoedigheid.

Niet immer is de lach een blijk van luchthartigheid en dikwijls is ze een uiting van alle gevoelens eerder dan juist van een opgewekte wereldbeschouwing. Doch in deze schertscheen bovenal een bijna kinderlijk-jolige levensopvatting uitdrukking te hebben gevonden. Hier toch was de humor even beminneuswaardig als smakelijk, en schalk misschien nog meer dan nu juist zoo ijselijk geestig te noemen. Het bedacht-groteske daarenboven was er vreemd aan, en de pikante „sneer” ontbrak evenzeer.

De helden dezer vertellingen waren meest slanke, gentlemanlike jonge mannen. De heldinnen, lieftallige bloeiende

meisjes, van een tengerder slag dan het schoonheidstype bij oudere Engelsche teekenaars geldende, maar toch met niets van de kwijnende broosheid der kruidje-roer-me-niet-achtige blanke maagden van Crane of Burne Jones. Die hoofdpersonen waren omringd door kostelijk getypeerde bijfiguren, en ook aan de dieren van allerlei soort was een gewichtige plaats toebedeeld. De tooneelen waren wijde heidevelden, door boschjes geestig onderbroken, waarover de rood-gerokte jagers en fiere amazonen reden op vlugge raspaarden; of wel uitgestrekte groene weiden waar avontuurlijke wandelingen tusschen de koeien plaats hadden. Op karakteristieke Engelsche, volgden even tekenachtige landschappen buitenslands, en ook deze werden met levendige groepen gestoffeerd. Dan weder zag men tables d'hôte in den vreemde, met haar saamgegooide gasten bezet. Een ander maal waren stranden der badplaatsen vol spelende kinderen en lanterfantende menschen; lachende villa's, waarvóór men de buitenachtig-doende stedelingen in de schaduw der boomen ontspanning kon zien zoeken, er het onderwerp van.

Gelijk de menschen nu, kon men ook de dieren in hun houding en voorkomen, in al het eigene van hun bewegingen en gebarentaal, in die prenten meesterlijk veraanschouwelijkt zien. Ja, niet zelden gaf de prettige levendigheid, die jolige bedrijvigheid van den teekenaar ze een rol in de voorstelling, deed ze, en niet altijd slechts met stil spel, meedoen in de handeling. Want de paarden vooral, welke met al de liefde van één, die er dagelijks mee verkeert, ze kent en verstaat, bekeken waren, namen er als redelijke wezens deel aan de lotgevallen hunner meesters. Werden deze, zooals bij een der fraaiste tafreelen, op een eenzamen tocht in de sneeuw, door roovers aangevallen, dan greep het ros, terwijl zijn baas den eenen bandiet te keer ging, den ander bij den pols! Lachen of boos kijken, dat deden ze, in trouwe, even wel-sprekend en natuurlijk als de mannen en vrouwen!

En ofschoon niet de fijngetakte boomen, de zacht langs den grond zich vleiende planten, de klare beken, de lustige landhuizen, de vroolijke tuinkamers, de deftige feestzalen met de

stout gekleurde oude familieportretten, de blijde zomerluchten, de rood-gouden herfstzon als ze, dalende, de koele avonden aankondigde, noch de zilveren maan, waar ze in de zoete nachten kozende paartjes bewaakte, eigenlijk mee *doende* waren — ook in dat alles was het besef van het gebeurende levend en het bleek evenzeer met het karakter daarvan één.

Wat nu zoo'n simpele tocht door de sneeuw, die een achttiende-eeuwsche meneer in een der verhalen deed, om Kerstmis te gaan vieren bij een land-edelman, zoo vermakelijk en mooi maakte, dat was waarlijk niet de overdadige geestigheid van verteltrant zooals bij een Thackeray of Dickens in het grafische, noch pompeuze pracht van fraaie bijkomstigheden in de voorstelling, — een overigens sinds Hogarth in de Engelsche prentkunst immer aanwezige trek.

Het was, dat het huis, waaruit de man stapte, er deftig ouderwetsch uitzag en gezellig. Dat de ingebakerde koetsier, die hem afhaalde, ons zijn heele levensgeschiedenis scheen mee te deelen, zooals hij daar stond, in zijn verweerde lange jas. Dat het sjouwen van de roodverlakte postkoets, het onhandige doen der koukleumige passagiers, aan het witte sneeuwveld op eenmaal kleur en bedrijvigheid gaf. Dat de paarden van den postwagen heel andere beesten waren dan die van de sjées even verder en deze weer totaal verschillend van de rijpaarden die later kwamen. Dat van den squire en zijn gasten en zijn dochters en haar minnaars op de eenvoudigste en meest genoeglijke wijze het portret was gegeven en hun deftig smaakvolle omgeving werkelijkheid voor ons werd.

Waarom was een toer naar Venetië zoo oneindig veel boeiender en leerzamer dan alle mogelijke geschreven reisbeschrijvingen te zamen en zijn Phil May's of Thomson's schetsen van later daarbij niets? Omdat de geest van het land, het karakter der inwoners, het voorkomen van de stad, kernachtig en met oordeel en liefde waren opgeteekend, zoodat werkelijk een begrip van de klare kleurigheid der vergezichten, de woelige ontstuimigheid van het volk, het betooverend fantastische der gebouwen-groepen bij den beschouwer wakker werd.

Welke kon, bij opzichzelf onbeduidende „Flirtations in France”, de charme zijn? De pret van den chroniqueur zelf, de ongedwongenheid van zijn lach om de dolverliefden, om den afgewezen minnaar, wien het niet vergeven werd, dat zijn das altijd van achter boven zijn boord uitsprong!

Waardoor kwam het relaas der onbelangrijke lotgevallen, eindelijk, van een troepje ruiters op een mislukte jachtpartij zoo door-en-door genietbaar en mooi? Door de zorg, waarmee voor elk der personages een paard was uitgezocht, dat juist hem paste en in zijn soort een even juist gezien exemplaar was, als wie er op zat. En daar de avonturen zich afspeelden in zulk een kostelijk gekenmerkt en schoon getint herfstlandschap!

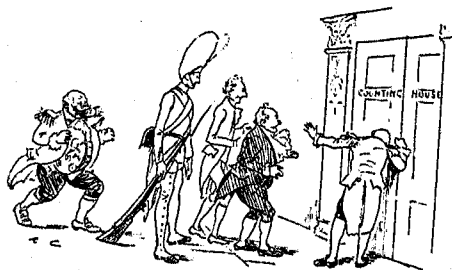
Het was alles de *lust* van den verteller, de heerlijke frischheid.

In hem, Randolph Caldecott, heeft immers de onbevangenste, de blijhartigste, de dichterlijkste wel der Engelsche spotprenteekenaars geleefd.

De ouderen: Hogarth, de sterke, maar grove en sombere Filister, Gillray, de heftig-sarkastische, altijd doel-treffende polemist, Rowlandson, de geniaalste der fiere vrijbuiters, de zwaarste der bohèmes, de enormste van allen in de Britsche satire; George Cruikshank, de meest populaire, de veel be-gaafde grafische romanticus en dramaturg, die intusschen te weinig artist en te onbeholpen teekenaar daarbij kon worden gescholden, — de Engelsche karikaturisten van het einde der achttiende en het begin van de negentiende eeuw konden ruwe, scherpe en baldadige spotters zijn.

Zoo toonden zich zeker niet, weliswaar, de juist tot deftigheid toe bezonnene mannen der latere school. Gemoedelijk was Leech, geestig als weinigen en onschuldig in zijn scherts als zelden iemand. Gedistingueerd bovenal du Maurier, die fijntjes glimlachende den beau-monde en haar dwaasheden tot kroniekschrijver diende. Waardig gelijk geen ander, Tenniel, de klas-sieke representant van het heldendicht in deze kunst. Stijlvol uitermate, de wondervernuftige prenten-componist Sambourne. Gedurfd realist, toch alleen in picturalen zin de meester in zwart-

en-wit kunst Charles Keene, de grootste kunstenaar onder hen. Doch in ieder van deze eveneens, was de lach toch nog een zwaarwichtige naast dien van Caldecott, die dan ook wel de waarlijk blijgeestigste is geweest van alle humoristen daar en elders.

Hij was de zoon van een Chestersch accountant en werd in dat graafschap den 22 Maart 1846 geboren. Van jongsafaan hield hij hartstochtelijk veel van het buitenleven en vroeg was het teekenen hem eveneens een behoefte. Hij schijnt op de schoolbanken het goed te hebben gemaakt en zoo was het oordeel van een zijner meesters, dat de aanleg van den jongen algemeen was en niet éénzijdig. Dit bleek dan ook, toen hij in 1861 op een bankierskantoor werd gedaan, waar hij zes jaar bleef en tamelijk wel moet hebben gewerkt, hoewel hij in dien arbeid weinig plezier had. Maar er bleef hem veel vrije tijd over, dien hij aan teekenen wijdde. In 1868 vertrok hij, nu dus een jonge man geworden, naar Manchester, waar hij nog immer op de kantoorstuk zijn bestaan moest vinden. Daar bleef hij vijf jaar en ook toen schijnt zijn baantje hem tijd gelaten te hebben, want vermeld wordt, hoe hij veel gelegenheid vond, 's zomers buiten en 's wintersavonds in een teekenklasse, zijn gaven te ontwikkelen. Ook moeten daar vele lieden zijn geweest, die liefhebberden in de kunst en de nieuwgekome vond er tal van vrienden, die hij steeds behield en waaraan hij later nog zoo vroolijke brieven schreef, welke hij

losjesweg met zeer grappige krabbels placht te illustreeren. Den derden Juni 1868 werd zijn eerste teekening gereproduceerd in een blad, genaamd *Will of the Wisp* en in 1869 droeg hij verscheidene bladzijden bij voor de *Sphinx*. Hij schilderde ook in die dagen studies met jachttafreelen en andere dergelijke dingen. Geen andere bezigheid kon hem nu meer belemmeren; zijn schoone kunstenaarsgaven en zijn beminnelijke humor vonden uitdrukking in tal van schetsen, waarmee hij in verloren oogenblikken stukjes papier, oude enveloppen, het vloeipapier op zijn lessenaar bedekte.

Een jaar later zond hij, na nu ook van den handel den brui te hebben gegeven, van uit zijn woonplaats, schetsen naar Londen, voornamelijk voor *London Society*. Hij was aan een der medewerkers, Blackburn (die later een boek over hem schreef), door du Maurier aanbevolen. Sommige der schetsen moest (eigenaardig genoeg, voor wie Caldecott's zachtheid kent) de redacteur tot zijn spijt weigeren, daar ze te zeer spotten met de aristocratie en het tijdschrift juist nogal „fashionable” was. Het werk uit dien tijd was in weinig lijnen, zeer grappig en buitengewoon expressief; het heeft echter niets van het mooie, dat later zijn kunst verheffen zou. Doch in de pers werd het al meer dan eens met lof besproken.

De teekenaar moest nu wel in Londen gaan wonen, maar zijn hart trok hem telkens naar het land. Ik smacht, schrijft hij aan een vriend, naar een „cool sequestered spot, the world forgetting, by the world forgot.”

In 1872 verscheen zijn eerste *Punch*-teekening; ook voor de *Pictorial World* leverde hij toen bijdragen, en wel van reporter-achtigen aard. In hetzelfde jaar maakte hij, op een reis met Blackburn, illustraties voor diens boek: *A Tour in the Toy country*, waarin men evenwel de uitgezochte fijnheid en humor der *Graphic*-reis-prenten vergeefs zou zoeken. Het gevoel voor het mooie in de natuur, zegt zijn levensbeschrijver, was toen ook nog niet zoo bij hem wakker; van het prachtige landschap om hem teekende hij weinig op. En later bracht hij seizoenen op het land door om er te teekenen!

Men wil, dat boetseerkunst en het maken van groote decoratieve schilderijen Caldecott's liefste werk was. Nu kunt ge naar de reproducties die dingen niet beoordeelen. Overigens wil het mij voorkomen, alsof ze toch niet van zóó bizondere soort waren als zijn arbeid was op het terrein waar hij zijn welverdienden naam verwierf. De Fransche beeldhouwer Dalou, wien hij Engelsch leerde als wederdienst, hielp hem boetseeren. Van zijn schilderijen had er een: *There were three Ravens, sat on a tree*" niet veel succes, op de tentoonstelling der Royal Academy; de teekening er voor is echter buitengemeen fraai. Hij had eerst geen onderwerp kunnen vinden, heet het, voor een schilderij. „Maak drie raven op een boom, het volgend jaar twee en het derde één,” was de niet onaardige raad van een vriend, waar hij dadelijk op inging. Aan zijn eigenlijk werk zal de studie, die hij voor dit alles maakte, zeker wel ten goede zijn gekomen. Zoo werkte hij voor boetseeren naar geraamten enz.

Een veelbewonderde en ook wel met reden geprezen arbeid van hem uit 1874 — het tijdstip, waarop Blackburn wil weten, dat een gevoel voor schoon en het samenstel der dingen den teekenaar (wien vóórdien nog kon worden verweten dat hij geen „lady” kon teekenen), als het ware in een droomgezicht zou zijn onthuld — zijn de illustraties bij Washington Irving's *Old Christmas*.

Erg kan ik er niet mee dwepen, en wel om de volgende reden. Caldecott heeft ze te mooi willen maken, heeft angstvallig getracht naar een „afwerking”, die niet in zijn aard lag, maar die hem waarschijnlijk voor teekeningen bij een klassiek geacht boek, noodig voorkwam. Door al te ver doorgevoerd schaduwen en invullen heeft hij de groote bekoring van zijn lijnen en compositie geschaad. Het blijven bij omtrekken met weinig nuanceering heeft zijn ongekleurde platen altijd zoo frisch gehouden en juist de fijne kleuren maken andere zulk een vreugd voor het oog. De Irving-platen zijn in hun banale afwerking burgerlijk gefatsoeneerd en dat was het geval met bijna al zijn boek-illustraties. Ze zijn niet levendiger dan b.v. de fraaie platen van Barnard voor de latere Dickens-

uitgaven, en juist onder andere in levendigheid wordt deze knappe teekenaar overigens zoozeer door Caldecott overtroffen. In zwart-en-wit-teekening hebben Keene en Sambourne heel wat mooiers gegeven dan deze flinke prenten. ¹⁾

De losheid en pittigheid van zijn teekentrant der met potlood of met de pen zoo vlug neergezette probeersels in een nog na zijn dood uitgegeven boek van Hallam Tennyson, *Jack in the Beanstalk* (waarvoor de teekeningen niet af waren gekomen), doen zijn kostelijke gaven beter kennen.

Hij heeft zulken krabbels altijd met wat waterverf kleur bijgezet en liet ze dan, liever dan door fotografische reproductie, door een bekwaam houtgraveur overbrengen. Dan streefde hij steeds naar groote zuinigheid in lijnen en placht te zeggen, dat, hoe minder men strepen zet, hoe minder kans men heeft, fouten te maken.

Wilhelm Busch, die met nog schaarscher lijnen zoo verbazend veel expressie en beweging te geven weet, bij zijn in geest en uitdrukking zoo levendige en verbluffend juiste om-trekprenten, welke met den ondeugenden tekst die kostelijke boekjes van dezen meester vormen, heeft daarin wel misschien nog *meer*, maar nimmer *fijnere* karakteristiek doen zien.

Is de soberheid van trant opmerkelijk bij zóó groote

¹⁾ Onze verkleinde illustraties zijn slechts uit de kinderboeken genomen.

karakterjuistheid als deze Caldecott's figuren bezitten, een nog waardevoller gave van hem schijnt mij het compositievermogen, gelijk het blijkt uit de wijze waarop hij op zoo'n ongekleurde plaat (gelijk het meerendeel in de prentenboeken is) de handelende personages lucht boven zich geeft en op den grond doet staan, zonder ze eigenlijk in een bepaald vierkant te zetten. Hij laat het plan waarop ze zich bevinden, op eenmaal eindigen, doet een boomtak uit de witte marge het tafreel binnenkomen; maakt een landschap van twee afzonderlijke schetsjes, door niets dan een ledige ruimte er tusschen. Maar dit alles blijkt zoo juist van pas, zoo vrij uit, zoo los weg, zoo argeloos — zoo mooi gedaan!

Nu meen ik, dat meer dan eenige andere zuiver grafische eigenschap van dit werk, juist die eenvoudige en bondige klaarheid van compositie, dat leukweg, zonder omhaal, voordragen, het van dat der meeste Engelsche teekenaars onderscheidt. Van Hogarth tot Crane, van den onheuschen realist tot den hoofschen fantast, scheen bij het samenstel der prenten immer toch de breedsprakigste omschrijving vereischt; om tot het maken der *mise-en-scène* te komen, werden daar met bijna angstvallige inspanning steeds alle zeilen bijgezet. Keene schiep, en zelfs Leech (toch zooveel minder ernstig kunstenaar in het uitvoeren) deed dit, bij bijna elke teekening om de figuren een volmaakt tafreel, zoodat, wel niet als bij de anderen, litterair, er toch in picturalen zin uitvoerigheid ook in die prenten heerschte. Caldecott, aan wiens trant alles wat zwaarop-de-hand-zijn zou kunnen heeten, wel even vreemd was als het Piet Paaltjes-achtige aan zijn humor, brak met deze traditie (met dien ietwat pompeuzen rijkdom van detail, zoowel als met den reëlen opzet), om in een luchtige, nimmer vluchtige karakteriseering van figuren en milieu, vooral niet minder duidelijk van voordracht te zijn en somtijds welhaast bevalliger. En dat hij wel deed, met zich zoo te toonen, blijkt daaruit, dat die „afgewerkte” boek-illustraties van hem een in enkel zwart-en-wit bereikte perfectie van toon als in Keene's prenten al evenmin bezitten als de charme van zijn eigen

ander werk: het schetsmatige bij zoo groote doordachtigheid.

Een boek, dat in 1883 uitkwam (dus eerst toen al eenige der prachtige prentenboeken, waarmede deze kunst haar volle hoogte bereikte, verschenen waren), doch dat al lang onder handen was geweest, is *Aesopus' fabelen*.

Als men nu weet, welk een verbazend dierteekenaar Caldecott was en hoe mooie landschappen hij tooveren kon; wanneer men zijn kostelijken humor is gaan genieten en de lustige blijheid zijner composities heeft lief gekregen, dan komt men er toe, dit werk niet zoo hoog als zijn beste scheppingen te stellen. Doch een „artistic mistake”, zooals men het gescholden heeft — een misslag in welk opzicht dan ook, kan ik nimmer besluiten de uitmuntende teekeningen in dit boek te noemen. Ze zijn zelfs wel even goed als de meeste *Graphic*-prenten, maar missen de attractie van de kleuren daarin, daar ze enkel in zwart-en-wit zijn.

Een heel mooi boekwerk is *Aesop's fables* niet geworden. Daaraan zijn twee dingen schuld. Vooreerst de vervelende tekst (door A. Caldecott), die noch de kernachtigheid heeft der ouden, noch La Fontaine's bloemrijkheid. En ten tweede, dat elke fabel op zichzelf hier door één teekening wordt verteld, terwijl, als de teekenaar, evenals Boutet de Monvel deed, er prentenreeksen van had gemaakt, juist zijn genialiteit in het geven van verandering en beweging had kunnen uitkomen. Nu is Walter Crane's prachtig versierd, doch voor kinderen wel wat al te statieus aangekleed *Baby's own Aesop*, een oneindig fraaier geheel.

De fabels zijn (naar een denkbeeld, dat Cooper, de houtgraveur, die ze reproduceerde, aan de hand had gedaan), gevolgd door wat de illustrator „Modern Instances” noemt: toepassingen ervan in het hedendaagsche leven. Dit deed ook Doré in zijn prenten meermalen. Soms zijn de toepassingen zelfs beter dan de fabel-illustraties; maar niet altijd was het plan heel gemakkelijk uitvoerbaar zonder dat er iets gewilds in zulk een voorbeeld kwam.

De raaf en de vos in de fabel van dien naam zijn prachtig; eenvoudiger, meer dieren dan op de schitterend-smaakvolle prent

van Crane, mooier, meer gezien dan bij de Monvel, en veel echter vooral dan die, in een fantastisch belicht landschap gesloten, allesbehalve raaf- en vosachtige bij Gustave Doré.

De kikvorsch, die een os wil zijn, schijnt mij van vele andere uitstekende, de beste teekening. De kikkermama heeft rondom zich haar kroost geschaard, dat de armen vol jool in de lucht heft of zich op de knieën slaat van pret. En zóó te pronk zittend, heeft ze haar lijf opgeblazen, tot zulk een dikte, dat de voorpooten meê in de lucht gaan, en met o zoo'n zelfgenoegzamen glimlach en trotsch neergeslagen oogen vraagt ze dan de opinie van het aller-oneerbiedigst publiek!

Het karakteristiekste evenwel voor den bijzonderen aard juist van 's teekenaars humor is in *De vos, die zijn staart verloor*, voorgesteld. Men weet, hoe deze looze kwant trachtte de mode van staartloosheid ingang te vinden bij zijn kornuiten en hoe deerlijk hem dit mislukte. Maar nu het gedrag der andere vossen en hun bejegening van den ontsierden makker bij verschillende lezingen in prent:

Bij Doré komen ze, woest, kwaadaardig, op hem af.

Op Boutet de Monvel's plaatje jouwen ze hem uit, onbarmhartig, vol leedvermaak.

In Crane's illustratie omringen ze hem met hoonend grijnzen, steken de tong uit: we doen het lekker niet!

En de Reinaards van Caldecott? De houding van elk der individuen bijna is een andere. Met een spottenden — niet hatelijken — glimlach besnuffelen er hem een paar. Een stuk of wat kruipen achter een hoogtetje, om het uit te proesten. Anderen veroorloven zich, naar het schijnt, minder vleierende, clandestine opmerkingen aan het adres van den voorsteller. Maar geen van allen zijn ze onnoodig wreed; ze hebben ook geen rancune, dat hij er hen wou laten inloopen. Ze zullen het hem niet altijd en altijd weer na blijven houden, zooals die andere vossen dat zeker van plan zijn.

Is niet zóó de scherts van dezen humorist: zonder hardheid, vroolijk, vol vondsten?

In het jaar 1876 reeds begon Caldecott, die nooit sterk van gestel was geweest, te sukkelen. Al vroeger klaagt hij, in brieven aan vrienden, op zijn eigen, half schertsende manier, over hartkloppingen, die hem bij iedere inspanning overvielen. Buiten was hij het best en het liefst. Hij reed veel en mende graag zelf, zoodat hij nog in 1885, als gastheer, zijn vrienden in een dogcart door de lanen van Surrey thuisbracht. In 1880 was hij gehuwd. Hij had toen al, voor zijn gezondheid, winters in het Zuiden doorgebracht.

Kort na het verschijnen van het laatste der prentenboeken, die wel de grootste glorie zijn van zijn levenswerk, stierf de beminnelijke en schoonbegaafde teekenaar en humorist te St. Augustine in Florida. Daarheen had hij, zeer tegen den zin van zijn vrienden, de reis ondernomen, om voor de *Graphic* studies te maken.

Zijn verlies werd in zeer breeden kring diep gevoeld.

Het werk was populair in den besten zin; van den persoon krijgt men niet dan de vleidendste getuigenissen. Hij was de belichaming, zegt een van zijn vrienden, van zachtheid, ernst, edelmoedigheid, eergevoel.

Een lang, slank man, knap van voorkomen, met rosblonden baard, moet hij tevens zeldzaam innemend van uiterlijk zijn geweest. Zijn goed humeur en hupschheid deden hem overal welkom zijn. Geen nederig vriend, dien hij ooit maakte, is hij, waar hij zoo geëerd was in later dagen, niet blijven welkom heeten. Dat hij bij de kinderen geliefd was, raadt men reeds en kenmerkend voor zijn prettigen omgang met hen evenals voor de geestdrift voor zijn vak die hem eigen was, is deze aanhaling uit een brief, dien hij aan een klein vriendinnetje zond, dat hem teekeningen had gestuurd: „Ik hoop, „dat ge u zult blijven oefenen en zult leeren teekenen. Want „er zijn mooie dingen, die er maar op wachten om geteekend te „worden: dieren en bloemen — denk eens aan, hoeveel! — „en enkele menschen.”

De invloed van Crane's en Greenaway's prentenboeken, dien

de vorm der zijnen zonder twijfel onderging; die van den smaakvollen artist-printer Evans en van de Japansche prenten, waarvan hij het pure lijntekenen zoo wist te volgen, deze allen, mag men zeggen, hebben in Caldecott gewerkt op een kunstenaar, die reeds in veel werk een zeer geschoold grafisch humorist was gebleken.

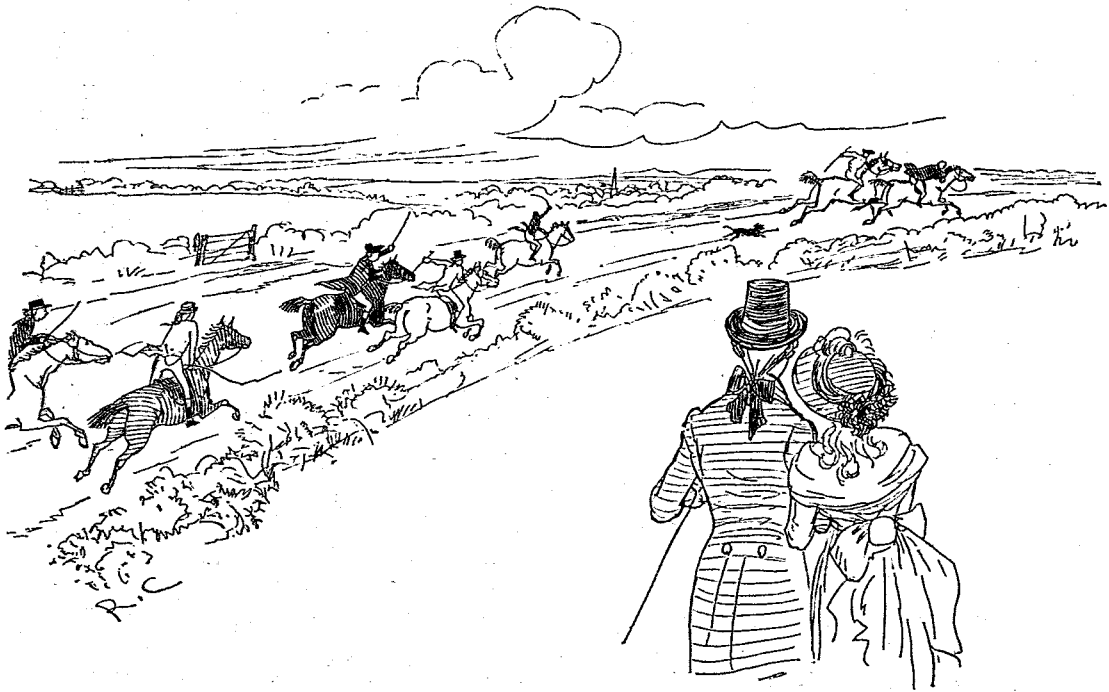
De figuren in de karikatuur, die met zekerheid als zijn meesters daar zijn aan te wijzen, zijn Thomas Rowlandson en John Leech.

Rowlandson, levend — zwaar levend — in het krachtige doch bandelooze Engeland van het eind der achttiende eeuw — de vlegeljaren van dat rijk — is, na Hogarth, die een duchtig zedenprediker, naast Gillray, die een scherp politiek pamphlet-tist met de etsnaald was, daarmede een zedenschilder als weinigen ooit, geweest. Meer dan dat nog, schijnt zijn stout werk ons nu de luidruchtige verkondiging, de spontane verheerlijking van een onbedwingbaren levenslust, een uitgelaten *joie de vivre*. Zijn „gruwzame bonhomie”, zooals een geestig Fransman het noemt, beschikte over een *verve*, gelijk geen ander die bezeten heeft in dat land, het rijk toch van de pantomime, de woeste en fantastische klucht. En niettemin had het wonderlijk tweede ik van dezen reus met zijn ontzettende vroolijkheid, zijn bijna uitzinnigen lach, een gevoel voor het zachte, het teedere, het bekoorlijke. Heeft niemand vol grimmiger jool met zwaarlijvige mannen (als die tijd van overdadig eten en drinken ruimschoots opleverde), in al hun groteske wanstaltigheid, gesold, geen met wreeder nauwkeurigheid de mismaktheden van den onderdom, het walgingwekkende der onbeteugelde hartstochten geteekend, hij was tevens een der eersten in deze kunst, die de schoonheid en bekoring der vormen in de vrouwen en meisjes, de weelde der natuur in alles, mede liefhad. Zonderling menschelijke deernis, half onbewust, maar hevig en oergezond als alles in hem, deed dezen woesten geus de slovende dag-looners, de afgebeulde werkbeesten ook, op het veld, weergeven met een sentiment, dat den geest van Millet schijnt voor te bereiden. Ontzaglijk veel leverde hij; zijn trant was

scherp, zeker, vol uitdrukking. Nooit werd misschien levendiger en schooner dan door hem de beweging in één trek aangegeven — een meesterschap over de lijn als eenig uitdrukkingsmiddel, waardoor hij het groote voorbeeld van onzen prentenboekteekenaar is geweest. Ook van de prachtig getypeerde paarden en grandioze jachtafreelen die zijn Forscher, brutaler greep schiep, zal Caldecott veel hebben geleerd.

Zoozeer nu als Leech, de fijn-ironische illustrator der zoo-genaamde „social satire” van *Punch*, (van de kleine grepen uit het leven der burgers en van het volk dus), verschilde van dezen vrijbouter — de overgang had dan ook nog o. a. de beroemde, productieve Cruikshanks en de jonggestorven Seymour gekend — hebben zijn concepties ontegenzeggelijk iets van die volbloedigheid in zich gehad, welke de Engelsche teekenschool, ook in bezadigder uitingen, is bijgebleven. Maar de opvatting van dezen Dickens in het teekenen, was zachtzinniger en prettiger. Innemend en lieftalig gelijk vele vrouwen-gestalten in zijn schetsen, was zijn schalkheid zelf — delicious en frisch als zijn tallooze kostelijke kinderteekeningen, die het misschien zijn grootste verdienste nog is te hebben geleverd. Hij was de meester van onzen teekenaar in het gracelijke schertsen. Bij Caldecott's lach vergeleken, is die van dezen humorist, ofschoon in bijtrekken, guitiger nog, evenwel minder gul, en hoewel, litterair gesproken, geestiger, nergens bijna met zoo zonnige blijheid: lustig.

Op de prentenboeken van Walter Crane, waarvan er verschillende toen reeds verschenen waren, gelijkt, ofschoon niet zeer veel, de trant der gekleurde platen in Caldecott's eerste boek het meest; enkele dezer prenten hebben diezelfde volheid van documenteerende bijzaken, die het werk van den grooten decorateur kenmerkt. Maar verderop, al in het tweede, is de teekenaar zichzelf in al die eenvoudige schoone klaarheid, die levende echtheid ook, waarvan het geheim, voor den schitterend vernuftigen, overzwierigen, rijkgeschoolden Crane verborgen gebleven, aan het kinderlijk hart van zijn tijdgenoot en vriend wel schijnt geopenbaard.

In die wonderlijk-gezonde kunst van Caldecott is dan veel van het beste dier drie zeer uiteenlopende scholen: de oudere, uitgelaten spotprentkunst; de jongere, bedwongener, doch even volbloedige grafische satire, en de gracelijke verfijning der Pre-Raphaeliten gelukkig vermengd.

Had het kabouterdje in Andersen's verhaal, met zijn praktisch verstand en zijn ontvankelijk gemoed, dat den kruidenier om 's mans kostelijke pap in eere hield, maar zijn schoonste oogenblikken placht door te brengen voor het sleutelgat van het zolderkamertje, waar de student woonde, die in een verzenbundel las en om wien hij een liefelijk licht zag, dat het armelijke hokje warm en heerlijk maakte; — had het zoo menschelijke aardmannetje in plaats van den jongen man daar een kind — geen heel klein kind — gevonden, in niet een dichtwerk, doch een prentenboek verdiept, en rondom den kleine diezelfde stralende opgetogenheid, wat zou het dan zijn, dat de verrukking uitmaakte van den lezenden dreumes en den sympathiseerenden dwerg beide?

De fraaie, aanvallige, feestige prentenboeken van Kate Greenaway: *Under the Window*, *Mother Goose*, haar *Birthday-book*?

Die van Walter Crane, het koddige *This little Pig*, het prachtige *Pan Pipes*, het vorstelijke *Baby's own Aesop*, het fantastisch *Legends for Lionel*, het zwierige *Flora's feast*, of een ander dier schitterende scheppingen?

Tenniel's robust en geestig *Alice in Wonderland*, Sambourne's wonderbaarlijk *Water-Babies*?

Boutet de Monvel's zeldzaam knappe, precieuse, vermakelijke albums, zijn *La Fontaine*, en *La civilité puérile et honnête*?

Wilhelm Busch klassiek dwaze *Bilderpossen*, zijn onnavolgbaar zot *Hans Huckebein*, of dat meesterstuk, dat kwajebengels-epos *Max und Moritz*?

Meer dan door een van al deze uitgezochte kinderboeken, zal zulk een geestdriftige vreugd zijn opgewekt door de *Picture-Books* van Randolph Caldecott.

Door de prenten voor al die kostelijke vertellingen, van de

rumoerige Zondagsruiter-ballade *John Gilpin* af tot den roemruchtigen *Great Panjandrum himself*; van de pathetische *Babes in the wood* tot het luidruchtig feest-om-niets, de dolle klucht *The three jovial Huntsmen*.

Een mislukt feest en een ongeluksdag, arme *John Gilpin*, gij creatie van Cowper's pen en vervolgens van Cruikshank's teekenstift, die van Caldecott het laatst; brave burgerman, *linendraper bold*, met uw goede zuinige vrouw, die wel van een pretje houdt, — een treurige dag was uw twintigjarige bruiloftsviering, dat ge zoo rennen moest tot spot van het volk van Edmonton, naar Ware en terug, voor struikroover gescholden, achtervolgd, afgejakkerd! Och neen, hij kwam, zooals de titel vermeldt, veilig thuis, en de narigheid is vergeten door de blijdschap over den goeden afloop van wat nu een vermakelijke geschiedenis is, iets om over te lachen, erger niet. En ziet hem van de eerste plaat tot de laatste, thuis, dan trotsch te paard, spoedig minder op zijn gemak, vliegende daarop, zonder hoed en pruik, zich vastklemmend aan den nek van het eigenzinnige dier, nagestaard door de groepen menschen, die uit komen loopen, tot hij bij zijn vriend, den bezitter van het beest, den koddigen molenaar aankomt. Ziet hem terug draven, en nagezeten door alle mogelijke voorbijgangers, doodmoe aankomen. Ziet zijn geheele hardrijderij, zooals ze op die geestige omtrek-teekeningen en die fraaie gekleurde prenten is verteld, en merk op, dat hij nergens wanhopig, nergens dolwoedend is, nooit zijn vastberaden greep loslaat; de gemoedelijke, de vroolijke ruiter, vroolijk als het kloeke vers welksheld hij is, als de wijde vlakten, de breede landwegen, die zijn vriend's paard, (een knol met karakter, stem me dat toe) uitkoos, vroolijk als het ros zelf, dat hem maar een beetje in het ootje heeft genomen.

Dit is *het huis*, dat *Jack bouwde*: dit frissche gezellige, prettige landhuis aan het eind van dien mooien tuin, op het plaatje waar de vroolijke reeks introducties mee begint. Dit is

het graan dat er op zolder lag. Dit, de rat (een slimme rat) die het graan opat. Dit is de kat, die de rat ving — en o, welk een slanke, sluipende, sluwe, zachthuidige, gevaarlijke, loerende kat is het, die we driemaal, telkens anders, zich tot den sprong gereedmaken, en eindelijk haar prooi grijpen zien! Dit de hond, een nurksche en grove boerenhond, (dien Onkel Bräsig zeker Pomuchelskopp zou hebben genoemd), welke de kat in een boom joeg en tergde, haar een hoogen rug deed zetten en haar oogen boosaardig fonkelen deed. Zelfvoldaan is hij toen gaan zitten, maar wee hem, want dit is de koe met den gekrulden horen, die hem in de hoogte gooit, dat hij dood neervalt. Dit is het verlaten meisje, dat die koe molk; de knappe boerendeen, die getroost wordt door een nieuwe verschijning, den „man all tattered and torn”, welke half springend, half sluipend nadert, vol van lol over de overrompeling die hij in den zin heeft en welke hem zijn kleerscheuren totaal doet vergeten. Triomphantelijk zoent hij de meid en gaat met haar weg; een weltevreden paar, dat getrouwd wordt door een genoegelijk priester, die 's morgens gewekt was door een haan, den parmantigsten haan, die ooit gekraaid heeft, denkende, dat voor hem alleen de zon — een glorieuze zon — opging en over het landschap — een heerlijk landschap — straalde. Dit eindelijk is de boer, die het koren zaaide dat den haan tot voedsel strekte. Fiksche boer, die met zulk een magistraal gebaar zaaien kan; — mysterieuze makers van oud-Hollandsche kinderrijmpjes, was dat ook uwe meening, en zaait ook ten onzent zóó de boer het koren, koren, koren?

Lief roodborstje op den band van *De kinderen in het woud*, mooie vogel op den eikentak aan den ingang van het donkere bosch — o symbool van den teederen pathos in dit roerend lied, zingt ge, luidkeels en klagelijk, van het lot dier arme kleinen, daar achtergelaten door den berouwhebbenden boef, gehuurd om hen te vermoorden, maar die er het hart niet toe had en (hoe doodelijk ernstig, hoe woest, hoe ontzettend zag hij er uit, toen hij zijn slag sloeg) zijn verstokten makker doodde? Een droeve melodie om dat broertje en zusje, die moesten

omkomen in het bosch, in een lange omhelzing gevat, met blâren toegedekt door u, medelijdende Robin Redbreast, beweend door al de dieren daar? Om die ouders, den fijnen slanken vader met zijn blonde haren, de lief-tallige bleeke moeder met haar teer profiel en weemoedige oogen, deer-niswekkende ster-venden, die zulke kleinen moeten ach-

ter laten? Om dat afscheid, smartelijk gerecht, dien hartstochtelijken laatsten groet der uitgeteerde vrouw? Om de valsheid en wreedheid van den boozen oom, die belofde voor de kinderen te zorgen en zich om hun geld van hen ontleed? Om hun zwerftochten door het bosch hand aan hand, het jongetje beschermer tot het laatste toe van het weinig jonger meisje?

Om al de eenvoudige tragiek dezer simpele oude legende, met zooveel zachte genegenheid oververteld in dit gracelijk boekje; het innigste der Picture-books van Caldecott.

Master Bill Primrose zong het lied van den *Dollen hond* op een gedenkwaardigen avond in zijns vaders huis, de woning van den Vicar of Wakefield. Met de voeten naar binnen, onhandig jongske, draagt hij het thans voor, het ironische vers van Goldsmith. Zoo onaangenaam als de heer is, die gebeten werd, en die gewoon was iederen dag de naakten te kleeden (n.l. als hij zijn kousen aantrok), zoo sympathiek is de hond, een geestige, vrijbuiters-achtige straathond. En het is jammer dat deze nu juist dood moest gaan, opgejaagd om zijn vermeende dolheid, terwijl de zalvend-brave man, door meewarige juffrouwen opgepast, door gewichtige dokters behandeld, beter werd.

Met hoorngeschal kondigen *Drie vroolijke jagers* hun vertrek

aan; ze hebben door een stevig maal kracht opgedaan en nu rijden ze door den herfstwind, hebben zotte ontmoetingen en vermaken zich er mee, tot ze wegrijden — vingen ze niets, wat nood? — in de roode avondlucht, door statige boomlanen.

Uit *Sing a song for sixpence*, een nonsensicaal rijmpje, tot een verhaal gemaakt door de teekeningen, is ons prentje genomen van de hovelingen en den soldaat, die den jeugdigen koning gaan roepen. Z. M. zit op Zijn kantoor, waar een plaat met Robinson Crusoe en Vrijdag aan den muur hangt, en telt Zijn geld.

Van *Hartenkoningin* zij één vondst, één kostelijk bedenkfel slechts, vermeld. Taartjes, die de kookkunst der koningin wrocht, werden gestolen door hartenboer. Dan vervolgt het versje:

The king of hearts, called for those tarts,
And beat the knave full sore.

Hoe kwam het dan uit, wie de dief was? vraagt men gewis. Wel, een poes, die den knecht stelen zag, vertelde het aan den keukenmeester en deze bracht haar als aanklaagster voor den monarch. Zoo zal het ook waarlijk gegaan zijn!

Dieren en landschappen, mooi en verscheiden, illustreeren het vrij nuchtere verhaal van een *Boerenjongen*, die fortuin schijnt te hebben gemaakt, naar men op kan maken uit zijn sierlijken dos op de laatste (een fijne) teekening. Liefelijke lammetjes, trotsche hanen, goedige eenden, pronkende kalkoenen, fiere paarden.

De eerste prent van de *Milkmaid*, die aardige romance, is een zeldzaam sierlijke: de jonge squire met zijn blauw zijden pak schijnt van een der fijnste schilderijen van Gainsborough te zijn weggegaan. En de tegenstelling tusschen den tengeren, ijdelen edelknaap en de knappe vrijmoedige boerenmeid, met haar brutale kijkers, is de charme van het boekje.

Een fraai geestig bandje is de uiterlijke tooi van die amoureuze episode uit de dierenwereld, de fabel van den *Kikker die wou uit vrijen gaan*. Het frontispice toont zijn wei-

nig respectvolle houding tegenover mama: „het kan mij niet schelen, ik doe het toch,” zegt hij duidelijk. En zie nu eens tot welke catastrofe dit leidt: de rat, zijn vriend, en het muisje, het voorwerp zijner genegenheid, beide een beetje boven hun bier door het gezellig samenzijn, opgepeuzeld door poezen en hij zelf door een eend! — Shep-

perd heeft, met Caldecott's kleuren en naar zijn methode, hetzelfde vers geïllustreerd, en let eens op hoe geaffecteerd en smakeloos diens boekje is geworden!

De kat en de fiedel geven veel vreugd in het volgende boekje, ze brengen de stevige beenen van mooie kindertjes aan het dansen, en doen de koe over de maan springen, zoodat de hond er om lachen moet. Maar ook een droevig gevolg van dit zeldzaam concert blijft niet uit, want de schotel liep weg met den lepel (een juffer-lepel), en het ongelukkige paar werd achterhaald door papa mes en mama vork. De arme schaal valt in gruzelementen en zijn bedroefd liefje wordt door haar onverbiddelijke ouders weggeleid. Dit is, moet ge weten, een dramatische ontkenning, die alweer door den teekenaar werd verzonnen en geestig in beeld gebracht.

Van het baker-rijm *Baby bunting* is vooral de prettige vader merkwaardig en de konijntjes op het laatste prentje.

De vos sprong over des domine's hek. Dit lustig jagerslied is niet het boeiendste der boeken, maar er zijn prachtprenten in.

Maar *Komt knapen en meisjes*, dat operette-achtig feest, is mede een der verrukkendste, en zijn de fraaie buitenmeisjes van wat Arkadische makelij; de bolleboozen van jongens verlegen, tot over de ooren verliefd, kusjes stelend op het laatst, doen iemands hart goed, zoo echt menschelijk en landelijk zijn ze.

De mooie dame, die op het witte paard stijgt, is de moeite waard om op een hobbelpaard naar toe te rijden, en nog fijner is bijna dat dorpsdrama van den *Boer die wit rijden ging*

en zijn dochter, die kwamen te vallen met paard en al, omdat een raaf kraste. De terugkeer vooral is prachtig, van het bedroefde roodwangige meisje, den somberen vader, de arme, gewonde, beklagenswaardige grijze merrie.

Mrs. Mary Blaize van Goldsmith is misschien niet erg genietbaar voor kinderen, de historie althans van het onbeminnelijke vrouwmensch zelf. Maar in een oude wijfjes-theepartij, in een kerk-scène en in een doktersconsult is des teekenaars humor op zijn best te genieten.

Toch niet, intusschen, die joligheid, die lust van de grandioze klucht, het schoone festijn, het kostelijke wondervertelsel aangaande *den grooten Panjandrum zelf* (naar men zegt, van Dr. Johnson, en het gevolg eener weddenschap, wie het meeste onzinnige verhaal maken kon). Thackeray beschrijft in een van zijn geestige schetsen een pantomime, hoe een prins met een erg grooten neus overal rondzwerft en de vreedzaamste en onzsamenhangendste avonturen beleeft — totdat opeens, op het meest kritische moment, de kokkert inkrimpt, zijn lief hem behoort, zijn ergste vijanden veranderen in harlekijns en clowns, die met een plotseling uitbarstende jool, in een uitgelaten kuitenflicker de bruiloftspartij inzetten, die een vroolijke pan gaat worden (dat belooft ik u), als het scherm valt. Zulk een pantomime is *Panjandrum*.

Wie is Panjandrum? Hij is Caldecott's schepping. Hij is een soort van goedig boeman, Runkelmunkel, Popanz, Croque-Mitaine, in de gedaante van een vriendelijk plechtigen schoolmeester. Maar welk een schoolmeester! Geen Squeers, laat mij u dat vertellen, want hij is braaf en goed, geen „dominie Sampson” van Walter Scott, want hij heeft humor, zie zijn dichtgeknepen oogjes maar eens en zijn fijnen mond; geen Mr. Pennewip, want hij is goed rond als zijn buikje, pittig als zijn korte, stevige beentjes, proper, stijlvol als zijn breede witte das; hij is ook geen onderwijzer zooals die in *Joosje zat onder de trap*, die zegt van ja, ja, maar meent van neen, neen! Hij is de „grootte Panjandrum zelf, met het kleine ronde knoepje boven op”. Wel heeft hij het vogelverschrikkerige, dat, vol-

gens Hildebrand, voor de verbeelding van het kind, alle meesters, benevens alle ondermeesters behouden. Deze nu is een geduchter,

gevreeder, maar ook prettiger vogelverschrikker dan al die anderen, nu in de feeststemming (al bracht hij latijnsche grammatica en roede mee) — thans tot fuiven gezind, getuige de bruiloftsstrik op zijn borst, alsook zijn prettig meedoen later, zoodra hij zijn deftigheid vergeet om met de kinderen krijgertje te spelen; wanneer de pret op zijn hoogst is en de kruitdamp, gelijk vermeld wordt (en men hier zien kan) opstijgt uit de hielen der schoenen.

Zijn ontdooien heeft een schoon succes, want voor het oogenblik hebben zelfs de kinderen nu ook het diep ontzag op zij gezet, dat hen bij zijn komst zoo diep buigen deed, en in scherts slechts vluchten ze voor den waardigheidsbekleeder.

Wiens bruiloft was het? De Picinnies waren er, benevens de Joblillies en de Garyulies, en het was een prettige partij, ofschoon de bruid den barbier onvoorzichtelijk had gehuwd. Welke zij die juffer was, is van geen beteekenis. Of ze iets uitstaande had met den clown, die vóór haar optreedt in het verhaal, doch bij de jobstijding, dat er in den winkel geen zeep meer te krijgen was, op Zaterdagavond overleed? Genoeg, ze is een mooie meid en haar bruijom een knappe jongen. Of de zeep in kwestie gestolen was door de berin, met de bakerachtige katoenen japon, die haar kop in den winkel duwde juist toen een heer met een langen neus laatstgenoemd lichaamsdeel wan-

trouwend stak in de appeltaart, welke de dienstmeid zoo even uit een koolblad had vervaardigd, is evenmin ter zake dienende. Maar het koolblad was gesneden in een moestuintje zoo schoon en liefelijk en vredig, alsof er de engeltjes zelf in de ijlgebladerde vruchtboompjes zaten!

Vroolijke engeltjes, die het laatste onsterfelijke boekje bezielde van den blijgeestigen Caldecott, zijt geprezen voor dat liefdewerk!

In de litteratuur spoediger dan in grafische voortbrengselen schijnt mij het groote voorbeeld van een gracelijk vernuft gelijk dat in dezen teekenaar, te vinden; ik zoek het in die edelste voortbrengselen der fantasie: Shakespeare's blijspelen. In Randolph Caldecott's prentenboeken schijnen dat zelfde sprookjesachtige samenstel, diezelfde schijnbare inconsequenties, dat zelfde idyllische, onwerkelijke, féerieke, dat zelfde in een dieperen zin heerlijk ware, eveneens het kenmerkendst en beminlijkst.

Zijn scherts is, als die van Goldsmith en Sterne tot Dickens, Thackeray en Eliot, ironie, maar een ironie zóó zacht, dat ze, ofschoon familie van het sarkasme der andere teekenaars zooals van Rowlandson tot Sambourne toé, daarvan hemelsbreed schijnt af te wijken. Evenwel, ironisch is, waar bij de Duitschers het parodieeren, bij de Franschen het satirieke element heerscht, ook deze Engelschman. Hoe malicieus zou een De Monvel den Panjandrum, dien Caldecott zoo leukweg introduceert, bij den neus hebben geleid, maar vooral, met welk een handtastelijke oneerbiedigheid zouden Busch of Oberländer met den waardigen man hebben gesold! In Caldecott's humor is niet het eigenlijk den gek steken met zijn figuren; het is of de snaaksche vader zijner scheppingen in eigen persoon aan de voorstelling komt meedoen en zijn geesteskinderen zelf schik er in zullen hebben, achteraf. Niets van die slachtoffers-ernst is in hen, van wat Busch' personages zoo potsierlijk maakt, zoo vernedert. Hoe onaardig zouden Busch' knapen en meisjes, — men kent ze toch, de rakkers? — den schoolpotentaat

hebben ontvangen! Ik wil er op zweren, ze zouden hem (en hij zou zelf een harkerige filister geweest zijn, die het verdiende), ze zouden hem bij zijn binnenkomen doen uitglijden over sinaasappelpitten; zouden hem met katapulten gebombardeerd, kruut in zijn pijp gestopt hebben, om hem het armzaligste figuur van de wereld te doen slaan, bengels die ze zijn!

De poëzie, in *Babes in the Wood*, en ik mag wel meenen in al die boekjes verscholen, is zacht en zuiver als die in de sprookjes-illustraties van den trouwhartigen en edelaardigen Von Schwind zelf, en indien al niet zoo eenvoudig-goedig — het moge zoo zijn — er is geen reden ze in wezen minder innig, minder diepgaand, minder hoog te achten, bij meer geest en kernachtigheid in den vorm. Tot zulke luchtigheid voert slechts de hooggestemdheid zelf.

Is, met zulke gezonde, vreugdige, heerlijke gaven van geest en hand, deze blijhartige man — ofschoon gekweld door sleepende ziekten, genoopt tot een onzeker, reizend en trekkend bestaan en in den vreemde, in den zomerbloei van zijn nog zoo veelbelovend leven heengegaan — is Randolph Caldecott, de teekenaar, humorist, de poëet durf ik zeggen, niet een benijdenswaardig Zondagskind geweest?

Dordrecht, Juni 1903.

WILLIAM MORRIS.

WILLIAM MORRIS.

(1834—1896).

»I am an artistor a workman, with a strong inclination to exercise what capacities I may have and a determination to do nothing shabby, if I can help it.»

WILLIAM MORRIS.

Een tijdgenoot van William Morris schreef enkele weken na zijn dood: „Ik herinner mij, dat ik Morris ééns gezien heb. Het was op een Zondagmiddag bij gelegenheid van een groote socialistische betooging, hij liep aan 't hoofd van een kolossalen menschenstroom, de roode vlag wapperde boven zijn hoofd, uit volle borst zong hij de Marseillaise. Hij zag er uit als een kruisvaarder, en hij trok ten strijde zooals de kruisvaarders ten strijde zullen zijn getrokken. De betoogers hadden zich voorgenomen naar de Westminster-Abbey te gaan in 't vage idée dat dáár dan iets gebeuren zou, maar toen de stoet de kerk bereikt had, gingen de aanvoerders er binnen en zetten zich in den poet-corner neêr om de preek niet te storen, de groote massa echter bleef besluiteloos buiten staan en scheen lust te gevoelen de ramen in te gooien.

„Het was een vreemd schouwspel dezen kunstenaar een zoo doelloos voortstroomende volksmenigte te zien aanvoeren, maar

ik voelde heel sterk, dat wanneer zij om uiting te geven aan hare opgewondenheid de abdij had willen beschadigen, zij eerst over 'tlijk van Morris zou hebben moeten heengaan."

En inderdaad zóó was het. Deze dichter, kunstenaar en socialist zou met zijn leven een brok eerbiedwaardige architectuur verdedigd hebben tegen dezelfde arbeiders in wier ontbering en lijden hij zóó deelde, dat hij zijn beste krachten voor hun welzijn ten offer bracht.

William Morris, die zóó intens het leven van zijn eigen tijd medeleeft, dat hij getrokken wordt tot de revolutionnaire beweging dier dagen, hij schijnt tevens met alle vezelen van zijn organisme verbonden aan de kunst en de poëzie der middeleeuwen en als een kruisridder rijst hij voor ons op, strijdend voor schoonheid en recht — een machtige figuur, op wiens schild geschreven staat: „*wat ik doe, tracht ik volmaakt te doen*”, een figuur uit één stuk, nooit ternêr geslagen, altijd onversaagd vooruitschrijdend. Niet tevreden vóór hij de dingen in den grond kent en verstaat, trouw aan zijn affecties, trouw aan zijn vrienden en aan de idealen zijner jeugd, die de idealen van geheel zijn leven blijven, zóó voor ons belichamend een der nobelste figuren uit de kunstenaarsgroep, die Engeland tegen het midden van de vorige eeuw zag geboren worden.

In 1848 publiceerde Ruskin zijn „Modern Painters”, dat hij besluit met de dringende bede tot de jonge schilders, toch ootmoedig te gaan tot de natuur en haar nauwgezet te bestudeeren, maar de jonge mannen, die een paar jaar later de „Pre-Rafaëlitische Broederschap” stichtten, waaronder Rossetti, Millais en Holman Hunt de voornaamsten waren, kenden het werk van Ruskin niet; onafhankelijk van den suggestieven aestheticus vereenigden zij zich, om een kunst te geven, die reageerde tegen de school van Reynolds en Gainsborough.

Deze nieuwe geestesstrooming bleek dus een teeken des

tijds. Daar groeide nu een krachtig leven in Engeland op. Verschijningen als Ruskin, Carlyle en Tennyson, als Rossetti en William Morris illustreeren schitterend dit tijdvak, waarin „de burgerlijke maatschappij zich tot klassieke vormen ont-„wikkelt, waarin Engeland het land wordt, dat al het karak-„teristieke der modern-burgerlijke beschaving opvoerde tot de „hoogst mogelijke volkomenheid”.¹

* * *

Rossetti en Morris zijn de sterke persoonlijkheden, die een geheel tegenovergestelde richting in de kunst van dit tijdperk vertegenwoordigen, omdat zij twee zeer uiteenlopende wereldbeschouwingen typeeren.

Rossetti, half Italiaan van geboorte, is de hyper-individualist, voor wien niets bestaat buiten de eigen aandoeningen, de kunstenaar, die zoozeer in zijn eigen leven verdiept is, dat hij zich niet meer gebonden voelt aan de hem omringende wereld, die met de jaren steeds dieper verzinkt in zijn droomerijen, zich geestelijk alleen voelt en wien het leven daardoor één lange smartdag schijnt.

Morris daarentegen is de actieve zoon van het Noorden, die, stralend van levenslust, juichend gaat over deze schoone aarde, die geen andere droefheid kent dan het bewustzijn dat hare bekoorlijkheid vermindert, die zich tot heilige levenstaak heeft gekozen, om in de wereld buiten hem de vreugde en schoonheid te vermeerderen.

Van de beeldende kunsten kan alleen de schilderkunst Rossetti wezenlijk boeien; voor dezen subjectivist is zij ook aange-„wezen, om geheel onafhankelijk de eigen stemmingen te ver-„tolken, maar juist daarom was zij de eenige, die geen genade kon vinden in Morris' oogen; een hechte structuur, een monu-„mentaal bouwwerk, een kunst der gemeenschap, deze hadden zijn groote liefde, — nutteloos en onvolkomen scheen hem de

¹ »D. G. Rossetti», door H. en R. Roland Holst. Haarlem, H. D. Tjeenk Wil-„link & Zoon '98.

schildering zonder architecturaal verband; een zuiver persoonlijke kunst moest hem onbevredigd laten.

Hij is een decoratief-kunstenaar, — ook als dichter. Rossetti's sonnetten zijn de klachten van den eenzame, die lijdt onder de eigen teere gemoedsaandoeningen, gevoelsuitingen, niet voor oningewijden bestemd, maar de poëzie van Morris herinnert aan de zangen van den bard der middeleeuwen, die in de snaren grijpt, om aan een stoet van ridders en edelvrouwen zijn schilderachtig verhaal te doen. Zijn gedichten zijn even zoovele romantische vertellingen, vol natuurlijke gratie vloeien de rijmen van dezen dichter, die vol dadenlust en levenskracht zong:

»Death have we hated knowing not what it meant;
 »Life have we loved, through green leave and through sere
 »Though still the less we knew of its intent:
 »The Earth and Heaven through countless year on year,
 »Slow changing, were to us but curtains fair.
 »Hung round about a little room where play
 »Weeping and laughter of man's empty day."

* * *

Enkele dagen nadat Morris bovenstaande regelen gedicht had, schrijft hij in een brief: „ik geloof niet, dat er menschen „zijn, die waarlijk naar den dood verlangen omdat zij geestel- „lijk lijden; als zij tot de „imaginative people” behooren, zul- „len zij in 't leven willen blijven om het stuk heelemaal uit- „gespeeld te zien . . .” en tot de „imaginative people” be- hoorde Morris zonder twijfel.

Geboren in Walthamstow, aan de grens van „Epping forest”, dwaalde hij als jongen dagen lang door het bosch of hij reed op een makke pony door het weelderige Essex met zijn stroomen en zijn hooibergen, met zijn huizen half verscholen in 't ge- boomte, die hem even zoovele geheimzinnige tooverpaleizen toeschenen; dan verbeeldde hij zich, dat hij als een dolend ridder op avontuur uitging.

Maar de jongen, die op zijn zevende jaar reeds den geheelen Wal-

ter Scott van buiten kende, was van zijn jeugd af niet alleen gedrenkt met een zin voor romantiek, maar ook met een groote liefde voor mooie schilderachtige dingen. Een onuitwischbaren indruk maakt de kathedraal van Canterbury op den achtjarigen jongen en later schrijft hij over de sterke impressie, die hij als kind van een kamer in „Queen Elisabeth's Lodge” ontving . . . „ik herinner me nog die romantische kamer behangen met een zeer eigenaardige verschoten groene stof, telkens als ik in Scott's „Antiquary” de beschrijving van de groene kamer in Monkbar lees, komt weer dezelfde gewaarwording in me boven, die ik toen ontving.”

De kameraden, die in Malborough met hem op school gingen, beschouwden hem als een ietwat vreemde eend in de bijt, want van hun spelletjes hield hij niet; om zijn vingers, die altijd bezig moesten zijn, wat te doen te geven, hield hij zich uren lang onledig met netten knooien, en terwijl zijn handen dien automatischen arbeid verrichtten zat hij te droomen of in zich zelf te praten. Al waren de jongens het er ook over eens, dat er een streep door Morris liep, op de wandelingen drongen zij allen om hem heen, want geen die vertellen kon als hij, eindeloos weefde hij zijn fantastische verhalen van ridders en feeën voort, nooit schoot zijn verbeelding te kort en dagen lang liet hij zijn auditorium in spanning, hoe het met de hellden zou afloopen.

De vader van Morris stierf, toen hij tien jaar oud was; zijn moeder bestemde hem voor den geestelijken stand; zijn liefde voor oude kerken was, naar zij meende, alleen uit de roeping voor predikant te verklaren en hem zelf zweefde het ideaal voor, de wereld te hervormen en schoonheid te brengen in het leven der armen.

Hij werd in Oxford op denzelfden dag als student ingeschreven als Edward Burne-Jones.

De vriendschap, die deze twee jonge menschen al spoedig sluiten, wordt eene voor 't leven. „Ik zie hem nog voor me”, zeide Burne-Jones een paar dagen na zijn dood, „ik zie hem

nog voor me, zooals hij er toen uitzag, met zijn slanke gestalte, zijn dik donkerbruin haar, zijn rechten neus en gevoeligen mond — al de uitdrukking van zijn gezicht zat in dezen mooien mond — ik voelde dadelijk, dat hij anders was dan alle menschen, die ik ooit ontmoet had. Met zijn vriendschap begon het eigenlijke leven voor me, wij zonderden ons af van onze medestudenten en gingen alleen met een stuk of drie intiemer om. Als sportsman was Morris haantje de voorste van ons studiejaar, hij was dol op zeilen, visschen, jagen en rijden; zijn sterk lichaam had behoefte aan beweging en hij kon in zijn kamer op en neer loopen als een leeuw in zijn kooi. Een eerste schermer met stok en degen, liep menigeen, die met hem slaags raakte, een blauwen buil op, want hij kon ze ongenadig raken, maar ook voor zich zelf was hij niet mak: als hij een van die driftbuien had, waarvoor hij als jongen al bekend was, dan sloeg hij zich met de vuisten op het hoofd om zijn kwaadheid er uit te ranselen, zooals hij zeide. Hij was in zijn praten driftig en vol vuur, en in onze meer dan veertigjarige vriendschap zag ik hem nooit melancholiek, terneergeslagen of afgetoed."

Ook Burne-Jones zou geestelijke worden en in 't eerste jaar droomden beiden van een leven, afgezonderd van de wereld en vervulde de klooster-mystiek hun jonge harten met zoete dweperij. Dit stadium was echter van korten duur; den dag, dat zij voor 't eerst tegenover een expressieve teekening van Rossetti stonden, opende zich een nieuwe levensvisie voor hen en een reis door Normandië, met zijn wonderen der Gothiek, deed het overige.

In een warmen Augustus-nacht liepen de jonge studenten met een boordevol gemoed de haven van Hâvre op en naar en besloten samen te gaan strijden onder de banieren van Ruskin en Carlyle.

Burne-Jones gaat dadelijk bij Rossetti werken. Morris behaalt eerst een graad en schrijft dan aan zijn moeder, dat hij in plaats van predikant, kunstenaar wil worden. In dien brief (gedateerd Nov.

1855) lezen we . . . „nu zult u wellicht denken, dat het geld aan mijn studie ten koste gelegd, weggegooid is, maar omtrent dit punt kunt u gerust zijn, want niet alleen komt een universitaire opleiding iedereen ten goede, hetzij hij zeekapitein of zieleherder worden moet, maar uw geld was zeker goed besteed, daar de trouwe warme liefde van vrienden, zooals ik hier gevonden heb, nooit te duur betaald kan worden. Ook heb ik, levend in dit milieu, het kwaad en de zonde in velerlei vorm leeren kennen en verafschuwen, ik zal nooit ophouden tegen deze te strijden; kan ik dat als kunstenaar minder goed dan als geestelijke? Ik wil een fatsoenlijk architect worden, maar al verander ik van carrière, mijn ideaal zal blijven de wereld vooruit te helpen en mooier te maken.”

* * *

Toen Morris voor de eerste maal de geweldige kathedraal van Amiens binnentrad, welke het verlangen in hem op, daarin een groot geluid te maken — het uit te galmen en die tonen in de ruimte te hooren aanzwellen. Hij voelde zich allerm minst beklemd door de grootschheid van dezen bouw, ook wekte de kerk geen mystieke aandoeningen in hem op; het geometrische lijnenspel, de golving der bogen gaven hem een gewaarwording van harmonie, van levensvolheid en in dit stoutgedurfde monument der middeleeuwen werd hij er zich wellicht voor het eerst van bewust, dat een oneindige energie en dadenlust de stuwkracht van zijn leven zouden worden.

Maar de studie van de kunst uit dit tijdvak bracht hem tot nadenken over veel. Deze kerken en stadhuizen waren gebouwd en versierd door een vrij volk, door menschen, die elkander verstonden en begrepen. Hoe nauw was de geringste der arbeiders aan den meester verbonden, met welk een piëteit voor de volkomen schoonheid van het werk waren allen in die dagen vervuld. Duizende slagen van hamer en truffel verbonden

zoo'n werk der gemeenschap, dat het werk van de liefde van geheel een stad, geheel een bevolking werd, — en de woonhuizen in die eeuwen, welk een karakter bezaten zij, welk een waar- digheid in al hun eenvoud! Hij vergeleek ze bij het moderne woonhuis, waaruit geen enkele gedachte spreekt, geen werk van kunst maar een aantal kamers, groot of klein, op goed geluk op een hoop geworpen; zoo'n huis dat deel uitmaakt van ons leven, het zegt ons niets — en dat dit zoo is, voelde Morris als een aanklacht tegen ons persoonlijk en ons maatschappelijk leven.

Het verschijnsel zag hij, maar zonder de oorzaken te be- grijpen.

Ruskin, zijn leermeester en profeet, die door zijn geestdriftige betoogen zijn bewondering voor de architectuur en geheel de kunst der middeleeuwen versterkte, wees hem wel op de nood- lottige gevolgen, die de ontwikkeling der industrie op de kunst uitoefende, maar dat het een noodzakelijk gevolg was van de wijze van produceeren en de economische verhoudingen van onzen tijd, dat zij nu als een overtollig weelde-artikel in den hoek werd gedrongen, dit vermocht deze theoreticus niet te onderkennen.

Morris, de man van de daad, de geboren hervormer, slaat bij intuïtie den weg in, die hem tot den wortel der dingen voeren zal.

Het volk, dat zijn architecturale tradities vergat, wil hij een gezonde architectuur hergeven; hij wil leeren bouwen, om de constructie der dingen te kennen en te verstaan.

Maar niet alleen is het er hem om te doen een goed huis te kunnen neerzetten, hij voelt dat dáár, waar geen aan- dacht wordt geschonken aan de wijze waarop men gehuisvest is, ook de andere kunsten het hard te verantwoorden hebben. Bouwkunst beteekent voor Morris: de kunst om een gebouw te scheppen met al zijn toebehooren, een huis waarin men een waardig en gelukkig leven kan leiden; een bouwkundig werk is voor hem een coöperatief kunstwerk, al de andere kunsten omvattend.

Terwijl hij nu bij den architect George Street vlijtig werkt, brengt Burne-Jones hem in kennis met Rossetti en geen sterker bewijs van den grooten, alles domineerenden invloed, die van dezen dichter-schilder uitging, dan het feit, dat Rossetti er in slaagde de zoo krachtige persoonlijkheid van Morris voor een korten tijd uit zijn baan te rukken en geheel te beheerschen. Rossetti's evangelie wordt het zijne; Dante Gabriel wil volstrekt een schilder van hem maken en hoewel deze kunstjuist de eenige was, die hem nooit boeide en waarvoor hij ook geen den minsten aanleg bezat, toch tofde hij zich een paar jaar met een schilderij af omdat Rossetti het wilde, en trachtte hij den vereerden meester te imiteeren.

In '57 gaan hij en zijn vrienden onder Rossetti's leiding de „Debating Hall” te Oxford schilderen. Aanstonds neemt Morris de zoldering voor zijn rekening, die hij met ornamenten versiert — zijn eerste werk in deze richting. — En als hij hier Jane Burden leert kennen, die in '59 zijn vrouw wordt, is Rossetti's invloed voorbij, hij keert terug tot zijn oude kunstidealen en vat het voornemen op, een „home” te gaan bouwen en in te richten zooals hij vindt, dat een huis gebouwd en ingericht moet worden: in hoogsten eenvoud zonder nuttelooze ornamenten en leelijke voorwerpen. Met de uitvoering van dit plan begint een nieuw hoofdstuk in 't leven van Morris en in de kunstgeschiedenis van Engeland.

* * *

Niet alleen de architectuur, maar de meubels en de decoratieve kunsten waren onder de regeering van koningin Victoria gedaald beneden alle peil. De huizen werden gebouwd volgens éézelfde stovenmodel, de meubels, overladen met pretentieuze krullen en in ongemotiveerde bochten gewrongen, pasten wonderwel bij de toen heerschende crinoline-mode. Alle kamers waren opgevuld met voorwerpen, die even overbodig als smakeloos waren — de behangselpapieren, de patronen van

gordijnen en tapijten, met hun valsche schaduwen en onnoozel realisme, vertoonden de afbeeldingen van tamme en wilde dieren, van vruchten en bloemen en wat niet al!

Disharmonie en kleurloosheid, gebrek aan stijl, aan gezond verstand en logika, traden overal den kunstenaar tegemoet, die in zich bewaard had de herinnering aan de schoonheid der natuur en de sterke aandoening, die de zuivere kunst der middeleeuwen in hem had gewekt.

Met deze beide levend in hem en toegerust met de onontbeerlijke architecturale kennis. voelt Morris zich nu sterk genoeg een verdelgingsoorlog te gaan voeren tegen den zinneloozen opschik en verbijsterenden rommel waaronder de menschen zich vrijwillig begraven hadden.

Zijn eigen woning is in Engeland het eerste huis, dat in roode steen wordt opgetrokken en afwijkt van den stereotypen kubusvorm. Te midden van bloeiende rozenhagen en vruchtboomen verrijst het in het mooie land van Kent, dat Morris liefheeft omdat John Ball en Chaucer er geleefd hebben.

Zijn vriend Philip Webb bouwt het naar zijn plannen. Rossetti schrijft opgetogen aan een vriend: „ik wou, dat je 't huis van Morris kon zien, het is in elk opzicht een nobel werk. Het maakt meer den indruk van een gedicht dan van een bouwwerk — en toch heeft het al 't geriefelijke van een woonhuis.”

In 't Roode Huis is geen stuk of het werd gemaakt naar ontwerpen van Morris en zijn vrienden; de meubels, de tegels in gang en haard, de behangselpapieren en geweven stoffen, de glazen en kandelaars, al wat er te vinden was, want behalve een enkel Perzisch tapijt of Delftsche pul kon er geen stuk gekocht worden, dat eenigszins beantwoordde aan de eischen, die Morris aan de gebruikskunst stelde.

Alles wat met de woning in betrekking stond — de architectuur van het huis, die van den tuin — alles moest gezuiverd

worden van onnatuur en wansmaak en volgens gezonde logische begrippen worden gereconstrueerd.

„Begin met het begin”, zeide Morris, „ge kunt uw huis niet ineens tegen den grond gooien, maar ge kunt aanstonds uw tuintje beter aanleggen. Waarom tracht ge in zoo'n onnoozele ruimte een groot park te imiteeren? Wanneer ge dat niet kendet, zoudt ge dan ooit op dat kleine plekje grond perken en grintpaden aanleggen? Ge zoudt er vooral op bedacht zijn er veel bloemen in te kweeken, omdat ge zoover van de velden en bosschen verwijderd leven moet. Als ge uw verstand gebruikt, als uw smaak niet zoo bedorven was door uw verwijdering van de natuur, dan zoudt ge niets willen weten van de bloemen, die de tuinman voor u gekweekt heeft; deze heeft gemerkt, dat hij geld verdient wanneer hij nieuwe dingen op de markt brengt en ge zijt de dupe van zijn winstbejag. Is er bijvoorbeeld iets bekoorlijkers dan de wilde rozenstruik? Is er één geur zoeter dan de hare? Ook de dubbele roos is mooi, hare bladeren hebben nog een doorzichtigen glans en teer zijn hare kleurschakeeringen — maar de bloemkweeker heeft zich beijverd in een soort van bot-roze en hard-roode kool deze beminnelijkste der bloemen te herscheppen; in welk een daglicht stelt hij de zangers der middeleeuwen; zouden die ooit met zulk een onschilderachtige, oneenvoudige bloem gedweept hebben?

„Zet de eenvoudige akelei in uw tuin, de enkele dhalia en al die teere mooie bloemen, die nog niet kunstmatig verdubbeld, dat is verkracht en verminkt zijn; laat de zeldzame gewassen aan den Hortus over; die zijn goed om ze eens op een vrijen dag in hun exotische omgeving te gaan bewonderen; plant ook geen varens in een stadstuintje — varens behooren in het bosch of in een rotsspleet, die door den waterval besproeid wordt — en in 's hemelsnaam tracht niet met levende bloemen een karpot te imiteeren; — ik bloos van schaamte over onze generatie. wanneer ik bedenke, dat zij tot zulke zotternijen in staat is.

„En waarom omrastert ge uw terrein met een spichtig ijzeren hek, inplaats van met een heg van levende bloemen; wat voor schoonheid is er in die rechte spijlen, mannetje aan mannetje, eindigend in een venijnige punt?

„Wanneer uw huis leelijk van vorm is, beschilder het dan niet met sterk sprekende kleuren — laat het wit, dan zal het er althans niet pretentieus uitzien. Wat de inrichting van uw kamer betreft — de hoofdzaak is, dat gij er een mooie verdeeling van licht en schaduw in hebt. Uw vensters laten zoo'n geweldigen lichtstroom binnen, dat ge den behanger te hulp roept om met allerlei lappen het licht buiten te sluiten; vooral van boven hangt ge alles dicht, maar gewoonlijk zijn de ramen juist te laag en daardoor is er geen mooie toon in de kamer. De bekleeding der muren is van 't allergrootste gewicht, een vlakke kleur zal u dáár op den duur het meest bevredigen — niet te donker en niet te licht. Groen is mooi en weldadig voor 't oog, maar pas op voor 't sterke groen, dat de eerste blaadjes vertoonen, we zouden er niet zoo verrukt over zijn als 't niet zoo spoedig veranderde van tint. Geel is mooi maar als repoussoir, niet voor een groote vlakke; blauw-grijs en rose, dat naar oranje helt, zijn bijv. goede kleuren voor een muur. Over het plafond van uw kamer zal ik maar zwijgen; zoolang dat met allerlei afzichtelijke pleisterornamenten *versierd* is (zooals het heet), is daaraan geen eer te behalen; de vloerkleeden, vastgespijkerd tot in alle hoeken geven niet alleen uw dienstboden maar ook uw dokter handen vol werk en wanneer ik nu iets over de meubileering van uw kamers in 't algemeen zou zeggen, laat ik u dan twee dingen op 't hart drukken: ten eerste zou er al veel gewonnen zijn, wanneer ge voor uw persoon niet meer medewerkt tot de vervaardiging van allerlei nuttelooze voorwerpen en ten tweede moet gij er op letten zooveel mogelijk voorwerpen te gebruiken, die door vrije menschen en niet door slaven gemaakt zijn. Beide schijnt mij een dure plicht voor degenen, die niet alleen een vrij, maar een gelukkig leven willen leiden.

„Ik kan u verzekeren, dat ik nooit in een huis van rijke lieden geweest ben, dat er niet duizendmaal beter zou hebben uitgezien, wanneer ik een vuurtje had mogen stoken van bijna alles, wat er in stond en geloof maar vrij, dat de bewoners zelven opgelucht zouden zijn, wanneer we eens al die weelde-artikelen wegbezemden, — al die dingen, die hen eigenlijk grenzenloos vervelen en overal in den weg staan.

„Wanneer ge nu nog bedenkt, dat deze weelde niet bestaanbaar kan zijn zonder slavernij, zou het dan niet een zegen zijn, zoowel de slaven als de meesters te bevrijden?

„We moeten onze kamers vóór alles eenvoudig inrichten; wanneer onze huizen gebouwd waren zooals ze gebouwd moesten zijn, dan zouden we maar zeer enkele meubels noodig hebben en ons heel gelukkig in dat milieu voelen. Duldt geen enkel voorwerp in huis, tenzij het nuttig of bepaald mooi is, laat uw kamer den indruk maken dat er in *geleefd* wordt, er moet een waas van gezelligheid over liggen, waardoor iedereen er zich dadelijk thuis voelt; uw eetkamer moet er niet uitzien als de wachtkamer van een tandendokter en uw salon moet niet den stempel dragen, dat dit de kamer is waar men zich bij uitstek verveelt.”

* * *

Door den bouw en de inrichting van zijn eigen woning had Morris het bewijs geleverd, dat een artiest van een huis een kunstwerk kan maken, wanneer hij van meet af aan beginnen wil elk meubel, elke stof en elk voorwerp te herzien; en dit scheen een waardig levensideaal aan den energieke jongen man, op wiens initiatief nu al spoedig onder den naam Morris, Marshall en Faulkner een coöperatieve vereeniging werd opgericht, die zich ten doel stelde: *artistiek huisraad te vervaardigen zonder commercieele voordeelen te beoogen.*

Behalve de drie genoemde firmanten waren Ford Madox Brown, Rossetti, Burne-Jones en Webb mede werkzaam in de

zaak, wier succes reeds na de wereldtentoonstelling van '62 verzekerd was en die na eenige jaren onder den naam van Morris en Co. werd voortgezet, want Morris is van den beginne af de groote kracht, die de onderneming drijft, zijn inzicht en strenge decoratieve begrippen geven binnen enkele jaren de groote verwijding aan de kunst, wier domein ineengeschrompeld en ook door de Pre-Raphaëlieten tot de schilderkunst beperkt was.

Morris, die buiten opgroeide te midden van planten en bloemen, wiens liefde voor de natuur niet die is van 't stadskind voor wien veld en stroom dingen zijn van een andere wereld, maar die een kind van 't land blijft, die de natuurvormen in 't hart draagt, — hij voelt het als zijn roeping in de woningen de schoonheid en frischheid van de natuur te brengen. Zeer karakteristiek Engelsch is deze liefde voor het huis en voor de natuur tevens, en zeer karakteristiek Engelsch is Morris' kunst.

Al zijn motieven, zelfs zijn strakste ontwerpen schijnen een boodschap van de moederaarde; zij roepen voor onzen geest den sterken plantengroei op, of het verwarde kreupelhout, waarin de vogels zingen en zich verschuilen; de bloempatronen vertoonen velden bezaaid met wilde bloemen, jasmijn of witte doorn, zich afteekenend tegen de lucht — en wie kent de papaver en anemoon, de margriet en kamperfoelie, de rozenblaren en 't eikenloof beter dan hij?

De eerste twee jaren heeft Morris de handen vol om de glasschilderkunst in haar ouden luister te herstellen.

De principes der middeleeuwers, in 't bijzonder hun wijze van loodvatting, past hij weer toe. Burne-Jones en Rossetti teekenen de cartons, hij kiest elke kleur en elk stukje glas zelf uit, hij verwaarloost geen enkel détail en ziet toe bij het branden.

Bij het decoratieve schilderwerk van zijn vrienden teekent hij de ornamenten en voor behangselpapier en gedrukte stoffen ontwerpt hij honderde patronen. Zijn werkkraft is ongeëvenaard,

halfheid vindt hij een doodzonde en daar is geen arbeid, dien hij beneden zich acht. In de werkplaats mengt hij de verf, hij drukt zelf zijn katoentjes, of staat in den winkel zijn klanten te woord, die zich in stilte verbazen over dezen zonderling, dezen man van fortuin, die een universitaire opvoeding genoot en er nu plezier in heeft, een winkel te houden en als een gewoon handwerksman een vak uit te oefenen en in een blauwe kiel langs den weg te loopen.

Ook is er een goed deel van het publiek, dat smaakt op de theorieën van dezen nieuwlichter, die de menschen durft vertellen dat het een aanklacht tegen hun levenswijze is, dat ze hun huizen opvullen met lorren, die hun geen vreugde geven omdat ze ook zonder vreugde gemaakt zijn. Een werk van kunst, zegt hij, zal ons altijd iets vertellen van 't genot dat de mensch smaakte, die het vervaardigde; deze kan niet gelukkig in zijn arbeid zijn geweest zonder dat er iets van dat geluk is overgegaan op zijn werk; de natuur heeft ieder schepsel met een bizonderen aanleg begiftigd en ieder zal genieten, wanneer hij de eigen faculteiten gebruikt. Voor den hond is het een genot om te jagen, voor het paard om te hollen, voor den vogel om te vliegen; we kunnen ons verbeelden, dat de geheele aarde, dat de elementen gelukkig zijn hun bestemming te volgen, daarom spreken de dichters van de lachende voorjaarsvelden, van de uitgelaten vreugde van 't vuur, van de tallooze lachjes der golven. Maar wat is er dan toch gebeurd, dat in onze dagen den mensch het geluk wordt ontnomen, zijn zorg en leed te vergeten in den arbeid, waarvoor hij aanleg heeft en dien hij daarom met blijdschap verrichten kan?

Wat praten wij van den vooruitgang van de wereld, van de beschaving? Is het dan niet het grootste kwaad dat we ons denken kunnen, is het niet een ontzettende wreedheid, dat nu een mensch gedoemd is gedurende zijn geheele leven werk te doen, dat hij verafschuwt? Wie werkt zonder bevrediging verliest de achting voor zich zelf — en dat staat gelijk met zijn moreelen ondergang — daar kan dus voor ons allen slechts

één plicht bestaan: *den vreugdeloozen arbeid tot een minimum te beperken.*

Ieder mensch moet werken, maar zijn werk moet hem opheffen, niet naar beneden trekken; *waardig werk voor allen*, werk dat een zeker genot in zich sluit — mogen niet allen dit als hun recht eischen?

Deze dingen overwoog Morris, terwijl hij zijn dagelijkschen handenarbeid onafgebroken voortzette.

Hoewel in zijn ateliers het werk onder ideale condities gedaan werd, kon deze wijze van produceeren een nobele, onzelfzuchtige natuur als Morris toch niet bevredigen.

Een oud middeleeuwsch klooster buiten London Merton-Abbey, had hij tot werkplaats ingericht; door de geopende vensters stroomde bloemengeur het vertrek binnen, hij liet zijn werklieden zoo vrij mogelijk in de uitoefening van hun vak, hij gaf hun de beste werktuigen, betaalde de hoogste loonen en liet hen deelen in de winst. Zij konden komen en gaan wanneer zij wilden, een bibliotheek was tot hun beschikking gesteld en stellig was hij de beminnelijkste en hartelijkste van alle patroons. Maar Morris behoorde niet tot de fabrikanten, die, staande in de klasse der bezitters, meenen, dat zij voor zich nu het sociale vraagstuk voldoende hebben opgelost door arbeiderswoningen te bouwen en een human werkgever te zijn. Morris, die in zekeren zin, door als arbeider mede te werken, uit zijn klasse getreden was en daardoor het leven, de belangen en het lijden van den werkman volkomen begreep, is een andere dan de student, die, zittend aan Ruskin's voeten, gelooft, dat zijn roeping is als kunstenaar de zichtbare schoonheid te vermeerderen — de zichtbare schoonheid, die Ruskin als *bezitter*, als aestheticus zoo hartstochtelijk liefheeft.

In den loop der jaren zelf een werkman geworden, denkt Morris nu in de eerste plaats aan de vreugde, aan het genot, dat de *vervaardiger* smaakt, wanneer hij zijn arbeid zelf kan bedenken en ziet worden — en zijn hart krimpt samen van smart wanneer hij denkt

aan de millioenen, die arbeiden maar zonder blijheid, zonder hoop, zonder illusie en aan een vriend schrijft hij: „Wanneer ik met mijn werklieden aan den arbeid ben — weet ik, dat ik vrijwel de eenige ben, die als ontwerper plezier heb in mijn werk — ik tracht wel de arbeiders zoo weinig mogelijk machinaal te laten werken, maar als ik te veel in hun werkmethode verander, dan maak ik ze volkomen ongeschikt, om ooit ergens anders hun brood te verdienen. In deze maatschappij, die gebaseerd is op geldmaken en winstbejag, kan niet meer door het volk gewerkt worden met lust en vreugde zooals eertijds; ik zie dat nu vol komen helder in, en daar is geen ander heil dan de revolutie der maatschappij, *die ik weet dat komen zal en komen moet.*”

* * *

Terwijl Morris, de kunsthandwerksman, meer en meer doordringt tot de kern van het sociale leven van zijn tijd, terwijl zijn rechtvaardigheidsgevoel, zijn gemeenschapszin, zijn liefde voor al het bestaande hem voert naar het socialisme, is hij nog altijd de droomer en sprookjesverteller, die, terwijl zijn vingers mechanischen arbeid verrichten, de ridders en edelvrouwen voorbij ziet rijden in hun schitterende kleederen, de gouden haren stralend in 't zonlicht.

Guenevere bekennt het den ridders van de Ronde Tafel:

„ . . . I scarce could pray at all,
For Lancelot's red golden hair would play
Instead of sunlight on the painted wall,
Mingled with dreams of what the priest did say.”¹

en zoo werpen de fantastische schoonheid, de glans uit vervlogen eeuwen hun tooverschijn dikwijls op den muur van Morris' kamer, waar hij in den geest de verbeeldingen aanschouwt, die hem reeds als knaap geboeid hebben en deze wondere ver-

¹ »The Defence of Guenevere" by W. Morris. Bell & Co. 1858.

schijningen maken hem gedurende dagen en weken blind en doof voor wat er om hem gebeurt.

Welk een verrassing was het voor de Oxfordsche vrienden, toen hij hun voor de eerste maal met zijn zangerige stem zijn gedichten voorlas; al verbrandde hij die verzen ook, zij vergaten nooit meer den sterken indruk dien zij toen ontvingen. Morris was een dichter, dit stond voor hen vast en zijn: *Defence of Guenevere* en *Galahad*, die hij in '58 uitgaf, versterkten hen in die overtuiging. Deze gedichten waren 't voorspel van belangrijker werken, van zijn: *Life and Death of Jason* en *The Earthly Paradise*, waarmede hij onder de Engelsche dichters een plaats inneemt naast Swinburne en Tennyson.

The Life and Death of Jason verscheen in '69. In vloeiende verzen zijn hier de roemrijke daden der Argonauten beschreven; de heldenzang herinnert aan een monumentaal tapijt der middeleeuwen. Uit rijke, vaste kleuren geweven, rijzen de figuren voor ons op. Daar zijn Herkules, en Atalante de vlugge, daar zijn Orpheus de zanger en de tweelingbroeders Castor en Pollux; daar is de blonde Meleager, daar zijn Euphemus, Laokoön en de zonen van Boreas, daar is geheel een stoet van helden en halfgoden en in hun midden de gelukstralende Jason en Medea de machtige, hartstochtelijke, die den geliefde uit duizende gevaren redt, hem het gouden vlies en een koningskroon in handen speelt en dan liever met haar kinderen in den dood gaat, dan zijn liefde met een andere te deelen.

Het is de boeiende vertelling van den zanger, die het leven in al zijn schitterende verschijningen liefheeft, die den dichtvorm gebruikt, niet om er zijn innigste gedachte in uit te zeggen, maar zooals de schilder het gloeiende palet, waarvan hij de tafereelen schildert, die voor zijn verbeelding oprijzen.

Morris leeft met zijn oogen, zijn poëzie is niet didactisch of moraliseerend, niet cynisch of humoristisch, zij herinnert het meest aan die van Chaucer; ook Morris vertelt de geschiedenis zonder bijoogmerk en hij beschrijft het landschap, de luchten, de zee, de menschen, zooals hij het alles in den droom aan zich voorbij zag

trekken en toch zoo levend, zoo reëel mogelijk. Zijn *Earthly Paradise*, dat in '70 verscheen, is door sommigen beschouwd als een poëtische beschrijving van een sociale utopie in de manier van Bellamy's *Looking Backward*, maar wanneer Morris over sociale problemen wilde schrijven of spreken, dan deed hij dit zonder omwegen. Hij vond, dat iemand slechte kunst geeft, die zijn bedoeling in een allegorie verstopt en niet recht op den man af zegt, wat hij te zeggen heeft. Zijn *Earthly Paradise* is een verzameling Grieksche en middeleeuwsche vertellingen; berijmde, zoetvloeiende verhalen, die opgeschreven zijn zooals ze hem in den zin kwamen — want nooit corrigeerde hij aan een gedicht; een enkele maal schreef hij een geheel vers of een zang opnieuw, wanneer hij meende zijn bedoeling niet juist te hebben weergegeven, maar aan den vorm vijlen of slijpen, dit was hem even onmogelijk als ooit aan een lijn iets te veranderen. Spontaan gevoeld moest een ornament of gedicht op het papier gegooid worden: „aus einem Gusz” en uren lang kon hij zitten schrijven, zonder dat hij een woord doorschrapte of een beeld veranderde. Het dichten was voor hem een tijd-passeering, een uitspanning na moeielijken mechanischen arbeid. Zooals een vogel zijn lied zingt op zonnigen voorjaarsdag — zoo zingt deze zanger, en altijd is zijn lied een lied van 't leven. Hij bezingt de bekoorlijkheid der vrouwen en de dapperheid der mannen, de wisselende schoonheid der jaargetijden, de kracht van den zeeman, die het trotsch gebouwde schip door de golven stuurt — en de stille verhevenheid van de kathedraal wier spits zich wil boren in de wolkenlucht — hij bezingt de *daad*; zijn helden verliezen zich niet in bespiegelingen en droomerijen, maar zij handelen, zij strijden en eindelijk verkondigen ons zijn *Poems by the way* dat Morris niet langer, „the idle singer of an empty day”, aan anderen de taak zal overlaten de maatschappij te hervormen, maar dat een nieuwe hoop in hem begint levend te worden. „Wat zal ik zeggen van mijn verzenmakerij”, schrijft hij dan aan een vriend — „de woorden komen van zelf wanneer een onderwerp mij gepakt

heeft, maar verzen te maken met het eenige doel om te schrijven is een misdaad voor een man van mijn leeftijd en ondervinding." Nu begint hij lezingen over kunst en socialisme te houden, zijn dichtwerken worden schaarscher en in mooi en helder proza formuleert hij zijn nieuwe levensvisie. Binnen enkele jaren verschijnen nu *Hopes and Fears for Art*, *Sings of Change*, *A dream of John Ball*, *News from Nowhere* (een protest tegen het dorre sociale leven zooals het in „het jaar 2000" geschilderd is) en geeft hij eenige prozaverhalen met lyriek, verbeeldingen van een samenleving, die op een idealer basis berust dan die van het hedendaagsche commercialisme.

* * *

Tegelijk met dezen litterairen arbeid, die reeds het leven van één mensch volkomen zou vullen, verdiept Morris zich in een nieuwen tak van kunst; hij gaat vloerkleeden vervaardigen en wil de oude tapijtweefkunst in haar aanzien herstellen.

De regeneratie dezer laatste manufactuur brengt groote bezwaren met zich. Nergens vindt Morris een weefgetouw, dat hij als model kan gebruiken; technische moeielijkheden bestaan echter niet voor hem, hij delft de onderdeelen van het handwerk uit een oud Fransch boek op en rust niet voordat hij in staat is eigenhandig een stuk tapijt te weven; ten slotte levert hij in het beroemde Gobelin in de kapel te Exeter en in het monumentale tapijt waarop de Arthur-legende verbeeld is, een stuk werk, dat als manufactuur op één lijn gesteld kan worden met de beroemde tapijten van Arras.

In den tuin van Merton-Abbey kweekt Morris de planten, waaruit hij de verfstoffen bereidt, waarmede hij zelf zijn wol kleurt. Niet naar veelheid van kleuren streeft hij noch naar rijke schakeeringen; voor zijn vloerkleeden inspireert hij zich op de oude Perzische tapijten en hij tracht een mooi contrast van koele en warme tonen te bereiken. Zijn kleuren zijn stellig en vast, eerlijk en eenvoudig zooals hij zelf is. Wie in

zijn winkel komt en bezwaren maakt tegen die gedecideerde tegenstelling van kleur, geeft hij ten antwoord: „dat er modder genoeg in de straat ligt, maar dat ze die niet bij hem moeten zoeken”.

„Modderen”, — lag inderdaad niet in Morris' natuur: als hij zich overtuigd heeft, dat de leerstellingen der sociaal-demokraten de ware zijn, sluit hij zich niet alleen in '83 bij de Sociaal democratische Federatie aan, maar werpt zich aanstands met hart en ziel in de beweging.

* * *

Met wiskunstige zekerheid had men kunnen voorspellen, dat het hartgrondige verlangen van Morris om mooie dingen voort brengen en over de aarde te verspreiden, dat zijn haat aan de leelijke vormen, die de hedendaagsche wijze van produceeren in 't leven riep, dat zijn liefde voor kunst en schoonheid — zijn liefde voor het handwerk zelf — hem zouden voeren tot het socialisme; en ook, dat hij als man van de daad, die alle halfheid en lafheid veracht, die op de vraag „waarom wij leven” John Ball hartstochtelijk laat uitroepen: „om groote daden te volbrengen of om te berouwen dat wij ooit geboren zijn” — als een dapper kampioen zou vechten, om een dag te zien aanbreken waarin „geen rijken en armen, geen meesters en knechten, geen oververmoeiden van geest, noch oververmoeiden van lichaam bestaan, waarin alle menschen zullen leven in gelijke conditiën, waarin ieder zijn krachten ten eigen bate zal gebruiken, waarin het leed van den een, het leed van den ander zal zijn.”

Ook Ruskin zweefde dit ideaal voor oogen, maar als volbloed Tory moest hij een afkeer hebben van het socialisme zooals het werd opgevat door Morris en zijn vrienden.

„De tirannie van het commercialisme heeft mij tot een ontevreden agitator gemaakt”, zegt Morris, „hoe kan ik blijven in mijn

werkplaats — terwijl ik overtuigd ben, dat het mijn plicht is anderen op te wekken om te rebelleeren tegen deze toestanden, die niet zijn de wetten van de natuur maar de gewoonten van dwazen?”

In een open brief legt hij rekenschap af van zijn daad: „Toen ik begon met de menschen op te wekken, meer schoonheid in hun omgeving te brengen en alles wat vulgair en leelijk is daaruit te verbannen, ontdekte ik al spoedig, dat de oorzaken van al deze dingen veel dieper lagen dan ik aanvankelijk vermoedde; ik kwam tot de overtuiging, dat dit gebrek aan schoonheid slechts de uiting was van het diepe zedelijke verval, veroorzaakt door de maatschappelijke verhoudingen van onzen tijd; dat het nutteloos is deze van buiten te bestrijden door kunst te brengen aan een volk, dat moe-gemarteld is in fabrieken en geen tijd en geen lust meer heeft om naar mooie dingen te kijken. — Moet ik nog zeggen, hoe innig ik hoop dezen vorm van de maatschappij — deze reusachtige organisatie, die tot doel schijnt te hebben de ellende van het leven te vergrooten — vernietigd te zien door het socialisme? Moet ik nog iets zeggen van de toenemende vulgariteit, die alle kunst gedood heeft, de kunst, die de eenige waarachtige troost van den handwerksman is?

Heeft de menschheid dan al deze eeuwen dáárvoor geleden en gestreefd, om ten slotte niets anders dan deze alledaagsche, doellooze, leelijke rommelpot voort te brengen? Is het niet een ontzettende gedachte voor iemand van mijn temperament, die zich niet kan verdiepen in metaphysika en religieuse bespiegelingen, noch wetenschappelijke beschouwingen, maar die een intense liefde voor de aarde en het leven en een harts-tochtelijke liefde voor de geschiedenis der menschheid heeft, — dat de laatste schoone overblijfselen van een glorieus verleden zullen worden weggevaagd, — dat het einde van alles zal zijn een koopmanskantoor op eën aschvaalt — dat alle oogen-vreugde verdwijnen zal en Huxley zal tronen op de plaats van Homerus?”

Het dogmatische socialisme kon een man als Morris niet bevredigen. Hij noemde Marx' analyse een demonstratie, een academisch-rekenkundig betoog. Wel spant hij zich in, om haar door te werken, maar deze studie is hem een verdriet. Politieke agitatie en parlementaire actie gingen hem evenzeer tegen den draad, en hij is te veel kunstenaar, om te kunnen dienen in een leger, dat geen enkele vrucht van zijn overwinningen zal aanschouwen.

Eindelijk komt het tot een breuk met de S. D. F. en helpt Morris mede aan de oprichting van den Socialisten-Bond, (Socialist League) die een eigen orgaan uitgeeft, waarvan hij de redacteur, Edward Aveling de onderredacteur is; een nieuwe organisatie, die zich ten doel stelt de beginselen van het Revolutionaire Internationale Socialisme te verspreiden buiten alle parlementaire actie om.

Dat vrienden als Burne-Jones niets begrepen van het hooge idealisme, dat Morris in den strijd voerde, kan ons niet vreemden. In een brief tracht deze hem te overtuigen, dat hij, zich op een dwaalweg bevindt, maar Morris antwoordt eenvoudig: „Als je, zooals ik, geleden had door de apathie van de lagere klasse — en ach, hoe ontzettend laag staat deze hier — dan zou je je met mij verheugen over dit ontwaken, al is het wellicht onder niet mooie vormen — en wat mijn geschiktheid tot aanvoerder betreft — geloof me, ik ben zeer overtuigd van mijn eigen kleinheid, maar ik voel dezen strijd als mijn levenstaak en ik moet mijn beste krachten er aan geven”.

Morris behoorde niet tot degenen, die het vuur stoken maar op een afstand er van blijven staan, uit vrees zich de vingers te branden.

Hij colporteert met socialistische litteratuur, spreekt op de hoeken der straten, stelt zich aan 't hoofd van de optochten, die gevormd worden door de opgewonden en ontevreden, en als het met de politie tot een bloedig treffen komt, wordt hij gearresteerd en moet zich voor de rechtbank verantwoorden.

Hij gaat mede in den stoet, om den werkman te begraven, die op Trafalguer Square voor de goede zaak viel; hij dicht den dooden zang, die op het graf van den verslagene door de kameraden wordt aangeheven:

We asked them for a life of toilsome earning,
They bade us bide their leisure for our bread,
We craved to speak, to tell our woeful learning,
We came back speechless bearing back our dead.

Here lies the siren that we shall break our prison.
Amidst the storm he won a prisoner's rest,
But in the cloudy dawn the sun arisen,
Brings us our day of work to win the best.

* * *

Tot '90 — dat is tot zijn 56ste jaar — strijdt Morris onvermoeid in de voorste gelederen. Elke week schrijft hij een hoofdartikel in *The commonweal*. Hij belegt vergaderingen en gaat het land door, lezingen houdende, waarin hij de beginselen van het socialisme uiteenzet.

James Leatham zegt in zijn studie over Morris: „De laatste keer dat ik hem als volksredenaar zag, was op een kouden ochtend in Maart. Men zou hem niet hebben durven vragen in de open lucht te spreken, maar hij zelf wenschte het en zoo stond hij daar te redeneeren, kalm maar met veel overtuiging. Zijn gehoor bestond uit een tweeduizend arbeiders ongeveer; zijn hoed had hij afgezet en zijn grijzend haar waaide om zijn hoofd. Zooals hij daar stond, vierkant en stoer in zijn onafscheidelijke blauwe jas en blauw overhemd, was hij niet alleen een prachtig type van een man, maar van een gentleman op-en-top. Er was iets zeer eigenaardigs in zijn geheele verschijning. Zijn massief-borstelig hoofd, zijn sterk gebruint gezicht, de zwaaiende bewegingen van zijn bovenlijf, herinnerden aan een zeekapitein, maar welke zeekapitein droeg ooit zóó'n breedgeranden vilten hoed, zóó'n dikken wandelstok en zóó'n bruinleeren zak over de schouders, een zak die onder

meer een collectie pijpen bevatte, die uitgedeeld werden onder zijn gehoor? Hij leek meer op een dier patriarchale schaapherders, die in 't voorjaar van de Hooglanden komen met hun kudde! Hoewel 't een zeer koude ochtend was, bleef iedereen onbewegelijk naar hem luisteren. Het was niet het onderwerp, noch de wijze van spreken die ons allen boeide, maar 't was of wij voelden, dat wij hem voor 't laatst in ons midden zagen."

De geneesheer, die Morris in zijn ziekte behandelde, schreef aan zijn biograaf, J. W. Mackaill, dat hij niet aarzelde te verklaren, dat William Morris viel als slachtoffer van zijn propagandistischen arbeid, daar zijn chronische jicht verergerde door zich bloot te stellen aan alle weer en wind en avond aan avond in warme vergaderlokalen door te brengen. Een nieraandoening begon nu zijn krachten langzaam te ondermijnen, maar naarmate hij lichamelijk zwakker werd, scheen zijn energie te verdubbelen.

Jonge strijders, wetend dat zij nog lange jaren van leven voor zich hebben, *gelooven* iets te zullen aanschouwen en *haasten* niet, maar Morris verlangde hartstochtelijk nog iets grootsch te bereiken vóór zijn dood; de oneenigheid der partijen onderling maakt hem wrevelig: „waarom altijd deze kleingeestige kibbelarijen, waar het om zoo groote belangen gaat”, schrijft hij. Vruuchteloos blijven zijn pogingen den Socialisten-Bond en de Soc-dem. Federatie te verzoenen. Wanneer de anarchistische strooming in den eersten grooter afmeting aanneemt, begint hij zich uit het strijdgewoel terug te trekken, „weary and weary” van zooveel oneenigheid bij zoo weinig succes. Wel richt hij bij zijn woonhuis te Hammer-smith het koetshuis in tot een lokaal, waar de vrienden en partijgenooten geregeld samenkomen, maar zijn werkkrachten concentreert hij van nu af weer meer uitsluitend op zijn kunst.

Zelfs in de warmste campagne-jaren, '85—'90, als hij den

eenen dag in Glasgow, den anderen in Edinburg of Chesterfield lezingen houdt, gaat hij telkens even naar Merton-Abbey, om er zich in zijn werk te verdiepen of hij sluit zich een paar dagen in zijn kamer op, omdat hij een onweerstaanbare behoefte heeft de rijmen neer te schrijven, die in hem opwellen. Zoo lezen wij in een brief aan zijn dochter uit die jaren: „ik werkte gisteren heerlijk aan mijn patronen, maakte ook het achtste boek van Homerus af en begon met het negende. . . . wat zou ik er niet voor geven, om ver van alle gewoel ergens in een hutje te zitten alleen met mijn werk, geheel daarin verdiept en genietend van 't herfstlandschap”.

De laatste kunst, wier regeneratie hij met kracht ter hand neemt, is die van het boek.

Van den beginne af waren de boekverluchtingen der middeleeuwen zijn groote liefde geweest; hij bezat een uitgezochte collectie van kostbare manuscripten en zóó verzot was hij op deze schatten, dat hij met al het kinderlijke, dat zijn natuur eigen was, niet goed kon velen dat een ander aan dit zijn liefste speelgoed raakte; zijn vrienden amuseerden zich met de wijze, waarop hij hun een boek afnam, dat zij in de handen hadden; hij streelde het dan, alsof er iets kwaads meê gebeurd was en bracht het haastig op zijn plaats terug.

Toen Morris nog bij Street was, teekende hij al mooie boekversieringen en in '70 denkt hij er ernstig over een drukkerij op te zetten — een voornemen, dat hij eerst in '90 ten uitvoer brengt.

Ook nu moet van meet af aan begonnen worden; de manufactuur van het papier deugt niet meer — in plaats van linnen lommen wordt er katoen gebruikt — en daar de qualiteit van het papier ten nauwste samenhangt met de stof, waaruit het vervaardigd wordt, begint Morris naar een Italiaansch patroon van de XV^{de} eeuw linnen damast te weven; hiervan wordt dan de pap van 't papier gemaakt en Morris rust weer niet voor hij eigenhandig van 't begin tot het eind een vel papier gemaakt heeft, dat in deugdelijkheid en schoonheid dat van de oude boeken nabijkomt.

Als lettertype kiest hij Romaansche, die de Venetiaansche drukkers in 1460 gebruikten, maar de zijne helt meer naar de Gothische over; zij is zuiver en duidelijk van vorm zonder de dikke of dunne halen, die haar onleesbaar maken; de inkt, van onvervalscht lampenzwart zal niet, zooals die waarmede de moderne boeken gedrukt zijn, langzamerhand verbleeken maar haar fluweelig zwart behouden. De bouw der bladzijden, dat is de verdeeling van de letters, geeft aan elke pagina dat karakter van voorname rust, die ook de schoonheid der eerste drukken uitmaakte.

In '91 begint de Kelmscott Press te werken. „Ik ben wel in mijn schik met het resultaat van mijn drukpers” schrijft Morris dan, „maar toen ik gisteren voor 't eerst mijn drukkers met hun kleverige inkt aan 't werk zag, kwam mij de figuur van den middeleeuwschen schrijver weer in gedachte — wat was die toch veel mooier, zooals hij met zijn zwarte, blauwe, en roode inkt aan den lessenaar zat — eigenlijk moest ik me schamen over wat ik nu bezig ben uit te voeren!”

Hoewel Burne-Jones illustraties teekent en Morris de hoofdletters en randversieringen ontwerpt voor de boeken, die onder zijn toezicht gedrukt en gebonden worden, zijn de schoonste toch degene, die niet versierd zijn en deze zijn door hun eenvoudigen stijl, hun strenge architecturale constructie, van zeer grooten invloed geweest op de boekkunst der jongste tijden. De Kelmscott Press leverde het bewijs, dat beter papier, betere inkt en een betere letter de eerste noodige voorwaarden zijn, om een mooier boek te maken — allerlei ornamenten en zoogenaamde versieringen kunnen daarbij gemist worden.

Elke tak van kunst, die Morris onder handen neemt, begint hij te vereenvoudigen; — meer smaak bij minder arbeid — is zijn leus.

Hij brengt weer in herinnering, dat alle stoffen hun eigenaardige moeielijkheden hebben, die overwonnen moeten worden, maar ook, dat zij qualiteiten bezitten, waarvan men partij

moet trekken. Tot op zekere hoogte dient de werkman zijn materiaal te beheerschen, maar altijd moet hij er op bedacht zijn het karakter van de stof in zooverre te respecteeren, dat dit geheel tot zijn recht komt.

Schijnheiligheid in de kunst noemt Morris de ergste zonde; daarom waarschuwt hij tegen de afschuwelijke mode vurenhout te schilderen als eiken- of notenhout, pleister als marmer en dergelijke absurditeiten. Vaagheid in patronen haat hij uit den grond van zijn hart; hij leert, dat het eene motief, de eene lijn sterk en gedurfd uit de andere moet voortsprieten; dat vóór alles duidelijkheid en eenvoud van expressie in het oog moeten worden gehouden.

Voor de drukkers schrijft hij zijn tien geboden, maar aan 't slot bekent hij: dat er geen wetten voor de schoonheid zijn, dat wij enkel moeten vertrouwen op ons juist oog en helder begrip. Theorieën zijn goed, maar de schoonheid geeft buiten de theorie om allerlei wenken, die we moeten opvolgen. Zoo vormt Morris niet alleen een school van kunsthandwerkslieden, maar hij zendt een kunstprincipe de wereld in, dat zich snel over Groot-Brittannië en 't vaste land verbreidt: — William Morris is de groote man geweest, die in een tijdperk van diep verval het handwerk rehabiliteerde en de kunst van het huis uit haar doodslaap gewekt heeft.

In de huizen, die hij heeft ingericht, zijn de muren geschilderd met levendige kleuren zooals blauw, wit en groen. De gordijnen brengen er een vroolijken toon door hun gebleemde patronen van blauw met zalmkleur, of witten grond met koperkleurige figuren, kleuren, die altijd in overeenstemming zijn met de plantaardige verfstoffen, die hij gebruikt. De muur, de vloer, de zoldering, de meubels, waarvoor Morris de kleuren, de vormen en stoffen uitkoos, waren met elkander in harmonie en dus mooi.

Voor de patronen van zijn weefsels inspireerde hij zich vooral op de kunst der Perzen en Arabieren, die ook de kunst van de middeleeuwen beïnvloedde. Japansche vormen en alles wat

Italiaansche Renaissance was vermeed hij. Voor de nieuwe manufactuur van behangsels en chitsen teekende hij een schat van moderne patronen en even onuitputtelijk als zijn werkkraft, scheen zijn altijd rijke verbeelding.

* * *

Daar is terecht gezegd, dat zoolang de oogen de vensters van het zielehuis genoemd. mogen worden — en het zintuig van 't gezicht het edelste der zintuigen — een kunstenaar als Morris gerekend zal worden onder de weldoeners der menschheid.

Niet alleen was hij de scheppende kraft van een nieuwe decoratieve kunst, maar het middelpunt zelf waarin deze opleving zich concentreerde. Met de vereeniging voor „Kunst en Kunsthandwerk”, (Arts & Crafts) die hij oprichtte, verscheen de gebruikskunst in den winkel en wordt het gehalte der koopwaar gaandeweg verbeterd.

Maar de tentoonstelling van Arts & Crafts, die op zijn sterfdag werd geopend, miste datgene wat hare voorgangsters had onderscheiden; de kritische opmerker voelde smartelijk het groote verlies, dat de kunst geleden had, want aanstonds was het merkbaar, dat het sterk constructieve begrip en de bezielende geest van Morris niet over deze expositie hadden gewaakt, zijn leerlingen — waaronder Walter Crane wel de beste is, — waren niet sterk genoeg 's meesters principes met consequentie door te voeren en ook zijn firma ging dadelijk na '96 achteruit — niet commercieel wellicht, maar wat de artistieke zuiverheid van het werk betref.

Wel vermocht Morris een groot élan aan de herleving der versierende kunsten te geven en opende hij de oogen van geheel een generatie voor 't feit, dat zij gedachteloos voortleefde te midden van een verbijsterenden rommel, die hare huizen tot aan de nok vulde; wel verbeterde hij den smaak van het publiek en gaf hij een kunst, waarmede de klasse der bezitters zich kon omringen, maar het is niet aan één mensch

gegeven den vloed te keeren en den stroom in een andere bedding te leiden en het stond niet aan hem, de economische verhoudingen te veranderen, die oorzaak waren van het feit, dat zooveel slecht fabriekswerk zonder vreugde gemaakt — ook noodwendig zonder schoonheid wezen moet.

Het is de kracht van Morris geweest, dat hij erkende: *dat de schoonheid in 't dagelijksch leven gebracht moet worden door den socialen hervormer in de eerste plaats*, en dat hij in zich zelf den kunstenaar op den achtergrond drong, om een maatschappij te laten aanbreken, waarin het blijde werken, dat zijn geluk en vreugde was, het deel zou kunnen worden van de groote massa; zijn rust, zijn liefsten arbeid, zijn leven gaf hij prijs voor dit ideaal.

In de St. Paul is een grafteeken voor Gordon, waarop de woorden van den apostel gebeiteld staan: „Geen heeft grooter liefde dan degene, die zijn leven geeft voor zijn vrienden”.

Op een dorpskerkhof niet ver van London ligt die ander, die zijn leven gaf voor zijn broeders — die, er naar snakte stil en ver van allen te dichten en mooie patronen te weven, maar als een kruisridder optrok om te prediken den heiligen oorlog, dien hij voelde als een noodzakelijkheid.

Zijn levensliefde — zijn menschenliefde drijft den kunstenaar in den strijd en in den dood, die in zijn *Voice of Toil* zong:

I heard men saying, leave hope and praying.
All days shall be as all have been;
To-day and to-morrow bring fair and sorrow,
The never-ending toil between.

When Earth was younger mid toil and hunger,
In hope we strove, and our hands were strong
The great men led us, with words they fed us,
And bade us right the earthly wrong.

Go, read in story their deeds and glory,
Their names amidst the nameless dead;
Turn then from lying to a low dying
In that good world to which they led;

Where fast and faster our iron master,
 The thing we made for ever drives,
 Bids us grind treasure and fashion pleasure
 For other hopes and other lives.

Where home is a hovel and dull we grovel,
 Forgetting that the world is fair:
 Where no babe we cherish, lest its very soul perish,
 Where mirth is crime and love a snare.

Who now shall lead us, what god shall heed us
 As we lie in the hell our hands have won?
 For us are no rulers but fools and befoolers,
 The great are fallen, the wise men gone.

I heard men saying, leave tears and praying,
 The sharp knife heedeth not the sheep;
 Are we not stronger than the rich and the wronger,
 When day breaks over dreams and sleep?

Come, shoulder to shoulder ere the world grows older!
 Help lies in nought but thee and me;
 Hope is before us, the long year that bore us
 Bore leaders more than men may be.

Let dead hearts tarry and trade and marry
 And trembling nurse their dreams of mirth,
 While we the living our lives are giving
 To bring the bright new world to birth.

Come, shoulder to shoulder ere earth grows older!
 The Cause spreads over land and sea;
 Now the world shaketh, and fear awaketh,
 And joy at last for thee and me.

De krachtige persoonlijkheid van Morris, zijn weinig ge-
 compliceerde en volmaakt geëquilibreerde natuur, maakt hem
 voor ons tot de type van een mooi en gelukkig mensch.

Wanneer wij aan hem terugdenken, is het ons alsof een
 geur van voorjaarsvelden onze kamer binnenstroomt. Wij ver-
 eenzelvigen zijn veerkrachtige, energieke verschijning met de
 zich eeuwig verjongende, altijd frissche natuur. De schoonheid
 die hij liefhad, wilde hij geven aan allen; hij heeft gewild,
 dat het werk een vreugde was, niet dat het vernietigde 's
 menschen beste kracht.

Het leven van Morris is dat van iemand, dien het voor den wind gaat. Zijn kunst is niet voor den enkeling, maar voor 't openbaar leven bestemd, en zijn natuur, die altijd iets kinderlijks behield, is niet diep en zwaarmoedig maar edelmoedig, ridderlijk, blij.

Van kind af in 't genot van een sterke gezondheid en in goede materiele omstandigheden, kende hij geen zorgen om 't dagelijksch brood. Op vijf-en-twintig-jarigen leeftijd verbonden met de vrouw, die hij liefheeft, ondergaat hij den invloed van het burgerlijk, huiselijk leven en de jaren, die hij in het Roode Huis doorbrengt, zijn vol ongestoord geluk. De geboorte van twee meisjes vervult hem met al de vreugde, die 't vaderschap geeft, zonder eenige lasten op zijn schouders te leggen. Hard en ingespannen werken is een levensbehoefte voor hem, en allen, die hem omringen worden door zijn energie en daadkracht medegesleept, maar onder deze geweldige actie-zucht ligt een diep gevoel verborgen; teer voor zijn vrienden, voor z'n vrouw en kinderen, kon hij toch niet voor deze alleen, niet voor een eigen klein wereldje leven — en zijn laatste tranen waren op zijn sterfbed voor de arbeiders, die een kommerlijk bestaan voortsleepten.

Het streven naar een kunst-ideaal werd niet voor Morris, zooals voor Rossetti, een weg van doornen, die naar een kruisheuvel voert.

Hij behoorde tot de gelukkige naturen, die hun geheele leven een kind blijven. Als een kind genoot hij van Kelmscott-Manor, dat hij betrok toen hij 't Roode Huis verlaten moest, omdat het te ver van Londen stond. Hij noemt het: „de type van een volmaakte woning, een huis voor eenvoudige en onschuldige menschen, de heldere spiegel waarin hij geheel de schepping gereflecteerd ziet.”

Als zijn droombeeld verwezenlijkt wordt, in een boot, die ingericht is als een huis, de Theems op te varen, dan is Morris de ziel van de partij, dan kookt hij voor 't gezelschap en doet 's avonds bij het vuur sprookjesachtige vertellingen, en

wanneer zijn voorgenomen reis naar IJsland nadert, dan is hij opgewonden als een kind, hij kan den dag van vertrek nauwelijks afwachten en heeft voor niets meer oog of oor.

Zijn zeer diepgewortelde liefde voor het leven maakte hem afkeerig van den dood; — wel uit zijn hart kwamen die woorden:

»O Death in life, O sure pursuer, Change
Be kind, be kind, and touch me not till strange.
Changed too, thy face shows, when thy fellow Death
Delays no more to freeze my faltering breath!"

Als hij in de kracht van zijn leven staat, is het een pijn voor hem, te denken aan den dag, die komen zal, den dag, dat hij scheiden moet van alles wat hem lief is, van deze zonnige aarde, haar vreugde en leed. En in zijn proza zijn verzen vinden wij telkens toespelingen op de wreede, die hem het leven dubbel zoet maakt, zooals hij zijn Orpheus laat zingen:

»O Death that maketh life so sweet".

De vereenzaming, waaronder een individualist als Rossetti zoo bitter leed, kende hij niet, geestelijk isolement bestond niet voor hem, sterk voelde hij zich gebonden aan de gemeenschap, de vernieuwing der kunst wilde hij voor haar. Hij werkt en vecht en lijdt om harentwille, het idealisme van het strijdende proletariaat, dat het zijne is, laat hem als van een hoogte neerzien over veel, dat hem alledaagsch en van weinig belang schijnt; daarom kon hij eens uit den grond van zijn hart schrijven: „Ik hoop niet, dat ik aanmatigend ben door te denken, dat velen door het leven zouden kunnen gaan zonder smart, maar toch geloof ik, dat dit mogelijk is wanneer zij zich geen noodelooze zorgen scheppen. Daarnaar heb ik gestreefd en het is mijn overtuiging, dat over het algemeen menschen van hun leven kunnen maken, wat ik er van gemaakt heb."»

* * *

Den 6^{den} October 1896 stierf William Morris, na een ziekbed van eenige weken. Terwijl hij langzaam zijn leven voelt wegebben, voltooide hij zijn laatste gedicht: „The well at the world's End”, waarvan hij den druk nog zorgvuldig corrigeert; „The determination to do nothing shabby” blijft hem tot het einde bij.

In een ongeschaafde eikenhouten kist met ijzeren handvatten werd hij neergelegd; een stuk oud goudbrokaat dekte hem toe. Op 't kleine kerkhof van zijn geliefd Kelmscott zou hij begraven worden, zooals hij gewenscht had.

Het was een vroolijk geschilderde gele boerenkar met roode wielen, die er hem heen reed. Zijn kist stond tusschen mos en gloeiende wilde-wingerdbladeren.

... „als een holle fraze klonk mij het: „Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeeren”, schreef Robert Graham. „Toen ik bij zijn graf stond, rees voor mijn geestesoog het Engeland waarvan hij droomde; de kleine kerk vulde zich met licht, een adem van een rijker geloof verving het koude ritueel..... en zie, stond daar niet John Ball bij het graf met een lijfwacht van Robin Hood's boogschutters?..... de vogels sjirpten in de boomen — in de lucht beefde de geur van appelbloesem en meidoorn, het landschap zag er mooier uit dan ik het ooit gezien had, het land was gehuld in een waas, zoo schoon, als alleen gezien wordt door dichtersoogen, een weerschijn van de schoonheid, die hij getracht had er over te verspreiden — maar toen werd alles weer in een nevel gehuld — mijn visie verdween en met haar het Engeland, waarvan de Broederschap droomde — John Ball was weg, en de boogschutters, en in hun plaats stond daar een groep landlieden, den rug gekromd door langen arbeid.... de kleine kerk werd donkerder alsof een grijze sluier was neergedaald.”

Zijn hoogste levensvisie, zijn innigste woord heeft Morris uitgesproken in zijn „Droom van John Ball”. De eigen geloofs-overtuiging legt hij den communistischen rebel in den mond, die onder de kerk van Christus verstaan wil de goede verstandhouding onder alle menschen; onder de gemeenschap der heiligen: daadzakelijk communisme; onder de kudde van Christus: de slovende armen, wier ergste vijanden koningen, wetgevers en soldaten zijn.

Het vraagstuk, dat Morris voor den geest zweefde toen hij dit boek schreef, was dit: Waarom zou een mensch vechten voor het goed recht, als er geen ander eind is dan te falen en te sterven — en alles te verliezen, wat nog in dit leven zijn deel had kunnen zijn. In John Ball en de andere rebellen, sommigen strijdende, anderen verslagen, poëtiseerde hij de menschenlevens in hun verschillende situatie, hun verschillend karakter. — „Ik had alles overdacht en gezien, dat de mensch strijdt en den slag verliest en dat, niettegenstaande zijn nederlaag, de zaak waarvoor hij de wapens had opgevat zegevierde. Maar wanneer de zegepraal komt, is de uitslag een geheel andere dan waarvan hij droomde, en zij, die na hem komen, strijden weer voor dezelfde waarheid, maar onder een anderen naam.”

In dit zijn laatste levensstadium kan hij ook den dood met koelen, hooghartigen blik in 't aangezicht zien. Neerziende op een der verslagenen, die liggen in het koor der kerk, laat hij John Ball tot hem zeggen:

„Wat zegt gij, klerk, is uw hart bedroefd als gij hiernaar kijkt, hetzij om den man zelf of om u en den tijd dat gij zult zijn zooals hij nu?

„Ik zei: „neen, ik voel geen droefenis hierover, want de man is niet hier; dit is een verlaten huis en de meester is er uit weggegaan. Waarlijk, dit is voor mij slechts als een wassen beeltenis van een man. Neen, zelfs niet dat, want ware het een beeltenis, dan zou het de beeltenis zijn van den mensch zooals hij was toen hij door 't leven ging.

„Maar hier is geen leven noch gelijkenis van leven en ik ben er niet door aangedaan. Ja, zelfs ben ik meer getroffen door 's mans kleeren en strijdrusting — daar is meer leven in dan in hem.”

„„Dat is zoo”, zeide hij, „maar bedroeft gij u niet om uw eigen dood wanneer ge op hem ziet?”

„Ik zeide: „En hoe kan ik mij bedroeven om dat, waarover ik zelfs niet denken kan? Terwijl ik leef, kan ik niet denken, dat ik sterven zal of gelooven in den dood; ik kan mijzelf alleen denken als levende op een nieuwe wijze.”

„Weer zag hij mij als 't ware vragend aan; toen verhelderde zijn gelaat terwijl hij zei: „ja waarlijk, en dit is 't, wat de kerk onder sterven begrijpt en naar ditzelfde zie ik uit, dat ik hiernamaals zal zien al de daden, die ik volbracht heb in het lichaam en zal onderkennen, wat zij in waarheid waren en wat uit hen zal ontstaan, en immer zal ik zijn een lidmaat der Kerk, dat is der Broederschap, zoowel dan als thans.”

„Ik zuchtte terwijl hij sprak, toen zeide ik:

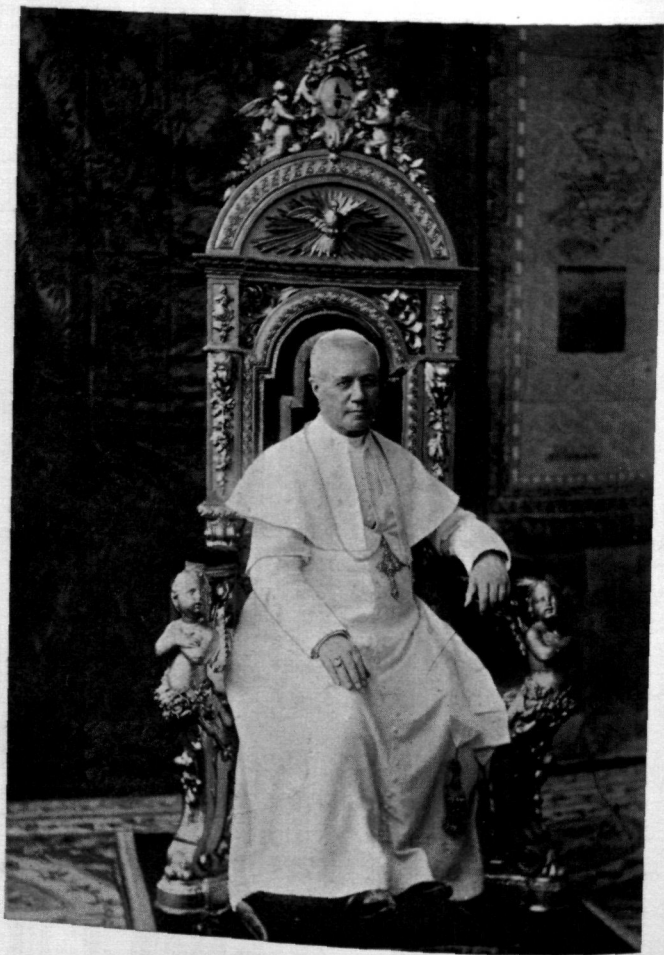
„„Ja, ongeveer op deze wijze hebben het meerendeel der menschen gedacht, daar geen mensch zich kan voorstellen niet-te-zijn, en ik herinner mij, dat in de dagen der Noren hun gemeenzaam woord om te zeggen dat een mensch gestorven is luidde: „Hij veranderde zijn leven.”

„„En denkt gij dit ook?”

„Ik schudde het hoofd en zei niets.

„„Wat hebt ge van deze dingen te zeggen” vroeg hij, „want er schijnt iets tusschen ons beiden — als 't ware een muur, die ons scheidt.”

„„Dit”, zeide ik, „dat ofschoon ik sterf en verga, toch het menschedom leeft, daarom verga ik niet, daar ik een mensch ben.””

PAUS PIUS X.

(Phot. G. Felici, Rome.)

PAUS PIUS X.

I

Het jongste Conclave, dat aan den Stoel van Sint-Pieter een opvolger van den dertienden Leo schonk, heeft de belangstelling gewekt eener wereldgebeurtenis.

In schier alle beschaafde landen hielden, veertien dagen achtereen, pers en openbare meening zich bezig met de Pauze als gold het een nationale zaak. Staatkundig-godsdienstige vertoogen, historische verhandelingen, kansberekeningen voor de verschillende *papabili* werden geleverd in menigte, en al bloeide — het zij goedlachs gezegd — in deze woestijn van meestal dorre beschouwingen hier en daar ook menig nijdig disteltje van anti-ultramontanisme, toch was de sfeer die er hing, eene van ernst en gespannen verwachting, in passende overeenstemming met de gebeurtenis die werd tegemoet gezien.

Merkwaardig getuigenis voor de hooge positie, welke, óók nog in het volle licht en leven van het begin der twintigste eeuw, wordt ingenomen door het Pauschap! Hoe verre achter ons liggen de tijden, toen een groep fransche filosofen, den grijnzenden Voltaire aan het hoofd, spotten met den vermolmden troon te Rome en de wegbrokkelende Petrusrots; toen Pius VI, op bevel van het *Directoire* uit de Eeuwige Stad

verjaagd, te Valence den dood vond in verlatenheid en vergeetelheid; toen zijn opvolger de gevangene werd van een eerzuchtig keizer die heerschen wilde over geesten en lichamen, over Rome en Parijs tegelijkertijd . . .

Voor al de laatste twee pontificaten hebben deze droevige herinneringen schier geheel uitgewischt. De veelbewogen regering van Pius IX bleef, tot aan den dood van dezen *pontifex*, de Katholieken der geheele wereld vervullen met geestdrift en de tegenstanders met ontzag, en door zijn verheven karakter, door zijn persoonlijke deugden, zijn groote geestesgaven en zijn rusteloozen arbeid op zuiver-spiritueel, kerkelijk-politiek, wetenschappelijk en sociaal gebied, heeft Leo XIII het prestige van het Pauschap verhoogd en daaraan een luister bijgezet zooals misschien geen enkele zijner voorgangers. Is het wonder dat, onder deze omstandigheden, de vraag: wie zal hem opvolgen? na Leo's dood een soort „question brûlante” werd? In de sfeer der verwachting groeiden de gissingen en vermenigvuldigden zich de voorspellingen met ongemeene vruchtbaarheid. Dezen achtten de verkiezing van den staatssecretaris, kardinaal Rampolla, bij eerste of tweede stemming zoo goed als een voldongen feit; anderen waanden de overwinning waarschijnlijk van een groep kardinalen, die men, naar hun candidaat, de fractie-Vannutelli noemde; weer anderen spraken de namen uit van Gotti, den prefect van de Congregatie der Propagande en van Di Pietro, als compromis-candidaten bij gemis aan eensgezindheid onder de Eminenties.

Welnu, de kansberekeningen faalden en de profeten kwamen bedrogen uit. Geen der bevoorrechten, aan wien door de leeken-conclavisten op de redactioneele bureaux de tiara was toegedacht, verkreeg de vereischte twee derden der stemmen en opnieuw werd bewaarheid het oude spreekwoord der Romeinen dat, wie als Paus het Conclave binnengaat, als kardinaal er uit komt.

De leden van het H. College kozen uit hun midden een man, van wien de met hiërarchische zaken 't minst vertrouwd den vermoedelijk niet eens den naam kenden en omtrent wien

zelfs de goed-ingelichten nauwelijks iets meer wisten te verhalen dan dat hij patriarch van Venetië was.

Giuseppe Sarto werd Paus onder den naam van Pius X.

* * *

Aan de spoorlijn die de bloeiende velden tusschen Vincenza en Treviso — 'n landstreek vol vruchtboomen en wijnranken — doorsnijdt, ligt het station Castelfranco-Veneto. Wandelt men uit dit lieve provinciestadje met zijn talrijke deftige huizen en mooie tuinen — de geboorteplaats van den beroemden schilder Giorgio Barbarelli — in noordelijke richting verder, dan bereikt men, na een uur gaans langs een aan weerszijden met hooge plataanboomen beplanten weg, Riese, een dorp van 5000 zielen, dat, met de grauwe heuvelen van Asolo in het verschiet, met zijn schel-witten kerktoren en even glanzend witte huisjes, onder den blauwen italiaanschen hemel den indruk wekt van een oostersch stadje. Hier werd, 68 jaar geleden, op den 2en Juni 1835, Giuseppe Melchior Sarto geboren uit het huwelijk van Giovanni Battista Sarto en Margherita Sanson, brave, maar arme lieden, die behalve hun oudsten zoon Giuseppe nog zeven jongere kinderen hadden — één knaap en zes meisjes. Vader Sarto, die te Riese een gemeentebetrekking bekleedde en een zeer bescheiden salaris ontving, stierf den 4en Mei 1842 zijn echtgenoot, die een gedeelte van het onderhoud hielp verdienen met de naald, den 2en Februari 1894. Haar zoon Giuseppe — patriarch van Venetië — liet het graf zijner teerbeminde moeder versieren met een opschrift dat o. a. het volgende te lezen geeft: „Zij was een voorbeeldige vrouw, een trouwe echtgenoot, een onvergetelijke moeder — schonk het leven aan acht kinderen en stierf op 81-jarigen leeftijd.” De Sarto's stammen uit Casal Monferrato, waar zij, voor zooverre valt na te gaan, in dienst waren bij de adellijke familie Ezze-
lini. Grootvader Giuseppe was te Riese ontvanger van de belastingen. „De goede oude man”, zoo vertelde onlangs 's Pausen broeder Angelo aan een bezoeker, „droeg, volgens de mode

van dien tijd, een heel lange jas; wij ondeugende jongens, Beppi, de tegenwoordige Paus, en ik, trokken hem aan de panden. Hij keerde zich dan gewoonlijk om en pakte ons schertsend bij de ooren." Deze Giuseppe had drie zoons: Antonio, Giacinto en Battista, 's Pausen vader. De kinderen van dezen laatste hebben zich allen een even eervol als bescheiden bestaan weten te verzekeren. Angelo, Pius' twee jaar jongere broeder, die met dezen een sterke gelijkenis van gelaatstrekken vertoont en sinds eenige jaren weduwnaar is, zetelt in de voorstad Grazie bij Mantua, op het plein waar de stoomtram stilhoudt, als postmeester in een bescheiden woninkje, dat onmiddellijk grenst aan een huis met 'n soort zuilengalerij, waar Giuseppe, toen hij nog bisschop van Mantua was, dikwijls kwam vertoeven. Teresa, 's Pausen oudste zuster, is te Riese gehuwd met den logementhouder en rijtuigverhuurder Giovanni Parolin; een hunner zoons, de Benjamin van 's Pausen talrijke neven, Giovanni Battista, is sedert het vorige jaar pastoor te Possagno, de geboorteplaats van den grooten beeldhouwer Antonio Canova. Rosa, Maria en Anna woonden tot dusver te Venetië bij haar broeder den patriarch en zorgden met groote nauwkeurigheid en spaarzaamheid voor de huishouding; Antonia heeft den kleermaker Debei te Salzano tot man en Lucia den koster van dit plaatsje, Boschin. Vooral te Riese in de „Osteria delle due Spade", waar twee ijzeren degens uithangen, is het een drukke huishouding. De even vriendelijke als herculisch gebouwde waard en zijn nijvere huisvrouw worden in hun bezigheden krachtig ter zijde gestaan door hun kroost, een talrijke „familia pontificalis", waarvan knapen en meisjes steedsche welgemanierdheid en beschaving van vormen paren aan de blozendgezonde gelaatskleur en de frissche openhartigheid en eenvoud van het plattelandsleven.

Op weinige schreden afstands van dit logement ligt het zeer onaanzienlijke, thans geheel verlaten huisje, waar Paus Pius X werd geboren: beneden twee vertrekken, op de eerste en eenige verdieping vier. Slechts in de voormalige slaapkamer van Giuseppe — boven — één meubelstuk, 'n bed hetwelk bij

gebruikte, wanneer hij in latere dagen als kapelaan en pastoor te Riese op bezoek kwam. In de kamer, waar hij het levenslicht zag, aan de witgeverfde muren drie gekleurde platen: figuren van heiligen in lijst, beneden geen enkel meubelstuk, niets. Als kardinaal en patriarch van Venetië overnachtte Mgr. Sarto, te Riese vertoevende, gewoonlijk in het naburige klooster van Crespano, doch gedurende den dag nam hij zijn intrek in dit ouderlijke huis, voor hem vol dierbare, teedere herinneringen aan zijne overigens armoedige jeugd.

Want de kleine Giuseppe Sarto was inderdaad arm. Twee priesters, Don Gaetano Marcon — deze is pas verleden jaar gestorven — en Don Lionello, die beiden te Castelfranco woonden, gaven hem het eerste onderwijs, en hoogbejaarde lieden in laatstgenoemd stadje weten te verhalen, dat de knaap den langen weg van Riese meermalen heen en terug aflegde op de bloote voeten. En in den speeltijd, tusschen het ochtend-onderwijs en de middaglessen, was hij geregeld te vinden bij de welgestelde familie Finazzi, om daar aan drie jonge kinderen de beginselen te leeren van het lezen, schrijven en rekenen, als belooning waarvoor hij dan mede mocht aanzitten aan het middagmaal. Een van Giuseppe's oud-leerlingen, Francesco Finazzi, is nog in leven en zal het zich thans ongetwijfeld tot een hooge onderscheiding rekenen door Z. H. te worden ontvangen in audiëntie!

De drukkende levensomstandigheden en de ernstige studie-ijver van den kleinen Sarto deden niet in het minst afbreuk aan de blijmoedigheid en de opgewektheid van zijn karakter. Niet slechts dat hij zijn vermaak erin vond zich gedurende de avonduren binnen de stil-devote muren der parochiekerk van Riese, onder leiding van den pastoor, te oefenen in het orgel-spel, doch op Zon- en feestdagen of wanneer de vacantielijd was aangebroken, trok Giuseppe Sarto meermalen met zijn schoolkameraad Andrea Pastro, die nog te Riese woont, uit ter vogelvangst, waarbij dan, om de gevederde luchtbewoners te verschalken, gemanoeuvreerd werd met een kleinen uil; ofwel men klom in de boomen of speelde het destijds te

Riese gebruikelijke spijkerspel, een oefening in het omverwerpen met steenen van eenige in den grond geplante groote spijkers. Giuseppe Sarto was een even vroolijke en levenslustige als godvreezende en leergierige knaap.

De school van Castelfranco bereidde hem voor tot de studie in het seminarie — want Giuseppe wilde priester worden — te Padua. Wij vinden zijn naam voor het eerst onder de leerlingen opgenomen in het jaar 1850. Tot de docenten, die daar destijds de *humaniora* onderwezen, behoorden ook Don Di Pietro, die later abt van Monfelice werd, en Don Delmi, wiens voordrachten in de theologie aan het groot-seminarie te Padua thans — hij is 80 jaar — nog worden gewaardeerd. In dit seminarie was de jonge Sarto in den regel de *primus* zijner 39 cursusgenooten, en uit een getuigschrift, hem door zijn overheden na afloop zijner studiën geschonken, blijkt met hoeveel succes hij deze verrichtte. In dit getuigschrift leest men o. a. het volgende: „godsdienstleer uitstekend in alle opzichten; wijsbegeerte voortreffelijk; italiaansche taal, zoowel wat stijl als wat kennis der letterkunde betreft, voortreffelijk; Latijn en Grieksch (grammatica, syntaxis, vertaling) voortreffelijk; aardrijkskunde en geschiedenis zeer goed; meetkunde, algebra en natuurkunde zeer goed.” Het docenten-college van dit seminarie zond, onmiddellijk na het bekend worden der Pauskeuze, aan den doorluchtigen oud-leerling een latijnsch telegram van gelukwensch.

Op den 18^{en} September 1858 volgde in de kathedraal van Castelfranco zijn wijding tot priester. Moeder Margherita zag haar zoon op de eerste sport van de ladder der kerkelijke hiërarchie. De hoogachting, welke de overheden van den jeugdigen priester dezen toedroegen om zijn deugd en het vertrouwen hetwelk zij stelden in zijn kennis, waren oorzaak, dat hij, ondanks zijn jeugdigen leeftijd — Sarto was toen 23 jaar — tot kapelaan benoemd werd te Tombolo. Negen jaar later, toen de oorlogstормen van de jaren 1859 en '66 waren uitgewoed, volgde zijn benoeming tot pastoor van Salzano.

Hier verwierf hij zich weldra een zoo gunstigen roep als kanselredenaar, dat men schier bij alle solemniteiten, niet slechts in naburige parochiën, doch ook in verder af gelegen plaatsen van het diocees, pastoor Sarto uitnoodigde als feestredenaar. Het duurde niet lang of de bisschop van Treviso kende in alle bijzonderheden de uitstekende eigenschappen van dezen ijverigen en vromen zielenherder. Hij achtte hem, met zijn groote begaafdheden, geroepen tot hooger werkkring en benoemde hem daarom in 1875 tot kanunnik der kathedraal en een weinig later successievelijk tot zijn secretaris en vicaris-generaal. Sarto was toen 40 jaar en ondanks zijn drukken arbeid aan de bisschoppelijke kanselarij, aarzelde hij niet ook de benoeming te aanvaarden tot hoogleeraar in de kerkelijke geschiedenis aan het groot-seminarie.

Daar werd plotseling — het was in 1884 — de bisschopszetel van Mantua vacant. De toestanden in dit diocees waren netelig en maakten de keuze van een opvolger uiterst moeilijk. Tusschen Regeering en *clerus* heerschte oneenigheid over tal van twistpunten; processen en vervolgingen waren aan de orde van den dag. Er was op den bisschoppelijken stoel een man noodig, die aan godsvrucht en zielenijver groote bezadigheid paarde en de leiding der zaken besturen kon met vaste hand. Op zekeren morgen trad de bisschop van Treviso het bureau binnen, waar zijn secretaris aan den arbeid was. „Ge weet, dat Mantua vacant is?” „Ja”, antwoordde Sarto. „Maar ge weet zeker niet, wie de nieuwe bisschop zijn zal?” hervatte Monseigneur met een veelbeteekenende schittering van voldoening in de oogen. „Neen”, zei de kanunnik weer. „Nu, lees dan maar eens.” En de prelaat overhandigde zijn vicaris de pauselijke breve, waarbij Giuseppe Sarto benoemd werd tot bisschop van Mantua. De priester werd bleek en ontroerd. „Monseigneur, dat kan niet; ik ben daartoe niet waardig, ik mis daarvoor de noodige qualiteiten....” Doch de bisschop wist zijn vriend gerust te stellen en hem te bewegen — maar het kostte heel wat overredingskracht — de hooge waardigheid te aanvaarden. De italiaansche Regeering opperde tegen

deze benoeming geen bezwaar en kardinaal Parocchi, een zoon van Mantua, wijdde Don Giuseppe Sarto tot bisschop. Te midden eener bevolking, die voor een groot deel bestond uit niet-katholieken (Israëlieten) toonde de nieuwe herder der diocese een tact en een breedheid van blik te bezitten, welke hem aldra de sympathie verwierven ook van al degenen, die buiten de Kerk stonden. Een zijner voornaamste zorgen gold de intellectueele ontwikkeling en spiritueele opleiding der geestelijkheid. Ook voor een hervorming en herleving van de katholieke actie en van den echt-christelijken geest onder zijn diocesanen was hij onvermoeid werkzaam. In vergaderingen en op congressen toonde hij zich een trouw en volijverig herder, begaafd met scherpzinnig oordeel, vol geestdrift voor de organisatie der Katholieken op politiek en sociaal gebied en voor den bloei der katholieke pers in het bijzonder. Uit het tijdperk van zijn bisschoppelijk bestuur te Mantua dateert zijn hechte vriendschap met kardinaal Parocchi. Toen dan ook in het jaar 1893 de patriarchale zetel van Venetië was opengevallen, nam Leo XIII op aanbeveling van den toenmaligen vice-kanselier der Roomsche Kerk, kardinaal Parocchi, Mgr. Sarto in het consistorie van 12 Juni op onder de leden van het H. College en benoemde hem drie dagen later tot patriarch, welke waardigheid hij ruim tien jaren bekleedde.

II

Innige vroomheid, eenvoud en beminnelijke goedheid — zie daar de meest sprekende karaktertrekken van Giuseppe Sarto. Als een gouden zonneglans liggen zij verspreid over geheel zijn leven. Allen, die hem kennen, weten daaromtrent de meest beminnelijke trekjes mede te deelen. Reeds als pastoor van Salzano, zoo verhaalt men, ging zijn milddadigheid zóó ver, dat hij zijn armzalig paardje verkocht, om een huisgezin, het welk in behoeftige omstandigheden verkeerde, te helpen. En ook als bisschop van Mantua beschikte Mgr. Sarto in den regel over een schrale huishoudelijke kas, wyl hij niemand, die tot

hem zijn toevlucht nam, met ledige handen liet vertrekken. Eens werd daar in de bisschoppelijke woning een even humoristische als roerende scène afgespeeld. Mgr. Sarto zat in zijn studeervertrek, toen een zijner zusters kwam binnenloopen en, geheel ontsteld van schrik, hem mededeelde, dat in de keuken het vleesch van de tafel was gestolen. De bisschop keek niet op, maar zei droogjes in het plattelands-dialect: „Dat heeft zeker de kat gedaan”. — „Och kom!” antwoordde de goede vrouw, „de kat neemt toch ook het bord niet mee!” — „Wees maar gerust, zuster-lief,” zeide toen de bisschop. „Ik zelf heb het weggenomen. Zooeven is X (hier noemde Mgr. den naam van een behoeftigen man) hier geweest; hij vertelde mij, dat zijn vrouw erg ziek was. Ik begreep dat het mensch wat bouillon kon gebruiken en daarom heb ik hem het vleesch gegeven. Onze lieve Heer zal wel zorgen dat wij geen gebrek lijden. Wees daar maar gerust op.” Typisch was ook het antwoord, dat de bisschop eenmaal gaf aan een kok, die zijn diensten aan het paleis kwam aanbieden. De patriarch stond den man persoonlijk te woord en zeide: „Beste vriend, ik eet rijst en vleesch of vleesch en rijst, en dat kunnen mijn zusters wel gereed maken.”

Zijn innemende eenvoud deed hem somtijds ook zegevieren over moeilijkheden, waartegen louter diplomatieke berekening het hoogstwaarschijnlijk zou hebben afgelegd.

Het was in het jaar 1893. De H. Stoel zocht naar een titularis voor den patriarchalen zetel van Venetië. Crispi, die destijds het roer van staat in handen had en er op uit was het Vaticaan moeilijkheden in den weg te leggen, liet ook thans de gelegenheid niet voorbijgaan. Men had eerst het oog gevestigd op den generaal eener Orde, doch de Regeering liet weten dat zij aan diens benoeming, wijl hij een buitenlander was, haar goedkeuring zou weigeren. Men stelde een anderen candidaat voor, die echter evenmin genade vond. Toen werd de benoeming voorgedragen van Mgr. Sarto van Mantua, een prelaat, die zich steeds gekenmerkt had door grooten tact en door gematigdheid en die met de italiaansche autoriteiten de

beste betrekkingen had onderhouden. Tegen deze candidatuur op-
perde de Regeering geen bezwaar, doch Crispi had er wederom iets
anders op gevonden. Hij beweerde, dat de patriarchale zetel
van Venetië onder koninklijk patronaat stond; dat het recht
om een patriarch te benoemen, van de oude Republiek Venetië
en later van het oostenrijksche keizershuis was overgegaan op
de italiaansche Regeering en de benoeming dus rechtstreeks
geschieden moest door den koning. De strijd werd heet en men
liet te Weenen een onderzoek instellen, ten einde zekerheid te
verkrijgen of onder het oostenrijksch bestuur keizer Frans Jo-
zef ooit gebruik had gemaakt van het recht om den patriarch
te benoemen, doch men slaagde er niet in daaromtrent een be-
slissende ontdekking te doen en liet, daar de geheele benoe-
mingsquaestie in Italië ten slotte toch niets anders dan een
quaestie van vorm was, de zaak op haar beloop.

Intusschen kwam koning Umberto te Venetië, om in deze
stad het bezoek te ontvangen van den duitschen keizer. De
patriarch vroeg te Rome instructies betreffende de door hem
aan te nemen houding. Het antwoord luidde: handelen naar
omstandigheden. En kardinaal Sarto begaf zich, vergezeld van
zijn geestelijkheid, naar den koning ter audiëntie en besprak
met dezen openhartig de moeilijke positie waarin hij verkeerde
tengevolge van den strijd over het *exequatur*. Umberto werd
door het beminnelijk en eenvoudig optreden van den prelaat
geheel voor dezen gewonnen, nam op de meest vriendschappe-
lijke wijze afscheid van hem en gaf hem de verzekering zijner
bijzondere hoogachting en genegenheid. Kardinaal Sarto ver-
kreeg de officieele goedkeuring der Regeering.

Onjuiste berichten betreffende dit gesprek met den koning
lokten volkomen ongemotiveerde kritieken uit en wekten
daarenboven op het Vaticaan een minder gunstigen indruk.
Het duurde echter niet lang of de kardinaal kwam naar Rome
om den Paus in te lichten en uit den mond van Leo XIII
woorden te vernemen van goedkeuring en lofprijzing over zijn
houding.

De naam Sarto was nu in het H. College weldra een der meest geëerde, óók tengevolge van de hoogachting, welke Zijne Eminentie Parocchi, vicaris van den Paus, den patriarch toedroeg. Toch kwam deze zeer zelden te Rome. Met hart en ziel was hij gehecht aan zijn geliefd Venetië. En Venetië aan hem! O, we zouden hier moeten grijpen naar de harp van een Petrarca of een Bembo, wyl al hetgeen over het leven en de werkzaamheid van Mgr. Sarto in de oude Dogen-stad en over de verhouding tusschen hem en zijn Venetianen geschreven werd, schier lyriek is. 't Klinkt als een dithyrambe van dankbaarheid en geestdriftige vereering....

In deze stad, de Koningin der Lagunen, wist de kardinaal te zegevieren over alle vooroordeelen en antipathieën; hier won hij, zachtzinnig, eenvoudig en vaderlijk-goed als hij was, in korten tijd de liefde van al zijn diocesanen; hier werd zijn naam gezegend om zijn bewonderenswaardige milddadigheid, die hem, evenals te Salzano en te Mantua, alles deed weg-schenken aan de armen om zelf te leven in bekrompen omstandigheden; hier begroetten de gondeliers hun patriarch, zoodra zij diens gondel ontwaarden, juichende en zwaaiende met hun muts; hier toonde zich zijn herscheppende kracht ten bate van het openbare katholieke leven en de katholieke actie; hier wist hij alle vereenigingen, waarover hij het beschermheerschap aanvaard had, te doen bloeien; hier bracht hij een toenadering tot stand tusschen een gedeelte der meer neutrale partij in stad en provincie en de streng-Katholieken, welk verbond erin slaagde de meerderheid te verkrijgen en het bestuur over stad en provincie te bemachtigen en te behouden tot op dit oogenblik.

Kardinaal Sarto te Venetië! Laten wij 'n oogenblik het woord aan een zijner vrienden. „Goedheid zonder grenzen in al haar zuiveren eenvoud en onverwinnelijke kracht, ziedaar”, zegt hij, „waarvan kardinaal Sarto, thans opperste herder der Kerk, gedurende geheel zijn leven de bewijzen gaf. Deze goedheid bezielde hem ten allen tijde met een vurige liefde voor de onterfden dezer wereld, voor de paria's, voor de slachtoffers der sociale toestanden, voor de kleinen, voor hen, als

wier beschermer de Christus is opgetreden en die Hij ons bevolen heeft lief te hebben. Die onuitputtelijke liefde maakte den patriarch van Venetië tot den vriend en den vertrooster van al deze ongelukkigen. Men kan zich geen denkbeeld vormen, zelfs niet bij benadering, van de buitengewone populariteit welke Mgr. Sarto genoot in de wonderbare en legendarische stad, bezongen door zooveel dichters, vereeuwigd door zooveel meesterstukken, en die, terwijl zij de silhouetten harer paleizen en den glans harer veelvuldige schoonheid doet weerkaatsen in de kalme wateren der Adriatische zee, zachtkens sluimert in de herinnering aan een roemvol verleden. De reiziger kent van Venetië slechts de schilderachtige gezichten, de visioenen van geestdrift, van weemoedige of hartstochtelijke vreugde, de droomen van volmaakte schoonheid, welke het doet ontwaken. Hij weet niets van al het lijden, van al de ellende, van het economisch verval en den bitteren strijd om het bestaan, welke men in deze groote stad kan waarnemen, doch die voor de onverschillige blikken der vreemdelingen zooveel mogelijk worden verborgen gehouden. Voor dit venetiaansche proletariaat, zoo ongelukkig en de belangstelling zoozeer waardig, is Pius X een geestelijke vader geweest en een beschermer, wiens nagedachtenis onsterfelijk zal voortleven."

Was het wonder dat deze prelaat zelf een arbeidzaam en hoogst eenvoudig leven leidde? „Elken ochtend", verzekert Mgr. Bressan, zijn particulier-secretaris, „stond hij op om kwart over vijven, las de Mis en bleef daarna in zijn werkkabinet tot elf uur. Want hij stelde belang in alles zonder onderscheid wat het patriarchaat betrof. Bijna alle brieven beantwoordde hij eigenhandig en zeker drie vierden van de aanvragen om ondersteuning, door behoeftigen te Venetië gericht tot het gemeentebestuur of tot instellingen van weldadigheid, werden door hem voorzien van een aanbeveling. Zijn persoonlijke milddadigheid was onuitputtelijk. Tusschen de werken deed hij met mij meermalen een wandeling op het *Lido*, want wandelen is voor hem een uitspanning. Moest hij in eene of andere kerk een plechtigheid verrichten, hij wandelde erheen +

wanneer het eenigszins mogelijk was. Werd hij door de menigte herkend — en dit gebeurde voortdurend — dan ontstond een spontane uiting van geestdrift, waaraan hij zich echter, na den zegen te hebben geschonken, onmiddellijk onttrok. „In de conversatie”, zegt dezelfde geestelijke, „is de Paus altijd opgewekt. Hij beziet de dingen van den besten kant en weet van tijd tot tijd het gesprek te kruiden met aangename, zachte scherts, echter zonder een zweem van ironie of sarcasme... Als een paar staaltjes die hem typeeren, het volgende: Onlangs stierf de president van het seminarie te Venetië. De patriarch zag aanstonds uit naar een opvolger, doch daar hij niemand kon vinden, die hem toescheen de vereischte eigenschappen daartoe te bezitten, teekende hij een besluit, waarbij hij zich zelve voorloopig tot dien post benoemde en aldus bij zijn omvangrijken administratieven en herderlijken arbeid ook nog de zorg op zich nam om voor de kandidaten tot het Priesterschap voorlezingen te houden in de zedenkundige godgeleerdheid en in de wijsbegeerte van den H. Thomas van Aquino. Veertien dagen vóór zijn vertrek naar het Conclave vernam hij, dat de vader van Mgr. Barsolini, kanunnik der kathedraal van Sint-Marcus, plotseling in stervensgevaar verkeerde. Het was een quaestie van minuten en men vreesde, niet bijtijds een priester te zullen vinden. Aanstonds snelde de patriarch naar den zieke en diende dezen de genademiddelen der Kerk toe.”

Venetië heeft in Mgr. Sarto een vader verloren. Zijn afscheid van die stad is dan ook van den kant der bevolking een geestdriftige betooging geweest. Alle katholieke vereenigingen en werkliedenorganisaties stonden geschaard aan het station en met ontroering in de stem sprak de algemeene voorzitter tot den vertrekkenden kardinaal: „Wij zullen Uwe Eminentie wel niet terugzien, want God heeft voor U een hooger ambt weggelegd.” Doch Mgr. Sarto antwoordde, dat hij er volstrekt niet op rekende Paus te worden en zich daarom dan ook voorzien had van een retourbiljet.

Het is intusschen gebleken dat de Venetianen gelijk hadden.

III

Op Vrijdagavond 31 Juli waren de kardinalen in Conclave gegaan en den volgenden morgen begonnen de zittingen. Men kent daarvan in hoofdzaak het verloop. De meeste stemmen groepeerden zich om drie Eminenties: Rampolla, den verdienstelijken en hoogbegaafden staatssecretaris van wijlen Leo XIII. Gotti, den ascetischen prefect van de meest gewichtige der kerkelijke Congregaties, die der Propagande, en Sarto, den patriarch van Venetië. De beide romeinsche kardinalen traden aanvankelijk sterk op den voorgrond, kardinaal Sarto kwam ver achter hen. In de eerste zitting van Zaterdag 1 Augustus verkregen kardinaal Rampolla 24 en Gotti 17 stemmen, terwijl Sarto er slechts 5 op zich vereenigde en de overige stemmen versnipperd waren over niet minder dan 10 candidaten. Echter gaf reeds de avond van dienzelfden dag een geheel andere groepeerding te zien. Op nog slechts 7 kardinalen werden stemmen uitgebracht en wel 29 op Rampolla, 16 op Gotti en 10 op Sarto. De tweede dag bracht deze verandering, dat laatstgenoemde gestadig in stemmental toenam, terwijl de kansen van kardinaal Gotti voortdurend geringer werden. Blijkbaar hadden tal van kardinalen, door het resultaat der eerste zittingen op den persoon van Mgr. Sarto opmerkzaam gemaakt, bij hun ambtgenooten uit Noord-Italië omtrent het karakter en den arbeid van dezen candidaat inlichtingen ingewonnen en de meest gunstige antwoorden ontvangen. Op den voormiddag van den tweeden dag had Rampolla 29, Sarto 21 stemmen — dus 11 meer dan den vorigen avond — en Gotti slechts 9, welke cijfers in den namiddag aldus werden gewijzigd: 30, 24, 3. Deze Zondag — 2 Augustus — werd gekenmerkt door een sensatiewekkend incident, dat in de geschiedenis van dit Conclave een pijnlijke herinnering zal achterlaten. Ziehier hoe het verhaald wordt door den *abbé* Gauthey, vicaris-generaal van Autun, conclavist van kardinaal Perraud, en die zijn „Brieven over het Conclave” heeft gepubliceerd in het parijsche dagblad

La Vérité française. „In het begin der ochtendzitting,” zegt hij, „werd namens den keizer van Oostenrijk een *veto*, een verbod, uitgesproken tegen de verkiezing van kardinaal Rampolla. Het voegt mij niet in den breede te gewagen van de welsprekende protesten, uitgelokt door deze verouderde inmenging in de rechten van het H. College, lijnrecht in strijd met de Constituties van Pius IX en Leo XIII. Ik mag echter niet het stilzwijgen bewaren over de edele, waardige houding, aangenomen door kardinaal Rampolla. Zijne Eminentie verklaarde genoodzaakt te zijn een protest te doen hooren tegen dezen ernstigen aanslag, gepleegd op de waardigheid van het H. College en op de vrijheid der kerkelijke verkiezingen. Wat echter hem persoonlijk betrof, dankte hij de leden van het H. College, die op hem hun stemmen hadden uitgebracht, doch verklaarde zich niet in staat de zware lasten en de verantwoordelijkheid van het Pauschap te dragen. Vandaar dat hem niets aangenamers en tegelijkertijd meer eervols — „*nihil jucundius, nihil honorabilius*” — had kunnen wedervaren dan dit *veto* van Oostenrijk.” De pijnlijke verbazing, de verontwaardiging onder de kardinalen was groot en toen na de verklaring van den aartsbisschop van Krakau — want deze had de onaangename taak op zich genomen — de stemming volgde, bleek het, dat het H. College zich aan het *veto* niet liet gelegen liggen. Kardinaal Rampolla behield, zooals we reeds zeiden, zijn 29 stemmen, welk cijfer in de middagzitting nog met 1 vermeerderd werd. Doch Zijne Eminentie bleef volharden bij zijn besluit, dat van het begin af reeds had vastgestaan, om de *tiara* niet te aanvaarden. Hetgeen intusschen eveneens het geval was met kardinaal Sarto. Deze smeekte de kardinalen gedurende de zittingen en daarbuiten met aandrang, dat zij hun keuze zouden vestigen op een ander. Het antwoord was den volgenden morgen: Sarto 27 stemmen tegen 24 op Rampolla en 6 op Gotti. De patriarch van Venetië herhaalde zijn vertoogen en verzoeken. Het mocht niet baten. „Zoudt ge willen gelooven”, zeide dezer dagen kardinaal Gibbons tot een zijner vrienden, „dat juist de bescheidenheid, maar tevens de

groote wijsheid die uit zijn woorden sprak, hem meer en meer de aandacht deden trekken van het Conclave? Uit zijn woorden leerden wij hem nog beter waardeeren dan uit hetgeen wij van diegenen, welke hem kenden, vernamen omtrent zijn arbeid. Toen ik den avond vóór zijn verkiezing hem ging opzoeken, ten einde te trachten zijn bezwaren te overwinnen, kreeg ik de hoop dat hij ten slotte wel het hoofd zou buigen."

Ja, hij zou het hoofd moeten buigen en het nederig gevoelen van zich zelve moeten opofferen aan den duidelijk uitgesproken wil Gods, om te worden de „gevangene van Jezus Christus!" „Toen gij nog jong waart", zeide eens de Stichter der Kerk tot Petrus, „omgorddet gij u en gingt gij waarheen gij wildet. Doch wanneer gij oud zult zijn geworden, zult gij uwe handen uitsteken en een ander zal U binden en leiden waarheen gij niet wilt" . . . Op den avond van den 3^{en} Augustus was het pleit zoo goed als beslist met 35 stemmen voor kardinaal Sarto, terwijl de beide andere kandidaten, Rampolla en Gotti, gedaald waren tot 16 en 7. Doch de vereischte tweederden waren nog niet bereikt. Eerst de zevende zitting — de eerste van den vierden dag — bracht dit resultaat: 50 stemmen voor kardinaal Sarto, terwijl de kardinalen Rampolla en Gotti er respectievelijk 10 en 2 hadden.

Het was ongeveer kwart over elfen. Onmiddellijk nadat de verificateurs de stembriefjes gecontroleerd en de verkiezing officieel bevestigd hadden, begaven zich de kardinaal-deken, Oreglia di Santo Stefano, benevens de kardinalen Netto en Macchi, hoofden van de orden der kardinaal-priesters en kardinaal-diakens, naar den koorstoel van kardinaal Sarto. „Acceptasne", klinkt het uit den mond van Oreglia, „electionem de te canonice factam in Summum Pontificem?"¹ Mgr. Sarto is bleek en zegt ontroerd: „Ik heb God gebeden dezen kelk van mij weg te nemen, maar dat Zijn wil geschiede." Doch dit is niet het kanonieke antwoord en kardinaal Oreglia herhaalt

¹ „Aanvaardt gij uwe verkiezing, die plaats gehad heeft volgens de voorschriften van het kerkelijk recht, tot Paus?"

daarom: „Acceptasne?” En nu zegt de gekozene: „Accepto” („ik neem het aan”). „Hoe wilt gij genoemd worden?” vraagt de kardinaal-deken vervolgens. En het antwoord luidt: „Pius X, ter herinnering aan de heilige Pausen, die dezen naam hebben ge dragen en moedig voor de Kerk hebben gestreden.”

Aanstands worden nu al de baldakijns boven de hoofden der kardinalen neergehaald; alleen die boven Pius X blijft uitgespreid. En een uitbundig gejuich, vergezeld van handgeklap, gaat op in de Sixtijnse kapel en dringt door in de corridors en de aangrenzende vertrekken. De deuren der kapel gaan open en eenige bedienden roepen om den secretaris en den kamerdienaar van den gekozene. Dat is voor allen in het Vaticaan het teeken dat Sarto Paus is geworden.

Intusschen wacht op het Sint-Pietersplein, geblakerd door een fellen zonneschijn, een ontzaglijke menschenmassa. De wijzerplaat der basiliek staat op kwart voor twaalf. Nog altijd is de bekende rook van het verbranden der stembriefjes niet verschenen. Het vermoeden wordt zekerheid: de Paus moet gekozen zijn. Tien minuten voor twaalf, en nog geen leven boven den schoorsteen der Sixtina... Daar opeens gaat een gebruis van verrassing door de ongeduldige menigte. De glazen deuren der *loggia* boven het hoofdportaal worden geopend. Bedienden verschijnen. Zij ontrollen een roodfluweelen tapijt, dat op een *fond* van witte zijde het wapen van wijlen Pius IX vertoont en hangen dit over de balustrade. De Paus is gekozen! Doch er verloop en eer de aankondiging plaats heeft, nog wel tien minuten. De tienduizendhoofdige menigte is intusschen in beweging gekomen — alles dringt op naar den ingang van de Sint-Pieter. Daar komen in versnelden pas nieuwe italiaansche troepen aan, om het drievoudig kordon bij de trappen te versterken. Zij dringen de menigte aan weerszijden terug, en laten over het geheele reusachtige plein slechts een middenpad vrij. Reeds gaat het van mond tot mond: „Sarto! Sarto!” Op de

galerij verschijnen edelgarden en andere Vaticaansche beampten. Met den vinger teekenen zij een groote S in de lucht. Boven de vensterblinden steken eenige hoofden van nog opgesloten conclavisten uit. Ook deze geven teekens. Eindelijk, op slag van twaalf, komt er beweging in de groep bedienden en geestelijken op de *loggia*. Aller oogen richten zich met verdubbelde opmerkzaamheid daarheen. Een kruis wordt zichtbaar, daarna een rij geestelijken, van welken één het roode *Pontificale* draagt met de proclamatie-formule en het bevestigt op de balustrade. En nu bespeurt men boven deze balustrade een kardinaalsbaret en een purperen gewaad. De italiaansche troepen presenteeren het geweer. Zijne Eminentie Macchi treedt, onder salvo's van handgeklap en gewuif met zakdoeken daarbeneden, vooruit, en heft de armen omhoog, ten einde te vermanen tot stilte. Deze volgt aanstonds en de kardinaal begint met duidelijk verstaanbare stem in de latijnsche taal: „Ik verkondig U een groote blijdschap; wij hebben een Paus: den hoogwaardigen en doorluchtigen heer kardinaal Josef Sarto” . . . Een uitbarsting van geestdriftige toejuichingen onderbreekt den spreker, en eerst na eenige malen met een handbeweging opnieuw stilte te hebben verzocht, kan hij voortgaan: . . . „die den naam heeft aangenomen van Pius X.” En nu slaat en golft de jubel over heel het Sint-Pietersplein, en uit die menigte, waaronder alle volken en talen der wereld vertegenwoordigd zijn, stijgt hij op als het bruisend en klotsend geluid van een machtigen oceaan . . . Men ziet op de *loggia* nog een *monsignore* wenken. Beteekent dit dat men blijven moet, wyl de nieuwe Paus zich hier zal vertoonen, om aan de stad en de wereld den zegen te schenken? Of wil de prelaat de menschen uitnoodigen om in de kerk te komen, daar Pius X, evenals zijn voorganger, den zegen zal geven in de binnen*loggia*? De onzekerheid duurt slechts een oogenblik. Het tapijt wordt opgerold en de glazen deur gesloten. Pius X herhaalt het protest, op 3 Maart 1878 door Leo XIII uitgebracht tegen de overweldiging van het pauselijk Rome.

De deuren van Sint-Pieter zijn intusschen wijd opengezet, het volk stroomt en stormt naar binnen en vult weldra het grootste gedeelte der reusachtige basiliek. „Het was half één”, verhaalt de *abbé* Gauthey, „toen de Paus, bekleed met de pontificale gewaden, uit den zetel voor het altaar der Sixtijsche kapel opstond om het volk te gaan zegenen. Hij werd gevolgd door alle kardinalen en conclavisten, — geestelijken en leeken. Hij was bleek, zichtbaar ontroerd en sloot van tijd tot tijd de oogen. Hij liep tusschen kardinaal Boschi aan zijn rechter- en kardinaal Satolli aan zijn linkerzijde. Nu en dan legde hij de hand op den arm van laatstgenoemde, als om steun te vinden. Mgr. Marzolini ging vlak voor hem uit. Zoodra deze de *loggia* was binnengetreden en zag, dat de menigte nog binnenstroomde, wendde hij zich om naar den Paus met de woorden: „Een oogenblik, Heilige Vader... ten einde ongelukken te voorkomen.” „Bene!” antwoordde Pius X „facianno pure!”¹ „Ik stond op eenigen afstand schuin achter hem”, zegt Gauthey, „en bemerkte, dat hij hevig ontroerd was en de krachten hem dreigden te begeven. Mgr. Marzolini verzocht hem thans vooruit te treden. De Paus deed het, en nauwelijks had de geweldige menschenmassa daarbeneden Pius X ontwaard, of een machtig gejuich begroette hem. Het bleef aanhouden, het werd voortdurend sterker. De Paus bracht de hand aan den mond, ten teeken dat men zwijgen zou. Een oogenblik later was het stil geworden en nu klonk, bewogen maar krachtig, de sonore stem van den Opperpriester door de ruimte: „Onze hulp is in den naam des Heeren!” Het reusachtige koor antwoordde: „Die Hemel en aarde gemaakt heeft.” En Pius X zong de liturgische woorden van den plechtigen zegen. En nauwelijks had hij geëindigd of opnieuw barstte het volk in toejuichingen los: „Evviva Pio Decimo!” Eén enkel oogenblik stond hij nog, ontroerd het oog gericht houdende op het overweldigend schouwspel daar beneden. Dan wendde

¹ „Goed! Laat hen hun gang gaan.”

hij zich om en keerde terug naar de Sixtijn'sche kapel, terwijl in de basiliek en daarbuiten de menigte bleef voortjuichen."

Dat was de eerste jubelgroet der katholieke wereld aan het nieuwe Pontificaat!

Men heeft, met een zweem van geestigheid, de Pauskeuze van Pius X „de apotheose van den boerenpastoor” genoemd. Zij is meer dan dat. Zij is de ontzagwekkende verheerlijking op Thabor van den armen Nazarener, die geen steen had om er zijn hoofd op te doen rusten; zij is de heerlijke bevestiging van wat Paulus van Tarsus eenmaal schreef: „infirmi hujus mundi elegit Deus”; zij is een triomf voor de democratie in haar meest verheven verschijningsvorm, die leert dat in Gods Kerk de arme visscher van het meer van Genesareth niet achterstaat bij den rijken Joseph van Arimathea. In een tijd, nu het streven naar grootten invloed voor de breede volksmassa op den gang van het openbare leven — welke de regeeringsvorm waaronder het zich ontwikkelt, ook zijn moge — de toekomst der volken beheerscht; bij het morgenrood eener eeuw, die in naam der sociale gerechtigheid nuttige en noodige hervormingen eischt, maar tevens gedrukt wordt door de vrees voor hevige excessen van den geest der revolutie; onder zulke omstandigheden prijzen de Katholieken het als een providentieele beschikking, dat aan het hoofd hunner Kerk op aarde, als opvolger van den „Paus der werklieden”, een man staat, voortgesproken uit de volksklasse, bezielde met vaderlijke liefde voor de kleinen en verachten dezer wereld, en wiens stem tot de scharen klinken kan zonder wantrouwen te wekken. De Pauskeuze van Pius X is de historie geworden jubelzang van den koninklijken profet: „Gij hebt hem een weinig minder gesteld dan de engelen hem het hoofd gesierd met luister en eere.”

Nog meer dan op den dag zijner verkiezing moet de Paus zelf dit gevoeld hebben op den gedenkwaardigen ochtend zijner kroning.

Toen, op een teeken van markies Sacchetti, de *sediarii* hem op den hoogen zetel in triomf voortdroegen, en bij zijn verschijnen in de basiliek van Sint-Pieter een storm van toejuichingen losbarstte, zag men hem in de houding van een mensch die, al deze glorie opofferend aan den Koning der koningen, zijn medemenschen smeekt hem hun hulde te sparen. Op dit oogenblik moeten allen, die van het schouwspel getuigen waren, aangegrepen zijn geweest door diepe ontroering. Ja, dat was hij, de zoon van den eenvoudigen gemeente-ambtenaar van Riese, het arme kind, dat, bijna 60 jaar geleden, den weg naar de school te Castelfranco aflegde met een stuk brood in de hand en blootsvoets. En in de harten van het overgrootste meerendeel der vijftigduizend, die toen Sint-Pieter vulden, moet één overheerschende aandoening geleefd en gesidderd hebben: die van liefde voor dezen Paus, die steeds getrouw bleef aan de armoede, volkomen onthecht aan de goederen dezer wereld, alles voor anderen, zich zelven vergetende. De prinsen en de edellieden, die zijn eskorte vormden, moeten gevoeld hebben, dat deze verheffing verdiend was!

IV

Wij gewaagden hierboven terloops van een door Oostenrijk uitgesproken *veto* tegen een mogelijke verkiezing van kardinaal Rampolla. De vraag omtrent het bestaan en den oorsprong van het recht van uitsluiting, het *jus exclusivae* (vul aan: *sententiae*), is voor den vorscher in de kerkhistorie wat philologen en bijbeluitleggers een *crux interpretum*, een kruis op het gebied der interpretatie, plegen te noemen. Een onderzoekings-tochtje op dit terrein behoort niet tot de meest verkwikkende wetenschappelijke verpoozingen. Het is of men rondwaalt te midden van mul zand en molshoopen. Nergens een oase. „Hier steht der Wand'rer nun; vergebens suchet er den Weg!” Geen belangrijke ontdekking, geen succes, die de moeite

evenaren. Zij daarom deze quaestie hier zoo kort en zakelijk mogelijk uiteengezet.

De drie oude katholieke landen: Frankrijk, Oostenrijk en Spanje maakten, sinds een met historische juistheid niet vast te stellen tijdstip, aanspraak — wegens bijzondere diensten, eertijds aan de Kerk bewezen — op het recht ofwel het privilege om, vóórdat in een Conclave de twee derden der stemmen op een of anderen candidaat waren uitgebracht, tegen een bepaalden kardinaal de directe formeele uitsluiting af te kondigen, zoodat de betrokken persoon daardoor alle kans om gekozen te worden, verloor. Dit recht of privilege mocht gedurende elk Conclave slechts éénmaal worden uitgeoefend.

Beschouwen we nu eerst de feiten, daarna de rechtsquaestie.

De eerste maal — voor zooverre valt na te gaan — dat zulk een *veto* formeel werd uitgesproken, was in het jaar 1691 bij de verkiezing van kardinaal Antonio Pignatelli, die den pauslijken Stoel beklom onder den naam van Innocentius XII. Het veelbewogen Conclave duurde toen vijf maanden. Aanvankelijk stonden de kansen 't best voor kardinaal Barbarigo. Doch Oostenrijk verzette zich op den 12^{en} Maart van dat jaar tegen diens verkiezing in een schrijven, dat aan het Conclave overhandigd werd door den gezant, den prins Von Liechtenstein, die reeds te voren, bij de deur der Conclave-zaal, namens zijn meester, „den eersten en voornaamsten beschermer der Kerk”, een vrij aanmatigende rede had gehouden, waarin hij de kardinalen aanmaande een Paus te kiezen, die de Kerk op waardige wijze zou besturen! Kardinaal De Fourbini, aldus verhaalt Vanel in zijn „Histoire des Conclaves” (Keulen 1694), liet zich hoogst verontwaardigd uit over het feit, „dat de Keizer zich mengde in de zaken van het Conclave”; hij zeide, dat Z. M. het recht niet had om iemand, wien dan ook, uit te sluiten, daar dit recht enkel toebehoorde aan Frankrijk en Spanje.

Met deze — ons dunkt nogal gezaghebbende — verklaring strijdt intusschen wat Laemmer zegt in zijn *Instit. des Kir-*

chenrechts (2e Aufl. 177), dat n.l. sinds de 15e eeuw de uitoefening van het *jus exclusivae* werd toegestaan aan Frankrijk, Spanje en Oostenrijk. Deze mogendheid — welks keizer den titel draagt van „apostolische Majesteit” en zich nog altijd laat voorstaan op zijn qualiteit als opvolger der keizers van het H. Roomsche Rijk — heeft zich dan ook nog bij latere gelegenheden dit *veto*-recht aangematigd, o. a. in het Conclave van 1721, toen hij door kardinaal Althan de uitsluiting liet uitspreken over kardinaal Paolucci, die dan ook niet gekozen werd, ofschoon hij, op drie stemmen na, reeds de vereischte twee — 1823 — herhaalde Oostenrijk een dergelijk optreden in het Conclave, dat plaats had na den dood van Pius VII. Kardinaal Albani verklaarde toen, dat de Regeering te Weenen Mgr. Severoli formeel uitsloot. De tweede maal dat gedurende de 19de eeuw het *veto* uitgesproken werd, geschiedde het door Spanje. Dat was in Januari 1831 bij de verkiezing van Gregorius XVI. De uitgeslotene was toen kardinaal Giustiniani, die met enkele woorden zijn blijdschap uitdrukte over het feit, dat hem door dit *veto* de ontzagwekkende verantwoordelijkheid van het Pontificaat werd bespaard, zijn verbazing te kennen gaf, wijl zulk een uitsluiting kwam van den koning van Spanje, die hem, terwijl hij nuntius te Madrid was, zooveel bewijzen van genegenheid en achting had geschonken — doch geen woord van protest deed hooren. Ziedaar eenige feiten.

Wat nu het antwoord betreft op de vraag: is het recht van uitsluiting inderdaad een recht? — geldt de bekende versregel van Horatius: „adhuc sub judice lis est”. De geleerden zijn het er niet over eens. Dr. L. Wahrmond noemt het in zijn werk *Das Ausschliessungsrecht der kath. Staaten, Oesterreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen* (Wien 1888) een gewoonterecht. Ook Lucius Lector, die zich, in zijn te Parijs bij L  thellieux verschenen boek, *Le Conclave*, zeer voorzichtig over de zaak uitspreekt, schijnt het *jus exclusivae* inderdaad te beschouwen als een recht, steunend op een soort contract

tusschen den H. Stoel en de bedoelde mogendheden. En uit het jongste geschrift over deze quaestie spreekt eenzelfde meening. Het is van de hand van Mgr. Giobbio, professor in de geschiedenis, de diplomatie en het kerkelijk recht aan de academie voor geestelijken van adel te Rome. De schrijver verklaart, dat de H. Stoel het voortbestaan van het recht van *veto* niet langer zou kunnen dulden, daar de Regeeringen der drie groote katholieke mogendheden in haar tegenwoordige wetgeving aan het katholieke geloof ontrouw zijn geworden, door het atheïsme en de onverschilligheid op godsdienstig gebied van den Staat af te kondigen. Hier wordt dus erkend dat in het verleden een recht van *veto* geduld is. Daarentegen zegt Sägmüller (*Die Papstwahlen und das staatliche Recht der Exclusive*, Tübingen 1892) beslist: „In einem Rechte wurzelt die Exclusive so wenig, das Gregorius XV in der Bulle *Aeterni Patris* die Exclusive beseitigt hat. Aber auch schon vorher hatten die Päpste, nur nicht direct und unmittelbar die Exclusive verworfen. Rechtssätze über die Exclusive sind nicht vorhanden.” De warmondsche hoogleeraar Dr. Vlaming schaaft zich in zijn *Institutiones Juris Ecclesiastici* aan de zijde van hen, die een *veto*-recht ontkennen. In deze *exclusiva*” zegt hij, „mist men die vereischten, welke noodig zijn om een wettige gewoonte te scheppen. Vooreerst: de redelijkheid (*rationabilitas*), omdat de *exclusiva* in strijd is met de vrijheid der Kerk, die voor deze kerkelijke handeling van het hoogste gewicht krachtig moet gehandhaafd worden. Volgens: de stilzwijgende toestemming van den wetgever (*consensus tacitus legislatoris*). Want, om van de Constitutie van Gregorius XV nu eens niet te spreken — zoowel in de Bulle *Apostolatus Officium* van Clemens XII (1732), als in de geheime Bullen van Pius IX komen uitdrukkingen voor, ¹ die een beslisse afkeuring van den wetgever duidelijk inhouden. Ja zelfs

¹ Pius IX zegt bijv. „met volkomen uitsluiting en afwering van elke tuschenkomst eener wereldlijke mogendheid, van welken aard of graad ook.”

het wettige verjaringsrecht schijnt men niet te kunnen aanvoeren, want de *exclusiva* begon eerst formeel te worden uitgeoefend in 1691 (Innoc. XII), en nu kan men de vraag stellen of, om een verjaringsrecht te doen ontstaan tegen een wet van zoo groot belang (n.l. de verkiezing van een Paus door de kardinalen alleen), een tijdperk van 200 jaar lang genoeg is." De hoogleeraar wijst er vervolgens op, dat de uitoefening van dit „recht" meermalen onderbroken werd; dat Oostenrijk van 1721 tot heden toe de *exclusiva* slechts tweemaal en Frankrijk gedurende 150 jaren slechts eenmaal heeft toegepast. „Geheel dit gebruik", aldus eindigt prof. Vlaming, „dat, uit juridisch oogpunt beschouwd, veeleer een misbruik dan een gewoonte schijnt te moeten genoemd worden, bestaat, volgens onze meening, van den kant der Kerk in een zekere gedwongen en, om zoo te spreken, politieke verdraagzaamheid der kardinalen." Vraagt men ten slotte of, wanneer de kardinalen handelen zouden tegen een *sententia exclusiva* in, de geldigheid der Pauskeuze eenige moeilijkheid zou veroorzaken, dan antwoordt prof. Vlaming met Hinschius (I. 294): „Eine Nichtbeachtung der erhobenen Exklusive . . . könnte übrigens keinen Einfluss auf die sonst gültig erfolgte Wahl äussern, weil das ganze Institut nur auf Connivenz beruht, und die Beachtung eines derartigen Protestes nirgends in den Constitutionen über die Papstwahl erwähnt, geschweige denn als Bedingung der Gültigkeit anerkannt ist."

En hiermede het *veto* over verdere beschouwingen wat betreft de vraag van het *veto*-recht!

Welke redenen er toch wel voor Oostenrijk bestonden om in den staatssecretaris van Leo XIII een vijand te zien? Mishaagde wellicht de groote lankmoedigheid, door Rampolla in overeenstemming met de inzichten van zijn doorluchtigen meester sinds jaren jegens Frankrijk betoond, aan Frans Jozef's lieve bondgenooten, dezelfden, die hem eertijds beroofd heb-

ben? Verwachtte men van dezen kardinaal op den pauselijken Stoel tegenwerking van Wilhelm's protectoraatsidealen in het Oosten? Of werd een vijandig optreden geducht tegenover Italië en kon men het te Weenen Rampolla niet vergeven, dat hij — ten nadeele van de betrekkingen tusschen de staten van den Driebond — wat een bezoek te Rome betreft, aan zijne „apostolische Majesteit” eischen bleef stellen, die dezen steeds verplichtten in scheeve verhouding te leven tot zijn koninklijken bondgenoot? Ofwel was de grief gelegen in het feit, dat de H. Stoel, die geen verschil van volken en rassen kent, onder Leo's pontificaat steeds levendige belangstelling toonde in de emancipatie, de zedelijke en stoffelijke verheffing der slavische volken, zoo talrijk in Frans Jozef's staten? Wat hiervan zij, de oostenrijksche monarch heeft zich, buigzaam van ruggegraat en gedwee als steeds, door zijn raadslieden laten verleiden tot een in de tegenwoordige omstandigheden hem onwaardigen stap, tot het slaan bovendien van een vrij dwaas figuur. Of is het niet grotesk, met het prestige en de aanspraken van het voormalige Roomsche Rijk, als censor en geestelijk adviseur, als voogd en tuchtmeester een staat te zien optreden, in wier eigen fundamenten zich van tijd tot tijd een verdacht gerommel doet hooren; die verscheurd wordt door nationaliteiten-tweespalt; die de prooi is van den geest van revolutie in en buiten het parlement en niet in staat blijkt zich zelven te regeeren zooals het behoort? . . .

V

Het is een gevaarlijk werk den profeet te willen spelen. Weigert de loop der dingen zich te voegen naar de voorspelling, dan brandt de Elisa-mantel, welken de ongezalftde ziener zich om de schouders heeft gehangen, als een Nessus-hemd. Indien ten minste de ziener niet alle gevoeligheid heeft afgelegd! Is dit wél het geval, dan wordt de profetie een roekeloos —

en niet zelden gewetenloos — spel ofwel een praatje voor de vaak.

Nauwelijks was de nieuwe Paus gekozen, of de voorspellingen van laatstgenoemde soort werden vernomen. „Wat heeft de wereld van Pius X te wachten?” werd gevraagd. En eenigen antwoordden: „hij zal geen politieke, doch een uitsluitend vrome Paus zijn.” Anderen zeiden: „hij zal zich verzoenen met Italië en zijn werkzaamheid in hoofdzaak richten op hervormingen onder de geestelijkheid.” Doch daar waren er ook, die hem beter kenden en met meer recht van spreken konden oordeelen, zooals bijv. kardinaal Lecot, aartsbisshop van Bordeaux, die zich in een schrijven aan zijn diocesanen aldus uitliet: „Paus Pius X zal een andere Pius IX zijn. Door zijn vriendelijke en vaderlijke goedheid tegenover de kinderen uit het volk, door zijn streng oordeel over de menschen en de dingen van zijn tijd, door de bewonderenswaardige energie van zijn optreden tegenover de sterken en de machtigen dezer wereld en waarin het onsterfelijke *non licet* doorklinkt der evangelische zedeleer.” Het beste antwoord gaf zeker wel de Paus zelf aan een katholiek diplomaat, door hem in gehoor ontvangen eenige dagen na de kroning. „Verwacht niets nieuws of sensationeels van mij”, klonk het uit den mond van Pius X: „Zeg aan allen, dat ik bid en mij oriënteer”.

De Paus bidt... Evenals de eerste de beste eenvoudige Christen, die bij het aanvaarden eener levenstaak licht en steun vraagt van Boven... Pius X oriënteert zich. Zooals het past aan den mensch, die zich plotseling bekleed ziet met de hoogste zedelijke macht op aarde en wiens blik een wereldomspannend beheer heeft te overzien. En ziedaar reeds in zekeren zin de *politieke* Paus! Of is het geen bewijs van politiek bewustzijn, van staatsmanswijsheid, zijn besluiten eerst te nemen, na zorgvuldig gewikt en gewogen te hebben? Pius X oriënteert zich. Hij volgt dezelfde gedragslijn als kardinaal Sarto te Venetië.

Toen hij in 1894 daar kwam, na bijna een jaar op het

exequatur te hebben gewacht, vond de patriarch op het stadhuis een anti-clericale meerderheid, die met blinden partijharts-tocht oorlog voerde tegen het godsdienstig onderwijs op de scholen en tegen de meest dierbare godsdienstige gebruiken der Venetianen, zooals bijv. de groote processie van 21 November der *Madonna della Salute*. Mgr. Sarto overhaastte zich niet. Hij bestudeerde den toestand, hij bad zelf en liet bidden in de gestichten van religieuzen. En eenige maanden na den datum zijner benoeming was zijn plan gevormd en stond zijn besluit vast. Hij bepaalde dat de Katholieken een bondgenootschap zouden sluiten met de gematigde fractie der monarchisten, die toen ter tijd in den gemeenteraad de minderheid vormden. De *politieke* Paus, die rekening houdt met de omstandigheden! De leiders der Katholieken, voor wie deze taktiek geheel nieuw was, achtten een samenwerking met menschen, die in hun godsdienstige beginselen niet deelden, ongeveer hetzelfde als een bedenkelijke concessie op het gebied van de geloofsleer. Vooral viel het hun moeilijk vrede te hebben met het feit, dat op de gemeenschappelijke candidatenlijst de namen prijkten van vier Joden — gesteld door de gematigde liberalen — terwijl toch het geringe aantal der joodsche bevolking te Venetië deze nauwelijks recht gaf op één enkelen vertegenwoordiger. De patriarch luisterde aandachtig naar deze bezwaren. Opnieuw nam hij zijn tijd om te overwegen, te bidden en te laten bidden en gaf toen zijn antwoord. „Ik heb al het voor en het tegen rijpelijk overdacht en nu is mijn besluit dit: ik wil dat het geschiede, zooals bepaald is, en ik beveel het.” De *politieke* Paus, die op het gegeven oogenblik weet door te tasten! En bij de verkiezingen in 1895 werd het anti-clericalisme, dat sinds een lange reeks van jaren meester was geweest van den toestand, uit den gemeenteraad van Venetië verjaagd. Er kwam een bestuur, dat in hoofdzaak rekening hield met de stedelijke en niet met partijbelangen, dat eerbied toonde voor de godsdienstige overtuigingen van allen, en het politieke inzicht van den patriarch had weldra zóó diep doorgewerkt, dat tot tweemaal toe, in

1898 en in 1901, dezelfde lijst der verbonden kandidaten zegevierde.

Pius X bidt en oriënteert zich. Ziedaar voor het oogenblik alles. Maar één ding verzekeren ons toch de Venetianen: deze Paus paart aan helder inzicht en kalme berekening een machtig, een taai, een onweerstaanbaar doorzettingsvermogen. „Fa tutto quello che vuole”, „hij brengt tot stand al wat hij wil.”

Hij heeft de diplomatschool voor geestelijken van adel te Rome niet bezocht; zijn carrière is een zuiver kerkelijke geweest, zich voortbewegende door alle rangen der hiërarchie; hij kent de *anti-chambres* der vorsten niet en vervulde geen enkelen diplomatieken post. Doch Pius X is gehouwen uit de levende steenrots der Kerk, zijn verheffing is er eene als van de apostelen. Zijn persoonlijke deugden en karaktereigenschappen, die hem te Rome reeds den naam van *il buon Papa*, den goeden Paus, verschaft hebben — heerlijke benaming voor den plaatsbekleeder van Hem, dien zijn leerlingen *magister bonus*, den goeden Meester, noemden! — maken hem bij uitstek geschikt tot leider der geesten en harten van zoovele millioenen, en wat ook de profeten mogen verkondigen omtrent den aard van het pas begonnen Pontificaat, de katholieke wereld weet, dat het roer van Petrus' sloopje bij Pius X is toevertrouwd aan goede handen.

In welke richting zich 's Pausen eigenschappen zullen uiten tegenover het Huis van Savoye en den italiaanschen staat?

Voor al de *italianissimi* waren het, die verklaarden dat Pius X geen politieke, doch een uitsluitend vrome Paus zoude zijn. De bedoeling is duidelijk. Voor hen wil „politiek” hier zeggen: onverzettelijk wanneer het betreft vraagstukken, waarmede waarheid en rechtvaardigheid gemoeid zijn. Het valt niet te ontkennen dat de verhouding van kardinaal Sarto tot het Huis van Savoye steeds een vredelievend en zelfs eenigszins vriendschappelijk karakter heeft gedragen en Zijne Eminentie bij het Quirinaal was wat men *persona grata* noemt. Doch daar be-

stond voor den bisschop van Mantua of voor den patriarch van Venetië geen enkele reden, die een tegenovergesteld verschijnsel had kunnen verklaren. Nimmer toch is door den H. Stoel aan de italiaansche bisschoppen verboden, met het Hof of de Regeering noodzakelijke of door de omstandigheden gewenschte betrekkingen te onderhouden *buiten het gebied van den voormaligen Kerkelijken Staat*.

Van Sarto's ontmoeting met koning Humbert, onmiddellijk na zijn verheffing op den patriarchalen zetel van Venetië, gewaagden we reeds. Ook het vorig jaar bracht hij in dezelfde stad een bezoek aan het tegenwoordige koningspaar, en niet lang geleden — bij de eersten-steenlegging voor den bouw van den nieuwen Sint-Marcustoren — hield de kardinaal een rede, waarin hij met den vereischten eerbied het Huis van Savoye gedachtig was en schonk hij den bisschoppelijken zegen aan den graaf van Turijn.

Doch evenmin als het aangaat deze bekende feiten te betwisten, even onloochenbaar is het dat Pius X op den Stoel van Sint-Pieter in het overweldigde Rome met andere overwegingen heeft te rekenen dan eertijds Mgr. Sarto in het gebied van Venetië. 't Kan dan ook bij den Katholiek slechts vroolijkheid wekken, te zien hoe de italiaansche bladen met vette letters het heugelijke feit vermeldden, dat Pius op den dag zijner kroning „het italiaansche leger zegende”, wijl — notabene! — de Paus bij de drievoudige benedictie ook het kruisteeken had gemaakt in de richting van het Sint-Pietersplein, waar bij den ingang der basiliek de italiaansche troepen stonden! Ofwel: te hooren hoe men zich van diezelfde zijde verdienstelijk heeft gemaakt door het ontwerpen van toenaderingsplannen, volgens welke bijv. de Regeering aan den H. Stoel de leonijsche wijk benevens een smalle strook gronds langs den Tiber tot de zee zou moeten afstaan, terwijl de Paus van zijn kant het koninkrijk Italië erkennen en de Waarborgewet aanvaarden zou... Voor de Katholieken levert de beantwoording van de vraag naar Pius' verhouding tot het

officieele Italië dan ook geen moeilijkheden op. De eerste zegen, gegeven in de binnen-*loggia* van Sint-Pieter, op het eigen grondgebied van het Vaticaan, als protest tegen de tijdsomstandigheden, die het voor den Paus bedenkelijk maken eenige functie, tot zijn verheven ambt behoorende, te verrichten in het openbaar; het uitblijven van de officiële mededeeling der troonsbestijging aan de Regeering — 't zijn teekenen geweest, die niet vielen te misduiden. Van den kant des Pausen is geen enkele uiting te wachten van aanmatiging of vijandschap of noodeloos vertoon van onvriendelijkheid, doch ook geen enkele daad en geen enkel woord, dat door Italië zou kunnen worden opgevat als een concessie, in strijd met de zending van den Opperpriester. De Katholieken weten, dat Pius X de historie en de tradities van het Pausschap zal voortzetten, dat hij blijven zal de bestrijder van alle dwaling en onrecht, de beschermer van de belangen der Kerk, de verdediger der rechten van den H. Stoel. Ziedaar de hoogste en heiligste reden van de geestdrift, waarmede zij dit nieuwe Pontificaat hebben begroet.

Hierbij dient nóg een woord gezegd. Op ietwat smalenden toon is gesproken over de door Pius ingeleide voortzetting van de „fictie der gevangenschap.”

De gevangenschap in het Vaticaan met zijn tallooze zalen en galerijen, met zijn reusachtige tuinen, met zijn wereldberoemde kunstschaten, zijn altijd voortbruisenden stroom van bezoekers: prelaten, staatslieden, kunstenaars en jubilerende pelgrims uit alle oorden der wereld! 't Was immers een paskwil, hier te gewagen van gevangenschap! En stond het den Paus zelfs niet vrij zich te bewegen waar hij wilde, in Rome, buiten Rome, overal?...

Het beminnelijke karakter der naïeveteit — ook al heeft zij nu en dan iets van het euvel waartegen zelfs de goden „tevergeefs worstelen” — maakt dat het antwoord op deze vedeneering gehouden kan worden in den vriendelijken toon. Welnu: de gevangenschap van den Paus bestaat in de onmo-

gelijkheid om het Vaticaan te verlaten, zonder dat hij zich op een gebied, waarover door hem de volle souvereine rechten worden opgeëischt, bewege als onderdaan; zonder dat hij den schijn op zich lade van berusting in een toestand van gewelddadige berooving. Meer dan dat: zonder dat hij zichzelf en de waardigheid, waarvan hij de drager is, blootstelt aan de beledigingen der ochlokratie van het anti-clericalisme, zooals de schandalen in den nacht van den 13^{en} Juli 1881, toen het janhagel het lijk van Pius IX met steenen smeed, hebben bewezen.

VI

Il buon Papa... Ook wanneer men het begrip „goedheid” opvat in zijn wijsgeerige beteekenis, als: de volkomen geschiktheid om te beantwoorden aan het doel, mag de keuze van kardinaal Sarto tot Paus een goede keuze worden genoemd. De tijdsomstandigheden maken het voor de Kerk noodzakelijk, dat aan haar hoofd een man sta, begaafd met veelzijdige eigenschappen, zich onderscheidend niet enkel door persoonlijke deugd, doch ook door apostolische werkzaamheid; die als een andere Ambrosius weet te heerschen door de macht zijner liefde, maar tevens — een tweede Hildebrand — door de kracht van zijn wil; een licht op den kandelaar en een arbeider in den wijngaard, een man van gebed en een man van de daad. Pius' buitengewone weldadigheidszin werd reeds hierboven besproken. „Hij zou”, zei onlangs Lorenzo Perosi, die aan kardinaal Sarto zijn carrière als kerkelijk toonkunstenaar te danken heeft en den Paus dus goed kent, „indien het mogelijk ware, het Vaticaan verkoopen om de opbrengst ervan te verdeelen onder de armen.” Doch hij leefde ook steeds het volle leven mee van onzen tijd; hij bewoog zich onvermoeid op het veld der sociale actie, en het liefst daar waar de hitte het felst, de arbeid het zwaarst en, niet zelden, de strijd het heetst was. Voor hem gold niet de aalmoes in haar verschillende vormen, als hoogste

en eenig prijzenswaardige uiting van liefde tot den evenmensch. Hij streefde ook, zich geheel latende leiden en bezielen door den geest van zijn doorluchtigen voorganger op den pauselijken Stoel, met al zijn energie naar de verbetering der maatschappelijke toestanden, vooral van het lot der geringen, en in de openbare vergaderingen en op de katholieke congressen wekte hij door zijn diepe kennis der vraagstukken, die in onzen tijd het openbare leven beheerschen en alom de geesten bezig houden, de bewondering en het vertrouwen der geheele Kerk van Italië.

Het was in het jaar 1895. De *abbé* Coniglio, een Siciliaan, leerling van een college te Venetië, had daar kennis gemaakt met zekeren Mgr. Cerutti, een vurig ijveraar voor de nuttige instelling der landbouwbanken. De Katholieken van Sicilië zagen destijds nog niet allen in, hoeveel verkieslijker de oprichting van landbouwbanken was, boven het herstel der oude banken van leening. De *abbé* Coniglio, die hen tot beter inzicht wilde brengen, verzocht Mgr. Cerutti naar Sicilië te gaan, om daar practische propaganda te maken voor zijn programma. Doch Mgr. Cerutti was pastoor, en het viel hem niet gemakkelijk, voor langeren tijd verlof te krijgen om uit zijn parochie afwezig te zijn. Er bleef slechts één middel over: zich rechtstreeks te wenden tot Zijne Eminentie kardinaal Sarto, den patriarch van Venetië. Er werd dan ook aan dezen een verzoek in dien geest gezonden, ondertekend door den *abbé* Coniglio en eenige andere seminaristen, die zich tegelijkertijd den steun hadden verzekerd van eenige aan Zijne Eminentie bekende personen.

De kardinaal beantwoordde het verzoek der seminaristen met den volgenden eigenhandig geschreven brief:

Venetië, 4 Juli 1895.

Waarde Vrienden!

Ik had juist besloten dat Don Cerutti niet naar Palermo zou gaan; want Zondag den 21^{en} dezer zijn er te Gambarare ver-

kiezingen voor den gemeenteraad, en ik wenschte, dat vooral hij daarbij tegenwoordig zoude zijn, ten einde de kiezers op te wekken om deel te nemen aan den strijd, die daar wordt voorbereid. Doch ik heb ten slotte geen weerstand kunnen bieden aan het verzoek van den heer Paganuzzi. Vandaar dat ik Don Cerutti, op voorwaarde dat hij Woensdag den 16^{en} levend of dood van Sicilië terug zal zijn, gisteren verlof heb gegeven erheen te gaan.

Het verheugt mij, uw brief te kunnen beantwoorden met een gunstige beschikking op uw verzoek, in de hoop dat de wakkere Don Cerutti door zijn echt venetiaansche welsprekendheid, maar vooral met den zegen des Heeren, erin slagen zal, den ijver van zijn medestrijders, die daarginds voor de goede zaak arbeiden, nog een weinig aan te wakkeren.

Doet mijne groeten aan Mgr. den rector, beveelt mij aan in de genegenheid van uwe vrienden en gedenkt mij in uwe gebeden. Gaarne noem ik mij

uw dienstvaardigen en zeer toegenegen

† Jozef Kardinaal Sarto, patriarch.

Don Cerutti bleef niet in gebreke de gestelde voorwaarde getrouw na te komen. Hij keerde — levend — te Gambarare op zijn post terug. Maar slechts na den Sicilianen de werking en het nut der landbouwbanken te hebben leeren kennen en hen door zijn vloeiende en bezielende welsprekendheid voor de zaak te hebben gewonnen.

Ten einde de gezindheid van Pius X jegens de actie ten bate van het volk en de christelijk-sociale beweging te kunnen waardeeren, is het belangwekkend ook kennis te nemen van een brief, dien de patriarch van Venetië op 27 Augustus 1902 — dus een jaar geleden — schreef aan Dr. Francesco Saccardo, den directeur der te Venetië verschijnende *Difesa*, een blad, hetwelk door hem zeer krachtig werd gesteund. Het gold den onverkwikkelijken strijd op het gebied der katholieke sociologie tusschen de meer bezadigde fractie-Paganuzzi en de groep van

den onstuimigen *abbé* Romolo Murri. Laatstgenoemde had zich niet ontzien den toenmaligen centraal-president van het „Werk der Congressen” in Italië, den hoogst verdienstelijken graaf Paganuzzi openlijk te verwijten, dat hij „de liefde voor het volk slecht in toepassing bracht.” Mgr. Sarto schreef het volgende:

Venetië, 27 Aug. 1902.

Zeer geachte heer advocaat,

Zoolang de strijd tegen het katholieke „Werk der Congressen” en tegen de mannen, die met de leiding daarvan belast zijn, gevoerd werd door onze tegenstanders, heb ik het stilzwijgen bewaard en anderen in den regel aangeraden eveneens te zwijgen. Doch dit is niet meer mogelijk sinds de aanvallen komen van onze eigen wapenbroeders, die ze zonder eenige schaamte leveren in de pers. Ik meen veeleer op bijzondere wijze verplicht te zijn mijn stem te verheffen, nu de meest roemvolle en eerbiedwaardige kampioen van de katholieke actie, door hem in geheel Italië op bewonderenswaardige wijze georganiseerd, het voorwerp is geworden van deloyale bestrijding. Hij, die gedurende dertig jaren voor haar zijn eigen belangen en zijn gezondheid heeft opgeofferd en daardoor niet alleen den eerbied der Katholieken heeft verdiend, maar zich ook de bewondering en de hulde heeft weten te verwerven der tegenstanders, een der grootste burgers van Venetië, graaf Giovanni Battista Paganuzzi.

Vandaar dat ik — zonder mij eenig recht aan te matigen hetwelk uitsluitend toekomt aan den H. Stoel — plechtig protesteer tegen de boosaardige kritiek, de lasterlijke aantijgingen en de zwarte ondankbaarheid van al diegenen, wie zij ook zijn, die in deze dagen durven te kort schieten in eerbied tegenover een zoo eerbiedwaardig man.

En daar de meest overvloedige bewijzen mij de overtuiging hebben geschonken, dat de gevoelens van hen, die het „Werk der Congressen” door het zaaien van twist en tweedracht

trachten te benadeelen, niet bezielde zijn door den geest des Heeren, vermaan ik de Katholieken van Venetië, en vooral de jonge mannen, zich niet te verwijderen van de banier, die zooveel overwinningen heeft behaald, indien zij zich ten minste niet tot medeplichtigen willen maken bij het aanrichten eener onherstelbare verwoesting.

Gij zult mij zeer verplichten, waarde heer directeur, door dit schrijven te publiceeren. U reeds bij voorbaat dankende, noem ik mij met toegenegenheid en hoogachting

Uw dienaar † Jozef kardinaal Sarto,
patriarch van Venetië.

En in een anderen brief, ditmaal onderteekeend door het geheele episcopaat der venetiaansche kerkprovincie, richtte de toekomstige Paus Pius X zich rechtstreeks tot graaf Paganuzzi. Hij wenschte hem geluk met de stichting en de ontwikkeling van een reeks instellingen van allerlei aard, voornamelijk die, welke het heil des volks beoogen, zooals: landbouwbanken, landbouwverenigingen, verenigingen van onderling hulpbetoon, vakverenigingen, werklieden-tehuizen en van een arbeiders-secretariaat, en met het talent en het succes, waardoor het hem gelukt was aan tal van steden en plattelandsplaatsen gemeenteraden te schenken, voor het meerendeel saamgesteld uit goede Katholieken. Dit tweede schrijven is gedateerd van 28 December 1902. Evenals dat aan Dr. Saccardo licht het op duidelijke wijze het standpunt toe van den nieuwen Paus, in het betreurenswaardig conflict, dat in Italië gerezen is tusschen de katholieke ijveraars voor de belangen des volks en de groep heethoofden van Murri, tegen wier gevaarlijke strevingen Leo XIII zich verplicht zag zijn encycliek over de christelijke democratie *Graves de Communi* te schrijven en zijn bijzondere „Instructies” uit te vaardigen.

Van Pius X als kardinaal is een roep uitgegaan over zijn noesten studiejver, waardoor deze *selfmade man* zich een uit-

gebreide kennis wist te verwerven van het kerkelijke- en het volkenrecht en in tal van andere wetenschappen. Evenals zijn vriend, de literarisch en aesthetisch fijn ontwikkelde Parocchi, werd ook Sarto beschouwd als een prelaat van buitengewone eruditie. Zijn talent als administrateur hield hiermede gelijken tred en hoezeer daarbij de practicus in hem op den voorgrond treedt, is reeds gebleken in de eerste dagen van zijn pontificaat. Men kent 's Pausen vorstelijke gift aan de armen van Rome ter gelegenheid zijner troonsbestijging: 100.000 lire. De wijze waarop Pius X dit bedrag zijn bestemming deed bereiken, heeft nog meer de aandacht getrokken dan de grootte der som. Tot dusver werden de pauselijke giften n.l. verdeeld op vrij omslachtige en onpractische wijze, die o. a. ten gevolge had dat sommige personen werden bevoorrecht ten koste van anderen, wier omstandigheden hun meer recht gaven op ondersteuning. De behoeftigen moesten zich eerst schriftelijk wenden tot hun parochiepastoor. Deze zond de verzoekschriften aan den kardinaal-vicaris, die ze weer liet onderzoeken door een afzonderlijke commissie. Ten slotte werden die verzoekschriften, waarop gunstig beschikt was, aan den pastoor teruggezonden, vergezeld van de toegekende bedragen. Een procedure, die heel wat tijd in beslag nam! Het duurde weken, maanden en zelfs langer eer de sollicitanten antwoord ontvingen. Pius X heeft hierin aanstonds verandering gebracht. Z. H. stelde zijn eerste kroningsgave voor de armen ter hand aan zijn geheim-aalmoezenier. Deze zond op 's Pausen bevel naar de huizen der behoeftigen zijn agenten uit, die zich daar persoonlijk van den toestand overtuigden en onmiddellijk de giften, naargelang hunner bevinding, verdeelden.

Wie, zonder te beschikken over gouden bergen, aan groote weldadigheid verstandig overleg en strengen levenswandel paart; moet wel behooren tot die menschen, wier bestaan geadeld wordt door soberheid en arbeidslust.

Pius X. doet te Rome wat te Venetië van kardinaal Sarto algemeen bekend was — hij volgt een uiterst eenvoudigen en zeer gezonden leefregel.

Goed half zes in den morgen, zomer en winter, is het voor hem dag. Het eerste werk zijn oefeningen van devotie en het lezen der Mis. Dan keert de Paus terug naar zijn zitkamer om het ontbijt — koffie, geroosterd brood met boter en een weinig marmelade — te gebruiken, hetwelk hem wordt opgediend door zijn trouwen knecht Giovanni, meegekomen uit Venetië. Onmiddellijk daarna beginnen de audiënties voor kardinalen, prelaten, diplomaten en geloovigen — groepen of afzonderlijke personen — uit alle oorden der wereld. Zijn deze afgeloopen, dan werkt de Paus met zijn particulier-secretaris tot het middagmaal. Het menu daarvan bestaat in den regel uit rijstsoep, gekookt rundvleesch, groenten en wat vruchten, terwijl brood met vleesch en een glas wijn het souper vormen. Na den maaltijd trekt de Paus zich eenigen tijd terug in zijn slaapvertrek, gelegen achter de troonzaal. Dan hervat hij den arbeid met zijn secretaris en ten vijf uur beginnen opnieuw de audiënties. Na het avondmaal maakt de Paus geregeld een wandeling in de vaticaanse tuinen. Z. H. die aan loopen de voorkeur geeft boven rijden en tegen vermoeienis niet opziet — nog slechts een paar jaar geleden beklom hij den Grappaberg in het Venetiaansche om daar een asiel in te zegenen, — legt dan soms een uur of anderhalf uur te voet af, vergezeld door den dienstdoenden kamerheer en twee edelgarden te paard. In de gangen en op de trappen van het Vaticaan beweegt de Paus zich met veerkrachtigen tred, slechts een enkele maal gebruik makende van de *lift* naast de apotheek op het Damasusplein. Ten 10 uur begeeft hij zich ter ruste. En bij de vele en verschillende werkzaamheden, welke zijn verheven ambt elken dag van hem eischt, zijn twee personen schier voortdurend in zijn nabijheid: Mgr. Merry del Val, de waarnemende staats-secretaris, die met den H. Vader bundels telegrammen en andere stukken behandelt, en Sili, de kamerdienaar.

De oostenrijksche schilder Lippay, die bezig is een groot portret van den Paus te schilderen, verhaalde omtrent den persoon en de leefwijze van Pius X onlangs het volgende:

„De H. Vader gunt zich zelve slechts weinig rust. Als men hem verzoekt zich, met het oog op de groote hitte, wat te ontzien en de audiënties te beperken, antwoordt hij: „„Nee, dat kan niet! De menschen komen dikwijls van zóó verre om den Paus te zien; ik laat hen niet gaarne tevergeefs wachten.””

De vermoeienissen van het Conclave en van de kroningsplechtigheden hebben bij den H. Vader geen spoor achtergelaten. Zijn uiterlijk is gezond en zijn goed-geproportioneerde, middelmatig-groote, elegante figuur is ook tegen den avond, ondanks alle vermoeiende audiënties en andere bezigheden van den dag, nog even elastisch als gedurende den morgen. Het genot van tabak, onder welken vorm ook, kent de Paus niet. Bijna evenzeer staat hem het ceremonieel tegen. Treffend is zijn trouwe aanhankelijkheid en zijn liefde voor zijne in den grootsten eenvoud levende zusters, die gaan wonen op een bovenhuis in het *Corso Vittorio Emmanuele*, een zeer drukke straat, dicht bij het Vaticaan. Ten einde zich minder geïsoleerd te gevoelen en iemand bij zich te hebben, die zijn gewoonten kent en het venetiaansche dialect spreekt, heeft Z. H. Mgr. Bressan benoemd tot zijn particulier-secretaris. Deze heeft te Venetië al de zaken des Pausen geregeld en diens zusters naar Rome geleid. Gedurende zijn korte afwezigheid werd Mgr. Bressan vervangen door Don Giuseppe Pissina, een jong venetiaansch geestelijke, die eveneens bekend is met de gewoonten des H. Vaders. De Paus spreekt en schrijft klassiek Latijn, koestert voor de wetenschap groote liefde en gevoelt veel voor de schilderkunst, is een groot minnaar en gelukkig beoefenaar tevens der muziek — Z. H. speelt orgel en klavier — en een goed kenner der italiaansche architectuur. Van den Keizer van Oostenrijk, dien hij persoonlijk kent, spreekt de Paus met buitengewone hoogachting en genegenheid, en toen hij hoorde, dat men te Ischl in tegenwoordigheid van Frans Jozef en der leden van het keizerlijke Huis, evenals in de Sint-Stefanuskathedraal te Weenen en in geheel het rijk plechtige Missen van dankbaarheid had opgedragen ter gelegenheid zijner verkiezing, zeide

hij: „Mijn geliefde Oostenrijkers zijn goede, beste menschen, en ik verheug mij reeds in het vooruitzicht spoedig velen, zeer velen van hen bij mij te zullen ontvangen.”

De liefde van kardinaal Sarto voor den luister der godsdienstige plechtigheden, die o. a. op schitterende wijze bleek bij de viering der eeuwfeesten van Sint Anselmus en Sint Aloysius van Gonzaga in het diocees van Mantua, uitte zich ook in een vurigen ijver voor de bevordering van den kerkzang bij uitnemendheid, het Gregoriaansch en van den daarop gebouwden Palestrina-stijl. Hij zelf gaf als bisschop van Mantua aan de seminaristen onderwijs in den Gregoriaanschen zang! En toen hij te Venetië den componist Lorenzo Perosi leerde kennen en in dezen een talent zag, in staat om de kerk te verlossen van de wereldsche muziek en den smaak der Italianen op dit gebied in betere richting te leiden, benoemde hij den jongen musicus tot kapelmeester van Sint-Marcus. Op den 1^{en} Mei 1895 richtte hij tot zijn geestelijkheid een uitvoerig herderlijk schrijven over den waren kerkzang, daarin al de bestaande liturgische voorschriften over kerkmuziek kortelijk samenvattende, en nog slechts een paar jaar geleden wist hij bij Leo XIII te bewerken, dat Perosi als opvolger van den hoogbejaarden *maestro* Mustafa belast werd met de leiding van het beroemde zangkoor der Sixtijn'sche kapel.

Il buon Papa!... De meest karakteristieke eigenschappen van Pius X — zijn zachtzinnigheid en goedheid, die zich weer spiegelen in geheel zijn vriendelijk wezen — hebben den Paus ook het middel doen vinden om, nadat door zijn verheffing op den zetel te Rome het patriarchaat van Venetië vacant was geworden, een conflict met de Regeering over het zogenoemde patronaatsrecht te vermijden. Hij benoemde n.l. Mgr. Cavallari, een zijner meest verdienstelijke mede-arbeiders in de oude Dogenstad, en die door de Venetianen als pastoor van San Pietro del Castello op de handen gedragen werd, tot titulair-bisschop — niet van Venetië, maar — van Philadelphia en „apostolisch delegaat voor het patriarchaat van Venetië.”

Ziedaar een oplossing, die ook getuigt van onmiskenbaren politieken takt en zooals men er vermoedelijk nog veel van Pius X verwachten kan.

Dat hij echter ook geneigd zoude zijn een toenadering mogelijk te maken tusschen den geestelijken stand en het rijwiel, daaromtrent behoeven handelaars in dit vervoermiddel zich geen illusies te scheppen. De Paus is een beslist tegenstander van den priester op de fiets; hij was de eerste bisschop, die in Italië aan zijn onderhoorige geestelijken het gebruik daarvan verbood als in strijd met het *decorum sacerdotale*, den ernst van het priestergewaad. Ja, er zijn er die beweren, dat Pius X zich nog veeleer zou laten vinden voor een opheffing van het verbod, krachtens hetwelk de italiaansche Katholieken niet mogen deelnemen aan de politieke verkiezingen — het bekende voorschrift *non expedit* — dan voor concertmuziek in de kerk of rijwielen in de pastorie.

Pius X is in den dagelijkschen omgang een aangenaam en geestig causeur. Eenige hooger geplaatste ambtenaren te Venetië, die door kardinaal Sarto van tijd tot tijd werden uitgenoodigd om, na het einde van de dagtaak, met hem een kaartje te spelen, weten daarvan te vertellen. En hoevelen hebben zijn *bonhomie* reeds ondervonden in het Vaticaan! Zoo bijv. de beeldhouwer Francesco Rosa, die Z. H. verlof had gevraagd diens buste naar de natuur te modelleeren en daartoe ook nog prof. Spalmach van de koninklijke academie te Massa, den beeldhouwer Giovaruscio en een assistent had medegebracht. Twee dagen na 's Pausen verkiezing werden zij op het Vaticaan toegelaten. De H. Vader onderhield zich gedurende de *séance* voortdurend met de kunstenaars, sprak zijn verbazing uit over de vlugheid en bedrevenheid, waarmede zij een in hoofdtrekken reeds tamelijk goed gelijkende buste zoo snel wisten te vervaardigen en stelde hun allerlei vragen betreffende hun kunst. En toen op een gegeven oogenblik prof. Spalmach, vreezende den Paus door een al te lange zitting te vermoeien, dit te kennen gaf, haalde Pius X een eenvoudig zilveren hor-

loge te voorschijn, bevestigd aan een zwart zijden koordje en antwoordde: „Neen, neen, het vermoeit Ons volstrekt niet; Wij blijven zeer gaarne bij de heeren tot de audiënties beginnen.” Een ander staaltje. De Paus beval, kort na zijn troonsbestijging, dat al de loonen van het dienstpersioneel der apostolische paleizen zouden worden verhoogd. Een deputatie — samengesteld uit eenige beambten der verschillende takken van dienst — kwam Z. H. voor dezen maatregel dank zeggen bij monde van den hofmaarschalk markies Sacchetti. „Wij hebben”, antwoordde de Paus, „aan deze nieuwe regeling, toen zij Ons werd voorgesteld, zeer gaarne Onze goedkeuring geschonken. Onze beambten en Ons dienstpersioneel moeten behoorlijk bezoldigd worden, opdat zij, zonder overdreven zorg voor het dagelijksche brood, zich met opgewektheid kunnen wijden aan hun arbeid...”

Op een der wandelingen, die 's Pausen avond-recreatie uitmaken — de schrijver van dit opstel vernam deze bijzonderheid uit alleszins vertrouwbare particuliere bron — hoorde Z. H. onlangs op de galerij der derde verdieping van het Vaticaan achter een deur het geluid van een kinderstem. Pius X, die zich in gezelschap bevond van twee prelaten, opende zelf de deur en zag daar verscheidene personen, allen inferieure beambten en ook een kind, een knaapje. De Paus legde zijn hand op het hoofd van den kleine en vroeg dezen hoe zijn vader heette. Het antwoord was: Seneca. Een der prelaten merkte den Paus daarbij op, dat Seneca de naam was van een der paleisbedienden. Pius X stelde toen het kind met vaderlijke vriendelijkheid eenige vragen, tikte het op de wang en vervolgde, na den anderen aanwezigen, die nederknielden, den zegen te hebben geschonken, zijn weg.

Het romeinsche volk heeft Pius X reeds onmiddellijk na zijn verkiezing den „Paus der armen”, *il buon Papa* genoemd. En het heeft goed gezien

Kardinaal Sarto besteede den Stoel van Sint-Pieter in een tijd, nu het Pauschap zijn prestige op onmiskenbare wijze doet

gevoelen. De wereldlijke macht des Pausen is verdwenen en toch wordt hij onwillekeurig algemeen erkend als het eerste en hoogste zedelijke gezag der aarde. Zijn encyclieken tot de katholieke wereld trekken de aandacht overal en van allen, en onder Leo XIII aanschouwde men het merkwaardige fenomeen in de politiek, dat de *Staatscourant* van het duitse keizerrijk den zendbrief „Over den toestand der werklieden” afdruckte in haar kolommen. Men heeft zich te midden onzer moderne samenleving niet erover verwonderd den Paus als scheidsrechter te zien optreden in het twistgeding tusschen Duitschland en Spanje in zake de Carolinen-quaestie, evenmin als het bij iemand verbazing wekt hem te hooren spreken als soeverein, hetzij hij zich richte tot de machthebbers ofwel zijn stem doe hooren aan de volken. Hij spreekt tot allen als tot zijn geestelijke onderdanen; hij ontvangt, zonder ze te beantwoorden, de bezoeken der vorsten, die, vooral sinds de laatste kwart-eeuw, de goede betrekkingen tusschen hun eigen persoon, hun regeeringen en den Paus trachten te versterken, als om bij hem, het hoofd der Kerk — deze groote school van eerbied en gezag — den steun te vinden, dien zij tevergeefs zoeken in hun eigen omgeving. Ook de volksklasse, ofschoon in tal van landen voor een groot gedeelte den godsdienst den rug toekeerende, schijnt, meer dan vroeger, geneigd naar 's Pausen woorden te luisteren en tot de erkenning te komen, dat te Rome een zedelijke macht en een hoog beginsel van rechtvaardigheid tronen, die krachtig kunnen medewerken tot oplossing van het conflict tusschen proletariaat en bezittende klasse, tusschen arbeid en kapitaal. Hoe meer het geweld zal trachten zijn sceppter te zwaaien door de vermenigvuldiging der legers en de vervolmaking des verdelgsmiddelen, des te krachtiger zal zich de overtuiging baan breken van de noodzakelijkheid eener zedelijke macht, in staat geweldige botsingen tusschen de volken te voorkomen.

En zoo schijnt, door den drang der omstandigheden zelve, de invloed van het Pauschap, op dit oogenblik reeds van zoo

grootte beteekenis, bestemd om zich voortdurend krachtiger en meer algemeen te doen gelden.

Wat het nieuwe pontificaat brengen zal, behoort in bijzonderheden nog tot het rijk der gissingen. Doch één zaak staat vast: in Pius X zijn op de meest gelukkige wijze die voortreffelijke eigenschappen van geest en hart vereenigd, welke het Pauschap kunnen maken tot de overheerschende zedelijke macht der toekomst, en die de belofte inhouden van een bestuur, niet slechts zegenrijk voor de Kerk, doch ook van weldadigen invloed op den algemeenen staatkundigen en socialen vrede.

HERMANN SUDERMANN.

HERMANN SUDERMANN.

Heinrich Bulhaupt, de schrijver van een werk in eenige dikke deelen over de *Dramaturgie des Schauspiels*, zegt in zijn opstel over Hermann Sudermann ergens: „Er kan niet sterk genoeg op gedrukt worden, dat het Sudermann in zijn nu reeds langdurig en vruchtbaar werken altijd er om te doen geweest is, der kunst de eer te geven die haar toekomt. Hij is nooit een naturalist geweest.”¹

De lof, dat Sudermann der kunst de eer geeft die haar toekomt, doordat hij nooit een naturalist geweest is — en zoo bedoelt Bulhaupt het toch — klinkt zeker vreemd voor wie, als schrijver dezes, groote waardeering heeft voor den invloed, dien het naturalisme op de kunst van onzen tijd heeft geoefend. Dat het naturalisme der kunst niet de eer zou kunnen geven, „die haar toekomt”, is een dwaling, te grooter wanneer men zich juist rekenschap geeft van de beteekenis van het woord naturalisme — wat Bulhaupt, die het dikwijls gebruikt voor realisme, niet gedaan heeft. Waar het realisme gestuurd heeft in een richting, die, consequent doorgevoerd, leiden zou tot het precies weergeven van de werkelijkheid — natuurlijk altijd gekozen door een kunstenaarsgeest, gezien door het temperament van een kunstenaar, daar heeft het

¹ De spatteering is van mij.

naturalisme er rekening mee gehouden, dat de mensch niet is een oorzaak- en verbandlooze verschijning in het gezin, in de maatschappij, in het leven; het heeft op die oorzaak en dat verband den nadruk gelegd; heeft die het sterkst sprekend gevonden daar waar misdaad en ellende zich vertoonden en aldus veelal zich beziggehouden met levensverschijnselen, die het een slechten roep hebben bezorgd bij hen die meer naar het *wat* dan naar het *hoe* der voorstelling vragen.

Niet minder dan het realisme heeft het naturalisme ons gedwongen ons bezig te houden met het leven zelf en zijn verschijnselen, een grond van waarheid te eischen voor wat de fantasie van den kunstenaar krachtens haar goddelijk recht ons ten slotte zou schenken. Waarheid en verbeelding zijn in elk waar kunstwerk gemengd, maar zoo, dat tusschen die beiden geen strijd heerscht. Het naturalisme heeft ze dichter tot elkaar gebracht.

En er is niet de minste reden, waarom de grootste naturalist der kunst niet de eer zou kunnen geven, die haar toekomt, d.w.z. niet een origineel, persoonlijk kunstwerk zou scheppen, daarbij rekening houdende met de natuurwetten; die studie en onderzoek hem hebben leeren kennen, een werk ook dat gecomponeerd is, niet maar een fotografie, doch een met het combinatie-vermogen van den artiest in elkaar gezet schilderij. Dat realisme en naturalisme in sommige van de grootste kunstwerken van het menschelijk geslacht niet gemakkelijk aan te wijzen zijn, bewijst niets; behalve nog, dat zij de uitzonderingen konden zijn, die den regel bevestigen, is misschien de nadering tot het weergeven van de werkelijkheid soms dichter dan men oppervlakkig meent: is Gretchen, de het leven het meest afgekeken figuur, niet ook de meest levende en de meest aangrijpende in het heele lange *Faust*-drama, dat men gaarne als een niet-naturalistisch kunstwerk aanhaalt?

Het voorgaande beschouwe men als toelichting tot mijn stelling, dat Sudermann te weinig realist, te weinig naturalist is geweest, en dat dit zijn ongeluk is. Toen zijn eerste

stuk, *Die Ehre*, op 27 November 1889 in het Lessing-theater te Berlijn werd gegeven, heeft men „realisme”, „naturalisme” geroepen. Volkomen ten onrechte. De stof deed in zoover aan naturalistisch werk denken, dat ook hier personen met heel leelijke neigingen, met heel weinig zedelijk gevoel, en nog bovendien menschen uit den laagsten stand in de maatschappij ten tooneele werden gebracht, maar dat was ook alle reden die men kon aangeven voor het ontdekken van iets moderns, iets realistisch in dit stuk. En toch, toen Sudermann optrad, was reeds ruim een maand te voren in denzelfden schouwburg Hauptmann's *Vor Sonnenaufgang* gespeeld, een stuk, dat bij al zijn fouten, het getheoretiseer van den hoofdpersoon, het tententieuze en het opzettelijk zwarte in de schildering van ongeveer alle personen, toch heel wat anders was, een werk, waarin men vrij wat meer levenswaarheid bespeurde, dan in *Die Ehre*.

Sedert is Sudermann blijven werken zooals hij in dit stuk gewerkt heeft, met de zeer groote technische vaardigheid voor het tooneel, die men in zijn eersteling opmerkte, en die in zijn volgende werken misschien nog is toegenomen. En in zijn romans heeft hij steeds meer de personen opgehoopt, ze in gewaagde, vernuftig gevonden verhoudingen tot elkaar gebracht, en getracht spanning aan te brengen door de ontwikkeling van den knoop moeilijk te maken.

Bedacht, geen gegroeid werk!

Met deze laatste qualificatie is natuurlijk niet de wijze van ontstaan, de wording van een kunstwerk gekarakteriseerd. Het is volstrekt niet gezegd, dat de auteur, die werkt naar naturalistische beginselen, meer dan een ander uitgaat van karakters, die hij als gegeven aanneemt, en omstandigheden die hij vooropzet, om uit die beide een conflict te laten voortkomen; het is zeer wel mogelijk dat ook een schrijver, die nauwkeurig toeziet dat hij geen natuurwetten, wetten van afstamming, erfelijkheid, physiologie, psychologie enz. overtreedt, uitgaat van een botsing van persoonlijkheden, van een catastrofe, en achteruitwerkt.

Maar dan zal het werk toch eer den indruk maken van geworden, gegroeid te zijn, het noodzakelijk resultaat van het eenmaal vooropgestelde, zal het minder een bedenkfel schijnen, het enkel uitvloeisel van het *sic volo* van een auteur.

En dat nu doet Sudermann's werk bijna altijd. Bij Sudermann heeft men telkens het gevoel: hier heeft de schrijver zich uitgesloofd om het scherpst denkbare contrast te scheppen, een situatie te bedenken, die de menschen in de gevaarlijkste positie tegenover elkaar stelt, een verwickeling te vinden, die bijna niet te ontwarren schijnt. Het is dat opzettelijke, dat maar al te dikwijls het natuurlijke, het eenvoudig-ware aan Sudermann's werk ontnemt, dat ons een indruk geeft van handigheid en knapheid, maar ons ook ontstemt, ons kriebelig maakt.

Dat alles is Sudermann herhaaldelijk gezegd. Heeft hij er rekening mee gehouden? Niet hard, geloof ik. Trouwens, de bijval van het publiek is meestal zeer groot geweest bij al wat de schrijver het voorzette. Sudermann heeft een grooten naam in Duitschland; het is heel gewoon in een beschouwing over een zijner werken te lezen: „onze sterkste tooneelschrijver”, „het meest beteekenende talent onder de jongeren”, en dergelijke uitdrukkingen meer. Ons publiek is met het Deutsche meegegaan in het toonen van belangstelling voor Sudermann's werk: *De Eer*, *Haar Thuis* en andere stukken zijn bij ons veel en met succes vertoond. Daarbij komt, dat groote tooneel-spelers in Sudermann's stukken gelegenheden hebben gevonden om te schitteren: *Magda* is ons vertoond door de eerste actrices van zoowat alle landen. Zoo heeft Sudermann een naam gekregen, die hem recht schijnt te geven op een behandeling in deze reeks, ook al zal daarbij wel blijken, dat zijne betekenis naar mijn meening overschat is.

Die Ehre heeft de aandacht op Sudermann gevestigd: wat hij vóór dit stuk had uitgegeven, zijn romans *Frau Sorge* en *Der Katsensteg*, was onopgemerkt gebleven en werd eerst gelezen als werk van den schrijver van *Die Ehre*.

Het zal wel niet noodig zijn den inhoud van dit stuk uitvoerig mee te deelen; het is zeer bekend. Ter herinnering alleen dit, dat het personen tot elkaar brengt, die zeer uiteenloopende begrippen van „eer” hebben, en wel voornamelijk de bewoners van een „voorhuis”, en een „achterhuis”, een rijken fabrikant en zijn familie, een armen werkman en de zijne. De zoon van den fabrikant Mühlingk heeft de dochter van den werkman Heinecke verleid, en de eene vader biedt den anderen herstel van eer in den vorm van 40000 mark. Maar Robert, de zoon van den werkman, in Indië in dienst van den fabrikant een bekwaam administrateur geworden, komt terug met begrippen van eer, welke dichter staan bij die van het vóór- dan die van het achterhuis. Hem schijnen die 40000 marken geen „eerherstel”. Maar hij moet al gauw inzien, dat hij met zijn begrippen van eer bij zijn familie geen succes heeft, niet bij zijn zuster zelve, die wel met hem wil wegkruipen in een of ander donker hoekje, maar intusschen eerst nog naar een gemaskerd bal wil, ook niet bij zijn ouders, die Alma met haar fortuintje vrij wat hooger aanslaan dan vroeger met haar ongeschonden eer, of bij zijn getrouwde zuster en haar lieven man.

Daarmede — of met de tragische ontknooping van een zelfmoord van Robert, die sommigen als een natuurlijker, logischer slot hebben geëischt — had het stuk uit kunnen zijn, wanneer de schrijver Robert niet gelukkig had willen maken en niet ook de Mühlingk's willen laten zien in hun treurige ideeën over eer. Robert gaat heen met de dochter van den fabrikant, die hem en die hij liefhad, al lang, en de oude Mühlingk geeft zelfs zijn toestemming tot dit huwelijk, wanneer blijkt dat Robert de compagnon en de erfgenaam wordt van den schatrijken koffiekoning graaf Trast: „hadt u dat maar eerder gezegd!” roept de fabrikant. Gezegd moet worden, dat de schrijver er voor gezorgd had, de dochter van Mühlingk van den aanvang af voor te stellen als een vrouw van gansch andere ideeën en gevoelens dan haar familie.

Graaf Trast maakt dus met zijn millioenen alles in orde,

ook voor zijn vriend Robert. Of die zich, als hij in Indië terug is, „lekker” zal voelen, wanneer hij nog eens bedenkt hoe hij naar huis terugging en wat hij er vond? Mij dunkt, graaf Trast kan hem dat toch niet aangepraat hebben. Deze veel-spreker doet daartoe anders wel zijn best. Hij verkondigt maar steeds theorieën over eer, en als die verkondigd moesten worden, dan was hij daartoe niet ongeschikt. Want hij heeft indertijd als jong officier niet gedaan wat de officieren-eer nu eenmaal schijnt te vorderen; hij heeft zich niet voor den kop geschoten, toen hij zijn speelschulden niet kon betalen, maar is weggegaan, heeft in Indië fortuin gemaakt en heeft zijn crediteuren betaald wat hij hun schuldig was; hij wordt dan ook door een officier voor niet-„satisfaktionsfähig” verklaard. Hij weet dus bij ervaring waartoe begrippen over eer kunnen leiden. Maar dat is nog geen reden om er over te redeneeren en te orakelen. En dat doet graaf Trast, vermoedelijk daarbij de meeningen uitsprekend van den schrijver. Zoo vernemen wij, dat Sudermann eer een zeer betrekkelijk begrip vindt, met verschillende beteekenis bij verschillende volkeren en standen; dat hij, wat men in de hoogste standen in onze maatschappij onder eer verstaat, een luxe-gevoel noemt, dat minder waard wordt naarmate het gepeupel het zich toeigent; dat hij eer, als alle andere dingen in de wereld, beschouwt als iets dat ruilwaarde heeft, dat hier met bloed, daar met geld betaald en hersteld wordt. En hij vraagt of Alma in den kring waaruit zij voortkomt, niet een veel begeerlijker partij is geworden, sedert zij haar „eer” heeft verruild tegen 40000 mark. Dat is nu goed en wel, maar daarmee is over eer niet alles gezegd. Het gevoel van eer is een zeer persoonlijk iets, bij verschillende menschen zeer verschillend, en volstrekt niet hetzelfde bij alle menschen die tot één stand behooren, niet even sterk ook, niet tot dezelfde gevolgen leidend. Dat eergevoel is misschien iets te lijns om op het tooneel tot drijfveer van handelingen te worden gemaakt, iets dat te moeilijk onder woorden te brengen is, door velen daarvoor ook te weinig onder woorden gebracht wordt. De een zal door een verdenking, die op

hem gerust heeft en die ongegrond is gebleken, zijn levenlang lijden, terwijl de ander, uit denzelfden kring, zal kunnen doen of er niets gebeurd is, zonder dat hij van zulk een verdenking gezuiverd is. Maar dit is uiterst subtiel, en zeer persoonlijk, en heeft niets te maken met zuiver aangeleerde en volkomen conventionele begrippen van eer, die bijv. een officier onder zekere omstandigheden dwingen een ander uit te dagen, en die de eer van een man bevlekt heeten, wanneer zijn vrouw zich misdragen heeft.

Behalve *raisonneur* is graaf Trast, ik wees er reeds even op, ook *deus ex machina*, die eventjes Robert's geluk komt verzekeren. Hij is een zuiver conventionele figuur, zonder diepte, wiens woordenvloed met meer of minder virtuositeit ten gehoor kan worden gebracht, maar die overigens volstrekt niet begrijpelijk maakt, dat acteurs van beteekenis zoo op deze rol gesteld zijn.

Is ook de familie van het „voorhuis” conventioneel, in het „achterhuis” zijn zij over het algemeen beter geteekend. Deze grove menschen heeft Sudermann geteekend, wel eens met een tikje teveel, met aandikkingen waar één scherpe lijn voldoende ware geweest, maar overigens wel zuiver. Het zijn deze figuren geweest, die den storm om *Die Ehre* hebben doen opsteken. Dat nu was een te groote eer, zooals ieder thans terstond inziet. Maar toen het stuk ontstond, was zulk een wereld op het tooneel nog weinig vertoond, en zoo kwam het dat voorstanders van het naturalisme den schrijver bewierookten, en tegenstanders, bewonderaars van de Mühlingk-typen, hem uitscholden. Daarbij valt op te merken dat de eene categorie er bij Sudermann niet beter afkomt dan de andere; de vormen van de Mühlingk's zijn wat beter dan die van de Heinecke's, maar de „eer” van een meisje koopen is zeker niet moreeler dan haar verkoopen; en ook overigens staan de Mühlingk's niet hooger dan de Heinecke's. Robert daar, het meisje dat hem lief heeft hier, zijn de twee uitzonderingen. En als de laagheid in het achterhuis zooveel erger scheen, dan was het alleen omdat de vormen daar zooveel ruwer, zooveel onbeschaafder waren. Van

het plezier in het schilderen van afschuwelijkheden, dat Sudermann werd verweten, is niets te bemerken: alleen schrik voor al wat zweemt naar afbeelding eener minder mooie werkelijkheid kan die beschuldiging ingegeven hebben.

Al was er dus noch in de wijze van behandeling der stof noch in de keuze der stof — een liefdes-, en verleidingsgeschiedenis — iets nieuws; al werd er te veel in getheoretiseerd, en al was aan een blij einde te veel opgeofferd, *Die Elvre* was als dramatische eersteling lang niet slecht; eenige personen waren er goed in geteekend; een aantal tooneelen handig voorbereid en goed geschreven; spanning was er en men werd beziggehouden, o.a. door de afwisseling van de tooneelen in het vóór- en het achterhuis. Men had alleen niet moeten schreeuwen dat er iets heel bijzonders, goeds of slechts gebeurd was, dat het realisme op het tooneel was gebracht, en dergelijke groote woorden meer.

Met veel meer recht kon dat gezegd worden van het in zeker opzicht brutale tweede stuk van Sudermann, *Sodom's Ende*. De schrijver had in zijn eerste stuk de menschheid niet gevleid — in het tweede deed hij het nog minder. Maar had in *Die Elvre* de teekening van het leelijke in menschen uit den arbeidersstand het meest de aandacht getrokken — door de zooveel krachtiger en origineeler wijze van voorstellen — in *Sodom's Ende* wilde de schrijver blijkbaar toonen, dat hij den zedelijken achteruitgang, de verwording in de hoogere klassen der maatschappij ook wel had gezien en ze wel wilde afschilderen ook. En dat heeft hij dan ook gedaan met een heftigheid van kleur, een blootleggen ook van het weezinwekkendste, die de Berlijnsche censuur niet toelaatbaar achtte, zoodat het stuk eerst na het aanbrenge van de noodige verbeteringen in November 1890 voor het voetlicht verscheen.

Nu mag een dichter mijns inziens gerust toestanden afbeelden, waarvan men walgt, wanneer het beeld maar waar en aangrijpend is; op de wijze van afbeelden komt het aan. Een andere vraag is, of hij op die manier veel lezers zal vinden — maar dat behoort hem ten slotte ook koud te laten. Is de

voorstelling, die Sudermann van de Berlijnsche uitgaande wereld heeft gegeven, waar? Het is best mogelijk: de milieuschildering kan wel juist zijn. Maar de uitbeelding der personen is het niet. Het stuk is in ons land jaren geleden vertoond in den Salon des Variétés, met Henri Poolman in de rol van den verliederlijkten, genialen schilder Willy Janikow, die ons hier voorgesteld wordt als een zoo zwak, zoo lamleendig, en daardoor zoo gemeen wezen, dat wij niet meer aan hem gelooven. In de teekening van het milieu, van den bankier Barczinowski, die altijd een cocotte-lucht bij zich heeft; van zijn vrouw, Adah, die de genius van groote mannen wil zijn, een vrouw die „de allures heeft van den hartstocht maar koud is als een hondeneus”; van den cynischen ex-dichter en criticus dr. Weisze; van de dames en heeren die bij mevrouw Adah een quadrille-in-kostuum komen instudeeren en flirten; van het nichtje, Kitty, „een bloemknop die ruwe handen te vroeg geopend hebben”... in die teekening is veel goeds en pakkends; in enkele tooneelen — het eerste, dat van dr. Weisze met een vriend uit Willy's jeugd, is wat opzettelijk geschreven om met den vriend ook ons in te lichten — krijgen wij een duidelijk, scherp beeld van die verrotte wereld. Maar Willy, de schilder van het beroemde stuk *Sodom's Ende*, eens, toen hij nog student was, door zijn medeleerlingen „Jung Siegfried” genoemd, omdat hij was een „lachende held”, wiens overwinningsslach te hooren iemand goed deed, Willy wordt ons voorgesteld als een die in deze omgeving niet alleen zoo verslapt is, dat hij niet meer werken kan, maar nog bovendien als een totaal immoreel individu. Mevrouw Barczinowski is zijne maîtresse en heeft hem geheel in haar macht; zij wil, waarom is niet duidelijk, hem laten trouwen met haar vroeg-rijp nichtje Kitty, en hij stemt toe, hij zal het meisje vragen, wanneer hij maar rust krijgt, zoodat hij weer kan werken. En in den nacht nadat hij daartoe besloten heeft, gaat hij binnen in de slaapkamer van een heel jong onschuldig meisje, het kind van zijn hoogvereerden gestorven leermeester, dat hem is toevertrouwd en dat bij zijn ouders wordt opgevoed, een meisje

dat, evenals Adah en Kitty en alle vrouwen op hem verliefd is, en verleidt haar of doet haar geweld aan — omdat hij reinheid zoekt! Den volgenden dag vraagt hij Kitty toch en heeft, als hij ziet, dat zij niet werkelijk behoort tot die verdorven wereld en dat haar omgang met al die gemeenheid niet meer dan de oppervlakte van haar wezen heeft geraakt, werkelijk nog een oogenblik hoop dat hij met haar gelukkig kan worden. Als hij dan eenige uren later staat bij het lijk van het arme Klärchen, dat zich — in haar bevestigingsjaponnetje! — heeft verdronken, zegt hij nog: „ik wist niet wat ik deed! Ik dacht dat je er even luchtig over dacht als ik!” Dat doet de deur dicht en het laat ons geheel onverschillig als Willy Janikow een oogenblik later bezwijkt aan ik weet niet welke ziekte; hij is vroeger al eens duizelig geweest, had pijn in het achterhoofd en sterft na een bloedspuwing.

Sodom's Ende is ook, meen ik, een te vol stuk: de toneelen zitten over het algemeen goed in elkaar, zijn handig aan elkaar verbonden, maar het is te druk. Sudermann houdt van tegenstellingen, en de kunst kent geen middel geschikter om effect te maken dan contrasten. Maar geen ook is gevaarlijker, wanneer het niet met oordeel en smaak wordt gebezigd. En dat heeft Sudermann hier niet gedaan. Het was waarlijk niet noodig de familie Janikow, den ouden man, een faillietgegaan grondeigenaar, nu te Berlijn opzichter van een vereeniging van veehouders, die 's morgens vroeg de trap afsluipst als zijn lieve zoon naar boven strompelt; de moeder, een goedige, eenvoudige vrouw, die op een oogenblik zegt: „Wij vrouwen zijn allen martelaressen”; het lieve Klärchen; een armen onderwijzer, verliefd op Klärchen en Willy afgodisch vereerend, het was niet noodig, zeg ik, deze eenvoudigen in aanraking te brengen met de beau-monde van Adah Barczinowski, en de beide ouders van Willy zelfs op een diner bij haar, waar zij heelemaal niet thuis hooren, zeker niet de moeder, die Sudermann door een niet mooi toneeltrucje er achter heeft laten komen, dat Adah de matresse is van haar zoon. Dit contrast is te sterk: hier vloeken de kleuren tegen elkaar. Vooral in het niet ge-

motiveerde tooneel waar Adah de oude mevrouw Janikow opzoekt, en zich waarlijk nog verdedigt wanneer deze heeft ontdekt wie zij is.

Tegenstellingen als de Heinecke's en de Mühlingk's in *Die Ehre*, de Barczinowski's en de Janikow's in *Sodom's Ende* vindt men ook in *Heimat*. Maar hier niet doordat twee families, twee werelden, met elkander in aanraking worden gebracht, maar door een terugkeer, ook een geliefd thema van Sudermann, dat hij reeds gebruikte in *Die Ehre* toen hij Robert Heinecke liet terugkomen, niet meer passend in het ouderlijk huis, dat wij ook in zijn romans zullen vinden.

In *Heimat* is hij op dit thema wel zoo ver doorgegaan als maar mogelijk is; het is een drama waarvan men kan zeggen dat de schrijver alles gedaan heeft om het conflict zoo onaangenaam mogelijk te maken. Men vraagt als vanzelf of hij bang is geweest dat men niet aan het verschil in aard tusschen deze vader en dochter zou hebben geloofd, wanneer hij den ouden gepensioneerden overste Schwarze niet tot den bekrompensten tyran van de wereld maakte en zijn dochter Magda niet tot een hinderlijk opsnijderige, aanstellerige tooneel-diva. Die vader, die zijn dochter had willen dwingen te trouwen met den dominee, die *zijn* vriend was geworden, nu hij „de kracht die de troon hem had gelaten in dienst had gesteld van het altaar”, maar dien het meisje niet liefhad; die zijn dochter zodoende feitelijk het huis had uitgejaagd; die de handen van haar had afgetrokken toen zij zangeres had willen worden en verboden had haar naam zelfs in zijn huis te noemen; die vader is weer iemand over wien wij de schouders ophalen, een onmogelijke kerel. En Magda met haar onaangename houding al dadelijk tegenover haar ouders en opvallend lief-doen tegen haar zusje; haar voorwaarde dat niemand naar haar verleden zal vragen, haar kinderachtige geprikkeldheid tegenover de ook weer onmogelijke tante Fransje en de onnoodige en overdreven „dames van het comité”, is evenmin gelukkig geteekend: haar manier van leven, haar kamenier, papegaai en andere eigenaardigheden zijn ten slotte maar uiter-

lijkheden. Maar met deze dochter zou bijna iedere vader het aan den stok hebben gekregen; met dezen vader zeker iedere dochter, die niet was als het arme bakvischje Marie.

Vandaar dat het stuk altijd weer den indruk geeft van opzettelijkheid en gemaaktheid. En daartoe werkt mee, dat papa Schwarze op een leelijke tooneelmanier er achter komt dat zijn dochter „schuldig” is: de man, die haar minnaar is geweest, de vader van haar kind, toevallig Geheimrath in de provinciestad (Koningsbergen is blijkbaar het voorbeeld geweest) waar de overste woont, komt haar opzoeken om haar niet onverwacht in gezelschap te ontmoeten — als of hij dat niet had kunnen vermijden! — en de vader hoort toevallig iets van hun gesprek, dat hem doet vermoeden, dat er iets tusschen zijn dochter en Von Keller bestaat. Dat gesprek is anders heel knap geschreven; jammer dat het zulk een slot heeft. Maar nu zijn natuurlijk de poppen aan 't dansen. En nu moet Magda, om aan een huwelijk te ontkomen met den man, die niet eens haar en zijn eigen kind openlijk erkennen wil, wel met de bekentenis voor den dag komen, dat Von Keller niet de eenige man is geweest, dien zij intiem gekend heeft. Daarop sterft de overste.... en ook hij laat ons koud.

In één opzicht is Sudermann ongelukkiger geweest met de figuur van Magda, dan hij verdiende: hij heeft ondervonden dat de actrices, die de rol speelden, zijn fout veelal eer verergerden dan verminderden. Ik heb Magda gezien van Sarah Bernhardt en Theo Mann—Bouwmeester, van Marie Barkany en Adèle Sandrock, van Julia Cuypers en nog twee of drie andere Hollandsche actrices; allen speelden de prima-donna. Alleen Eleonora Duse, altijd zooveel mogelijk de lijdende vrouw, deed dit niet. Maar toch was haar Magda niet zoo goed als die van Adèle Sandrock, de beste die ik gezien heb. De Weener actrice had kans gezien het goedige in Magda zoover naar voren te halen, dat zij sympathiek werd en men haar kuren en kleinheid een beetje vergat. Het tooneel met Von Keller is altijd het hoogtepunt van de creatie van groote actrices; Magda's opkomen voor haar kind, „mio bambino”;

maakt haar vanzelf sympathiek, en daar wist Eleonora Duse ons ook geheel voor Magda te winnen.

Die Ehre, Sodom's Ende, Heimat, zijn stukken met een groote handigheid, geest, vaardigheid in het schrijven van gesprekken tusschen menschen die altijd een antwoord klaar hebben, maar ook met veel jacht op effect, veel zoeken naar tooneelen, die „het doen” moeten.

Sudermann heeft dat verwijt zeker menigmaal gehoord, en het is alsof hij het zich aangetrokken en er naar geluisterd heeft. Immers in *Die Schmetterlingsschlacht*, zijn volgende stuk, is merkbaar dat de schrijver trachtte een anderen weg op te gaan — ik laat voor het oogenblik daar of hem die poging gelukt is. Toen dit stuk voor het eerst werd opgevoerd had Sudermann reeds alles uitgegeven, wat hij tot nu toe in roman- en novellen-vorm heeft geschreven; zelfs was *Es war*, in 1894 uitgegeven, waarschijnlijk reeds tien jaar vroeger geschreven. Ik wil thans, eer ik met de tooneelstukken verder ga, die verhalende werken — „epische Dichtungen”, zegt men in Duitschland — wat nader beschouwen.

In 1885 was de bundel *Im Zwielicht* verschenen. Of echter de „Zwanglose Geschichten” die dezen bundel vormen, het eerste werk van den schrijver zijn, zou ik betwijfelen. Het zijn praatjes, die een man „in de schemering” komt houden bij een vrouw, niet in gesprekvorm, maar als schetsje of causerie geschreven. Meestal is er sprake van de betrekking tusschen man en vrouw, en meestal ook illustreert een pikant geval de bewering of de theorie van den verteller. Een paar van die verhaaltjes zijn zelfs tamelijk pervers. Zij zijn nog al aardig verteld, maar in zijn opmerkingen erover is de causeur dikwijls gewild aardig, ook wel eens grof en soms zelfs ploertig. De manier van schrijven is die van een man die al meer heeft geschreven, die, zou ik zeggen, uitvoeriger werk heeft geschreven, en eerst nu gekomen is tot het samendrukken van zijn stof in kleiner bestek.

De eerste groote roman van den schrijver was *Frau Sorge*,

tegenwoordig een der boeken, die in Duitschland en overal waar men Duitsch verstaat, het meest gelezen worden. Het is zeer natuurlijk. *Frau Sorge* is een boek dat velen boeien moet. Het verhaal is heel knap opgezet: de zoeven bevallen vrouw, die luistert naar de geluiden van de publieke verkooping van het landgoed, dat zij met haar man en nu drie kinderen wel-dra zal moeten verlaten; het bezoek van de jonge vrouw van den kooper, die vriendschap komt sluiten met de ongelukkige moeder; de belofte van de beide vrouwen, dat zij over elkan-ders kinderen, het pasgeborene en het nog verwachte — ge-lukkig is dit laatste een dochter! — petemoei zullen zijn; het gezegde van de arme mevrouw Meyhöfer dat Vrouw Zorg aan de wieg had gestaan van haar jongsten zoon.... voor een roman, die wil vertellen, die wil boeien vooral door *wat* er verteld wordt, meer dan door *hoe* het gebeurt, al hangt dit natuurlijk nauw samen; voor een roman van lijden en liefde en strijd en triumf-in-'t-eind, zooals dit boek zijn wil, is dit een best begin. En met het verhaal van het lijden van den kleinen, verlegen Paul, een beetje verschopt, het Zorgenkind, dat eerst alles moet opofferen wat het liefheeft, om door Vrouw Zorg vrijgelaten te worden — zoo heet het in het sprookje dat Paul later vindt in de papieren van zijn moeder — hebben reeds heel wat lezers meegeleefd. De schrijver spaart zijn Paul niets; hij werkt en zwoegt voor anderen jarenlang; hij moet zijn eigen vader van moord en doodslag terughouden; hij wordt bespot en miskend en geëxploiteerd door zijn heele familie, behalve door zijn moeder, die hij verliest als hij nog veel te jong is om haar te missen; hij ziet het meisje dat hij liefheeft ge-ëngageerd met een ander; hij steekt zijn schuur, waarin de vruchten van zijn langdurig arbeiden opgestapeld liggen, in brand, om zijn vader te weerhouden in het huis van een ander brand te stichten; hij laat zich veroordeelen, door eerlijk zijn daad en de drijfveeren te bekennen terwijl hij wel vrij had kunnen komen — *hoe*, is niet heelemaal duidelijk! — maar ten slotte krijgt hij toch nog het meisje dat hij liefheeft en komt terug op het „witte huis” waar hij geboren is, rijk en

gelukkig. Zie, Paul is wel heel ongelukkig, en heel doorzettend en heel braaf; eerst mislukt hem wel alles en later gelukt hem weer bijna alles, terwijl toch het geluk steeds verder van hem schijnt te vluchten; de schrijver laat ook wel wat erg toevallig den zwaar gewonden Paul juist in Elsbeth's huis binnendragen op den morgen van haar huwelijk met den neef, dien zij maar genomen heeft, omdat zij meende dat Paul niet om haar gaf, zoodat zij nog juist haar verloving kan verbreken, alles opdat de redding op het laatst te wonderlijker en te heerlijker zal schijnen — in één woord: *Frau Sorge* is wel een echt romannetje, maar er is iets frisch in; de karakters zijn behoorlijk volgehouden, en wel zijn die een beetje grof, met weinig trekken geteekend, te veel menschen uit één stuk, niet genoeg gedetailleerd, maar men heeft houvast aan ze. Voor de vele gebeurtenissen van het verhaal heeft Sudermann in het landschap van zijn geboortestreek, Oost-Pruisen, die hij goed kent, een bescheiden maar goed geteekenden achtergrond geschapen. En de hoofdgedachte van het boek, dat gelukkig geen tendenz heeft maar het sprookje van Vrouw Zorg moet illustreeren, heeft hij goed vastgehouden. Hij droeg het boekje op aan zijn ouders, die hij in eenige versregels aanspreekt. Naar den inhoud van deze regels te oordeelen, hebben Sudermann's ouders de grijze Vrouw Zorg — men kent de figuur toch uit het tweede deel van Faust? — ook gekend, is zij met hen meegetrokken van de eene plaats naar de andere:

Und immer noch schleicht die verschleierte Frau
 Mit starrem Aug' und segnenden Händen
 Zwischen des Hauses vier armen Wänden,
 Vom durftigen Tisch zum leeren Schrein,
 Von Schwelle zu Schwelle aus und ein,
 Und kauert am Herde und bläst in die Flammen
 Und schmiedet den Tag mit dem Tage zusammen.

Maar de dichter belooft dat hij en zijn broers „die blauen Glücksblumen” zullen weten te vinden en lachend thuis zullen komen om „*Frau Sorge*” de deur uit te jagen. Heeft Sudermann de moeilijkheden gekend, die hij Paul laat ondervinden,

ze misschien zelf ondervonden? Is er voor een deel autobiografie, of levensbeschrijving van iemand dien hij gekend heeft in het boek? Men zou het bijna denken, zoowel om die opdracht als omdat er, bij al het romantische in het boek, toch iets echts in klinkt.

En *Frau Sorge* is m. i. ook Sudermann's beste roman gebleven. hetgeen ook doet vermoeden, dat hier iets is behandeld wat de schrijver uit eigen aanschouwen of eigen meeleven kent.

Zijn volgende, *Der Katzensteg*, is een der sterkste voorbeelden van des schrijvers zoeken naar zeer dramatische, zeer gespannen toestanden. De hoofdpersoon is Boleslav, de zoon van den baron von Schranden, die zijn vaderland verried door in de Napoleontische oorlogen den Franschen den weg te wijzen over „het Kattenbruggetje”, dat den naam heeft gegeven aan het boek. De zoon, die door het verraad van zijn vader vreeselijk heeft geleden, neemt onder een valschen naam dienst en hoopt te sneuvelen. Maar zijn wonden zijn niet doodelijk en hij keert terug. Dicht bij huis hoort hij dat de Schrandeners het kasteel van zijn vader in brand hebben gestoken; als hij thuiskomt is de oude man gestorven. En dan begint voor den natuurlijk geheel onschuldigen jongen officier een hondenleven. In het dorp boycot men hem. Zelfs de oude dominee, zijn leermeester, wil niets van hem weten en praat maar door over „het vaderland”, waarvoor de jonge man juist heeft willen sterven, dat *hij* in elk geval nooit kwaad heeft gedaan. En zijn oude krijgsmakkers, die hem in alles trouw gezworen hadden, komen wel op zijn oproep om hem te helpen zijn vader te begraven, zelfs banen zij zich daartoe bijna met geweld een doortocht door het oproerige volk, maar zij willen geen dronk water zelfs van hem aannemen, zij willen hem niet eens de hand geven, hem, den zoon van een landverrader!

Dit is natuurlijk klinkklare onzin, maar Sudermann had noodig een man, gedrukt door de schuld van een ander, zelf onschuldig; strijdende tegen een heele onrechtvaardige wereld en juist omdat hij onschuldig is, niet willende toegeven. Boleslav besluit het kasteel te herbouwen zoodra hij er genoeg geld

voor heeft. Maar intusschen leeft hij in een bouwvallige, steeds onbewoonbaarder wordende schuur, verlaten door iedereen behalve door Regine, de jonge vrouw, die de bijzit van zijn vader geweest is, en die met de trouw van een hond aan hem en zijn geslacht gehecht is. Zij kan trouwens ook niet op het dorp komen zonder vervolgd en aangevallen te worden; zij is het, die, gedwongen door den baron, den Franschen feitelijk den weg heeft gewezen over „het Kattenbruggetje.” Van tijd tot tijd gaat zij 's nachts in een dorp op eenigen afstand voorraad inslaan. In zulk een nacht legt zij, zwaar beladen en soms in het gemeenste weer, afstanden af, die een man zouden afschrikken. Zij ontzegt zich alles om het haar meester zoo goed mogelijk te geven, en hij moet haar dwingen een beetje voor haar zelve te zorgen. Eindelijk bemerkt hij, dat hij haar lief heeft; hij wil aan dit gevoel niet toegeven en toch moet hij met haar in één kamer blijven wonen. Als hij op het punt is te bezwijken, wordt zij doodgeschoten door een sluipmoorde. naar die het op Boleslav gemunt had. Dan komt terechtertijd Napoleon terug van Elba, Boleslav wordt opgeroepen, trekt uit, en, luidt het slotwoord: „Bei Ligny soll er gefallen sein.”

Die laatste zin teekent reeds de romantische manier van schrijven van Sudermann. Zoo is het heele boek. De schrijver vertelt ons van luitenant Baumgart — dat is de naam waaronder Boleslav dienst heeft genomen — die, bij een gesprek over het verraad van Baron von Schranden, een stoelleuning kapotknijpt, zonder ons dadelijk te zeggen, dat die luitenant de zoon is van Von Schranden; aan het slot van het hoofdstuk waarin Boleslav op weg gaat om het kasteel van zijn vader op te zoeken vinden wij dit zinnetje: „Harrte eine andere, schwerere Sühne seiner, da er nun dem Lichte des grauenden Morgens und den dunkelnden Wäldern der Heimat entgegenschritt?"; een paar bladzijden verder laat Sudermann Boleslav denken: waar is het kasteel? en dan bedenkt hij: „o ja”, het is verbrand; wat later is hij vergeten dat Regine bij zijn vader sliep; merkwaardig laat ontdekt Boleslav dat hij op haar verliefd is. Zoo zijn er telkens van die zeer

romantische effectjes. Daar ergert men zich aan. Maar toch is het boek weer zoo geschreven dat men wel doorleest. Men amuseert zich met de handigheid, waarmee een aantal tafereelen voorbereid en geschreven zijn, vooral het zeer dramatische tooneel, waarin Boleslav verhoord wordt op de beschuldiging wegens desertie, waarin hij dan heelemaal tegen de verwachting van de woedende menigte gedecoreerd en tot kapitein bevorderd wordt, en dan, als hij dus op het punt staat te triomfeeren, de oogen moet neerslaan als de dominee hem de ongelooftelijk impertinente vraag doet, of hij zich niets te verwijten heeft tegenover Regine, waarbij Boleslav denkt aan zijn gedachte-zonde.

En zij is wel een romantische figuur, die Regine met de „demüthig wilde Flammen ihres Blickes”, maar het is niet te ontkennen dat er kracht en fantaizie zit in de teekening van dit half wilde kind met haar trouw, dankbaarheid, opofferingsgezindheid, haar verlegenheid en ingehouden passie, haar moed en lichaamskracht. „Ein ganzer und groszer Mensch” was zij, zegt Boleslav, „eine jener Volkscreaturen, wie sie geschaffen wurden, als der Heerdenwitz mit seinen lahmen Satzungen der Allmutter Natur noch nicht ins Handwerk gepfuscht hatte, als jedes junge Geschöpf sich ungehemmt zu blühender Kraft entwickeln konnte und eins blieb mit den Naturleben im Bösen wie im Guten.” Dat zijn nu natuurlijk echt Sudermannsche opmerkingen, heelemaal geen wijsheid van Boleslav von Schranden, maar zoo nauwkeurige onderscheidingen moeten wij niet verwachten. Ik haal het mooie zinnetje alleen aan, om te doen zien, welk soort van mensch de schrijver met zijn Regine heeft willen scheppen, en er bij te voegen dat hij in dit opzicht goed geslaagd is. En terwijl de teekening van den dorps-schout-herbergier en zijn zoon in vele op elkaar gelijkende tooneelen nog al banaal en vervelend is, zijn er weer goed beschreven natuurtafereelen, waarin stemming is en die te juister tijd aangebracht zijn, zoodat zij de feiten van het drukke verhaal goed onderbreken.

Dat is ook een der goede dingen in *Es war*, in 1894 ver-

schenen. Ik weet niet of het waar is, dat deze roman reeds tien jaar vroeger geschreven was, zooals Bulthaupt in de reeds eens genoemde beschouwing beweert; het is best mogelijk. Voor mij staat het boek veel lager *Frau Sorge*, lager ook dan *Der Katzensteg*.

Es war speelt, zooals vele van Sudermann's boeken en stukken, in Oost-Pruisen, het land van de jonkers, en zoo'n echte groote, forsche, op zijn goed als in een klein koninkrijke den baas spelende jonker is de hoofdpersoon; het is weer zulk een Siegfried-figuur, zooals de schrijver er graag teekent. Deze Leo von Sellenthin is er nog bovendien een met de lijfspreuk „nicht bereuen”, terwijl er toch nog al wat is waarover hij berouw kon hebben. Hij is de minnaar geweest van Felicitas von Rahden; heeft met Von Rahden geduellerd en dezen doodelijk gewond; is, nadat hij twee jaar vestingstraf had uitgezeten, naar Zuid-Amerika gegaan, waar hij in de pampa's heeft rondgezworven en een ruw leven geleid, en komt terug nu zijn vriend Ulrich von Kletzingk hem schrijft, dat zijn tegenwoordigheid op zijn landgoed dringend noodig is, zal het niet heelemaal verwaarloosd worden. Het is dus weer een terugkeer — evenals in *Der Katzensteg* — maar nu een, waarbij niet de veranderde omstandigheden maar de herinnering aan wat geweest is, de hoofdfactor vormt voor de tragische gebeurtenissen, die er volgen. Leo heeft, toen zijn vriend Ulrich hem vroeg of er tusschen Felicitas von Rahden en hem niets was gebeurd dat naar menschelijke en goddelijke wetten verboden was, ronduit ontkennend geantwoord: de afspraak tusschen hem en Von Rahden was geweest dat de ware aanleiding tot het duel een geheim zou blijven en Leo wilde bovendien den naam van Felicitas niet schaden. Daarop is Ulrich met haar getrouwd. Na zijn terugkomst ziet Leo Felicitas eerst niet; dan weet zij het zoover te drijven dat hij hen komt bezoeken, met het resultaat dat deze salon-cocotte hem weer heelemaal inpalmt. Een duel tusschen de twee boezemvrienden zou moeten volgen, maar Ulrich wordt ziek; als hij weer beter wordt, is Felicitas weg, zij scheiden, de vrienden verzoenen zich, maar Ulrich kan toch met Leo niet meer omgaan.

Doch deze roeit naar huis met de gedachte: „Dich hol' ich mir noch zurück". Daarop, zoo eindigt het boek, sloeg hij met kracht de riemen in het water, „hohen Feiertag im Herzen".

Dit résumé geeft slechts de hoofdlijn weer van dit overvolle boek met zijn vele personen en intriges. Behalve de romanfiguur Felicitas hebben wij de zeer onlogisch handelende Johanna, een zuster van Leo, een weduwe die verliefd is op Ulrich, die haar broer vervolgt met haar verwijten, die Ulrich waarschuwt dat hij bedrogen wordt en meer dolle dingen doet, waarvoor zij dan ook in een gekkenhuis terecht komt, een beetje te laat. Dan Ulrich zelf, die, zooals hij ons geteekend wordt, hoogst ontwikkeld, zeer beschaafd, edelmoedig, fijngevoelig, nooit met Felicitas kon zijn getrouwd. Verder een dominee, een niet onaardige figuur, een schreeuwer, een man voor een militant christendom, heel streng op de moraal zijner gemeenteleden, intusschen zelf herhaaldelijk dronken, verder een ronde eerlijke kerel, die o. a. van den preekstoel af Leo zeer duidelijk de les leest; diens zoon, een candidaat in de theologie, nog grooter drinker dan zijn vader, die Leo's jongste zusje naloopt; een stiefdochter van Johanna, Hertha, een aardig jong meisje, aardig geteekend, ook in haar verliefdheid op Leo, en vele kleinere figuren. Onder deze, een bijzonder conventioneele, de oude meid van Felicitas, Minna, die listiglijk de minnarijen van haar meesteres in de hand werkt.

Om een paar staaltjes te geven van het hyperromantische in dezen roman: Wanneer de families Von Kletzingk en Von Sellenthin verzoend zijn, zullen zij, om die verzoening wijding te geven, samen deelnemen aan het Heilig Avondmaal. Dat gebeurt aan het slot van een godsdienstoefening; de deelnemende personen komen naar voren bij het altaar, en Felicitas weet zoo te manoeuvreeren, dat zij naast Leo komt te knielen. Hij voelt haar naast zich bewegen. Zij drinkt uit den avondmaalsbeker juist vóór hem, en als hij zelf gedronken heeft, dan weet hij het: „er hatte im heiligen Blute nur ihre Kisse getrunken."

In een zeer dramatisch tooneel heeft Felicitas Johanna ge-

zwoeren, dat zij ten aanzien van Leo geen zondige wenschen meer had; zij zwoer dit bij het hoofd van haar kind. Dat kind, een lief zwak jongentje uit haar eerste huwelijk, heeft zij naar kostschool gestuurd, waar het zich heel ongelukkig voelt; Leo toch had verklaard niet in een huis te kunnen komen, waar het kind woonde van den man, dien hij had doodgeschoten. Twee dagen vóór Kerstmis is Felicitas bezig het pak met cadeaux en lekkers voor het kind klaar te maken, als Leo komt. Zij coquetteert en flirt met hem, het pakket blijft liggen, komt te laat aan; het kind loopt 's avonds uit, om te gaan vragen of er geen pak voor hem is gekomen, het verdwaalt, vat kou, wordt ziek en sterft; de meined heeft zijn uitwerking gehad! Dan heeft Felicitas, één brok slechtheid, nauwelijks spijt, en Ulrich, de overgevoelige, verwijt zich, dat hij zijn stiefkind naar kostschool liet gaan.

Dit zijn twee van de mooiste staaltjes, maar zoo zijn er meer.

Daarnaast staan zeker ook goede tooneelen. Als Hertba is gaan roeien op de groote rivier en is weggedreven, en Leo in de schemering te paard den oever langs rijdt om haar te zoeken, dan heeft Sudermann een zeer mooie beschrijving van de rivier in de vallende duisternis en den zoekenden man. En als hij haar heeft gevonden bij arme menschen, waar een zieke is, die het goedé kind zich dadelijk heeft aangetrokken, dan is er een heel lief tooneeltje, waarin Leo voelt, dat hij van dit kind begint te houden. Maar den volgenden morgen heeft de duivel, in de verlokkende gestalte van de mooie Felicitas, hem weer te pakken!

Het is wel eigenaardig, dat men over Sudermann's verhandelende werken schrijvende, telkens het woord tooneel gebruikt. Het bewijst wel dat de schrijver zijn romans voornamelijk ziet als in een reeks tafereelen, menschen tegenover elkaar. En zoo zijn zij ook geschreven: vele der gesprekken in die tooneelen zou men zoo op het tooneel kunnen laten voeren, zonder dat zij te lang zouden schijnen. Het is geen analyse van menschen die Sudermann geeft, het zijn reeksen feiten, daden en gesprekken, die de schrijver boeiend vertelt en waardoor wij

ook de menschen wel leeren kennen, maar toch in veel mindere mate, dan in de werken van onze moderne schrijvers. Vandaar dat ook wij een fors handeland mensch als Leo von Sellenthin in *Es war* beter leeren kennen, meer geloofwaardig vinden, dan den zachteren Ulrich met zijn ongemotiveerde zelfverwijten, zijn bescheiden zich op den achtergrond houden, een man die van zijn verhouding tot zijn vrouw zegt: „Ich erkaufe mir gewissermassen das Recht neben ihr zu leben, indem ich ihr alle nur erdenkliche Freiheit lasse." En deze... lummel had ik bijna gezegd, is aan den anderen kant een buitengewoon gezien en kundig lid van den Rijksdag, een zeer ontwikkeld en bekwaam mensch. Hier is de edelmoedigheid, om niet te zeggen de sentimentaliteit, te ver gedreven.

Nog drie novellen hebben wij te noemen: *Die Geschichte der stillen Mühle* en *Der Wunsch*, die samen het bundeltje *Geschwister* vormen, en *Yolanthes Hochzeit*. In de eerste twee wordt het thema behandeld van twee „Geschwister", in de eene zijn het twee broers, in de andere twee zusters, tusschen wie een derde komt. In de eerste krijgen de jonge vrouw van den oudsten broer en de jongste broer elkaar lief, wat tot een zeer dramatisch slot voert, den dood van de beide broeders; in de tweede wenscht een meisje, zittende bij het ziekbed van hare getrouwde zuster, dat deze laatste zal sterven: ook zij houdt van den man harer zuster. De eerste novelle heeft heel weinig om het lijf: een echt *Gartenlaube*-verhaaltje. De tweede is, gedeeltelijk door de manier waarop zij geschreven is, nog onmogelijker: Sudermann heeft de zondares-door-gedachte zelf laten opschrijven, waarom zij niet de vrouw kan worden van den man die ook haar liefhad, den weduwnaar van haar zuster, en waarom zij zelfmoord pleegt. En dat niet in een dagboek, bij gedeelten opgeschreven, maar in een doorlopend verhaal. Deze jonge vrouw dus, op het punt zelfmoord te plegen omdat zij voelt den man dien zij liefheeft — en wien zij dit gezegd heeft toen hij haar vroeg — niet te kunnen trouwen, gaat een lang verhaal schrijven, beginnende met haar jeugd, haar eerste ontmoeting met haar neef — weer een „Siegfried"! — die

verliefd is op haar zuster, haar halfbegrepen gevoel van liefde voor hem, enz. Het is een soms heel knappe zielsanalyse, die men evenwel als auto-analyse van een jong meisje in zulk een positie zeker niet zou verwachten, waarin ook wat lang geleden gebeurd is veel te scherp en te duidelijk wordt verteld, alsof de vertelster had begrepen dat de kleine onbeduidende feitjes, die zij meedeelt, werkelijk indertijd onbegrepen aanwijzingen waren van haar ontwakende liefde voor haar neef. Ook het zeer nauwkeurig analyseerende verhaal van den nacht waarin zij dien misdadigen wensch in zich voelde opkomen, wordt onwaarschijnlijk, door het meisje zelve gedaan. Het slechtst is echter de inleiding van deze autobiografie: „Verzeih mir, Schwester, dass ich deinen verklärten Schatten aus dem Grabe emporrufe! Duld' es, wenn ich auch im Andenken dessen, wie sehr du mich liebtest, wie heisz auch mein Herz für dich geschlagen hat, der Schuld zu entsühnen suche, die schwer auf mir lastet, und deren Joch ich dennoch weiterschleppen muss bis an meines Lebens Ende!“ enz. twee bladzijden. Alles oneenvoudig, gemaakt, op het effect berekend!

In *Jolanthes Hochzeit* vertelt een niet meer jonge edelman hoe hij vrijde en trouwde, en ten slotte zijn vrouw niet kreeg. Het is wel weer een heel romantisch verhaal, maar het is, ditmaal in een humoristischen toon, goed verteld, en onmogelijk is het ten slotte niet. Om de amusante manier van vertellen nemen we het misschien met de waarschijnlijkheid hier ook wel een beetje minder nauw. Zeker is, dat wij den ouden Hanckel met zijn gemoedelijkheid en goedhartigheid uit zijn verhaal wel leeren kennen — erg gecompliceerd is hij ook niet — en voor den man voelen. En dat is, zeker ook doordat Suderman de karakters van zijn hoofdpersonen zoo tot het uiterste naar één zijde ontwikkelt, iets zeldzaams. Boleslav von Schranden en Leo Sellenthin zijn krachtige figuren, maar wij dringen niet diep in hen door; het komt doordat Sudermann hen meer heeft laten zien in wat wij avonturen zouden kunnen noemen, avonturen die zelf zooveel plaats innemen, dan hen gespeild heeft. Wij kennen hen van één zijde, hun kracht om

zich tegen tegenslag, verleiding, onrecht te verdedigen. Wat er van hen is, is levend genoeg, maar wij zouden meer willen.

Het resultaat onzer beschouwing van Sudermann's romans en novellen is dus, dat de schrijver zijn verhalen met het oog op spanning en een boeiend verloop knap weet op te zetten; dat zijn gegevens echter dikwijls zeer gezocht zijn en de toestanden die eruit voortkomen lang niet natuurlijk ontstaan. Maar dan is de schrijver heel knap in het ontwikkelen van zulk een toestand, in het weergeven van de personen in die omstandigheden. Jammer maar dat wij dan al niet heelemaal meer met hem meegaan. *Als* ik eerst dit laat gebeuren en dan dat, schijnt hij te zeggen, zal deze man of vrouw dan niet zóó moeten doen in die omstandigheden? Mogelijk wel, maar wij kunnen die voorwaarden niet aannemelijk vinden!

Was het met *Heimath* bijv. niet vrijwel hetzelfde? Als wij zulk een Schwarze en zulk een Magda aannemen, dan kan hun conflict wel worden zooals Sudermann het heeft ontwikkeld. Maar eerst moeten wij aan deze twee karakters geloofd hebben!

Wij keeren tot Sudermann's tooneelwerk en wel tot *Die Schmetterlingschlacht* terug.

Emila Zola heeft, zooals men weet, de meening verdedigd dat het naturalisme op het tooneel, zoo goed als in den roman, kan heerschen; het procédé dat hij, na Balzac, op den roman had toegepast, zou ook voor het tooneel bruikbaar blijken.

Het is zoo niet gegaan, of tenminste maar zeer gedeeltelijk. Het tooneel eischt nu eenmaal een andere formule dan de roman — zoo kan men tenminste in het algemeen zeggen. Er zijn wel tooneelstukken geweest, die een toestand teekenden, zoo goed als zonder wat men grofweg actie noemt, en die toch wel boeiden: ik denk aan Maxim Gorki's *Nacht-asyl*. Maar het is niet te ontkennen, dat op het tooneel, waar een onderwerp in een korte tijdruimte noodwendig moet worden saamgedrukt, waar al wat met de personen die ons worden voorgesteld geschiedt, voor onze oogen moet worden vertoond; waar wij aan

den anderen kant ook voortdurend nieuwe indrukken verwachten, die terstond voldoende tot ons spreken; dat daar een voorstelling van een toestand die dezelfde blijft evenmin op haar plaats is als de fijne nuanceering, de uitrafeling en analyse van zielstoestanden. Noem het een conflict, een „volonté qui se déploie” (Brunetière), noem het anders, maar een voortgang en een voortgang met groote stappen is in het algemeen de hoofdeisch voor het tooneel.

Maar wil dat zeggen, dat de naturalistische beweging niet een heilzamen invloed kon hebben op het tooneel? Zeer zeker niet. In de eerste plaats staat het tooneel van onzen tijd ver van dat waarin groote figuren als een Antigone of Orestes met hun groote drijfveeren zich bewogen voor de oogen van de in religieuze aandacht verzonken toeschouwers. En zulke figuren krijgen wij toch niet meer vooreerst, tenzij een schrijver er in slaagt de Massa handelend, strijdend op het tooneel te brengen, zooals Hauptmann eenigszins deed in *Die Weber*, maar dan in grooter beweging natuurlijk. Wij blijven waarschijnlijk nog wel een tijdlang bij het burgerlijk tooneelspel of wat daar dichtbij komt. En als wij dan een Sardoutje vergelijken bijv. met een stuk als *Das Friedensfest* van Hauptmann, dan treft het ons — de tendenz, het min of meer amusante van de voorstelling enz. daargelaten — zooveel zuiverder, logischer, èchter als zulk een modern stuk is, waarin uit een doodeenvoudig gegeven met groote zekerheid het geheele stuk wordt afgeleid, zonder of bijna zonder verrassingen van de zijde eens oppermachtigen auteurs, die aan de touwtjes trekt. Meer waarheid, dat heeft het naturalisme ons ook op het tooneel gebracht. De personen staan dichter bij ons. Niet omdat het andere menschen zijn geworden. Integendeel, terwijl zij, wat maatschappelijke positie, afkomst, levensomstandigheden aangaat dezelfde zijn gebleven, leven wij veel meer met hen mee, voelen wij meer voor hen, nu wij zien dat wat hun overkomt ook ons zou kunnen gebeuren, dat het hun gaat als ons en onzen vrienden en familieleden. Dat is zeker een ander kunstgenot, vooral een ons minder aan ons zelf ontvoerend, van onze eigen zaken af-

leidend genot dan dat van de oude Grieken bijv., maar het is zeker ernstiger, hooger kunst dan die van een veertig jaar geleden.

In *Die Schmetterlingschlacht*, dat hij een „Komödie” noemde, heeft Sudermann nu naar meer realistisch recept den droevigen toestand geteekend van menschen uit den verarmden burgerstand, die trachten hun stand op te houden, voornamelijk opdat de dochters nog een man zullen vinden. Maar nu hij de effectmiddelen, waarvan hij tot nu toe gebruik maakte, miste, had de schrijver door de teekening van de figuren en de ontwikkeling der karakters het ontbrekende moeten vergoeden en aanvullen. Dat nu deed hij niet, en zoo is zijn stuk wat leeg geworden.

Mevr. Hergentheim, de weduwe van een armen belastingambtenaar en haar drie mooie dochters, de jonge weduwe van een bankroetier en zelfmoordenaar Else Schmidt, de mooie domme Laura, en de zeer jonge, naieve, onschuldige Roosje die vlinders op waaiers schildert, zijn de ongelukkigen, die thuis hongerlijden, met het schilderen van waaiers gedeeltelijk den kost verdienen en intusschen naar bals gaan om heeren te ontmoeten.

Door toedoen van hun commensaal, den handelsreiziger Kessler, maakt de arme familie kennis met den rijken engroshandelaar Winckelmann, die Rosi's waaiers koopt. De jonge Winckelmann, Max, vraagt Else ten huwelijk, die aanneemt om geborgen te zijn, schoon zij veel meer houdt van Kessler, met wien zij brutaal flirt, maar die geen ernstige bedoelingen heeft. Max ontdekt op een avond dat Kessler bij Else is geweest, en wel was Rosi er ook bij, maar uit het spreken van het kind, dat half dronken is van den champagne dien Kessler meebracht, bemerkt hij toch wel hoe het staat. Hij bedankt Else en zal trouwen met Rosi, die trouwens veel beter past bij dezen goedigen, verlegen, door zijn tyran van een vader steeds kleingehouden en gedeukten jongen man, dan de al te wijze Else.

Bij dit eenvoudige intrigetje moet natuurlijk de teekening

der personen veel aanvullen. Nu zijn de meeste personen tamelijk conventioneel: de grove egoïst Winckelmann, de vrouwenverleider Kessler met zijn mooi praatje, mevrouw Hergentheim met haar raadgevingen aan haar dochters, hoe ze heel zedig moeten schijnen en toch tegelijkertijd tegenover de mannen kleine avances maken, de flirt Else, de domme Laura, die toch slim genoeg is om haar reputatie zoo goed te bewaren dat zij met haar mooi gezichtje „een graaf” kan veroveren, het zijn allen personen die wij, vooral in Duitse blijspelletjes, meer gezien hebben. En Rosi is wel wat al te onschuldig. Alleen de arme jonge Winckelmann, die eindelijk in verzet komt tegen zijn vader, die eerst ingepakt is door de maniertjes van Else, maar dan toch inziet, dat hij eigenlijk van Rosi houdt, is niet onaardig geteekend. Maar die overgang van de eene zuster tot de andere had in een novelle toch beter gemotiveerd kunnen worden.

Dat is wel de hoofdaanmerking op het stuk: het is te novelle-achtig. Vooral de moeder, een tamelijk verachtelijk wezen, maar die wij toch wel kunnen begrijpen wanneer wij ons in haar zorgen en moeilijkheden indenken, had een mooie romanfiguur kunnen worden. In haar stand is de man toch de eenige uitkomst voor een vrouw, was het ten minste tot zeer kort geleden. En er komt zodoende iets tragisch in deze figuur, waarheen Sudermann, misschien half onbewust, gestuurd heeft, toen hij haar de woorden in de mond legde, die zij tot den ouden Winckelmann zegt in het laatste bedrijf. Dan spreekt zij van al haar ploeteren en zwoegen, wat zij al niet heeft moeten doormaken om haar kinderen zooveel opvoeding te geven als zij gehad hebben, om te zorgen dat zij, uiterlijk tenminste, nog behoorden tot een stand, waarin zij het nu eenmaal noodig vindt dat zij blijven. Ik zeg, dat Sudermann misschien half onbewust het tragische in deze figuur gebracht heeft; het schijnt toch dat de actrice, die te Weenen de rol speelde, Helene Hartmann, tot verwondering van den schrijver met die tirade een diepen tragischen indruk maakte; zelf had hij dit effect in zijn blijspel niet verwacht. Wel een bewijs,

dat er veel meer van deze vrouw te maken was geweest dan Sudermann gedaan heeft. Maar het was meer de taak geweest van den romanschrijver dan van den dramaturg.

Dan zou misschien ook door nuanceering en meer verklaring begrijpelijker geworden zijn, wat nu in deze moeder allersinderlijkst, en ook niet heelemaal geloofelijk is. Max bemerkt, in het huis van mevr. Hergentheim komend, dat Kessler daar was, met Else en Rosi. Else is met Max, den zoon van den rijken Winckelmann, geëngageerd, alles is dus der moeder er aan gelegen dat Max geen kwaad denkt van Else. Er is maar één middel: Rosi moet zeggen dat Kessler was gekomen om en bij haar. Het is beestachtig, dat de moeder haar jong, onschuldig kind dwingt te bekennen dat zij een rendez-vous had met Kessler, wat niet waar is, en het is voor het arme kind nog erger omdat zij het zeggen moet in tegenwoordigheid van Max, dien zij liefheeft. Het is het gevolg van de ook tamelijk walgelijke scène, waarin Kessler Rosi champagne laat drinken om van haar lastig toezicht af te zijn, maar dit laatste tooneel is toch nog vrij wat erger. Als men nu den indruk had dat het een ware trek van het beeld der oude vrouw was, dan kwam men over den afkeer van dit tooneel wel heen. Maar die overtuiging krijgt men niet.

Die Schmetterlingschlacht, — de titel, die natuurlijk, behalve de gewone ook een symbolische beteekenis heeft, slaat niet best op het jagen naar een man van deze meisjes — heeft te Weenen korten tijd succes gehad, daarna nergens meer. Ook niet te Amsterdam, waar Het Nederlandsch Tooneel het stuk vertoonde en waar, geloof ik, het weerzinwekkende van de dronken Rosi in het derde bedrijf en van haar gedwongen bekentenis in het vierde mee reden was dat het publiek het stuk niet wilde.

Das Glück im Winkel, Sudermann's volgende stuk, in 1895 voor het eerst te Weenen gespeeld, heeft ook te Amsterdam weinig succes gehad, wat wel voor een deel aan een tamelijk gebrekkige opvoering zal hebben gelegen, maar voor een deel toch ook aan het stuk en wel aan de slotscène. Deze bedierf

een werkelijk hoogst verdienstelijk stuk, dat zich onderscheidt door korte, heldere uiteenzetting van den toestand, goede karakterteekening, eenvoudige behoorlijk gemotiveerde handeling. Niet, dat dit tooneel een vraagteeken laat staan is mijn bezwaar, — het is ook in het leven niet mogelijk overal afgesloten periodes te vinden — maar dat het een geheel nieuw element in het stuk brengt, dat ons op een der hoofdpersonen een geheel nieuwen kijk geeft, zoodat wij opeens gaan inzien dat wij hem niet juist beoordeeld hebben. Hier beging Sudermann zeker een der fouten, die Sarcey den tooneelschrijver zoo hoog aanrekende, nl. dat hij den toeschouwer niet voorbereidde op wat komen ging, hem niet mee in het vertrouwen nam. Had Sudermann dat gedaan, hij had zich niet, zooals hij nu deed, met een Jantje van Leiden van dat nieuwe element kunnen afmaken, hij had het moeten uitwerken... en dan zou hij vermoedelijk zelf wel gemerkt hebben, dat het onbruikbaar was.

Het nieuwe element is dit: een man bekent zijn vrouw, dat hij, toen hij haar ten huwelijk vroeg, meende geen rein meisje voor zich te hebben. Ik laat nu daar dat het niet waarschijnlijk is, dat hij dit na zijn huwelijk is blijven meenen, Sudermann laat het zoo voorkomen. De man vraagt dan zijn vrouw, of hij het haar ooit heeft laten merken? Tot antwoord drukt zij zich tegen hem aan en als hij nog wat heeft doorgepraat over het geluk dat nog komen kan, en zij hem aanziet, vraagt hij: „Waarom kijk je mij zoo aan?” en dan is haar antwoord: „Het is me als zag ik je van daag voor de eerste maal in mijn leven!”

Men begrijpt, aan deze bekentenis van den man is iets voorafgegaan: een verklaring van haar dat zij hem niet waard is, waarop hij dan als het ware antwoordt: dan zijn wij quitte. Is daarmee de zaak tusschen die twee menschen afgedaan?

Ziehier het onderwerp. De rector van een middelbare school in een Oost-Pruisisch dorp, Wiedemann, is na den dood van zijn vrouw, die hem een blinde dochter en twee flinke jongens naliet, hertrouwd met een arm meisje uit een adellijke familie,

een wees, die haar leven vóór haar huwelijk beschrijft als dat van een stuk goed dat niemand toebehoort, steeds van het station gehaald en weer naar het station gebracht, zoodat zij naar niets meer verlangde dan naar een rustig hoekje, waar zij kon dienen en werken. Wiedemann vroeg Elizabeth op een avond dat hij haar vond, eenzaam en blijkbaar ongelukkig, in het park van het slot, waar zij twee jaar gelogeed had bij de Röcknitzen; hij kwam daar ook nog wel bij zijn vroegeren leerling, den Freiherr, den landeigenaar, den „Junker” — weer een „Siegernatur.” Zij heeft hem toen aangenomen omdat zij zich ongelukkig voelde, en zeker ook wel omdat zij een hinderpaal wilde stellen tusschen Röcknitz, den man van haar vriendin, die haar van liefde had durven spreken, en haar zelve. Want zij had Röcknitz lief.

Sedert is zij voor Wiedemann een goede vrouw, voor zijn kinderen een lieve moeder geweest: de blinde Helena doet het ons op eenvoudige manier heel sterk voelen. En als de menschen haar een beetje beklagen, zeggen dat zij toch niet thuis hoort in het eenvoudige rectorshuis, dan verzet zij zich heftig en verklaart, dat zij haar geluk verdedigen zal tegen wien ook.

Dan komt de strijd. Röcknitz en zijn vrouw komen voor een groote paardenmarkt in het dorp en zullen bij Wiedemann logeeren. Wij hebben hier weer die oude herinneringen, die zich komen aanmelden, en die een strijd die gestreden scheen vernieuwen; het is weer een terugzien dat tot een catastrofe leidt. Röcknitz, wiens huwelijk met de goedge, lang niet schitterende, wat slaperige Bettina, die hem niet gaf wat hij noodig had, een groote vergissing is gebleken, ziet Elizabeth nauwelijks terug of hij staat weer in vuur en vlam. En dadelijk heeft hij ook zijn plan klaar om haar dicht bij zich te krijgen. Wiedemann, die met hulp van zijn vrouw het land, dat hij als schoolhoofd in gebruik heeft, zoo prachtig exploiteert, moet rentmeester worden op zijn goederen. Wiedemann wil om Elizabeth toestemmen.

Maar vóór dit beslist is, heeft Röcknitz een gesprek met Elizabeth, een bijzonder goed geschreven gesprek, waarin zij

beiden open kaart met elkaar spelen. Elizabeth wil niet in zijn nabijheid komen, want zij heeft hem nog altijd lief. „Eindelijk, eindelijk”, roept hij als hij dat hoort. „Eindelijk”, zegt zij en valt in zijn armen. Als zij na een oogenblik van extaze weer tot zich zelf komt, dan begrijpt zij, dat zij beiden elkaar nooit terug mogen zien. Maar dat is zijn opvatting niet: „één groot feest zal het leven nu voor hem worden”. Dan ziet zij in, dat zij verloren is: zij wil haar man niet zeggen, dat zij Röcknitz liefheeft, zij wil haar vriendin niet bedriegen, en zij begrijpt dat Röcknitz in de omstandigheden, waarin zij verkeerden, haar wel naar zich toe zal halen. Dat toont hij trouwens genoeg: den heelen verderen avond vraagt hij haar telkens, wanneer zij nu beslissen zullen omtrent zijn voorstel en hij maakt zelfs in tegenwoordigheid van anderen toespelingen op groote veranderingen, die in het huis van den rector te wachten zijn. Nu wordt haar angst voor hem steeds grooter, hij heeft er dien avond op gebluft dat hij afstamde van een roofridder, die brutaal weg met open vizier roofde wat hij maar krijgen kon, hij is van plan haar ook zoo te nemen. Zij besluit een einde aan haar leven te maken.

Maar haar man heeft iets van haar plan begrepen uit wat een hulponderwijzer, van wien zij afscheid had genomen en dien zij de blinde Helene had toevertrouwd, hem verteld heeft. Hij wacht haar op en dan vindt dat slottooneel plaats waarover ik reeds gesproken heb. „Je bent vrij te gaan,” zegt Wiedemann, „ik wist dat ik niet goed genoeg voor je was, ik mag blij zijn dat ik je drie jaar gehad heb.” Dan vertelt zij hem dat zij vlucht voor den man voor wien zij zich reeds eens redde door haar huwelijk, zij bekent hem dat zij zich in zijn armen heeft geworpen. Zij verklaart hem, dat zij, toen zij trouwde, vol was van verlangen naar Röcknitz, dat zij door dat verlangen is kunnen blijven leven. Hij verwijt haar niets, hij vraagt haar zelfs te blijven. En als zij dan spreekt van die smet op haar ziel, waarmee zij daar niet verder kan leven, dan bekent hij haar waarvan hij haar verdacht heeft. Wordt een samenleven met hem daardoor iets gemakkelijker? Natuurlijk niet!

Maar Elizabeth is diep geroerd door die goedheid, dat hij haar heeft getrouwd schoon hij meende dat zij verleid was, en houdt nu meer van hem dan ooit. Doch wij herkennen in dezen man, die dit meisje uit hooger stand alleen durfde vragen omdat hij haar toch in ander opzicht voor minderwaardig hield, niet den eerlijken, eenvoudigen, nobelen kerel, dien Sudermann ons tot nu toe had getoond; er is iets in van sjacheren, niet openlijk, maar dan toch bij zich zelf, het is als iemand die op een mooien Chineeschen schotel wel durft bieden, omdat hij gebarsten is en dus toch niet veel meer waard.

En het stuk ware te redden geweest, wanneer maar Sudermann de scène had durven schrijven, die Wiedemann nu toch nog met Röcknitz hebben moet; hij zegt: „Morgen vroeg zal ons huis rein worden, laat mij daar maar voor zorgen.” Wiedemann moet Röcknitz toch overtuigen, dat hij Elizabeth niet meer vervolgen mag; is dit niet mogelijk, dan had de schrijver hem die woorden niet mogen laten zeggen. En over die verdenking spreekt Wiedemann met Röcknitz natuurlijk toch niet. Die was dus gansch overbodig. Want dat Elizabeth zich nu quitte voelt met haar man, ik heb reeds gezegd, daaraan geloof ik niet, en gelooft niemand.

Ik heb reeds gewezen op enkele goede eigenschappen van het stuk: goede uiteenzetting, karakterteekening, eenvoudige handeling. Het beste is echter wel, dat men hier niet den indruk krijgt van zoo opzettelijk voorbereide tooneelen als in de andere stukken van den schrijver. Het loopt hier alles veel aangenamer, natuurlijker, minder gedwongen. Dat is voor Sudermann een groote stap vooruit. En de dialoog, waarin de schrijver bijna altijd uitmunt, is ook hier bijzonder goed: vooral het echtpaar Röcknitz en de blinde Helene zijn er zeer scherp door geteekend, beter nog dan Elizabeth en haar man.

Op *Das Glück im Winkel* volgden de drie „Einakter,” die Sudermann vereenigde onder den titel *Morituri*. Het zijn twee drama's en een blijspel, alle drie handelende van een die sterven moet. In het eerste is het Teja, de laatste Gothenkoning, de sombere, zwarte Teja, die velen bekend zal zijn uit Felix

Dahn's roman *Ein Kampf um Rom*. Sudermann stelt hem ons voor op het oogenblik dat hij getrouwd is, men zou bijna kunnen zeggen in extremis. Want omdat de dood voor de Gothen, voor hen allen, laatste overblijfsel van een groot, strijdbaar volk, zoo nabij is, daarom moet de koning trouwen. Ongetrouwd toch mag een Gothenkoning niet sterven: „denn am eigenen Leibe soll der König kosten, wofür der Gote den Tod liebt.”

Teja, de sombere, harde, wreede strijder is dus getrouwd met een vrouw, wier naam hij nauwelijks weten die hij dadelijk na de plechtigheid weer wegstuurt, naar hare moeder. Intusschen moet er feest gevierd worden voor 's konings huwelijk. Maar eten en drinken is er bijna niet meer en het bericht komt, dat de schepen, die voedsel moesten brengen, door verraad den Byzantijnen in handen zijn gevallen. Den Gothen blijft niet anders over dan te sterven. Teja vindt dat niet erg, hem bindt niets aan het leven, hij gaat zich gaarne „das biszchen Tod erobern nach dem ich lechze und hungere wie ein Dieb”. Ook de anderen zien in dat het zoo zijn moet, maar zij hebben vrouwen en kinderen. De koning verbiedt hun, aan hun vrouwen te zeggen dat zij sterven gaan. Zelf wil hij zijn vrouw niet meer zien.

Maar dan komt zij met wijn, vleesch, brood, vruchten, die zij en hare moeder van haar rantsoen sedert dagen voor het huwelijksfeest hebben opgespaard. Hij wil er niets van hebben. Haar kan hij niet de schande aandoen haar er mee terug te sturen; dus geeft hij het aan de wachters. En om dezelfde reden kan hij haar ook niet dadelijk wegzenden. Zij spreken even samen en zie, daar zegt zij iets dat hem pakt: zij heeft medelijden met hem gehad, dat het lot der Gothen hem dwong zoo wreed te zijn. Dat heeft geen der wijzen om hen heen begrepen! Nu is het ijs tusschen hen gebroken, hij praat en vertelt, en eindelijk schreit hij. Dan krijgt hij honger, en samen eten zij nu de broodkorsten, die hij nog had, en zij drinken de dikgeworden melk, die nog in zijn kan was. Zij zal

hem een kus geven, maar eerst moet hij den melkbaard afvegen, dien hij heeft gekregen. Juist komen de Gothen terug. Hij heeft nog den tijd haar te vertellen dat hij gaat sterven, zij zegent hem en kust hem op het voorhoofd. Dan gaat zij heen. Een der bevelhebbers vertelt den koning, dat zij allen toch van hun vrouwen afscheid hebben genomen, en dat deze hun ten zegen zwiingend op het voorhoofd hebben gekust. „Waarlijk, wij zijn een volk van koningen,” zegt Teja. „Het is jammer van ons. Komt dan!” En zij gaan zich doodvechten.

Het is weer wat wij een brutaal gegeven zouden kunnen noemen. Alles moet hier gebeuren binnen zeer korten tijd, expositie, karakterteekening, ontkenning. En de overgang van koning Teja, den sombere, tot den jongen man die schertst met zijn jonge vrouw, is bijna plotseling. Als het stuk het op het tooneel doen zal, dan moet het, dunkt mij, wel heel goed gespeeld worden. Anders is er alle kans, dat het mal, zelfs belachelijk wordt, die opzettelijk als erg hard en erg somber geteekende koning, die opeens op zijn huwelijksavond komt tot gekheid maken, en dan weer plotseling moet gaan sterven, nog voor hij den kus heeft gehad waar hij om vroeg. Als de acteur, die den koning speelt, de overgangen goed weet weer te geven, betrekkelijk langzaam spelend, — en Kainz, voor wien het stuk geschreven werd, schijnt dit zeer mooi te hebben gedaan, — dan moet er wel iets groots in komen, in dien wanhopigen koning, die weet dat hem niets overblijft dan te sterven, die het leven lief krijgt, nu hij iets anders heeft leeren kennen dan alleen maar strijden en hardheid en wreedheid, en die nu toch nog bereid is te sterven, nu wel degelijk een held, nu hij afstand moet doen ook.

Fritschen is het tweede van de drie stukjes in één bedrijf. Men kent het geval van den jongen officier, die, toen hij al heel jong wilde trouwen met een nichtje dat hij liefhad, van zijn vader den raad kreeg eerst eens wat te beleven en die dezen raad zoo goed heeft opgevolgd, dat hij nu door een van zijn collega's, die hem verrast had bij zijn vrouw in een kos-

tuum dat hij niet durft beschrijven, met een karwats de straat opgejaagd is. Hij komt thuis afscheid nemen van zijn vader, den gepensioneerden majoor, van het nichtje dat hij liefhad, van zijn ziekelijke moeder, die vooral niets weten mag. Want hij hoopt, dat hij zal mogen duelleeren: het is nog onzeker of de eereraad hem nog „satisfaktionsfähig” zal vinden. Een vriend brengt het bericht, dat het duel is toegestaan, en Fritsje, het jonge aardige luitenantje, gaat zich laten doodschieten door zijn nooit missenden collega. Trouwens, het is maar gelukkig dat die nooit mist, want Fritz zou de schande toch niet willen overleven.

Het is dus weer een eer-quaestie, waarvoor Sudermann thans de gegevens zoo heeft gekozen, dat een duel wel bijna onvermijdelijk schijnt, wat intusschen voor ons, duels als een groote dwaasheid beschouwende menschen, de zaak maar weinig beter maakt. Neemt men eenmaal de noodzakelijkheid van het duel in sommige gevallen aan; dan is *Fritzchen* een bijzonder knap bedacht en met groote zekerheid uitgevoerd stuk, kort en krachtig, voor Sudermann sober zelfs. Alleen, dat de vader nog even in de gauwigheid moest worden gemaakt tot de aanleidende oorzaak van den dood van zijn zoon, dat is een teveel; 's mans positie van vader, die van zijn zoon voor altijd afscheid neemt, van oud-officier, die zijn zoon den officier onteerd ziet, van man die tegenover zijn vrouw moet doen alsof hun jongen maar eventjes voor de aardigheid, in het voorbijgaan op een patrouillerit, aangekomen is, terwijl hij weet dat de arme vrouw haar eenigen zoon nooit zal terugzien — die positie was erg genoeg zonder dat de ongelukkige daarbij nog een deel van de verantwoordelijkheid voor den misstap van zijn zoon kreeg te dragen. Trouwens, de acteur die deze rol speelt, heeft ook nauwelijks den tijd daarop den nadruk te leggen, daarvoor speelt het heele stukje te gauw af.

Maar overigens, zooals gezegd, goed gevonden en goed geschreven. De personen staan er scherp, duidelijk, zooveel mogelijk nog in enkele woorden gekarakteriseerd, het zijn alle figuren

waarvan wat te maken is. En de uiteenzetting, even kort als de ontknooping, brengt ons dadelijk waar wij wezen moeten, wekt belangstelling, die tot spanning wordt en tot het laatst blijft. Innig droevig is het slot: de moeder vertellend van haar droomen over eer, haar zoon bewezen....

Curieus is dat Sudermann in *Fritzchen* een thema heeft uitgewerkt, dat hij in *Es war* reeds had aangeraakt. Daarin vraagt de oude dominee aan Leo von Sellenthin, die zijn zoon, den „candidaat” Brenkenberg een pak slag had gegeven, met den jongen te duelleeren om hem zijn eer terug te geven. Leo lacht hem uit en in den roman wordt de afgestrafte jongen na de kastijding op zijn zitdeelen eenvoudig een „sadder but a wiser man.” Hier is het anders. Sudermann heeft trouwens met de eer- en duelquaesties hier nog niet afgedaan; in zijn laatste stuk, *Es lebe das Leben*, zullen wij ze nog eens zien opduiken. Men zal het meer vinden bij dezen schrijver, dat hij een gegeven weer ophaalt. Wij spraken reeds van het herhaaldelijk behandelde thema van den terugkeer. Een ander gegeven, dat hij nog wel niet tot hoofdonderwerp maakte van een stuk, maar dat hem toch reeds meer dan eens bezighield is dat van de gezamenlijke schande. In *Sodom's Ende* zegt Adah tot Willy Janikow over het liquideeren van hun „firma”: „Eén post is er, dien geen goddelijke almacht de wereld uit helpt, die ons met ijzeren ketenen aan elkaar smeedt, dat is onze gezamenlijke schuld.” En hetzelfde vinden wij in *Es war*, waar Leo en Felicitas door een gezamenlijke schuld zijn verbonden, en waar de schrijver op dit thema wat verder is doorgegaan.

Het derde deel van *Morituri*, het blijspelletje, heet *Das Ewig-Männliche*; de titel is een toespeling natuurlijk op het bekende „Ewig-Weibliche”. Het bevat het avontuurtje van een schilder aan het hof van een koningin, die door het „mannelijke” zeer wordt aangetrokken, op wie al de heeren van het hof verliefd zijn, maar die zelve den kamerdienaar Jean de voorkeur schijnt te geven. De „moriturus” is de schilder, die der

verliefde maar steeds alleen maar koketteerende koningin een zoen heeft willen geven en daarvoor door haar wordt overgegeven aan de wraak van een maarschalk, die op haar verliefd is, maar met wien zij ook speelt. Als schilder en maarschalk niet duelleeren maar als proefneming een grap uithalen, n.l. doen alsof de maarschalk in het tweegevecht gedood is, om te hooren hoe de koningin over den doode zal spreken, dan blijkt gauw genoeg dat het voor haar niets dan spelen was, en arm in arm verlaten de twee ex-concurrenten het hof, ontuchtend en getroost.

Een grap, die door sierlijk, fantazie-vol spel wel tot iets aardigs, tot een bevallige vertooning kon worden, indien zij maar luchtig en geestig genoeg geschreven was. Er zijn aardige verzen in, maar het geheel is te lang, te woordenrijk. En het is ook wel wat gedwongen deze scherts te verbinden met die twee andere „Einakter”, alleen omdat hierin ook sprake is van een die sterven gaat. In *Teja* en *Fritzchen* vindt men één gedachte, deze, dat een die sterven moet het brengt tot sterven willen; vandaar tot deze grap is wel wat ver. Doch dat zou ten slotte minder geweest zijn, wanneer bijv. maar wat meer van den geest van Shakespeare's blijspelen in het stukje was te bespeuren geweest. Daarvan heeft het te weinig, en daardoor wordt ook verklaard dat, terwijl *Teja* en vooral *Fritzchen* overal zeer goed zijn ontvangen, het derde van de trilogie — hier een groot woord! — steeds met eenige verbazing is aangekeken.

Terwijl ik de tot nu toe behandelde tooneelwerken van Sudermann, *Teja* en *Das Ewig-Männliche* uitgezonderd, alle heb kunnen leeren kennen zooals dat bij een tooneelstuk noodig is, zal men het kunnen beoordeelen, d.w.z. van uit de schouwburgzaal, heb ik het volgende stuk, dat de schrijver aan het tooneel gaf, *Johannes*, alleen gelezen. Dat maakt een groot verschil, vooral bij dit werk, dat bij lezing, ook al bemerkt men natuurlijk wel het weinig dramatische van de handeling, het gemis aan eenheid en vooral dat het resultaat, de tragische

ontknooping, niet het gevolg is van de hoofdbeweegredenen van de hoofdfiguren, toch zeer boeit door belangwekkende teekening van toestanden en door analyse van den hoofdpersoon. Ook treft de taal waarin het is geschreven en waarin de schrijver zich zooveel mogelijk heeft gehouden aan de woorden van den Bijbel, terwijl hij, waar hij zelf moest schrijven, bijna tot een oud-testamentische strengheid en waardigheid van uitdrukking stijgt.

Johannes is Johannes de Dooper. Is de Dooper, zooals wij zijn geschiedenis kennen uit de Evangeliën — en Sudermann heeft zich aan deze zooveel mogelijk gehouden — een tragische figuur? Eigenlijk niet. Hij verwijt Herodes, dat hij leeft met Herodias, de vrouw van zijn broeder, hij wordt gevangen genomen en sterft als offer van Herodias. Daar is geen schuld in tragischen zin.

Nu heeft Sudermann het wel eenigszins gecompliceerder gemaakt. Als Herodes gereed staat op den eersten Paaschdag met Herodias naar den tempel te gaan, waar de priesters hen zullen trouwen, dan wacht Johannes hen op, te midden van het volk, en de menigte wacht maar op een teken van den profeet om hen beiden te steenigen. Maar Johannes heeft zoo juist de leer gehoord die Jezus van Nazareth verkondigt, dat men zijn vijanden moet liefhebben. Daarover peinst hij nog, aarzelend, onzeker, als hem een steen in de hand wordt geduwd. „Gooi”, fluistert een van zijn leerlingen hem in en dan zegt Johannes luid: „In naam van hem”, hij wil den steen opheffen, houdt op als gebroken en gaat dan half vragend voort: „die mij beveelt U lief te hebben?” Dan valt de steen uit zijn hand, Herodes' dienaren nemen hem gevangen en het volk vlucht in verwarring. Het is hier dus Jezus' leer, die Johannes' dood veroorzaakt. En dat ligt ook eenigszins in Johannes' laatste woorden. Als hij op het punt is te sterven, komen zijn leerlingen terug, die hij tot Jezus zond met de vraag: „Zijt gij degene die komen zoude; of verwachten wij eenen anderen?” Bij het antwoord zijn ook

de woorden: „Zalig is hij, die aan mij niet zal geërgerd worden.”. Die woorden hebben de leerlingen niet begrepen. Maar Johannes verstond ze wel: „Ik heb mij aan hem geërgerd, want ik heb hem niet gekend. En mijn ergernis vulde de wereld, want ik heb hem niet gekend. Gij zelf zijt mijne getuigen, dat ik gezegd heb, dat ik de Christus niet was, maar vóór hem uitgezonden”, enz. Dat hij niet heeft ingezien, wiens wegbereider hij was, zou dat zijn schuld zijn?

Maar intusschen zijn het Herodias en Salome, die zijn dood vorderen. Sudermann heeft Salome verliefd gemaakt op den Dooper, die haar smadelijk afwijst. Hij heeft daarmee gedaan wat velen vóór hem deden. In het 19de hoofdstuk van *Atta Troll* ziet Heine ook Herodias' dochter hem voorbij ijlen:

«In den Händen trägt sie immer
Jene Schüssel mit dem Haupte
Des Johannes, und sie küsst es;
Ja, sie küsst das Haupt mit Inbrunst.

·Denn sie liebte einst Johannem —
In der Bibel steht es nicht,
Doch im Volke lebt die Sage
Van Herodias' blut'ger Liebe —

Anders wär ja unerklärlich
Das Gelüste jener Dame —
Wird ein Weib das Haupt begehren
Eines Manns, den sie nicht liebt?”

En zoo is het ook bij anderen, ook in Oscar Wildes *Salome* bijv., waarin het meisje aan haar liefde voor Johannes te gronde gaat, want de verliefde Herodes, die bovendien Johannes niet slecht gezind was, zegt daar tot slot: „Doodt die vrouw!” en dan verpletteren de soldaten Salome onder het wicht van hun schilden. Bij Sudermann is Salome geteekend als een gemeen, pervers kind, dat zich Johannes aanbiedt, dat een harer meisjes laat dooden omdat zij naar Johannes ging om hem te hooren spreken, dat Johannes op het laatste oogenblik voor zich op de knieën wil zien. Zij en hare moe-

der doen Johannes sterven; Herodes was niet bang voor dezen tammen revolutionair, die den steen liet vallen, waarmee hij hem had kunnen treffen en die een liefdesboodschap bracht.

Johannes, de voorlooper, de wegbereider voor een dien hij niet kent, de profeet tot wien de scharen in hun drang naar verlossing, naar hulp, naar iets anders toestroomden, is meer beklagenswaard dan tragisch; een grootere dan hij, dien wij niet te zien krijgen, wien alleen aan het slot achter de schermen de menigte Hosanna! roept, en een zinnelijk kind met zijn bedorven moeder zijn oorzaak van zijn dood.

Maar, zooals gezegd, de teekening van de toestanden in het voorspel, van Johannes zelf het heele stuk door, ook van die twee vrouwen, van Herodes en de vele bijpersonen is zeer belangwekkend voor den lezer. Den toeschouwer treft het ontbreken van het verband tusschen dood en lot meer dan den lezer, die door de woorden van alle sprekenden meer wordt beziggehouden en geboeid.

Is *Johannes*, in ons land bij mijn weten niet opgevoerd, mij van een voorstelling niet bekend, hetzelfde geldt van het volgende stuk, *Die drei Reihfederen*, een drama in verzen, dat trouwens heel weinigen door aanschouwing zullen kennen: het heeft ook in Duitschland maar zeer enkele voorstellingen beleefd. Het verwondert mij niet: het stuk heeft mij bij lezing flink verveeld. Het is een soort van sprookje in verzen, dikwijls heel lang, en geschreven, op enkele gedeelten na, in verzen zonder geur of fleur, gerekt en noodeloos gewichtig. En daarbij dikwijls zeer duister van zin, hoofdzakelijk door de overmaat van details, waarvan men niet weet of zij iets beduiden, eenige symbolische beteekenis hebben of niet, waarachter men iets zoekt, meestal zonder te vinden. Het is een sprookje van onvervuld verlangen, van een die door steeds te blijven verlangen zijn verlangen nooit vervuld ziet.

Wat Witte, prins van Gotland, die door zijn stiefbroeder van den troon is gestooten, maar door een trouwen knecht;

Hans Lorbasz, in het leven gehouden, verlangt; wat hij zoekt is al iets onmogelijks: hij wil niet een vrouw, hij wil de schoonste vrouw van de wereld, hij wil *de* vrouw:

Was ist ein Weib? Ein Fall und eine Schwere,
Ein Dunkel und ein Diebstahl fremden Lichts,
Ein süßes Lücken in die ew'ge Leere,
Ein Lächeln ohne Sinn und ein Geschrei um nichts.

En wat hij wil, is die ééne vrouw:

Nach dessen Worten meine Seele darbt,
Sitz' ich zu Rate mit der Menschheit Besten
In dem des Daseins quälendes Gebresten
Zu froher Ueberschau vernarbt;

Das Weib, vor dem ich siegestoll
In zager Scheu die steifen Kniee beuge,
Und das errötend mir bezeuge,
Wie sich die Lust in Reinheit bergen soll; —

Das Weib, das will in höchster Not
Mit mir am Kreuzweg bettelnd stehn,
Und dessen Liebe selbst den Tod
Bezwingt, an mir vorbeizugehen; —

Dies Weib, dies Friedwerk, diese stille Welt.
In der verloren ich mich nie verlier',
Wo selbst ein Unrecht noch sein Recht behält,
Mein Weib — das fordr' ich nun von dir.

Zij, van wie prins Witte deze vrouw vraagt, is „die Begräbnisfrau”, een „Tödin”, de vrouw van den Dood, die hem opgelegd had op een ver eiland, vanwaar nog niemand was teruggekeerd, een als God vereerden wilden reiger drie veeren uit te trekken. Die brengt hij nu terug en zij beveelt hem, wanneer hij de vrouw van zijn begeeren hebben wil, de veeren te verbranden. Bij de eerste zal hij „im Dämmer ihr Bildnis schauen”; de tweede „wird dich in Liebe mit ihr vereinen”, maar zij zal slechts „nachtwandelend vor dir erscheinen”; dan zal hij verlangend de handen naar haar blijven uitstrekken, en het verbranden van de derde veder „bringt ihr

den Tod". Met andere woorden: hij zal nooit verkrijgen wat hij verlangt.

Zoo gebeurt het ook. Prins Witte strijdt met zijn stiefbroeder in een tweekamp om de hand eener koningin die gezworen had den overwinnaar te zullen toebehooren; hij wordt overwonnen, maar Hans Lorbasz jaagt den overwinnaar en zijn bende op de vlucht en de koningin wordt Witte's vrouw — „wo selbst ein Unrecht noch sein Recht behält." Maar hij is niet gelukkig; de tweede reigerveder heeft hij verbrand; de koningin is slaapwandeland tot hem gekomen, maar begrepen dat zij de vrouw was, die hij zocht, dat heeft hij niet. In zijn ongeluk doet hij schijnbaar zonder reden de schandelijkste dingen, brengt lichte vrouwen aan het hof, verleidt een onschuldig meisje, wil zijn stiefkind laten dooden — wat Hans niet doet — doodt den hertog, zijn stiefbroeder, die tegen hem oorlogt en gaat dan heen, naar verre landen. Als hij oud geworden is, komt hij weer bij den toren, op het kerkhof der „Begräbnisfrau"; daar ziet hij zijn koningin terug. Zij begroet hem weer als haar man, zij vergeeft hem alles en nog begrijpt hij niet. Hij bekent haar het verlangen van zijn leven, zijn zoeken naar een vrouw die hij nooit heeft gevonden en om zijn verlangen geheel te dooden verbrandt hij ook de derde veder. Dan zinkt de koningin in elkander en fluistert:

Nun sind wir zwei genesen

Von aller Not.....

— Bin doch... dein Glück... gewesen

Bis... in den.... Tod.

Zoo sterft zij. Dan gaan hem de oogen open en ook hij sterft. Er zijn zeer mooi gedachte dingen in dit stuk, waaruit iets van een hoog idealisme ons tegemoet komt, maar fladderend, als een vleugellamme vogel, zonder de kracht om op te stijgen. Een stuk, dat wijst op Sudermann's kracht om bij meer beperking in de keus van de stof, duidelijker behandeling van symbolen, korter uitdrukingsmiddel, ook in idealistisch werk als dit iets te bereiken.

Maar vooreerst was hij nog zoo ver niet. En de schrijver heeft dit ook, blijkens de keus der stof voor zijn volgend werk, *Johannesfeuer*, wel ingezien. Hij heeft ons uit denkbeeldige hertogdommen en koninkrijken weer teruggebracht naar zijn geboorteland Oost-Prusen, en hier is het geen sprookjesprins, die te gronde gaat aan het niet-begrijpen, waar zijn geluk te vinden was; maar een arme vondelinge, die het geluk niet durft te grijpen, omdat zij het niet kan nemen zonder ongelukkig te maken wie goed voor haar geweest zijn, meer nog omdat zij voelt dat de man, die met haar mee zou moeten stappen over een anders geluk, niet het „robuste geweten” heeft — men herinnert zich de uitdrukking van Hilde Wangel in *Bouwmeester Solness* — dat daarvoor noodig is.

Het is weer hetzelfde als in *Sodom's Ende* of *Heimat* of *Das Glück im Winkel*: Sudermann is een conflict niet uit den weg gegaan, integendeel, hij heeft het gezocht. Dat hij het nu ook ten einde doorgevoerd heeft, kan ik daarentegen niet zeggen. Hoofdzakelijk ligt dit aan dien man met het teedere geweten, Georg von Hartwig, een slappe figuur vol aarzeling. Nu neemt natuurlijk niemand het Sudermann kwalijk, dat hij geen Vikingernaturen teekent, maar wel kan men hem verwijten dat er zooveel onzekerheid is in de voorstelling van dien Georg. Na het faillissement en den zelfmoord van zijn vader opgevoed bij zijn oom, den heereboer Vogelreuter, een goedgehartigen, eerlijken kerel, maar een echten tyran, heeft Georg zich niet willen laten dwingen mee naar het avondmaal te gaan en is op het dreigement, dat zijn oom dan niet meer voor hem zorgen zou, weggelopen en zonder hulp van anderen architect geworden met een goede positie. Destijds had de oude Vogelreuter hem ook verweten dat hij de schulden van Georg's vader had mogen betalen; hij had toen naar een zweep en de jongen had een broodmes gegrepen. Een heele kerel dus, een zelfstandig,forsch karakter, die Georg?

Och hemel, neen! Diezelfde jonge man voelt zich zoo vast gebonden aan het gezin van zijn oom, dat het nooit in hem

op is gekomen ergens anders een vrouw te zoeken dan daar. Hij is nu op het punt te trouwen met zijn nichtje Trude, een bakvischje. Zijn oom wil haar een bruidschat geven, maar hij wil niets hebben, hij kan zelf zijn vrouw onderhouden! Totdat zijn oom hem weer eens herinnert aan die schulden van zijn vader... en dan steekt hij op, wat de oude Vogelreuter hem wil geven. En als hij later zeker weet dat hij niet houdt van Trude maar van Marikke, het kind van een Littausche bedelvrouw, dat zijn oom en tante in huis hebben genomen, en dat dit meisje ook van hem houdt, dan is hij het die met die liefde niet voor den dag durft komen: hij trouwt goedig met de verliefde Trude en laat Marikke aan haar lot over.

Waar is, zij durfde ook niet goed met hem naar den ouden Vogelreuter gaan en zeggen dat zij beiden man en vrouw willen worden. Maar zij is ons ook niet eerst als zoo flink en onafhankelijk voorgesteld. Integendeel; zij, het in het hongerjaar van een bedelares afgekochte kind, heeft altijd het gevoel gehad, dat zij dienen moest voor al de liefde die zij genoten heeft, en zij is de onmisbare in huis geworden, voor alles zorgend, maar ook door ieder beschouwd als eene voor wie het er minder op aan kwam dan voor Trude, het eigen kind. Dat zij niet zoo durfde optreden tegen haar pleëgvader, is niet vreemd. En daar komt nog iets bij. Even te voren heeft zij haar eigen moeder ontmoet, haar bedelende, drinkende en stelende moeder, en dat drukt haar. Geluk *stelen*, dat durft zij wel; in den nacht, terwijl Georg en zij wachten, tot het tijd is voor den trein, die haar moet brengen naar Koningsbergen, waar zij het huis in orde zal brengen voor hem en Trude, in dien nacht geeft zij zich aan hem. Maar openlijk voor den dag komen met haar liefde, terwijl het gejammer van haar weer op diefstal betrapte en gearresteerde moeder haar nog in de ooren klinkt, dat durft zij niet. En zoo laat zij Georg en Trude naar het stadhuis gaan; zij bijt op haar zakdoek en besluit morgen heen te gaan.

Het is wel eigenaardig, dat men in dit stuk tot het allerlaatste oogenblik in het onzekere blijft omtrent de ontkenning. Een tijdlang hoopt men dat Marikke het winnen zal, hoe onsympathiek George ook is: wij vermoeden, dat hij toch meer houdt van Marikke, de vrouw die een paar dagen vóór zijn bruiloftsdag de zijne geworden is, dan van Trude. „Bist du nicht wie meine Frau?“ vraagt hij Marikke. „Weisst du nicht, dass du vor Gott meine Frau bist?“ Even later, het is waar, geeft hij Marikke toe, dat hij van Trude houdt, zeker, hoe zou hij niet?, zoodat wij weer niet weten hoe wij het hebben. Vandaar dat vooral het laatste bedrijf van *Johannisfeuer* ons onbevredigd laat.¹

Het laatste tooneel van het derde bedrijf daarentegen, de groote scène in den Johannesnacht, waarin de heidensche ofervuren nog opvlammen, het tooneel waarin Marikke George in de rede valt met de woorden: „Du! Küß mich nicht! Ich will dich küssen. Ich will alles auf mich nehmen. Meine Mütter stiehlt. Ich stehl' auch!... Georg!“... die scène is hoogst dramatisch, zeer pakkend, het is een van die tooneelen, die Sudermann weet te schrijven, waarom hij blijkbaar zijn stukken schrijft, ook al worden zij met kunst- en vliegwerk voorbereid en niet door een bevredigende oplossing gevolgd. En Marikke, wel tam geworden, wel dankbaar, wel overtuigd dat zij minder is dan George, minder ook dan Trude, wordt ons wel zeer sympathiek als zij, echt menschelijk, haar instinct de meerdere durft laten worden, als zij bekent, dat zij niet van Trude houdt en als zij tegen George in, die beweert, dat zij beiden toch het huis Vogelreuter, waaraan zij alles te danken hebben, geen kwaad kunnen aandoen, verklaart, dat zij ook onrecht zou durven doen om gelukkig te worden.

¹ Men beweert dat Sudermann eerst een ander slot aan het stuk had gegeven. Agnes Sorma, die het stuk hier heeft gespeeld, was daarover hoogst verontwaardigd; zij kon zich Marikke niet slecht denken: „Dafür ist die Marikke mir denn doch zu lieb“, zeide zij mij. „Slecht“ was Marikke in dien nach anders toch al geweest. Intusschen, zedelijker is deze oplossing zeker. En misschien ook niet onwaar; voor het oogenblik. Maar later?

Met Marikke zelf zijn eenige bijfiguren zeer goed geteekend: vader Vogelreuter, de goedgehartige dwingeland, de jonge dominee Haffke, wel een beetje een caricatuur met zijn lust in Schnaps, zijn verlangen naar de studentenkroeg en zijn vreeselijk accent, maar toch wel goed geteekend als gevoelig mensch, Plötz, de intendant op de boerderij, „die Wesskalnene”, Marikke's moeder. Niet Trude, die een al te verliefd bakvischje is.

Het goede, om het zoo maar eens te noemen, zegeviert dus in *Johannisfeuer*; het heidensche vuur brandt maar kort, het Christendom, met zijn onderdrukken van het eigen ik, is sterker. Anders is het in *Es lebe das Leben*, Sudermann's laatste¹ stuk. Daar sterft wel zij die menschelijke en goddelijke wetten heeft overtreden en de huwelijksrouw gebroken, maar zij gaat als tromfeerend in den dood, zonder berouw te toonen, alleen om hem, dien zij heeft liefgehad en die, als zij niet vrijwillig stierf,

¹ Sedert ik dit schreef, is *Es lebe das Leben* gevolgd door een nieuw stuk, van Sudermann, op 3 October II. vertoond in het Lessing-theater te Berlijn. Het is een comédie in vier bedrijven, *Der Sturmgesele Sokrates* geheeten, een stuk, dat hier en daar zeer amusant is, maar dat des schrijvers roem zeker niet zal verhoogen. Het laat ons eenige revolutionairen van 1848, „Geheimbündler” zien, 25 jaren na den tijd waarin zij hun theorieën verkondigden, waarin zij vervolgd, uit hun betrekkingen ontzet, verbannen of gevangen genomen werden, nog altijd vervuld van hun denkbeelden, waarvoor het volgende geslacht geen gevoel heeft, die nu zelfs de overheid tamelijk koud laten. En Sudermann heeft van deze menschen een tamelijk treurig beeld gegeven. Hun voorzitter, een Freiherr en landsheer, heeft hen verlaten en als hij nog eens een vergadering van hun bond komt bijwonen, is het om de vereeniging eigenmachtig ontbonden te verklaren, en het heftigste lid, een tandarts, die den bijnaam Sokrates heeft, een Don Quichot te noemen. Van de trouw gebleven leden voelen enkelen niets meer voor den bond; deze geven alleen nog om de gezellige avondjes in hun bierlokaal, waar zij bediend worden door de „blonde Ida”, die met allen op goeden voet staat en die deze oude heeren even goed in haar slaapkamer toelaat als hun zoons of den waard. Anderen zijn lauw geworden; zij begrijpen dat zij eigenlijk uit den tijd zijn met hun geheimdoenerij. Alleen Hartmeyer, de tandarts, is onverzoenlijk; hij wil van geen ontbinding van hun vereeniging weten; hij tracht er in op te nemen. Maar daarmee heeft hij al heel weinig succes. De een behoort tot een studentencorps, d.w.z. tot de deftigheid in de studentenwereld;

wel gedwongen zou zijn zich te doodden, in het leven te behouden: zij sterft met de woorden „Es lebe das Leben” als afscheid.

Ook hier veel op het effect en veel in elkaar gewriemeld, om sommige tooneelen te kunnen laten afspelen. Men oordeele: Beate, de vrouw van den Oost-Pruisischen graaf von Kellinghausen, heeft jaren geleden een liaison gehad met baron Richard von Völkerlingk. Maar toen Kellinghausen, die niets vermoedde, twaalf jaar geleden hem steeds meer als een vriend ging behandelen, had Richard de liaison afgebroken. Sedert zijn hij en Beate goede vrienden geweest, meer niet, verwante zielen, die onder elkaars invloed zijn ontwikkeld en gerijpt, zoodat Völkerlingk een zeer invloedrijk lid van den Rijksdag en zij de Egeria der partij is geworden. Ook Kellinghausen was lid van den Rijksdag en wel voor het district, waarin zijn goederen lagen. Allemaal conservatieven natuurlijk, jonkers, agrariërs.

Toen nu Richard niet herkozen werd, wist Beate haar man

de ander heeft sociaal-democratische neigingen, wat heelemaal niet strookt met de richting van den bond, en is zulk een dierenvriend, dat hij op verzoek van den Landrat (den vijand van den bond!) gaat kijken naar een verzwering aan de tanden van den jachthond van een prins (natuurlijk ook een vijand van den bond!). Aan het slot krijgt de oude tandarts eene ridderorde en wordt meer dan belachelijk wanneer hij niet weet of hij het ding in zijn knoops gat mooi zal vinden of het tegen den grond zal gooien.

Er zijn wel vermakelijke dingen in dit stuk, grappen van menschen, die betraapt worden, als zij in tegenspraak komen met zich zelf, van den student die in groote verlegenheid komt, wanneer hij zijn vader moet bekennen dat hij lid is van een deftig corps, van quasi-deftige lui, die de „blonde Ida” allemaal zoo heel intiem blijken te kennen. Maar van een ernstig-schertsend bekelen van maatschappelijke of karakter-ondeugden is hier bijna geen spoor; alleen is er een gesprek van den ouden Rabbi, een der „Sturmgesellen” met zijn zoon over het antisemitisme, dat even een ernstig punt ernstig behandelt, maar daar valt de schrijver ook bijna uit den toon.

Zeer begrijpelijk komt het mij voor, dat onder hen, die meenen dat de mannen van '48 hebben geleden voor een groot denkbeeld, het stuk van Sudermann groote verontwaardiging heeft gewekt. Hij heeft gespot met iets dat in den grond te groot en te ernstig is geweest om bespot te worden, zelfs al kan hij antwoorden dat hij alleen de uitwassen belachelijk heeft willen maken. Die uitwassen schijnen bovendien zich zoo goed als niet vertoond te hebben.

te doen begrijpen dat het zitten in den Rijksdag toch eigenlijk niets voor hem was en dat Völkerlingk in de partij niet kon gemist worden. Kellinghausen nam zijn ontslag en deed al zijn best om zijn vriend te doen verkiezen. Dat gelukt, na een vinnigen strijd tegen de sociaal-democraten. Daarbij heeft een vroegere secretaris van Völkerlingk, Meixner, nu sociaal-democraat, in een vergadering iets gezegd over de verhouding tusschen Richard en de vrouw van zijn vriend. Dat is in een sociaaldemocratisch blad opgenomen en exemplaren van dit blad zijn aan allen, die eenig belang bij de zaak kunnen hebben, toegezonden. Kellinghausen wil Meixner als lasteraar laten vervolgen; deze verklaart dat hij de waarheid van zijn bewering zal bewijzen. Als Richard en Beate dat van Kellinghausen hooren, en de eerste zweeren wil dat hij dat bewijs rustig kan afwachten, roept Beate in haar angst dat Richard zich daarop zal gaan doodschieten. Dan begrijpt de man dat hij werkelijk bedrogen is; na een uitbarsting van woede en de overeenkomst tusschen de beide mannen dat terwille van hun partij een schandaal vermeden moet worden en dus een duel onmogelijk is, begrijpt Richard dat hem niet anders overblijft dan zich dood te schieten.

Maar dan krijgt Meixner berouw; zijn doel, Völkerlingk's tegenwoordigen secretaris te overtuigen en voor zijn partij te winnen is bereikt, en hij brengt Richard de brieven van Beate aan haar minnaar, die hij in zijn bezit had, terug. De aanklacht tegen Meixner kan dus ingetrokken worden, maar daarmee is Richard's leven niet gered. Beate redt hem; aan een dejeuner in haar huis, waaraan de leiders der conservatieve partij, ook Richard en diens broeder, een minister, deelnemen, houdt zij haar toast op het leven en gaat dan even de deur uit; de aan een hevige hartkwaal lijdende vrouw neemt te veel van een ster geneesmiddelen, die haar dokter haar had gegeven, en sterft. Nu kan Richard, zonder opzien te verwekken, zich niet ook van kant maken en zoo houdt zij hem in het leven.

Is, zoo verteld, het stuk reeds tamelijk vol en ingewikkeld, veel sterker wordt dat, wanneer men alle details hoort. De dochter van Beate en de zoon van Richard, beiden nog zeer jong, hebben elkander lief: Beate moet zorgen dat zij kunnen trouwen niettegenstaande alles wat er gebeurd is en gebeuren zal. De jonge man, student, heeft een brochure geschreven tegen het duel; op het critieke moment tusschen zijn vader en Kellinghausen komt hij binnen en de vader laat door zijn zoon uitspraak doen, dat in een geval als het hunne — zij noemen natuurlijk geen namen — den beleediger niets overblijft dan zich dood te schieten. Richard moet op den dag nadat hij het besluit heeft genomen zich te doodden in den Rijksdag een rede houden over de heiligheid, de onverbreekbaarheid van het huwelijk, hij die wegens schending van een huwelijk zich ter dood heeft veroordeeld. Beate hoort van de praatjes van Meixner door Richard's vrouw, die om Beate over deze openbaarmaking op een venijnige manier in te lichten er in gebracht is; het is een zeer onaangenaam tooneeltje van de twee vrouwen. Om Richard's ontrouw minder erg te maken was het vertoonen van deze vrouw niet noodig: uit de woorden van anderen kenden wij haar al genoeg. Na de groote scène met de twee mannen vraagt de arme zieke Beate: „Wie van jelui tweeën helpt mij tot aan de deur?” Kan zij dan verder wél alleen? is men geneigd te vragen, maar wij wijzen nog meer op het antwoord van haar man, die met een gebaar Völkerlingk tegenhoudt en zegt: „Beate, je zult je weg voortaan alleen moeten gaan. Dezen ook.” En dan gaat Beate met inspanning van haar laatste krachten alleen heen.

Alles effect-dingen, en de meeste onnoodig, zonder verband met de eigenlijke handeling, in ieder geval wel weg te werken. En dingen die afleiden van het goede dat er in het stuk is. Dat zijn een aantal tooneelen, die, gegeven eenmaal de verhouding waarin de personen tot elkaar staan, uitmuntend geschreven zijn. Het best is wel het tooneel in het vierde bedrijf, waarin Beate bij Richard komt om hem te vragen op

dat déjeuner te komen, waarmee zij dus de zekerheid krijgt, dat hij zich niet vóór dien tijd zal doodden. Dan roepen die beiden oude herinneringen op en leven weer geheel in den tijd van hun geluk, geholpen door de oude brieven, die ongeluksbrieven, die zoo juist Meixner hem terugbracht. Het is een innig droevige, stemmingvolle scène, waarin zij hem bekent dat zij altijd naar hem is blijven verlangen, hem nooit heeft opgegeven, en gestreden heeft en geleden, en toch bovenschijnlijk gelukkig is geweest. Jammer is dat Richard, die lang zoo zeker en zuiver niet geteekend is' als Beate en haar man, hier niet met haar op gelijke hoogte staat. Uitstekend zijn verder eenige bijpersonen, o. a. een prins uit een gedegenereerd geslacht, cynisch spotter, enfant terrible van zijn partij in den Rijksdag, en het jonge meisje, waarvan de schrijver een aardige silhouet gaf: een paar tooneeltjes van Beate met haar dochter zijn zeer goed gedacht en gevoelig geschreven.

Ik heb tamelijk uitvoerig over alle stukken van Sudermann geschreven, omdat ik wenschelijk achtte de juistheid van de minder gunstige meening, die ik in den aanvang over zijn werk heb uitgesproken zooveel mogelijk ook door den lezer te laten toetsen: in zulk een geval is reden geven van een oordeel nog noodiger dan wanneer men veel bewondert en in de lucht steekt.

Sudermann heeft zonder twijfel wat men noemt oog voor het tooneel; hij weet buitengewoon handig met zijn personen te manoeuvreeren; zij komen maar zelden zonder reden te voorschijn en gaan niet alleen weg omdat hij ze niet langer gebruiken kan; de tooneelen zijn gewoonlijk, wanneer men elk op zich zelf neemt, goed voorbereid, en de woorden, die hij zijn personen laat spreken, kloppen bijna altijd met hun karakters. Daarbij is de dialoog veelal levendig en boeit door de dikwijls amusante, soms geestige opmerkingen.

Maar deze lof treft bijna uitsluitend de techniek van Suder-

mann's stukken. Toch is deze nog niet schitterend, wanneer men bedenkt dat daaronder toch ook wel mag worden gebracht de economie van een stuk, d. w. z. de verdeeling van de stof over de bedrijven en de tooneelen. Er zijn in Sudermann's stukken te veel „scènes à faire”; zij zijn te vol.

Evenwel is dat nog niet het grootste bezwaar tegen zijn werk. Dat is het opzettelijk klaargespeelde. Dat in *Es lebe das Leben* Norbert, de student, binnenkomt wanneer zijn vader en Kellinghausen dat gesprek hebben over leven en dood, is niets onnatuurlijk; de jonge man komt daar zooveel aan huis, dat het zeer begrijpelijk is, dat hij er op dat oogenblik ook is. Maar dat Sudermann dat zoo in orde gemaakt heeft, opdat de zoon den vader als het ware ter dood zou kunnen veroordeelen, dat is een kunstmatigheid, die een vals effect geeft en weerzin wekt. Zulke dingen vindt men in bijna alle stukken van Sudermann in menigte, en dat is een groote fout. Het minst in *Das Glück im Winkel* en in *Johannes*.

Dan de karakters. Deze zijn dikwijls onduidelijk geteekend. Maar zij zijn herhaaldelijk al te zeer er op aangelegd een conflict uit te lokken (Schwarze en Magda, Robert Heinecke en zijn familie). Maar meer nog de omstandigheden, die de schrijver bepaalt en die leiden tot zulke contrasten als tusschen Willy Janikow en zijn familie, zulke impasses als in *Fritzchen*, zulke droevige einden als Marikke's op niets uitlopende liefde. Het verband tusschen leven en lot zit te weinig in de menschen zelf, zooals het in de Grieksche tragedie was. Het is eenvoudig en klaar, noodwendig ook, dat Antigone zelf en niets anders haar ongeluk teweeg brengt: zij is de ware tragische heldin. Ik verlang niet dat Sudermann een Sophokles zijn zal; ik geef het voorbeeld om duidelijk te maken waarin hij te kort is geschoten.

Toch is er vooruitgang: Beate von Kellinghausen is wel een tragisch gedachte figuur, eene die de verantwoordelijkheid draagt van haar daden, die boet voor wat zij heeft gedaan, en juist lijdt door wat zij liefhad, terwijl het „niet mocht

zijn", zooals het in *Oedipus* heet. Deze vrouw is tragischer gezien dan misschien één vroegere van den schrijver.

Daarom, al mist Sudermann vermoedelijk het talent om een groot, eenvoudig drama te schrijven, goede, bruikbare stukken zijn er, wanneer hij blijft produceeren, wel van hem te wachten. Sudermann is 30 Sept. 1857 in Maszicken in Oost-Pruisen geboren, is dus nog geen 46 jaar oud, en het is dus zeer goed mogelijk dat hij ons zijn beste werken nog geven zal.

Sept. 1903.

CECIL RHODES.

CECIL RHODES.

»Deze man heeft één groote misdaad en een
»fout begaan, toen hij tegen alle recht zijn wil
»probeerde door te zetten, en den vijand en
»tegenstander wilde exterminereen. Zijn éene
»misslag sleept misschien het beste van zijn
»groot werk mee ten verderve." B* .

(Gids, April 1902).

I

„Wanneer men zich zou kunnen voorstellen de samenvoeging van een keizer van het oude Rome met een van Cromwell's Ironsides, en dit resultaat opgevoed aan de voeten van Ignatius de Loyola, dan zou men een mengsel krijgen ongeveer gelijkend op Cecil Rhodes.”

Zoo kenschetst William Stead zijn vriend Rhodes in een aflevering van de *Review of Reviews*, verschenen tusschen den Jameson-Raid en den Zuid-Afrikaanschen oorlog. En deze samenvoeging geeft eenigszins een kijk op het karakter van een man, die, grooter autocraat dan de Russische Tsaar en socialist tegelijk, rondliep met de vaste overtuiging door God gezonden te zijn om de kaart van Afrika zoover mogelijk rood te kleuren.

Geboren in een pastorie, was Rhodes, zooals het vaak met predikantenzoons gaat, een ontzettende sceptiker geworden; in geloofsquaesties, die hij bij wijze van uitspanning nog wel

eens gaarne behandelde met zijn vrienden en reisgenooten, was zijn laatste woord steeds: „Wij weten het niet”.

Maar toch had hij religieus gevoel genoeg overgehouden, om niet botweg te ontkennen. En merkwaardig is voorzeker deze redeneering, uit een van Rhodes' brieven overgeschreven: „Indien er een God is en het kan Hem iets schelen wat ik doe, dan, meen ik, is het duidelijk, dat Hij zal wenschen dat ik doe, wat Hij zelf ook doet. En daar Hij klaarblijkelijk het Engelsch-sprekende ras heeft gevormd tot Zijn werktuig, waardoor Hij een maatschappij wil stichten, gegrond op Rechtvaardigheid, Vrijheid en Vrede, kan Hij niet anders willen dan dat ik mijn best doe om den invloed en de macht van dat ras zooveel mogelijk uit te breiden. Dus, is er een God, dan meen ik, zou Hij het liefst zien, dat ik de kaart van Afrika zoover mogelijk rood kleur en alles doe wat ik kan om de eenheid van het Engelsch-sprekende ras te bevorderen, en den invloed er van uit te breiden.”

Dat is het fatalistisch-imperialistisch program van Rhodes geweest, en dat heeft hij van zijn jeugd af gevolgd, zonder op of omzien, op de eene manier als het kon, op de andere als het moest. Daarin ligt tegelijkertijd de reden van zijn grootheid, en de oorzaak van zijn fouten.

Want een groot man is Cecil Rhodes zeer zeker geweest, een man van beteekenis, zooals de wereldgeschiedenis ze maar zelden oplevert.

Toen de Duitsche keizer hem in audiëntie had ontvangen, om te spreken over den grooten spoorweg van Kaïro naar de Kaap, zeide Z.M. tot Von Bülow: „Ik heb een man ontmoet” — een zinspeling op het woord van Frederik den Grooten over Pitt: „Engeland heeft er lang over gedaan, maar het heeft ten slotte een man voortgebracht.”

Dien indruk, een buitengewoon man te zijn, liet Rhodes bij elkeen achter, die met hem in aanraking is geweest. En al zijn er onder de velen, die over hem geschreven hebben, moeilijk twee te vinden, die een gelijk oordeel vellen over zijn karakter, zijn groote eigenschappen ontgingen niemand. Rudyard

Kipling, die door de kennismaking met Cecil Rhodes verrukt was, schreef: „hij is de grootste van alle levende menschen”, een meening die, van hoeveel geestdrift ook getuigend, van overdrijving niet vrij te pleiten is.

De groote Engelsche geschiedschrijver Justin M'Carthy, zegt in zijn: *History of our own Times* van Rhodes: „Hij is voor alles een avonturier door temperament en loopbaan. Hij is een avonturier als Walter Raleigh's gezellen . . . die, hoe graag zij ook werkten voor de uitbreiding van het Rijk, er toch ter zelfder tijd voor zorgden uit die onderneming ook geld te maken.”

Nu is het zeker, dat Rhodes er meer dan iemand anders slag van had, uit alles geld te maken; maar het is even zeker, dat niemand minder om geld gaf, dan Rhodes. Geld was voor hem middel, geen doel. Met geld kan men alles gedaan krijgen, meende hij. En hij ging er prat op, dat hij nog nooit iemand ontmoet had, die niet voor geld te koop was.

En de man met zulk een sceptische wereldbeschouwing was tevens een idealist, en in zijn hart was hij een socialist, zegt Stead.

„Als de socialisten hem kenden, zooals hij was, hadden zij hem eerelid van hun bond gemaakt. Want hij was de eenige onder de millionnaires, die niet alleen de leerstellingen van het wetenschappelijke socialisme in theorie aannam, maar die ze toepaste in de praktijk. Hij stond bekend als een rijk man, en hij had zeker over millioenen te beschikken. Maar zelden heb ik een rijk man gezien, die zoo weinig geld had. Indien iemand vandaag Rhodes een millioen Pond Sterling in geld gaf, kon hij er zeker van zijn, er morgen geen penny meer van terug te vinden. Want zoodra heeft Rhodes niet geld, of hij besteedt of belegt het in den dienst van zijn imperialistische denkbeelden.

„De socialisten zouden wellicht bezwaar hebben tegen de keuze van de zaak waarvoor Rhodes zijn geld besteedt; maar dat is bijzaak. De hoofdzaak is, dat Rhodes en de socialisten het er over eens zijn, dat geld alleen mag besteed worden

voor het welzijn van het geheel, van de gemeenschap. En nu zag Rhodes die gemeenschap alleen van den imperialistischen kant, waar de socialisten hun aandacht alleen wijden aan den maatschappelijken, den economischen kant.

„Doch beiden staan gelijk in hun overtuiging dat de verkregen kapitalen in den dienst der gemeenschap, en niet tot het vormen van een groot vermogen voor een enkel individu of voor een geslacht mogen worden besteed.”

Rhodes zelf heeft deze zienswijze van Stead onwillekeurig bevestigd in een merkwaardigen brief. Een zijner vrienden had een testament gemaakt, waarin hij de helft van zijn reusachtig vermogen vermaakte aan openbare instellingen, en de andere helft onder zijn kinderen verdeelde.

„Niemand,” schreef Rhodes, „moet ooit geld nalaten aan zijn kinderen. Het is een vloek voor hen. Wat wij doen kunnen voor onze kinderen is hun de beste opvoeding geven, die denkbaar is, en hun alles laten leeren wat zij kunnen noodig hebben. Maar dan moet men ze in de wereld zetten zonder een sixpence. Wat gebeurt er, wanneer wij aan de kinderen vermogen nalaten? Zij hebben geen enkelen spoorslag meer om te werken. Zij brengen het te gemakkelijk verkregen geld door voor wijn, vrouwen en spel, en brengen schande over den naam dien zij dragen. Neen, geef uw jongens de best mogelijke opleiding, en laat hen dan hun eigen weg zoeken. En als gij dan nog geld hebt, moet dat komen aan de gemeenschap of aan den staat, in den eenen of anderen vorm. Nu moge men zeggen, dat dit staatsocialisme is. Ik kan er niets aan doen. Het is mijn idéé en het is juist.”

En spottend noemde Rhodes eens de onmetelijk rijke Engelsche edellieden „brandkastsleutels met een broek aan.” „Zij kennen niets, kunnen niets, zien niets en wagen niets”, zeide hij van hen. „Zij zitten als gouden Boeddhas, met gekruiste knieën in hun tempels, in eeuwige beschouwing van hun gouden buik.”

Rhodes zelf, die behoorde tot de menschen welke, zonder een sixpence op zak, de wereld waren ingegaan en fortuin

hadden gemaakt, kon deze rijke erfgenamen niet uitstaan, en hij toonde dat bij herhaling. Hij achtte hen alleen goed genoeg, om hem geld te verstrekken voor zijn imperialistische plannen.

Voor zichzelf had hij weinig behoeften. Terwijl millioenen door zijn handen gingen, en hij voor politieke en economische doeleinden duizenden wegschonk, gaf hij in zijn besten tijd voor zijn eigen menus plaisirs niet meer uit, dan £ 600 per jaar, zooals uit zijn zorgvuldig bijgehouden boeken gebleken is. Van zijn weinige zorg voor zijn eigen persoon worden een paar aardige anecdoten verteld. Toen hij minister-president in de Kaapkolonie was, stond hij er voor bekend, dat hij van alle Parlementsleden den vuilsten en meest versleten hoed droeg.

Een dame, die groote bewondering voor Rhodes koesterde, maar hem nooit gezien had, was heelemaal ontuchtend toen zij aan hem was voorgesteld: „Is dat Rhodes?” vroeg zij verbaasd. „Mijn tuinman kleedt zich beter. Wat een teleurstelling!”

Nu is het een echt-vrouwelijke, maar steeds verkeerde gewoonte, om iemands waarde af te meten naar zijn uiterlijk. Maar die maatstaf is geheel waardeloos bij een man als Rhodes, voor wien alle uiterlijkheden zonder eenig gewicht waren. Hij was in elk opzicht onconventioneel, en hij dreef dit vaak tot het uiterste door. In Kimberley kende men zijn gewoonte om blootshoofds en vaak zonder jas, in zijn hemdsmouwen, op straat te loopen, en meermalen stond hij doodkalm, op straat, aantekeningen te maken of chèques te schrijven, met even weinig belangstelling voor wat om hem gebeurde, alsof hij in zijn kantoor ware. Hij zeide, onder alle omstandigheden en tegen elkeen, precies wat hij dacht, zonder eenige moeite te doen om die gedachten in een hoffelijk kleed te steken. Zijn goedlachsche, maar zelden hoogstijgende humor liet hem nooit in den steek; of hij met mijnwerkers of met koningen omging was voor hem hetzelfde. In de bekende audiëntie bij den Duitschen keizer, waar Rhodes tot ieders verbazing in een grijs reispakje verscheen, zeide hij o.a.:

„Ik moet u nog wel bedanken, mijnheer, voor dat telegram

aan Kruger. Want ik had mijzelf er leelijk ingewerkt, en ik moest thuis komen om als een stoute jongen van Grootmama voor mijn broek te krijgen, toen gij zoo goed waart dat telegram te zenden, waardoor gij de klappen kreeg, in plaats van ik."

De keizer keek Rhodes verbaasd aan, maar begon toen hartelijk te lachen.

Van dezelfde onvormelijke onverschilligheid was het briefje aan den Prins van Wales: „Mr. Cecil Rhodes expects H.H. the Prince of Wales will be present.....”

„Maar”, zoo verhaalt dr. Hans Sauer, die Rhodes meer dan twintig jaar intiem heeft gekend, „al had hij eerbied voor niemand, voor goede vrienden en oude kameraden had hij alles over. En door zijn toewijding aan een stervenden vriend heeft Rhodes den Rand verloren, en de gelegenheid om honderdmaal millionair te worden.” In 1886 had dr. Sauer, die toen vertegenwoordiger van Rhodes in Transvaal was, gronden aan den Rand voor hem in optie, die later zouden blijken het grootste deel van de beste mijnen te bevatten en honderden millioenen waard te zijn. Toen Rhodes over den aankoop moest beslissen, had hij bericht ontvangen, dat een zijner beste vrienden te Kimberley ernstig ziek lag. Hij kon en wilde zich met niets bemoeien en ging naar Kimberley. Sauer trachtte te vergeefs hem te bewegen een beslissing te nemen, maar zijn gedachten waren elders. „Sein mij naar Kimberley,” zeide Rhodes, „dan zal ik u antwoorden.” Maar het antwoord bleef uit. Rhodes opende de telegrammen niet eens; hij zat aan het bed van zijn stervenden vriend. En zoo kwam de rijkste goudgrond, dien Rhodes bijna om niet had kunnen krijgen, in andere handen.

Hij was in alles een vat vol tegenstrijdigheden.

Hij was ongetwijfeld een opportunist; weinig groote mannen zijn dat niet. Hij kon koppig zijn als een kaapsche ezel, en meegaand als een diplomaat. In zijn gesprekken kon hij nu eens vriendelijk en welwillend, dan weer kortaf zijn tot het ruwe toe. Van nature goedig en gemakkelijk te overtuigen, was hij stijfhoofdig en onverzettelijk wanneer hij in zijn een-

maal voorgenomen plannen gedwarsboemd werd. Hij werd niet gemakkelijk boos, maar was nooit vergevensgezind voor wie hem eenmaal had tegengewerkt.

Hij stond alleen, niet door wat hij deed, maar omdat hij het alleen deed. Zijn plannen werden opgezet met de rijkste phantaisie waarvan de geschiedenis gewaagt; zij werden uitgevoerd met de koele en berekenende praktijk van den zakenman. Hij dankt aan niemand iets, het allerminst aan Downing-Street; wat hij geworden is, werd hij uit zich zelf, wat hij gewrocht heeft ontstond Downing Street ten spijt.

Hij stond hoog boven elken anderen Engelschen staatsman; hij was een optimist in een eeuw van pessimisme; een man van daden in een eeuw van praters; een ernstig werker in een wereld van genotzoekers; een man met een stalen wil in een omgeving van willoozen.

En toen hij eindelijk tegenover zijn evenknie stond, toen hij op zijn weg een man ontmoette, die even krachtig van wil, even ernstig werker, evenzeer man van daden, en bovendien eenvoudiger en eerlijker van karakter was, toen kon het niet anders, of tusschen deze beide mannen moest een strijd ontstaan op leven en dood, een strijd die slechts met den ondergang van een van beiden eindigen kon.

President Kruger en Cecil Rhodes waren de twee machten die in Zuid-Afrika wilden stichten een wereldrijk. Zij hadden dat kunnen doen met elkaar, en daaraan heeft Rhodes tenminste een oogenblik gedacht. Een Zuid-Afrikaansch rijk van de zee tot de Zambesi, een federatie van alle Zuid-Afrikaansche staten, op het voorbeeld van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, dat was het denkbeeld wat hem nog in zijn redevoering op het Congres van den Afrikaander Bond te Kimberley in Maart 1891 voor oogen stond. En geheel Zuid-Afrika juichte die redevoering toe, behalve president Kruger, die voorzag dat zulk een federatie niet kon tot stand komen dan met vernietiging van de onafhankelijkheid der Hollandsch sprekende Republieken.

Den diepen haat, dien president Kruger voor Rhodes gevoelt,

heeft hij geuit in zijn „Gedenkschriften”, waar hij zegt: „Rhodes is de man, die het meest heeft bijgedragen tot al het onheil, dat Zuid-Afrika heeft getroffen; die, wat zijn bewonderaars ook mogen zeggen, een der meest gewetenlooze personen is, die ooit geleefd hebben; een man die zich in de politiek tot levensmotto had gekozen: Het doel heiligt de middelen. Deze man is de vloek van Zuid-Afrika geweest....

„Hij was de incarnatie van het kapitalisme. Hij ontzag niets om het gewenschte doel te bereiken, omkooperij, leugen noch bedrog. Niets was hem te laag of te gemeen, hij zou zich over niets schamen als het hem tot zijn doel kon brengen.”

II

De man, over wien tijdgenooten en vrienden op zoo verschillende wijzen oordeelden, was de vijfde zoon van een Engelsch geestelijke. Zijn vader, de Rev. F. W. Rhodes was vicar van de parish church te Bishop's Stortford, een klein plaatsje in Hertfordshire, toen Cecil John den 5^{en} Juli 1853 werd geboren.

Cecil was een gewone Engelsche jongen; hij hield van het buitenleven, deed veel aan sport en toonde op school meer ijver dan aanleg. Zijn lievelingsstudies waren godsdienst, geschiedenis, talen en de klassieken. In het rekenen was hij nooit een bolleboos.

Maar reeds als jongen toonde hij de kenmerkende eigenschappen, die hem zijn geheele leven zouden bijblijven: volharding en ernst. In alles wat hij deed, in spel en studie toonde hij een „dogged perseverance” om elk ander voorbij te streven. Wat hij deed wilde hij goed en volkomen doen.

Die wilskracht, zich somtijds uitend in ruwheid en de zucht om niet alleen de beste, maar ook de baas te zijn, werd getemperd door zijn goed humeur en zijn krachtig gevoel van kameraadschap. Een zijner onderwijzers getuigde van hem, dat hij bij het verlaten der school, wier lessen hij van 1861—1869 volgde, een der meest beminde leerlingen was, even gezien bij kameraden als bij onderwijzers.

Op 16-jarigen leeftijd voor de keuze van een beroep gesteld verklaarde Cecil dat hij, de voetstappen zijns vaders volgend, predikant wilde worden. Hij toog naar Oxford en werd ingeschreven als student in de theologie.

Maar het lot had anders over hem beschikt. In plaats van een verkondiger van het Evangelie van liefde zou hij een volbrenger van daden worden, die hem met de bewondering van de eene, den haat en de verachting van de andere helft der menschheid brengen zouden.

In het begin van 1870 werd Cecil aangetast door een long-aandoening, die hem tot aan den rand van het graf bracht. De geneesheeren gaven den raad hem, tot herstel zijner geschokte gezondheid, een lange zeereis te laten maken. En zoo werd in het ouderlijke huis besloten, dat Cecil naar Zuid-Afrika zou vertrekken, waar hij eenige maanden kon doorbrengen bij zijn oudsten broeder Herbert, die in Natal een ka-toen-plantage was begonnen.

Zoo kwam Rhodes als een bleek, ziek jongmensch op den 1en September 1870 te Durban aan; en niemand voorzag, hij zelf het allerminst, dat het zeilschip, waarop hij de lange zee-reis had ondernomen, den toekomstigen beheerscher van Zuid-Afrika aan boord had.

Enkele jaren voordat Rhodes in Afrika voet aan wal zette, waren in de streek ten noorden van de Oranje-rivier diamanten ontdekt; en die ontdekking had een aantal gelukzoekers naar de streek tusschen de Vaal-rivier en de Oranje-rivier gelokt. Doch die ontdekking was tevens de eerste oorzaak geworden van de verwijdering tusschen de Engelschen en de Boeren in Zuid-Afrika. Het diamantrijke gebied toch, dat feitelijk aan den Oranje-Vrijstaat behoorde, had de hebzucht van de Engelsche bewindvoerders opgewekt. Zij wisten den kafferhoofdman Waterboer, van Griqualand, er toe te brengen tegen de rechten van den Vrijstaat op de diamantvelden te protesteeren; en Lord Kimberley, die toen minister van koloniën in het kabinet Gladstone was, schaarde zich op raad van den Hoogen Commissaris te Kaapstad aan de zijde van den kaffer-

hoofdman. Engeland besliste dat de diamantvelden buiten de grenzen van den Vrijstaat vielen, zooals die door Sir Harry Smith waren vastgesteld, toen de onafhankelijkheid van dien staat erkend was.

Zelfs Engelsche geschiedschrijvers erkennen de onjuistheid van deze opvatting, door Lord Kimberley op den voorgrond gesteld; en toen de Regeering te Bloemfontein zich tegen de uitspraak van Lord Kimberley verzette, werd de quaestie aan de scheidsrechterlijke beslissing van den gouverneur Keate van Natal onderworpen. Keate moge een eerlijk en onpartijdig man zijn geweest, hij was Engelschman, en ambtenaar van de Engelsche Regeering, en toen zijn uitspraak ten gunste van Waterboer geveld was, zagen de Vrijstaters in die uitspraak een onrechtmatige bevoordeeling. Dit gevoel werd nog sterker toen kort daarop bleek, dat Waterboer zijn gebied onder Engelsche bescherming had geplaatst en Engeland van Griqualand-West onmiddellijk een kroonkolonie maakte, onder bestuur van een luitenant-gouverneur.

Toen Rhodes in Zuid-Afrika aankwam was in de Kaapkolonie, tengevolge van de ontdekking en de annexatie der diamantvelden, een tijdperk van grooten bloei ontstaan. De handel ging met reuzenschreden vooruit, de belangstelling in Zuid-Afrika, tot dien tijd onder het nulpunt staande, rees snel, en de Engelsche zending-genootschappen begonnen hoog op te geven van het „treurige lot der arme inboorlingen, die door de Afrikaander Boeren geleidelijk werden uitgemoord.”

Een soort commercieel-speculatief-humaniteits-gevoel begon in Engeland boven te komen, waardoor ook Herbert Rhodes en zijn broeder Cecil werden aangegrepen. Zij wilden de bron van allen rijkdom, de diamantvelden, wel eens van nabij bezien, en nadat de katoenplantage verkocht was, trokken de broeders naar Colesberg, waar zij een claim in de diamantvelden kochten.

Maar dit was weinig naar den zin van Dominee Rhodes in Bishop's Stortford. Cecil was, naar vader meende, nu genoegzaam hersteld om zijn studiën te hervatten, en moest maar

naar huis terugkeeren. Wat Herbert wilde doen moest hij weten, Cecil moest in elk geval zijn examens afleggen.

Nu, dat wilde Cecil wel; maar hij wilde tevens zijn claim in de diamantvelden niet opgeven. En zoo bracht hij het tot stand, dat hij 's zomers in Engeland ging studeeren, en 's winters terugkeerde naar de diamant-mijn. Aanvankelijk was dat, om voor zijn longen de ruwheid van den Engelschen winter te vermijden, doch langzamerhand werd het een gewoonte.

Voor het zomersemester van 1873 liet Cecil Rhodes zich dus inschrijven als student te Oxford in Oriël college; van de theologie had hij afgezien. Hij ging nu studeeren in letteren en filosofie.

De studententijd van Rhodes was niet rijk aan gewichtige gebeurtenissen. Het zonderlinge leven van heen en weer trekken tusschen Afrika en Europa maakte hem tot een out-of-the-way-student; zijn studies voltooide hij meer aan boord van het stoomschip, dat hem heen en weer bracht, dan in zijn college. Bovendien was hij volkomen onverschillig voor onderscheidingen, en had hij te veel van de praktijk van het leven gezien en ondervonden, om veel behagen te scheppen in de gewone studentenleefwijze. Met enkele vrienden leefde hij afgezonderd, studeerende om den graad te halen, maar nog meer belangstelling toonende voor de politieke en economische gebeurtenissen van den dag. Want terwijl hij in Oxford studeerde, begon hij in Afrika een plaats in te nemen onder de jongere staatslieden, en ongeveer tegelijk met zijn examens voor B. A. en M. A. te Oxford viel zijn verkiezing tot lid van het Kaapsche parlement te Barkley-West.

Toch heeft Rhodes later, door de bepalingen van zijn testament, getoond hoeveel dank hij aan de Alma Mater te Oxford en aan Oriël-college meende verschuldigd te zijn.

In 1881 promoveerde Rhodes tot M. A.; en op de promotie-partij ontwikkelde de jonge man, die toen reeds het recht had de letters M. L. A. achter zijn naam te plaatsen, zijn politiek programma voor Zuid-Afrika. Hij zette uiteen, hoe de wassenhaat tusschen Hollanders en Engelschen het politieke

vraagstuk in Zuid-Afrika bemoeilijkte, maar betoogde tevens dat hij zijn uiterste best wilde doen om tusschen die twee als bemiddelaar op te treden.

Of het belang der quaesties, die Cecil Rhodes daar zoo spelend tusschen de studenten en hunne professoren ter tafel bracht, wel werd ingezien mag worden betwijfeld. Meer dan een oppervlakkigen kijk had men toch in die dagen in Engeland, zelfs in regeeringskringen, niet op de Afrikaansche toestanden.

Maar Rhodes had, naar diamanten gravende in de omstreken van New Rush, zooals Kimberley toen nog heette, over dit alles nagedacht. Het groote Afrikaansche vraagstuk, dat zelfs bekoring had voor Cambyses en Napoleon, had zich voorgedaan aan het oog van den student-diamantgraver. Hij zag in zijn droomen Afrika groot en machtig, de federatie van het rood-gekleurde Zuid-Afrika onder Engelsch opperbestuur, zich uitbreidend noordwaarts tot aan de Middellandsche Zee. De wonderbaarlijke verhalen van de mannen, die gepoogd hadden het onbekende zwarte werelddeel door te trekken, hadden een geheimzinnigen invloed op hem uitgeoefend. Heel Afrika één, onder Engelsche vlag.....

Maar daarvoor, dit zag Rhodes met zijn practischen blik, waren twee dingen noodig: geld, onnoemelijk veel geld, en een gezaghebbende positie in Zuid-Afrika. Voor het tweede had hij gezorgd, door zich candidaat te stellen in Barkley-West voor het Kaapsche Parlement, voor het eerste door zijn amalgamatie-plannen voor de diamantmijnen.

In 1874 was de wet op de diamant-velden gewijzigd, in dien zin, dat een persoon voortaan tien claims hebben mocht, in plaats van, zooals tot nog toe, slechts een. Rhodes had daarvan gebruik gemaakt, en onmiddellijk negen claims gekocht bij de eerste. Doch tevens had hij propaganda gemaakt voor de vrijheid, om zooveel claims te hebben als men wilde; en toen de beperkende wet van 1866, in 1874 gewijzigd, een paar jaar daarna was afgeschaft, had Cecil Rhodes, met C. D. Rudd, Rochefort Maguire, Alfred Beit en dr. Leander Jameson

reeds het plan opgemaakt, om zooveel mogelijk claims op te koopen.

Een vreemdeling, die toen in Kimberley aankwam, kon daar een jongen man ontmoeten, in een vuil pakje, met een grooten strooehoed, die aan een tafel zat te lezen in een uitgave van Aristoteles, tusschen diamanten-sorteerende kaffers, die hij voortdurend op de vingers moest kijken. De jonge man werd door de meesten zijner kennissen voor een zonderling aanzien, die geluk had in zijn speculaties; en slechts enkelen wisten wat er omging in het hoofd van dien jongen man. Maar allen hadden respect voor zijn helder verstand en voor zijn koele grijze oogen, en toen hij in 1881 zich candidaat stelde voor het parlement der Kolonie, werd hij zonder tegencandidaat gekozen.

De tijd, waarin Rhodes lid werd van het Afrikaansche Parlement, was een gewichtige in de geschiedenis van Zuid-Afrika. De Transvaalsche Boeren waren in verzet gekomen tegen de annexatie van hun rijk bij Engeland, en hadden de Engelsche troepen bij Laing's Nek en Majuba geslagen. Het ministerie Gladstone had de onafhankelijkheid van de Z. A. Republiek erkend, en deze had Paul Kruger tot haren president gekozen.

De zegepraal van de Boeren benoorden de Vaal had natuurlijk een terugslag op hunne rasgenooten in de Kaapkolonie. Een der eerste voorstellen, waarmede Rhodes na zijn benoeming tot M. L. A. zich had bezig te houden, was het voorstel van een aantal Hollandsche Boeren in de Kolonie, om het Hollandsch, naast het Engelsch, als officieele taal in te voeren.

Terzelfder tijd werd de Afrikaander Bond opgericht, die haar invloed niet alleen in het Parlement te Kaapstad deed gevoelen, maar die over geheel Zuid-Afrika aanhang vond. Het uitgesproken doel van dien Bond was, de Afrikaanders in geheel Zuid-Afrika te vereenigen; en daarbij onder „Afrikaanders” te verstaan allen, van welke afkomst ook, die wilden beloven, te zullen medewerken aan het welzijn van Zuid-Afrika. Het denkbeeld hiertoe, geopperd door den Paarlischen predikant S. J. du Toit, werd uitgewerkt en uitgevoerd door Jan Hofmeyr, destijds minister zonder portefeuille in het kabinet-Scanlen.

Rhodes had zich in het Parlement bij de regeeringspartij aangesloten, en was al spoedig met Hofmeyr op zeer vertrouwelyken voet gekomen. Hij stelde zich geheel op het standpunt van den Afrikaander Bond, hoewel hij er geen lid van werd; zooals hij zeide: hij wilde van den eersten dag af een verzoening tot stand brengen met de Hollandsche Afrikaanders daar hij voorzag, dat hij voor zijn federatieve plannen moest werken met en door de Hollanders.

Zuid-Afrika te besturen, zonder de hulp der Afrikaanders, achtte hij toen, en later, een onmogelijkheid; maar spoedig zou het blijken, dat zijn plannen bij de Afrikaanders niet de instemming vonden, die hij verwachtte, en dat zelfs zij, die aanvankelijk in hem den rechten man voor Zuid-Afrika gezien hadden, zich van hem afwendden.

III

Want Cecil Rhodes zocht naar de gelegenheid om zijn grootsche plannen uit te voeren, op politiek en op financiëel gebied.

Op politiek gebied moest hij van zich doen spreken, en een partij vormen, die hem er toe brengen kon minister, liefst minister-president te worden in de Kaapkolonie.

Op financiëel gebied zocht hij naar het middel om de diamantmijnen van Kimberley te vereenigen onder een maatschappij, waarvan hij de directie in handen zou hebben.

De jaren tusschen 1882 en 1885 werden aan het voorbereiden en uitwerken van deze plannen gewijd. En tevens legde hij in dien tijd de eerste grondslagen voor de uitbreiding van het Britsche gebied naar het Noorden, voor de vorming van zijn rijk: Rhodesia.

In Mei 1882 stelde Rhodes in het Kaapsche Parlement voor, een commissie te benoemen ten einde een onderzoek in te stellen naar de klachten van een kafferkapitein in Griqualand, Mankoroane; deze kaffer beklagde zich, dat de gouverneur van Griqualand-West verschillende plaatsen, die tot zijn gebied behoorden, onrechtmatig had gevoegd bij het land, dat

door de arbitrale uitspraak van den heer Keate aan Engeland was toegewezen. Natuurlijk werd Rhodes zelf benoemd tot lid dier commissie; en nu ontdekte hij de snoode plannen van de Transvaalsche Regeering, om geleidelijk haar grenzen uittebreiden tot aan het meer N'gami, ten einde daardoor de Kaapkolonie aftesluiten van het achterland, tusschen Limpopo en Zambesi gelegen.

Rhodes toch ontdekte, dat ten noorden van Griqualand een zeventig-tal Transvaalsche Boeren grondgebied hadden verkregen, en dat zij daar een Republiekje hadden opgericht onder den naam van Stellaland, met de hoofdplaats Vrijburg, en bestuurd door president Niekerk.

Niemand had in dezen „trek” van Transvaalsche Boeren eenig kwaad gezien, maar Rhodes erkende dadelijk het groote belang — voor Engeland natuurlijk — om de streek ten westen van de beide Republieken, die den weg opende naar het noorden, in Britsch bezit te houden.

Daartoe sloeg Rhodes den meest eenvoudigen weg in. De kafferkapitein Mankoroane had zich beklaagd, dat zijn gebied bij Griqualand was gevoegd; hij zou het terugkrijgen onder voorwaarde, dat hij het onder bescherming stelde van Engeland. Dan was hij tegelijkertijd er voor beveiligd, dat zijn land niet, te eenigertijd, in handen der Boeren viel. Van de Britsche bewoners van Stellaland wist hij nu nog een verzoek te verkrijgen om dit gebied bij de Kaapkolonie in te lijven. En gewapend met deze aanvragen van zwarte eigenaars en blanke bewoners keerde hij naar Kaapstad terug, inwendig verheugd over de knappe manier, waarop hij dit zaakje had geregeld.

Maar in Kaapstad stiet hij op bezwaren, die hij niet had voorzien. Zijn vriend Hofmeyr en de leden van den Bond verzetten zich krachtig tegen deze uitbreiding van het gebied der Kaapkolonie; zij beschouwden het geheele gebied benoorden de Vaal-rivier als het rechtmatig erfdeel der Boeren, en konden dus de annexatie ervan bij het Engelsche gebied niet goedkeuren. En zij vonden steun bij een fractie in het Huis,

die er tegen op zag, om de verantwoordelijkheid van de kolonie nog meer uit te breiden zoolang de financiële toestand tot zooveel bezorgdheid aanleiding gaf. Kort en goed, Rhodes was genoodzaakt zijn mooi opgezet plan te laten varen.

Dat was een hard gelag voor den man met den onverzettelijken wil. Hij wilde echter, voordat hij het geheel opgaf, nog één poging wagen. Hij schreef een brief aan den minister van koloniën in Engeland, en Lord Derby, hoewel anders niet een van de doortastendste ministers, zag in de voorstelling van Rhodes zooveel goeds, dat hij toestemming gaf, namens de Engelsche Regeering, om het protectoraat over het bedoelde gebied, waarbij inmiddels ook de Republiek Land Gosen in het land der Barolongs was gekomen, te aanvaarden, op voorwaarde dat de Kaapkolonie de helft van het bedrag voor het beheer ervan zou betalen.

De Regeering van de Kaapkolonie had ook hierin geen zin, en daarmede scheen de zaak voorloopig te zijn afgedaan. Voor de tweede maal moest Rhodes zijn expansie-plannen zien mislukken; en hij gevoelde zich hierover te meer teleurgesteld, daar naar zijn meening President Kruger achter de oprichting van de Republiekjes aan de Westergrens zat. Hoe meer hij hierover nadacht, des te sterker werd zijn overtuiging; en hij gevoelde een geheime bewondering voor den man, die hem de loef afstak, en den weg van de Kaapkolonie naar Matabeleland en Mashonaland voor de Engelschen afsloot.

Plotseling kwam er echter verandering in den toestand, door het bericht dat de Deutsche regeering een gebied bij de Walvisch-baai — thans bekend als Duitsch Zuidwest-Afrika — had geannexeerd. Op handige wijze wist Rhodes hiervan gebruik te maken. Hij vroeg een gehoor bij Sir Hercules Robinson, toen Hooge Commissaris te Kaapstad, en hing dezen een aandoenlijk tafereel op van den ongelukkigen toestand. Wanneer Engeland niet spoedig optrad, zou President Kruger de uitbreiding van de Transvaalsche grens tot aan het door Duitschland bezette gebied afkondigen, en daar de president tevens bezig was, pogingen aan te wenden om Delagoa-baai

te verkrijgen, zou het Engelsche gebied in het Oosten en in het Westen afgesloten worden van het binnenland. Dat binnenland stelde Rhodes voor, in navolging van Livingstone en Moffat, als het land van Ophir, het goudland bij uitnemendheid. En Sir Hercules Robinson liet zich ompraten. Hij schreef er onmiddellijk over naar Lord Derby, en deze, onder den indruk van het Duitsche optreden in Zuidwest-Afrika, gaf last om het protectoraat over de geheele strook aan de westergrens van Transvaal af te kondigen. Op den dag dat de Conventie van Londen tusschen Engeland en de Z.-A. Republiek werd geteekend, 27 Februari 1884, werd het protectoraat over Beetsjoeanaland afgekondigd, en John Mackenzie, een Engelsch zendeling, tot Commissaris van het nieuwe protectoraat aangewezen.

Maar zooals gewoonlijk de Engelsche zendelingen in Afrika gedaan hebben, bedierf Mackenzie in den kortst mogelijken tijd den geheelen toestand. Zelfs de Boeren, die tegen het Engelsche protectoraat geen bezwaren hadden, werden wantrouwig, en weldra dreigde in Stellaland en Land Gosen een opstand tegen het Engelsche gezag.

De Transvaalsche regeering had inmiddels een proclamatie uitgevaardigd, waarbij aan de burgers van de Republiek geboden werd, terug te keeren. Een aantal kolonisten, die zich in Stellaland en Land Gosen hadden nedergezet, weigerden dit en bedankten als burgers der Republiek. De regeering te Pretoria zond generaal Joubert naar de Westergrenzen, om de zaken te regelen; door den Hoogen Commissaris te Kaapstad werd Cecil Rhodes erheen gezonden.

Rhodes vond bij zijn aankomst in Stellaland den toestand zeer ernstig: zooals hij het teekenend uitdrukte „a pretty kettle of fish”. De president van Stellaland, Van Niekerk, had zich versterkt aan de Hartz-rivier, en werd gesteund door een krachtig Transvaalsch commando; De la Rey, na Van Niekerk de voornaamste der Boeren in Stellaland, ontving Rhodes met de woorden: „Bloed moet vloeien”, — waarop deze onverstoorbaar kalm antwoordde: „Dat is heel goed; maar ik

heb honger, geef mij eerst wat te eten, dan zullen wij daarna over bloed praten”.

Door zijn gemoedelijk, vriendschappelijk optreden wist Rhodes zoowel Van Niekerk als De la Rey voor zich te winnen. In zijn dagboek schrijft hij: „Ik bleef een week bij De la Rey, en werd peet van zijn kleinkind. En ten slotte kwamen wij tot een overeenkomst. Zij die gediend hadden onder De la Rey en Van Niekerk mochten hun hoeven behouden, het Transvaalsche detachement vertrok weer, en ik kon de Engelsche heerschappij, die door het domme optreden van Mackenzie in gevaar was gebracht, herstellen.”

Minder handelbaar waren de Boeren in Land Gosen, waar Gey van Pittius tot President gekozen was. Noch Rhodes, noch Joubert konden de Rooi-gronders — zooals zij zich noemden — bewegen de wapens neer te leggen. En Rhodes spreekt de geheel onbewezen beschuldiging uit, dat Joubert de Rooi-gronders opzette om in hun vijandige houding te volharden.

In de „Gedenkschriften” van President Kruger wordt deze episode aldus verhaald:

„Generaal Joubert gaf aan de Rooigronders te verstaan, dat het Transvaalsche Gouvernement niets voor hen doen kon, aangezien zij buiten de lijn waren, door de Londensche Conventie bepaald. Hij was wel verplicht dit te doen, omdat de Britsche agent te Pretoria de Transvalers beschuldigde de Rooigronders te helpen, en de Republiek dus in moeilijkheden met Engeland kon geraken.

„Generaal Joubert werd kort daarop vervangen door ds. Du Toit, superintendent van Onderwijs; en terzelfder tijd werd een brief gepubliceerd van Montsioa aan generaal Joubert, waarin deze verzocht onderdaan van de Zuid-Afrikaansche Republiek te mogen worden, om zodoende bescherming te vinden tegen de kans die bestond, dat zijn geheele stam werd uitgerooid. Er werd toen een proclamatie uitgevaardigd, — onder de bepalingen der Conventie van 1884, die de Republiek het recht gaf om met nadere goedkeuring van Engeland, tractaten te sluiten met de kafferhoofden ten Oosten en Westen der Republiek

— waarbij de kapiteins Moshette en Montsioa met hunne onderdanen en rechten werden geplaatst onder de bescherming en het bestuur der Zuid-Afrikaansche Republiek, om zoodoende verder bloedvergieten te voorkomen. Het staatsstuk eindigde met de woorden: „deze proclamatie geschiedt voorloopig en onder de termen en met inachtneming van art. 4 der Londensche Conventie.”

„Du Toit had inmiddels de Transvaalsche vlag geheschen in het „geproclameerde” gebied, waarover onmiddellijk een heftige strijd ontbrandde. Zoodra Kruger hiervan bericht kreeg, verbood hij het Du Toit en vroeg hem, hoe hij zoo iets doen kon. Du Toit antwoordde, dat hij de vlag niet geheschen had als teeken van in-bezit-name, maar alleen om op de proclamatie opmerkzaam te maken.

„Het uitvaardigen dier proclamatie is niet, zooals tot heden werd voorgesteld, het werk van een intrige of een ondoordachte daad, maar een handeling die Kruger ook heden nog als juist beschouwt. De slotwoorden lieten de deur open, om de proclamatie later eventueel te herroepen, en bewezen tevens dat de annexatie zou moeten worden goedgekeurd door het Britsche Gouvernement.”

Het is te begrijpen, dat Rhodes juichte toen hij de afkondiging der proclamatie en het hijschen van de Transvaalsche vlag vernam. Want daardoor maakte de Regeering der Z. A. Republiek het mogelijk, troepen naar Beetsjoeanaland te laten komen. Sir Charles Warren werd met een legermacht van 4000 man naar Beetsjoeanaland gezonden. Op verzoek van Sir Hercules trok de Republiek de proclamatie in, en verklaarde niet geweten te hebben, dat Engeland op het protectoraat over Montsioa's gebied aanspraak maakte.

President Kruger begaf zich nu, vergezeld door dr. Leijds, naar de Westergrens, waar hij te Veertienstroomen een onderhoud had met Cecil Rhodes en Sir Charles Warren.

Dit was de eerste ontmoeting tusschen de beide mannen, die bestemd waren elkander de heerschappij over Afrika te bewisten.

Het resultaat der besprekingen te Veertienstroomen was, dat een commissie werd aangewezen om de grenslijn tusschen de Z. A. Republiek en Beetsjoeanaland aftebakenen.

Kruger verhaalt in zijn Gedenkschriften:

„Rhodes nam in die dagen de houding aan alsof hij aan Kruger's zijde stond. Hij trachtte voortdurend op Joubert te schelden, totdat Kruger er hem opmerkzaam op maakte, dat het hier een afwezige gold.”

Rhodes vertelt in zijn dagboek:

„Zoodra de bijeenkomst geopend was nam Kruger een nederigen, smeekenden toon aan, en poogde te verkrijgen dat Warren's troepen niet naar het geteisterde land zouden gezonden worden.

„Rhodes zette de zaak in duidelijke woorden voor den President uiteen, en legde nadruk op het feit, dat Joubert, als hij gewild had, gemakkelijk een einde aan de moeielijkheid had kunnen maken.

„Waarom”, zoo vroeg Rhodes beslist, „waarom is Joubert niet hier om zijn daden uit te leggen en voor zich zelf op te komen?”

Het eenige antwoord, dat Kruger geven kon was: „Wat gebeurd is, is gebeurd en kon niet voorkomen worden.”

Zoo werden Stellaland en Land Gosen aan de Z. A. Republiek ontnomen, en bij de Engelsche bezittingen gevoegd. De eerste ontmoeting van Rhodes met President Kruger was geëindigd met een nederlaag van den laatste. Kruger kende, door langdurige ondervinding, de Engelsche politici die zich met Afrikaansche zaken hadden bezig gehouden; en door zijn ervaring geleerd had hij geen hoogen dunk van hen gekregen. Maar Rhodes was een geheel nieuw verschijnsel voor hem. Deze wist wat hij wilde, en verborg dat niet achter allerlei voorwendsels, maar zeide het ronduit. En tot de burgers, die bij hem waren zeide Kruger na de conferentie te Veertienstroomen: „Die jongeman zal ons nog moeite veroorzaken, als hij tenminste de politiek niet opgeeft voor wat anders. Een renpaard is nu eenmaal vlugger dan een os; maar een os kan de zwaarste lasten trekken. Wij zullen zien.”

In het licht der latere gebeurtenissen beschouwd, is dit een merkwaardige profetie; en de vergelijking, die de President tusschen zich zelf en Rhodes maakte, was zeker niet een der minst aardige van de vele, die van oom Paul bekend zijn.

Had President Kruger Rhodes doorschouwd bij die eerste kennismaking, ook Rhodes had gezien, dat hij met een der grootste figuren uit Zuid-Afrika te doen had. En langen tijd was het voor Rhodes de vraag, of hij niet verstandig zou doen, bij zijn streven naar een Zuid-Afrikaansche Federatie, te pogen Kruger tot bondgenoot te krijgen. Kruger verhaalt in zijn „Gedenkschriften,” dat Rhodes dit deed door hem de Delagoabaai aan te bieden, een aanbod dat Kruger afsloeg met de woorden: „Ik mag niet het eigendom van anderen nemen. Als de Portugeezen de haven niet verkoopen willen, dan zal ik ze ook niet nemen als gij ze mij levert. Want er ligt een vloek op onrechtmatig verkregen goed.” Toen, zegt Kruger, gaf Rhodes zijn pogen op om Kruger voor zich te winnen.

Rhodes was er de man niet naar, om een denkbeeld waarvoor hij zich warm maakte, zoo spoedig optegeven. Herhaaldelijk bezocht hij in later jaren President Kruger te Pretoria, zooals o. m. blijkt uit het verhaal van D. C. de Waal over de „Reizen met Cecil Rhodes door de wilde wereld van Zuid-Afrika”. En nog later verklaarde Rhodes „dat hij nooit de minste onvriendschappelijke gevoelens had gekoesterd voor President Kruger, dien hij als mensch bijzonder hoogschatte. Integendeel, ten allen tijde, zoowel voor als na den Raid, was hij steeds bereid geweest den President de hand toe te steken, en vriendschappelijk met hem saam te werken voor het welzijn van Hollanders en Engelschen in Zuid-Afrika.”

Deze uiting moge vreemd klinken in den mond van den man, dien President Kruger noemt „een der meest gewetenlooze personen die ooit geleefd hebben”, toch is zij volkomen verklaarbaar. Want Rhodes was, vooral in den aanvang zijner loopbaan, niet de Jingo waarvoor men hem na den inval van

Jameson heeft afgeschilderd. Integendeel; zoo iemands voorbeeld hem voor den geest heeft gestaan bij zijn werk, was het niet dat van Warren Hastings, maar van Washington. Hij wilde de Vereenigde Staten van Zuid-Afrika oprichten, niet als deel van het Engelsche Rijk, maar als onafhankelijken Statenbond. Waar Bryce, in zijn „Impressions of South Africa”, Rhodes roemt als een krachtig „Imperialist, wiens eenig streven was, de uitbreiding van Englands macht in Zuid-Afrika” — daar mag men er op wijzen, dat deze faam als Imperialist in Engeland sterker was dan in Zuid-Afrika; in Afrika, waar men hem beter kende, zag men in hem een aanhanger van den Bond en een voorstander van de Bondspolitiek.

In het groote werk van Prof. Douglas Mackenzie over Zuid-Afrika wordt de Bondspolitiek, in de jaren van Rhodes' ministerschap, gekarakteriseerd als „een voortdurend streven naar uitbreiding van de macht der Hollanders en naar voorkoming van Imperiale machtsuitbreiding”. Dit was trouwens geheel in overeenstemming met de statuten van den Bond, die bepaalden dat de Afrikaansche partij streefde naar: de vestiging van een Vereenigd Zuid-Afrika, door het vormen van een vasten band tusschen alle Europeesche nationaliteiten in Zuid-Afrika en de bevordering van Zuid-Afrika's zelfstandigheid.

Dat Rhodes dit denkbeeld volkomen aanhing, bleek bij verschillende gelegenheden, en vooral in zijn bekende redevoering te Kimberley in 1891, waar hij de eenheid van de Afrikaanders predikte, en zeide „een vereenigd Zuid-Afrika van de Kaap tot de Zambezi te wenschen, onder bestuur der Kolonisten die hier geboren zijn, en wier voorouders het land reeds hadden bewoond.”

„Sommigen meenen wellicht dat de betrekkingen tot de Rijksregeering verandering behoeften en dat op den duur een afscheiding zal moeten plaats hebben, maar daarover wil ik thans niet spreken. Ik hoop, dat onder het beginsel van zelfbestuur de kolonie nog lang deel van het Britsche Rijk zal blijven.”

Hier kwam de Imperialist weder uit de mouw; maar dit

Imperialisme van Rhodes schijnt ons minder gevaarlijk dan dat van de Engelsche Jingo's. Want in diezelfde redevoering legt hij nog eens nadrukkelijk den vinger erop: „wat een Regeering te doen heeft is te handelen naar de wenschen van de meerderheid der bevolking.”

En als hij straks het belangrijke bedrag van £ 10.000 ter beschikking van de Iersche partij stelt, om hen te steunen in den strijd voor zelfbestuur, dan zet hij tevens zijn Imperialistisch program aldus uiteen: Home Rule voor Ierland is te beschouwen als de eerste stap naar de federatie van alle deelen van het Rijk, om te komen tot de vorming van een parlement, dat in de werkelijke beteekenis „Imperial” zijn zal. Volkomen zelfbestuur voor elken staat en kolonie, en een Parlement, samengesteld uit vertegenwoordigers van die staten en kolonies, naar gelang hunner bevolking of nog liever naar gelang van hunne bijdragen aan de schatkist.”

President Kruger verkondigde in den Volksraad nog in 1889 denkbeelden die in dezelfde richting gingen als die van Rhodes. Sprekende over de vreemdelingen, die het stemrecht zouden krijgen, zeide hij:

„Hoewel zij misschien de onafhankelijkheid mogen willen ophouden, zullen zij echter het recht in hunne handen hebben, om te stemmen voor wien zij willen, en met den staat kunnen handelen naar hun goedvinden. En wat zij omtrent den staat willen zeggen moet wet worden. Mijne heeren, wij zien uit naar een vereenigd Zuid-Afrika onder een confederatie, hetzij onder een eigen vlag of onder de koninklijke vlag.

„De geregistreerde stemgerechtigden kunnen dit met hunne stemmen beslissen. Zij mogen een koninklijke vlag verkiezen boven een vereenigd Zuid-Afrika onder eigen vlag”. Dat moeten, meende hij, de kiezers maar uitmaken.

President Kruger en Rhodes stonden dus, in 1884 en later, dicht bij elkander dan zij beiden bekennen: maar zij wanstrouwden elkaar. En daarin lag de oorzaak van hunne verwijdering.

IV

Was voor de Z.-A. Republiek de Beetsjoeanaland-quaestie met de bijeenkomst te Veertienstroomen geëindigd, voor Rhodes zou er nog een nieuw en onaangenaam hoofdstukje volgen. Sir Charles Warren, een zonderling soldaat, maar nog zonderlinger diplomaat, was na de conferentie als commissaris voor Beetsjoeanaland met zijn legertje achtergebleven, en beging de eene dwaasheid na de andere. Van Oordt verhaalt daarvan in „Zuid-Afrika zooals het thans bestaat”:

„t Eerste wat Sir Charles deed was Mackenzie zich als raadsman toe te voegen, en met hun beiden pleegden zij in Stellaland den gemeenen streek om Van Niekerk gevangen te zetten, wegens een beweerde medeplichtigheid aan een moordzaak, waar geen mensch aan geloofde, en waarvan hij werd vrijgesproken zoodra hij voor 't gerecht kwam.

„De mannen van Land Gosen werden niet eens gehoord: het lijk van een Engelschman van goeden huize, die in Montsioa's stad op Kaffermanier gehuwd, en in den slag tegen de Rooigronders gesneuveld was, werd opgegraven, om met heel wat poehaai, als strijder voor de edelste zaak, een militaire begrafenis op groote schaal te erlangen. Tot aan Kama's land beoosten het meer Ngami trok Sir Charles door, en daar sloot hij met het opperhoofd het merkwaardige verdrag, dat een deel des lands voor kolonisatie openstelde, mits slechts Engelschen, geen Afrikaanders, er werden toegelaten.”

Toen Rhodes hiervan hoorde, en vooral toen hij vernam dat Sir Charles de overeenkomst, door hem met Van Niekerk en de Stellalangers aangegaan, eenvoudig als niet-bestaande beschouwde, trok hij naar Beetsjoeanaland om met den generaal te spreken en hem te verzoeken de beloften, met goedkeuring van de Kaapsche regeering en van het Departement van koloniën door Rhodes gegeven, behoorlijk na te komen. Hooglopend was de ruzie, die hierover tusschen Rhodes en Sir Charles ontstond, en die eindigde met een brief van Rhodes aan Sir Hercules Robinson, waarin hij, op onnoodig scherpen

toon, zijn ontslag vroeg als onder-commissaris van Beetsjoenaland.

Dit schrijven werd, zooals prof. Douglas Mackenzie duidelijk uiteenzet, ingegeven door Rhodes' afkeer van elke directe bemoeiing der Imperiale Regeering met Zuid-Afrika. Hij wilde uitbreiding van het gebied der Kaapkolonie. „The Imperial factor must be eliminated”, zeide hij onder toejuiching van de Afrikaanders, die daarin den eersten stap zagen op den weg naar een Vereenigd Zuid-Afrika, zonder de contrôle van de Engelsche Regeering.

Voor dit doel werkte Rhodes nog in de eerstvolgende jaren. Zijn streven was, zegt Howard Hensman, de Boeren in Transvaal te verzoenen en President Kruger, met alle overredingskracht die tot zijn beschikking stond over te halen een tol-unie aantegaan met Natal, de Kaapkolonie en den Vrijstaat, en door het aanleggen van een spoorweg tusschen Kaapstad en Pretoria den handel en het verkeer tusschen deze staten te bevorderen.

Bij President Kruger, die nu eenmaal wantrouwen tegen de bedoelingen van Rhodes had opgevat, vond hij niet veel gehoor voor die plannen; wel vond hij daarvoor steun bij den Oranje-Vrijstaat, waar toen president Brand het bestuur voerde, en bij den Afrikaander bond, welks president, Jan Hofmeyr, een van de beste vrienden van Rhodes werd.

Tot dusver was Rhodes een gelukkig speculant geweest; hij had gespeculeerd in diamanten en in politiek, en in beide had hij met succes gewerkt.

Maar hij wilde meer. Zijn eerzucht dreef hem er toe rijk te willen zijn, de rijkste man van Zuid-Afrika; want hij had allang gezien, dat rijkdom het eerste vereischte is, om tot macht te kunnen komen. En in zijn verbeelding zag hij zich de rijkste man niet alleen, de diamant- en de goudkoning van Zuid-Afrika, maar ook de machtigste man: de president van de Vereenigde staten van Zuid-Afrika!

Rijk worden, dat was een der droomen van Cecil Rhodes; niet om het geld zelf, of om het genot dat hem het bezit verschaffen kon, maar als middel tot macht. Geld toch schatte

hij den machtigsten faktor ter wereld, waartegen niets bestand is. Hij noemde dat eigenaardig: het groote square-middel, waardoor men de menschen als slaven aan zich verbinden kan. Welke waarde hij aan het bezit van geld hechtte, kan blijken uit de volgende anecdote:

In 1882 kwam Rhodes in kennis met Generaal Gordon, en deze beide mannen waren vrienden geworden, hoe ver zij overigens van elkander stonden. In een hunner gesprekken vertelde Gordon, dat de keizer van China hem na het onderdrukken van den opstand der Taipings een kamer vol goud had aangeboden, maar dat hij dit aanbod had afgeslagen. Dit verbaasde Rhodes zeer: „Ik had het aangenomen, en nog zooveel meer kamers vol goud, als ik maar krijgen kon; wat geeft het iemand zoo hij grootsche ideeën heeft, als hij niet het geld heeft om ze uit te voeren.”

In een ander gesprek zeide Rhodes, dat hij er het land aan had om in politiek „of the parish pump” te doen, want dat hij behoefte had „te denken in millioenen en te beschikken over keizerrijken.”

Om zijn zucht naar keizerrijken als speelgoed te bevredigen, moest hij eerst millioenen maken, en dat deed hij door de oprichting van de Diamant-trust.

In de jaren van 1880 tot 1885 was er een ontzettende hoeveelheid diamant gevonden en aan de markt gebracht. Het was de tijd, die onder de diamantbewerkeren bekend is als de Kaapsche tijd; de prijzen van de diamanten verminderden door het reusachtige aanbod, en was dit voor de slijpers een gouden tijd, Rhodes en zijne vrienden zagen met leede oogen een zoo kostbaar artikel in prijs dalen.

Om dit te voorkomen was het noodig, dat de diamanten die gevonden werden, niet onmiddellijk aan de markt werden gebracht, maar geleidelijk, naarmate de vraag toenam. En dit kon slechts gebeuren zoo er geen concurrentie, doch samenwerking bestond.

Nu waren langzamerhand de diamantmijnen van Kimberley in handen gekomen van twee maatschappijen: de De Beers'

Mining Company, waarvan Rhodes en Alfred Beit de directeuren waren, en de Kimberley Central Mining Company, onder bestuur van Barney Barnato en Woolf Joel.

De groote strijd moest uitgestreden worden tusschen Rhodes en Barnato. Beiden wilden hetzelfde — de heerschappij over de diamantmijnen van Zuid-Afrika. Maar Barnato, die alleen financier was, wilde die heerschappij om, door de regeling van den verkoop, de prijzen te doen stijgen en goede dividenden te maken voor zijn aandeelhouders. Rhodes daarentegen beschouwde de zaak van een geheel ander standpunt. Hij wilde de beide maatschappijen vereenigen tot een reusachtig monopolie, en een deel van de winst wilde hij gebruiken voor het stichten van een nieuw rijk ten noorden van de Limpopo. In een conferentie met Barnato zette hij dit standpunt duidelijk uiteen. Heel gemakkelijk ging het niet, Barnato te overtuigen, maar — en hieruit blijkt duidelijk de groote overredingskracht van Rhodes — Barnato, die geen andere idealen had dan geld te verdienen voor zich zelf en voor zijn aandeelhouders, sloeg toe met de woorden: „Iedereen heeft idéé in 't een of ander. Gij hebt nu eenmaal idéé in het stichten van een nieuw rijk, en nu denk ik, dat wij u de middelen moeten geven om dat te doen.”

De De Beers' Consolidated Company, met een kapitaal van £ 3.950.000 werd gesticht, een der eerste Afrikaansche trusts.

En toen de Johannesburgsche goudvelden geopend waren, richtte Rhodes met zijn vriend Rudd de Goldfields Company of South Africa op, die spoedig tot grooten bloei geraakte en een der rijkste goudmijnmaatschappijen van den Rand werd. Ook aan den Rand poogde Rhodes een amalgamatie van de verschillende goudmijnmaatschappijen tot stand te brengen; wij hebben echter reeds vernomen, uit het verhaal van dr. Hans Sauer, hoe Rhodes, door zijn plotseling vertrek naar Kimberley, waar hij zijn zieken vriend Pickering ging oppassen, den Rand verloor.

Nu kon Rhodes denken in millioenen, en begon de tijd voor hem aan te breken, waarop hij de beschikking over een keizerrijk wilde erlangen.

Sir Charles Warren had, als commissaris voor Beetsjoeanaland, het Engelsche gezag reeds uitgebreid tot den 22en Zuider breedte-graad, en daardoor „het Suez-kanaal naar de binnenlanden van Zuid-Afrika” voor Engeland uitgebreid tot de Zambesi.

Het gebied ten noorden van de Limpopo stond toen onder de heerschappij van Lobengula, den zoon van Moselikatze, den koning der Matabelen.

Rhodes was niet de eenige, die zijn blikken geslagen had naar dit uitgestrekte gebied. In 1887 had de Portugeesche Regeering een kaart uitgegeven, waarop het geheele gebied van Lobengula als Portugeesch bezit aangegeven stond. De Engelsche Regeering had hiertegen geprotesteerd, en verklaard dat dit gebied in haar „sfeer van invloed” lag, waarop de Portugeesche regeering den 32en graad O. L. als de grensscheiding van haar gebied aangaf.

Reeds vroeger had de Zuid-Afrikaansche Republiek vriendschapsbetrekkingen met Lobengula aangeknoopt, door tusschenkomst van den bekenden jager F. B. Selous; in de door Lobengula ondertekende acte kwamen deze woorden voor: „dat de Boeren in Transvaal zullen leven in vriendschap met Lobengula, zooals zij in vriendschap leefden met zijn vader; en deze vriendschap zal zóó blijven, dat zoolang er een Boer en een Matabele overblijft zij vrienden zullen zijn.”

Kruger verhaalt in zijn „Gedenkschriften”, dat in het jaar 1887 Lobengula een zijner voornaamste Indunas naar Pretoria zond, met het verzoek, een Consul bij hem aan te stellen. De Regeering besloot aan dien wensch gehoor te geven door de benoeming van Piet Grobler, die goed bekend was met de Kaffers van Matabeleland. Vóór zijn vertrek werd hem door Kruger een tractaat ter hand gesteld, waarbij Lobengula zijn land onder het protectoraat van de Republiek stelde. Grobler las dit tractaat aan Lobengula voor, die het geheel en al goedkeurde, doch eenige dagen uitstel verzocht om zijne Indunas bijeen te roepen en hun advies over de zaak in te winnen.

Grobler wilde van dit uitstel gebruik maken om zijn vrouw te halen, die aan de Krokodil-rivier was achtergebleven; doch

hij werd op reis door Khama's-kaffers vermoord. Kruger zegt: „Dat deze moord geschied is op aanstoken van Rhodes en zijn kliek lijdt geen twijfel; want Rhodes had toen reeds het oog gevestigd op de binnenlanden van Zuid-Afrika, en hij was bevreesd dat zijn plannen verijdeld zouden worden door de aanstelling van Grobler.”

Hoe dit zij, het was in het belang van Rhodes en van zijn plannen, dat de overeenkomst tusschen de Z.-A. Republiek en Lobengula niet tot stand kwam; en door deze onderhandelingen, waarvan hij door Selous bericht kreeg, opgeschrikt, zag hij tevens in, dat hij zich haasten moest om de uitbreiding der Z.-A. Republiek naar het noorden te voorkomen.

Sir Hercules Robinson, die toen Hooge Commissaris te Kaapstad was, had niet veel ooren naar het plan van Rhodes, dat de Engelsche Regeering haar protectoraat zou uitstrekken tot de landen aan, en zoo mogelijk ook voorbij de Zambesi.

En Rhodes had bij de behandeling van de Beetsjoeanalandquaestie genoeg gezien, dat hij voor zijn „Empire-building” niet te veel moest rekenen op de Regeering te Londen, maar dat hij naar andere middelen moest omzien. Want, zoo zeide hij: „Het Britsche Rijk is niet ontstaan door de Regeeringen, maar ondanks de Regeeringen.”

Rhodes wilde eerst de meening van Lobengula polsen, en zond den zendeling Moffat naar Boeloewayo om met den kaffer-koning te onderhandelen. Moffat slaagde erin, van den koning de geschreven verklaring te verkrijgen, dat zoo hij ooit besloot zijn land onder de protectie van eenigen staat te plaatsen, hij daarvoor eerst de goedkeuring zou vragen van den Hoogen Commissaris te Kaapstad. Deze verklaring, het Moffat-tractaat genoemd, werd door Sir Hercules Robinson goedgekeurd.

Maar hiermede was Rhodes nog niet tevreden. Hij moest Matabeleland onder zijn bestuur brengen. De eenige weg daartoe was, dat hij van Lobengula een concessie wist te verkrijgen, waarin hem het uitsluitend recht werd toegestaan in diens land naar mineralen te zoeken.

Hij zond een expeditie, onder leiding van de heeren Rudd,

Rochefort Maguire en F. R. Thompson, naar Lobengula, en deze sloot met de gevolmachtigden van Rhodes een contract af, waarbij aan hen, tegen betaling van een maandelijksche uitkeering aan Lobengula van 100 Pond sterling in Britsche munt en tegen de levering van duizend geweren, 100.000 rounds kogelpatronen en een stoomkanonneerboot, het uitsluitend recht werd toegekend om in Matabeleland naar mineralen te zoeken.

De kanonneerboot werd nooit geleverd; Lobengula vroeg, en verkreeg, in ruil daarvoor een som van 500 Pond Sterling.

Voor dit linzenmaal verkocht de koning der Matabelen zijn koninkrijk aan Rhodes, en men mag aannemen dat zijne zwarte Majesteit geen begrip had van hetgeen hij deed. Spoedig genoeg zou hij echter ervaren, en tot zijn bittere teleurstelling, dat hij de vasal geworden was van Rhodes.

De grondslagen, waarop Rhodes dit reusachtige gebied had weten te verkrijgen, worden door den bekenden Zuid-Afrikaanschen geschiedschrijver Theal veroordeeld met de woorden:

„Volgens hedendaagsche begrippen is het een gewelddadigheid in een land te gaan door een lager ras bewoond, en het in bezit te nemen volgens het recht van den sterkste; maar het is volkomen geoorloofd en zedelijk een opperhoofd over te halen om een merk te zetten op een document, waarvan hij de strekking niet begrijpt, en zóó, onder den naam van concessie, te nemen wat men begeert.”

Een der groote, lang voorbereide plannen van Rhodes was hierdoor vervuld. En dat hij groote waarde hechtte aan het bezit van het noordelijke binnenland van Afrika had hij reeds jaren geleden doen uitkomen.

Hij was er natuurlijk de man niet naar, het groote publiek in zijn vertrouwen te nemen, waar het plannen van zulk een omvang en zulk een belang betrof; maar toch had hij in politieke redevoeringen, in 1884 en 1885 gehouden, reeds gezegd:

„De sleutel tot de oplossing der Zuid-Afrikaansche quaestie ligt in het binnenland . . .

„De staat, die Beetsjoeanaland en Matabeleland bezit, zal ten slotte heer worden in Zuid-Afrika.

„Laten wij den Vrijstaat en Transvaal aan hun lot overlaten en alleen de verantwoordelijkheid voor het binnenland op ons nemen.”

Geleidelijk had Rhodes, door een puntje van den sluier op te lichten, de gemoederen voorbereid op de plannen die hij had voor de toekomst. Zijn juiste blik, zijn groote staatsmansgaven, die ook hierin te zien waren, worden zelfs door zijn vijanden en tegenstanders erkend.

In zijn groot werk over „President Kruger” zegt J. F. van Oordt: „Wij bewonderen de wijze van handelen van Rhodes in het algemeen niet, doch zelfs zijn grootste vijand moet, tenzij hij door blinden haat gedreven wordt, erkennen dat de politiek van den heer Rhodes goed overlegd was, hoewel allergevaarlijkst voor de vrije Republieken. Dat Rhodes een Engelschman is, kan natuurlijk niemand hem kwalijk nemen; dat hij Imperialist is en alles tracht te doen wat de kracht en den invloed van Engeland kan vermeerderen, is een gevolg van zijn Engelsche geboorte en is een quaestie van politiek, waarin wij van hem kunnen verschillen, maar die van zijn standpunt gezien begrijpelijk is.”

Wat in de Zuid-Afrikaansche Republiek Rhodes vooral kwalijk werd genomen, was, dat zijn overeenkomst met Lobengula ook de uitbreiding van het gebied dier Republiek naar het noorden feitelijk afsloot.

In zijn artikel „Zuid-Afrika zooals het thans bestaat”, in de *Gids* van 1897, zegt de heer J. W. G. van Oordt: „Wat was hiertegen echter te doen? Inderdaad bitter weinig. Wat konden Afrikaner-protesten tegen Engeland's wil op een punt als dit uitwerken, en wie verwachtte, hetzij voor Portugal, hetzij voor de Zuid-Afrikaansche Republiek, hulp van Europeesche mogendheden? 't Was niet slechts onrecht tegenover Portugal, maar ook feitelijk schennis der Londensche Conventie, waarbij de Republiek niet oost- of westwaarts zich mocht uitbreiden, maar welker bedoeling — zooals Sir Hercules Robinson heet erkend

te hebben — wel degelijk was, haar den weg noordwaarts open te laten.”

Doch dan lag de fout niet bij Rhodes, zooals deze schrijver wil doen voorkomen, doch bij hen, die verzuimden gebruik te maken van een recht, dat zoowel aan anderen als henzelfven openstond. De heer J. F. van Oordt erkent dit ten volle, als hij in zijn boek over Kruger zegt:

„Dat Cecil Rhodes zoo gemakkelijk geslaagd is in zijn politiek omtrent het Noorden, is misschien gedeeltelijk te wijten aan de fouten door zijn tegenpartij gemaakt....

„Het valt niet te ontkennen dat op dit punt de politiek van Kruger niet voortvarend genoeg was. Toen bij de Conventie Transvaal het recht kreeg zich naar het Noorden uit te breiden, had het zoo spoedig mogelijk gebruik moeten maken van de aangeboden gelegenheid. Doch het schijnt, dat president Kruger zelf aan die uitbreiding naar het Noorden niet geloofde. Toen reeds vóór 1888 eenige personen bij hem aandrongen om een trek naar Matabeleland te ondersteunen en zich in nauwere verbinding met Lobengula te stellen, kregen zij ten antwoord, dat het „tegen zijn politiek was”.

Krugers politiek, die uitbreiding naar het Noorden belette, was zeker een verstandige en voorzichtige. Hij wilde in de eerste jaren na de vrijmaking niet gaarne een langdurigen en harden strijd met Lobengula gaan voeren; en bovendien zou de oude trekgeest der Boeren hen steeds meer naar het Noorden hebben gedreven, waardoor zij zich steeds verder zouden verwijderen van Delagoabaai, de natuurlijke haven van Transvaal. Delagoabaai was toen het centrale punt, waarom Krugers politiek zich bewoog, en hij wilde de positie die hij bezat niet opgeven voor een schijnbaar betere, doch onbekende, waaruit nieuwe moeilijkheden zouden worden geboren, zegt Van Oordt.

Hoe het zij, wat Kruger en de Transvalers verzuimd hadden, deed Rhodes. Het tractaat van 1888 bleef geen papieren stuk, maar kreeg onmiddellijk uitwerking. Rhodes zond, zoodra hij de overeenkomst met Lobengula in zijn bezit had, aan de Britsche regeering de aanvraag in om een Charter.

Het uitreiken van charterbrieven aan particulieren, voor het exploiteeren van nieuwe gebieden, was een herleving van de oude geotrooïeerde maatschappijen, die naast veel goeds, zooveel kwaads hebben gesticht. Maar de reusachtige uitbreiding van het Britsche Rijk was aan de werkzaamheid der Regeering te Londen zulke hooge eischen gaan stellen, dat van haar moeilijk een zoo krachtdadig, voortvarend, alle hulpmiddelen aanwendend bestuur over geheel nieuwe, maagdelijke streken kon worden verwacht, als door de Engelschen niet alleen wordt geëischt, maar ook in praktijk gebracht, zoodra zij er voordeel in zien. Het werd steeds moeilijker, van het Parlement keer op keer groote sommen te verkrijgen voor de „opening up” van telkens nieuwe aanwinsten. De verantwoordelijkheid werd al te groot. (Dr. Hendrik P. N. Muller: *De Z.-A. Republiek en Rhodesia.*)

De instelling van gecharterde maatschappijen, met soevereine rechten, onder oppertoezicht van het staatshoofd, moest aan dit gebrek te gemoet komen. Zij zouden de Engelsche macht uitbreiden zonder kosten of moeite voor de Engelsche Regeering.

„Als de resultaten goed zijn, dan kunnen zij eigendom van den staat worden,” zeide de Markies van Lorne, in de *Nineteenth Century* van Maart 1896; „als de waarde gering is, kan de maatschappij aan haar lot worden overgelaten en haar werk worden voorbijgezien.”

Zoo waren de Royal Niger Company, de British North-Borneo Company, en de Imperial British East-Africa Company tot stand gekomen; en naar dit voorbeeld werd in 1889 de British South-Africa Company, or Chartered Company, opgericht. De hertog van Abercorn werd voorzitter van het bestuur, de hertog van Fife, kleinzoon der koningin, ondervoorzitter, Lord Gifford, Cecil Rhodes, Alfred Beit, Albert Grey en George Cawston, leden van het bestuur.

Als beheerend directeur trad natuurlijk Rhodes op. Het veld van werkzaamheid werd in het Charter aldus omschreven: het land onmiddellijk ten noorden van Britsch Beetsjoeanaland, ten noorden en ten westen der Z.-A. Republiek,

en ten westen van de Portugeesche bezittingen. Het Britsche karakter der onderneming werd gewaarborgd. Zij stond onder toezicht der Regeering te Londen. Aanzienlijke handelsvoor-rechten werden in het vooruitzicht gesteld voor de onderdanen van het Vereenigde Koninkrijk en de kolonies; en voor de in-boorlingen in het gebied der maatschappij werden prachtige bepalingen gemaakt. De slavenhandel zou worden afgeschaft, de drankverkoop beperkt, de immigratie van Europeesche kolo-nisten worden geregeld, zoodat de kaffers bewaard zouden blij-ven voor de ontijdige kennismaking met de rampen der beschaving. Alle bepalingen, door de maatschappij te maken, zoowel als de benoeming van alle ambtenaren, zouden aan de goedkeuring van de Regeering te Londen worden onderworpen, en haar beslissing moest in alle gevallen door de maatschappij worden aanvaard. De maatschappij moest ten slotte een jaar-lijksche verantwoording van inkomsten en uitgaven overleggen, benevens een verslag van haar werkzaamheden en van den toe-stand der landen onder haar beheer. De Engelsche Regeering behield zich overigens het recht voor, het Charter, dat voor 25 jaren verleend werd, ook vóór dien tijd in te trekken, als de bepalingen ervan niet werden nagekomen.

De keuze der personen, die de aanvraag om het Charter hadden ingediend, toonde met hoeveel zorg Rhodes deze zaak had voorbereid. De hertog van Fife was een kleinzoon der koningin, Lord Abercorn was een der leidende edellieden van Engeland, Lord Gifford, een dapper soldaat, die het Victoria Cross bezat, Albert Grey was een neef van Lord Grey, wiens naam in verband met Afrikaansche zaken een goeden klank in Engeland had; de overige bestuurders waren Afrikaansche kapitalisten van grooten invloed. Het geheele bestuur moest den indruk maken, dat deze Maatschappij een hoog standpunt zou innemen, en dat van haar geen terugkeer tot het veroor-deelde oude stelsel der East-India Chartered Company te wach-ten was.

En toch was de oppositie tegen het verleenen van het Charter groot in Engeland. Daar waren nog tal van mannen, wier

hart niet was medegesleept door de imperialistische droombeelden, wier verstand niet was beneveld door den vurigen wijn van het Jingoïsme.

Zij zagen in, dat een Chartered-maatschappij op den duur een gevaarlijk regeerings-werktuig zijn moest. Zij waren nog ouderwetsch genoeg om te meenen, dat een regeering moet berusten op een hooger ideaal dan het bestuur eener vennootschap; dat een regeering zorg heeft te dragen voor het welzijn van de geregeerden, en niet mag worden toevertrouwd aan een maatschappij, die slechts denkt om het dividend voor de aandeelhouders; dat een regeering niet kan worden vastgekoppeld aan een commercieele onderneming.

Rhodes was het met deze opvatting ten eenenmale oneens; hij was een voorstander van de uitbreiding van het Britsche Rijk, maar tevens van het uitkeeren van een tastbaar dividend aan hen, die hun geld wagen om het Rijk uittebreiden. Zooals hij eens zeide achtte hij „zuivere philanthropie heel mooi, maar philanthropie met 5 percent rente nog veel mooier.” En hij wist dit denkbeeld, met of zonder steun van de millioenen die De Beers hem opleverden, ingang te doen vinden bij het Engelsche parlement en bij de Regeering.

Den 29sten October 1899 werd het Charter aan de British South Africa Company toegestaan.

De geschiedenis van Zuid-Afrika, onder den invloed van deze Chartered Company, zou de juistheid van de bezwaren tegen het toestaan van zulk een groote macht aan een particuliere maatschappij ten duidelijkste doen uitkomen.

V

Want voor Engeland, zoowel als voor de Chartered-maatschappij zou dit Charter weldra moeilijkheden ten gevolge hebben.

De Portugeesche Regeering zag in het toekennen van dit Charter een aanranding van haar historische rechten op het

daarin omschreven gebied. In Portugal stak een hevige storm op; het volk liep te hoop en de Regeering zond krachtige protesten naar Engeland.

Het ministerie-Salisbury antwoordde, dat die Portugeesche occupatie tot het verleden behoorde, en dat Engelsche onderzoekers feitelijk het land hadden geopend. Behalve op de overeenkomst tusschen Rudd c. s. en Lobengula aangegaan, wees Engeland op de goudconcessie, reeds voor 20 jaren aan Thomas Baines toegekend. Maar in ieder geval had Lobengula, door zijn beide acten, de Britsche suzereiniteit erkend en daarmede waren *eo ipso* alle gebieden, onder diens beheer, aan Engeland overgegaan. Portugal bestreed deze opvatting en betoogde dat Lobengula zelf op Portugeesch gebied woonde, en dus geen recht had daarover te beschikken. Het beriep zich op een scheidsgerecht, maar Lord Salisbury weigerde. Waarom zou het machtige en rijke Engeland notitie nemen van de protesten van het kleine, door zware schulden gedrukte Portugal? Lord Salisbury zond den 11den Januari 1890 een ultimatum naar Lissabon, waarin de erkenning der Engelsche aanspraken op het betwiste gebied werd geeischt. En daar Portugal, ondanks de tractaten van 1886, geen steun vinden kon bij Frankrijk en Duitschland, moest het wel onderhandelingen aanknopen, waarvan de tractaten van 20 Augustus en 14 November 1890 en van 28 Mei 1891, tot regeling van de grenzen der Portugeesche en Engelsche gebieden in Zuid-Afrika het gevolg waren — een overeenkomst die Engeland in den Zuid-Afrikaanschen oorlog de gelegenheid schonk troepen over Beira naar Rhodesia te vervoeren.

Terwijl deze onderhandelingen nog voortduurden, begon Rhodes reeds maatregelen te nemen, om Matabeleland en Mashonaland onder het directe bestuur der maatschappij te brengen. In Juni 1890 vertrok een troepenmacht van 700 blanken en 150 kleurlingen uit Britsch-Beetsjoeanaland, onder bevel van majoor Johnson, naar de Tuli-rivier. Vreemd keek Lobengula op, toen hij van dezen tocht hoorde, en hij zond boodschappers uit, om het „blanke impie” te waarschuwen, dat er moeilijkheden

komen zouden als het voorttrok. Doch majoor Johnson stoorde zich daaraan niet. De blanken rukten voort en wierpen versterkingen op, die zij Fort Charter en Fort Salisbury noemden. Dr. Hendrik P. N. Muller beschrijft dien tocht aldus: „Het waren ruwe kerels, gelukzoekers, onbevreesd voor gevaren en ontberingen. Zij hadden een soort uniform vervaardigd, door brandebourgs van zwart band te bevestigen op hun bombazijnen kielen; een gordel met patronen omsloot de lendenen, de breedgerande Boeren-flambard dekte hen. Ossen en een paar locomobiles trokken de reusachtige Boeren-kapwagens, waarin zij alles meevoerden wat voor de eerste vestiging noodig was. Selous was hun gids. Hij leidde hen, om de toen nog machtige Matabelen te vermijden, langs een oostelijke kromming naar het hoogland, over een door hem gemaakten en naar hem genoemden weg, aan welks zijden de kleine, hoogst primitieve versterkingen werden gebouwd.”

De eerste administrateur van Charterland, H. R. Colquhoun, moest wegens slechten gezondheidstoestand spoedig zijn betrekking neerleggen, en Rhodes benoemde nu zijn vriend, dr. Leander Jameson, tot administrateur. Jameson, een vermetel, voor niets terugdeinzend man, begon dadelijk een veldtocht te openen tegen het opperhoofd Umtesa, ten einde dezen over te halen, zich onder Britsche bescherming te stellen, hoewel hij weten kon, dat Umtesa schatplichtig was aan Portugal, en dit aanspraak maakte op Manica-land. Een paar Portugeesche ambtenaren, die naar Manica-land kwamen, werden gevangen genomen en naar Fort Salisbury gebracht. Een Portugeesche troepenafdeeling, naar Manicaland gezonden, werd bij Masequeça door de Chartered-politie verslagen. Het ultimatum van Lord Salisbury en de overeenkomst van Mei 1891 tusschen Engeland en Portugal maakten aan dezen strijd een einde. Manica-land werd daarbij aan Engeland, Masequeça aan Portugal toegewezen.

Door wien het optreden van Rhodes in deze quaestie ook mocht worden afgekeurd, de Afrikaander Bond juichte hem toe. Want de Afrikaanders zagen in hem een man, die bij al

wat hij deed in de eerste plaats het belang der kolonisten in het oog hield. Hij zou van het land tusschen Limpopo en Zambesi geen naturellenokkerij maken, zooals Natal was, meende men. Was hij niet de vriend van Jan Hofmeyr, en had hij niet steeds het belang van de Afrikaanders voorgestaan? Hij had de accijnzen helpen afschaffen en daardoor de Kaapsche wijnboeren aan zich verplicht. Hij wilde het belang van de kolonie voor alles, en had gezegd dat de imperialistische factor moest verwijderd worden. En in de naturellen-quaestie was hij zuiver op de graat; geen ziekelijke Engelsche philanthropie stond hij voor, maar de echte Boeren-theorie: met een ferm pak ransel komt men daarbij het verst.

Toen in 1890 het ministerie-Gordon Sprigg gevallen was over het spoorwegplan, viel de algemeene aandacht op Rhodes voor het vormen van een ministerie. De Bond beloofde, op raad van Jan Hofmeyr, steun aan het kabinet, waarin drie leden van de oppositie, Sauer, Merriman en Rose Innes zitting zouden nemen. Hofmeyr wilde Rhodes „een kans geven” en de Bond zou hem beoordeelen naar zijn daden.

Die daden bleven niet uit. De Vrijstaatsche spoorweg, door de Kaapsche Regeering aangelegd, werd met groote snelheid voltooid; met de Z. A. Republiek werd een schikking getroffen voor het verlengen der lijn van Bloemfontein naar Johannesburg; en het ministerie diende verschillende wetsontwerpen in, die geheel in Afrikaanschen geest waren. Dat niet alle ontwerpen werden aangenomen, en dat zelfs somtijds enkele ministers tegenstemden, kon toch niet aan Rhodes worden geweten. De Afrikaander-partij was wat in haar schik met haar minister-president, en Hofmeyr verklaarde „dat Rhodes toch eigenlijk de eenige Engelschman was, die het werkelijk goed meende met Zuid-Afrika.” Op dat tijdstip was deze verklaring volkomen gegrond. Want meer dan ooit stond bij Rhodes het plan vast „Zuid-Afrika te vereenigen onder het bestuur der Afrikaanders.” Wanneer iedereen dit plan goed inzag, welke bezwaren konden er dan toch tegen zijn? Dat vroeg men zich overal af, en men begreep niet, waarom Kruger van de plan-

nen van Rhodes niets wilde weten. „De eigenaardige bekoring van den Afrikaanschen Napoleon uitgaande, scheen een soort van betoovering te brengen over allen die met hem in aanraking kwamen; het was het bijzondere geval dat een man een geheel volk gemesmeriseerd had, van de Bondsleiders in Kaapstad af tot den geringsten Bondsman in Aliwal-North”, zegt van Oordt.

De bondsdag, in Maart 1891 te Kimberley gehouden, was de triomf voor de Afrikaansche politiek van Rhodes. In een schitterende redevoering zette hij zijn plannen voor de toekomst uiteen: Alle kolonien en staten vereenigd tot een grooten bond, met behoud van volledig inwendig zelfbestuur, doch voor alles wat de onderlinge verhouding en de betrekkingen tot het buitenland aanging, onder een federatief bestuur staande: deze bond moest geheel Zuid-Afrika omvatten, tot aan de Zambesi. En hij vroeg: Is het vreemd, dat tot aan de Zambesi een vereenigd Zuid-Afrika zou bestaan? Hadden niet de Vereenigde Staten van Noord-Amerika zich zoo uitgebreid, doordat Washington het denkbeeld van een Unie had opgevat? Die Unie had Noord-Amerika tot een onafhankelijk volk gemaakt.

Dat was duidelijk genoeg. En slechts *pour les beaux yeux* van Engeland voegde Rhodes daar nog aan toe: Zelfbestuur zal Engelschen en Afrikaanders in Zuid-Afrika vereenigen; en het is mogelijk volkomen zelfbestuur te hebben, zonder dat men den eisch stelde, de gehechtheid aan het moederland te laten varen.

In de Kaapkolonie werd deze toespraak even hard toegesproken als men het geheele optreden van Rhodes deed. Doch het wantrouwen van president Kruger werd er niet door verminderd, integendeel, het nam voortdurend toe. Juist omdat beiden hetzelfde wilden, kon het niet anders of zij moesten elkander wantrouwen. Maar door dit wantrouwen kon Rhodes zijn oorspronkelijk plan: „een vereenigd Zuid-Afrika door onderlinge samenwerking” niet uitvoeren.

Had Rhodes niet gevoeld, dat zijn staatkunde door dit wantrouwen mislukken moest, dan zou hij nooit de kans

hebben willen loopen van een nederlaag, zooals hij deed toen hij ging samenzweren met de mannen van Johannesburg, en toen hij medewerkte aan het opmaken van het plan, dat ontaardde in den Jameson-raid. Indien zijn betrekkingen als eerste minister der Kaapkolonie met den Afrikaander Bond en met president Kruger vriendschappelijk gebleven waren, en als hij had gezien dat zijn eigenaardige opvatting van imperialisme daardoor kans van slagen had gehad, dan zou hij wel andere middelen gevonden hebben om President Kruger te overtuigen, zonder zijn toevlucht te nemen tot geweld.

Maar hij kon niet anders. De strijd met President Kruger om het opperbestuur over het Vereenigde Zuid-Afrika dwong hem er toe, een anderen weg in te slaan.

Voor dat wij hem op dien weg kunnen volgen, moeten wij een blik slaan in de geschiedenis van het gebied, dat bij het Charter aan de British South-Africa-Company werd toegevoegd, en dat in de toekomst den naam van Rhodes dragen zou. In het interessante boekje van Dr. Hendrik P. N. Muller: „Land und Leute zwischen Zambesi und Limpopo” vinden wij hierover het volgende:

„In weerwil van de ligging tusschen de keerkringen is het, vooral op de hoogvlakten voor Europeanen zeer bewoonbaar, en wat watervoorraad betreft is het er beter aan toe dan menig ander deel van Zuid-Afrika. De kinderen der Europeërs behoeven niet, zooals in andere tropische streken, buiten het land gebracht te worden, en evenmin is het voor volwassenen noodig vaak naar hooger gelegen streken te gaan om nieuwe krachten op te doen.

„Twee bezwaren staan de ontwikkeling van dit gebied slechts in den weg: Vooreerst de veelbesproken tette-plaag, die echter wel verdwijnen zal wanneer het land meer bevolkt en minder wildrijk wordt; en de paardenziekte, die trouwens in geheel Zuid-Afrika heerscht.”

Rhodes had er voor gezorgd, dat in de tractaten met Portugal, door het kabinet-Salisbury afgesloten, voor zijn nieuwe bezitting gunstige bepalingen werden gemaakt voor den in-

voer van goederen en voor het aanleggen van verbindingen met de kust. Vergetend, dat de Kaapkolonie onder zijn bewind hooge doorvoerrechten hief van goederen voor de Z.-A. Republiek bestemd, eischte hij dat Portugal van transito-zendingen voor Rhodesia geen rechten heffen zou. Aan de Zambesi had Engeland zich het recht voorbehouden, wegen, bruggen, spoorwegen, telegraaflijnen en landingshoofden aan te leggen op Portugeesch gebied, welk recht tevens, voor den vorm, ook aan Portugal in Rhodesia was toegestaan. De Portugeesche Regering werd gedwongen een weg en een telegraaflijn van het hoogste bevaarbare punt van den Pungue naar Mashonaland, en moest beloven ook een spoorweg tusschen deze punten aan te leggen. De spoorweg-vrachtprijzen mocht Portugal niet zelf vaststellen, doch alleen in overleg met Engeland. Voorts werd de Zambesi met zijn nevenrivieren voor de scheepvaart van alle natiën opengesteld; en Portugal moest het vervoer van troepen en oorlogsmateriaal niet alleen langs de Zambesi, maar ook langs de wegen en spoorwegen toelaten.

Het land zelf werd aangezien voor het goudland bij uitnemendheid; het oude Ophir uit den Bijbel meende men er teruggevonden te hebben. Maar spoedig bleek die goudrijkdom overdreven te zijn. In 1892 waren in Mashonaland een aantal claims uitgegeven en geregistreerd, en was men hier en daar met delven begonnen. Doch het resultaat was beneden de verwachting. Wellicht verbergt de toekomst nog schatten, maar tot nog toe zou men geneigd zijn de oude Arabieren en de Portugeezen uit de 18^e eeuw gelijk te geven, die hunne mijnen verlieten. Rhodesia schijnt veel meer een land voor veetelers en landbouwers te zijn dan voor een mijnbevolking.

De weinige goudrijkdom van Mashonaland was al dadelijk een teleurstelling voor de Chartered Company; ondanks de bepaling dat van de opbrengst der goudmijnen 50% moest gestort worden aan de maatschappij, waren de inkomsten be-trekkelijk gering, veel geringer dan de behoeften. En nu stond Rhodes tegenover de groote massa menschen, die hem

hun geld hadden toevertrouwd. Hoe moest hij hun de rente betalen, die hij beloofd had?

Bovendien was de stemming onder de kolonisten zeer slecht. Bij een bezoek aan Mashonaland werd Rhodes overstelpt met klachten. Velen hadden Europa verlaten in de hoop, in het nieuwe Dorado fortuin te maken, en waren nu zeer teleurgesteld, wijl de winst uit de goudmijnen gering en lang niet zoo gemakkelijk te verkrijgen was als zij wel dachten.

De aandelen der Chartered maatschappij daalden van 2 en 3 Pond tot 10 en 12 Shilling; een algemeen wantrouwen werd merkbaar, en het kapitaal van een millioen Pond, dat in de zaak gestoken was, was bijna geheel uitgegeven.

Rhodes begaf zich toch naar Engeland om de jaarlijkse bijeenkomst van de aandeelhouders bij te wonen, en naar hij zelf zeide: „to face the music.” En hij hield daar de bekende redevoering, die strekken kan als een bewijs van kortzichtigheid, of, wat nog erger is, van kwade trouw. In die redevoering toch schilderde hij den toestand vrij rooskleurig af, en zeide hij: „Ik ben in de beste verhouding met President Kruger; onze geschillen met Portugal zijn bijgelegd, en wij staan op zeer goeden voet met koning Lobengula. Ik heb niet de minste vrees, dat wij in de toekomst eenig geschil met Lobengula zullen hebben.”

Terwijl Rhodes dit te Londen stond te betoogen, was al in stilte besloten tot de uitroeiing van de Matabelen, en tot de inbezitting van hun land, dat als zeer rijk aan goud werd voorgesteld. Want daarover zijn de meeste schrijvers het eens: de redenen door Rhodes en Jameson voor den oorlog met Lobengula opgegeven waren gezocht. De oorlog tegen de Matabelen is door Jameson uitgelokt; hun macht kon gevaarlijk worden en hun land was begeerlijk.

Een geschil tusschen Lobengula en een Mashona-stam over gestolen vee, gaf Jameson een welkome gelegenheid om op te treden. Lobengula zond een impi tegen de Mashona's af, en toen hij weigerde naar zijn land terug te trekken, rukte Jameson met de Salisbury-volunteers en de Rhodesia-politie tegen hem op.

De Markies van Ripon, die toen minister van koloniën in Engeland was, had wel veel bezwaren tegen dien veldtocht, doch gaf eindelijk toe, onder voorwaarde dat de plannen goedgekeurd moesten worden door Sir Henry Loch.

Zoodra deze toestemming was verkregen, rukte Jameson de Shangani over, terwijl een andere troep onder majoor Goold Adams, uit het zuiden Matabeleland binnenrukte. In twee hevige gevechten werd Lobengula verslagen; de maxim-kanonnen van Jameson maaiden de Matabelen weg, het land werd schoongeveegd, Lobengula stierf op de vlucht, en zijn krijgers moesten zich aan de B. S. A. C.-troepen overgeven. Aan Engelsche zijde vielen in dezen strijd de dappere majoor Allan Wilson met zijn kameraden, die, hun gewonden niet willend verlaten, onder de assegaaien der Matabelen sneuvelden.

Rhodes liet op de plaats waar majoor Wilson gesneuveld was een reusachtig monument oprichten, waarvoor de beeldhouwer John Tweed vier basreliefs vervaardigde, en waarop het beeld van Rhodes zal worden geplaatst. De kraal van Lobengula, Boeloewayo, werd tot hoofdstad van het nieuwe rijk aangewezen, en op de plaats waar de hut van den dooden koning had gestaan werd het Government-House gebouwd, de woonplaats van den gouverneur. De naam Boeloewayo, wat zeggen wil „plaats van den moord”, zal voor altoos herinneren aan de slachting der Matabelen.

En ter eere van den man, die Mashonaland en Matabeleland voor Engeland had veroverd, werd het gebied der B. S. A. C. officieel als Rhodesia aangeduid. Maar ook in Matabeleland werden de schatten van Ophir niet gevonden; het goud en de edele steenen, die Rhodes aan de aandeelhouders der Chartered had beloofd, bleven uit. En de oorlog tegen de Matabelen maakte het uitgeven eener nieuwe leening noodzakelijk.

VI

Was tot dusver de geschiedenis van Rhodes geweest die van den grooten financier en Empire-builder met veel geluk,

veel doortastendheid, veel brutaliteit, vermengd met een beetje onoprechtheid en een beetje meer sluwheid — thans komt het tijdperk, waarin hij de groote misdaad en de fout begaat, die voor altoos als een smet zal rusten op zijn werk: de fout door dr. Byvanck aangewezen in het *Gids*-artikel, waaruit wij ons motto kozen: dat hij tegen alle recht zijn wil probeerde door te zetten, en den vijand en den tegenstander wilde extermineren.

Rhodes had veel hooi op zijn vork genomen. Hij had den Afrikaander Bond gepaaid met het ideaal van een vereenigd, zelfstandig Afrika, listiglijk verzwijgende dat hij zichzelf voorbestemd achtte daarin de eerste rol te spelen, zooals hij het reeds in de Kaapkolonie deed. Hij had Engeland gepaaid met de voorstelling, dat dit vereenigd Afrika onder Engelsche vlag zou staan. Zorgvuldig had hij de federatie op den voorgrond geplaatst in Zuid-Afrika, de Engelsche vlag — die hij later de „best commercial asset” noemen zou — in Engeland. Hij had de diamantmijnen van Kimberley dienstbaar gemaakt aan zijn zucht om millioenen te kunnen uitgeven, voor wat Barnato zijn „stokpaardje” noemde; en hij had het Engelsche volk „monts et merveilles” beloofd van de exploitatie van het reuzengebied in Rhodesia.

Langzamerhand kwamen de teleurstellingen. Het Vereenigde Zuid-Afrika stuitte af op den onwil en het wantrouwen van Kruger; de schatten van Ophir, toegezegd aan Engeland, werden wel in Transvaal gevonden, maar niet in Rhodesia. Kon hij nu, na alles verkregen te hebben, ook de Zuid-Afrikaansche Republiek nog krijgen, dan was hij klaar; dan kon hij zijn federatie tot stand brengen en de goudmijnen gebruiken om dividenden uit te keeren aan de aandeelhouders der B. S. A. C.

De Republiek: met haar was alles in orde te brengen; zonder haar moest zijn werk mislukken. Maar om de Republiek te krijgen moest hij den man, dien hij had leeren kennen als zijn evenknie in sluwheid en staatsmansdoorzicht, en als zijn meerdere in oprechtheid en wilskracht, moest hij President

Kruger verwijderen. Zoolang Kruger te Pretoria zetelde, was er voor Rhodes geen kans om zijn plannen te voltooien. Het sprookje, dat steeds meer ingang vond, dat Kruger besloten was de eerste gelegenheid de beste aan te grijpen om de Engelschen uit Zuid-Afrika te verdrijven en een Afrikaander federatie tot stand te brengen, gaf den doorslag.

Daarom werd de strijd à outrance tegen Kruger en de Republiek aangeboden.

In dien strijd zijn vier tijdperken te onderscheiden:

a) het pogen om Transvaal af te sluiten en het zijn handelsvrijheid te ontnemen.

b) de poging om door het uitbreiden van de Engelsche bevolking van den Rand en het eischen van het stemrecht voor deze uitlanders, de regeering in Transvaal omver te werpen.

c) de poging om dit omverwerpen te verhaasten, door een revolutie in Johannesburg en den inval van Jameson.

d) de oorlog.

Het was een strijd op leven en dood, die in de eerste jaren van het laatste decennium der 19de eeuw begon; een strijd waarin Rhodes geen enkel middel — zelfs het meest buiten de begrippen van moraal vallende — ontzag. Het was die strijd, welke aanleiding gaf aan Stead, om hem „een Loyola der politiek” te noemen en zijn optreden te veroordeelen met deze woorden: voor hem waren de uitbreiding van het gezag van het Engelsch-sprekende ras en het behoud van de eenheid ervan, dingen, die al het andere overschaduwden. En om dat doel te bereiken was hij in staat overwegingen, die een ander zouden weerhouden, geheel ter zijde te stellen.

Prof. Douglas Mackenzie zegt: De geschiedenis der jaren van 1890 tot 1899 toont ons, dat Rhodes niet de man was, in staat een Zuid-Afrikaansche federatie onder Engelsche vlag tot stand te brengen, zonder een smet te werpen op zijn naam en een catastrofe te brengen over zijn land.

En Reginald Stratham, in zijn biografie van President Kruger: „Dit is de toestand, zooals die zich thans vertoont,

van 1890 tot den oorlog: Rhodes steeds gereed om aan te vallen en de onafhankelijkheid der Republiek te vernietigen, Kruger steeds gereed om den aanval af te weren en die onafhankelijkheid te verdedigen."

De eerste aanval werd gedaan bij de onderhandelingen tusschen Engeland en de Z.-A. Republiek over de Swazieland-quaestie. De Republiek maakte aanspraak op Swazieland, dat door Engeland tot zijn sfeer van invloed werd gerekend, en dat in de laatste jaren door een comité van Boeren en Engelschen werd bestuurd. Sir Hercules Robinson wilde Swazieland wel aan Transvaal afstaan, en het rapport, door Sir Francis de Winton opgesteld, na een onderzoek ter plaatse in gezelschap van Generaal Joubert, adviseerde eveneens tot annexatie van Swazieland bij de Republiek. Hierover werden onderhandelingen aangeknoopt, tusschen Sir Henry Loch — die Sir Hercules als Hooge Commissaris was opgevolgd — en president Kruger. In Kruger's „Gedenkschriften" komt een breedvoerig verhaal over die onderhandelingen voor, waarin niet meer of minder dan de beschuldiging wordt uitgesproken, dat het protocol anders luidde dan het concept, en dat Kruger daarom weigerde het goed te keuren. Engeland dreigde nu Swazieland te zullen bezetten; en Jan Hofmeyr kwam naar Pretoria om met Kruger de zaak nog eens te bespreken. Op diens aandrang en met het oog op Engelands plannen gaf Kruger toe. Swazieland werd onder protectoraat der Republiek geplaatst; doch onder voorwaarden, die Kruger deden zuchten: „Hierin kunnen wij de hand van Rhodes bemerken." Timeo Danaos et dona ferentes. Voor de protectie over Swazieland toch moest de Republiek het recht afstaan om tractaten te sluiten met de inboorlingenstammen ten Noorden en Noordwesten, en beloven de Chartered Company in het Noorden zooveel mogelijk te steunen. Wel werd der Republiek een strook grond toegezegd naar de Kosi-baai, doch die strook moest onder protectie staan van Engeland, en de toezegging zou vervallen wanneer zij zich niet binnen drie jaar zou aansluiten bij een tolverbond met de koloniën, den Vrijstaat en de andere Britsche bezittingen.

Elke regel van dit plan draagt het kenmerk van Rhodes' geest. En in de Adendorf-quaestie bleek het reeds, wat de bedoelingen van Rhodes waren. Adendorf en Vorster, twee burgers der Republiek, hadden een concessie in Banjaland, die zij aan Rhodes wilden verkoopen. Rhodes verklaarde echter de concessie ongeldig, en toen de burgers besloten naar hun concessie te trekken, beriep Rhodes zich op de bepalingen der Swazieland-conventie, om Kruger te noodzaken dien trek te verbieden; een daad die Kruger, naar hij zelf verklaart, veel van zijn populariteit heeft gekost.

Prof. Douglas Mackenzie zegt, over de afsluiting der Swazieland-conventie: „Het was voor Kruger duidelijk, dat de geheele conventie uit het brein van Rhodes was voortgekomen, en van dat oogenblik af hebben Kruger en zijn regeering voortdurend geleden onder Rhodes' heerszucht. Zij gevoelden dat zijn vaste wil er op uit was om hun macht te beperken, en hen stap voor stap te brengen tot de federatie, die nu niet anders meer zijn kon dan onder Engelsch bestuur.”

Want de Boeren zagen zeer goed in, wat de schijnbaar vriendelijke voorstellen van Rhodes bedoelden; en de eerste minister der Kaapkolonie had op dat oogenblik nog niet doorzien, dat Transvaal vast besloten was, niet tot het Zuid-Afrikaansche Tolverbond toe te treden.

Of zou Rhodes werkelijk gemeend hebben, zooals prinses Radziwill — de eenige vrouw die in het leven van dezen Zuid-Afrikaanschen Napoleon een rol speelde — beweert, dat president Kruger eindelijk, den strijd moede, zou aftreden en dat hij, Rhodes, dan president der Z.-A. Republiek zou worden? Die bewering is minder dwaas dan zij lijkt, wanneer men haar in verband brengt met het verhaaltje, in 1893 door D. C. de Waal M. L. A. verteld, hoe geveleid Rhodes was, toen hij op reis van Mashonaland naar Pretoria, in de Z.-A. Republiek eenige malen als „President Rhodes” werd aangesproken.

Ondanks de weigering van Kruger bleef Rhodes plannen maken voor de Tolunie; alsof het mogelijk ware dat de

Republiek daaraan zou kunnen deelnemen, zonder vrees, haar onafhankelijkheid te verliezen. Door dit onafgebroken drijven in dezelfde richting werden bovendien de anti-Engelsche gevoelens in de Republiek krachtig aangewakkerd; en elk voorstel, dat van Engelsche zijde werd gedaan, werd argwanend bekeken, of ook de eindelijke samenvoeging van de Republieken bij het Britsche deel van Zuid-Afrika daardoor veroorzaakt zou kunnen worden. Het gevolg daarvan was dan ook, dat geen argument, door Rhodes aangevoerd, president Kruger kon bewegen een van diens plannen aan te nemen.

Dat begon Rhodes geleidelijk in te zien; en het werd de grondslag voor zijn poging, om in Transvaal langzamerhand een Engelsch-gezind bestuur aan het hoofd te plaatsen. De bevolking van de mijndistricten en vooral van Johannesburg, het middenpunt van den Rand, was sterk toegenomen en bestond bijna geheel uit Uitlanders, grootendeels Engelschen, naar de goudstreek gekomen om er zoo spoedig mogelijk fortuin te maken.

Onder den invloed van Rhodes en zijne agenten, Charles Leonard, Francis Rhodes, Lionel Philips, George Farrar en anderen, was hier een beweging op 't getouw gezet, om te pogen voor deze uitlanders volledig kiesrecht te verkrijgen; een beweging die te merkwaardiger was, omdat de uitlanders hun Engelsche nationaliteit niet wilden verliezen, en weigerden om de burgerdiensten, die volgens de grondwet van hen gevorderd konden worden, te verrichten. In den strijd, dien de Republiek met den Kafferkapitein Malaboch te voeren had, was dit laatste duidelijk gebleken, toen de uitlanders weigerden op commando te gaan. De geheele kiesrechtbeweging die door de „Transvaal National Union” werd geleid, had slechts ten doel, — en in het „Protest of the Refugee Committee in Capetown” werd dit tijdens den oorlog ruitelijk erkend — aan de Boerenregeering een einde te maken, en een kleine internationale oligarchie van mijnbezitters en speculanten aan het bestuur te brengen. Het voornaamste streven van de „National Union” was verder, de bevolking van Johannesburg

steeds in gisting te houden en allerlei grieven tegen de Regeering bijeen te rakelen.

Een onpartijdig beschouwer, de heer Aubert, die destijds Consul van Frankrijk te Pretoria was, zegt van deze geheele beweging in zijn voorzichtig gesteld boek: *Le Transvaal et l'Angleterre*: „Wij moeten er dadelijk op wijzen, dat slechts een deel der bevolking herstel van grieven wenschte, namelijk het deel, dat handelde onder den invloed van Cecil Rhodes en eenige andere Engelsche staatslieden, wier levenstaak sedert twintig jaren geweest was in geheel Zuid-Afrika ontevredenheid tegen de Boeren te doen ontstaan.”

De toekenning van het kiesrecht — waaraan Lionel Philips zelf erkende niet de minste waarde te hechten — kwam den heeren niet spoedig genoeg naar den zin, en toen werd besloten met geweld de Regeering in Pretoria omver te werpen. Dat niet alleen Rhodes, maar ook zijn vriend Sir Henry Loch achter dit alles zat, blijkt wel het best uit de vraag, die de Hooge Commissaris tot het bestuur der „National Union” richtte: over hoeveel geweren en patronen de Engelschen in Johannesburg beschikten, en of zij een verzet tegen de Regeering zoolang konden volhouden, totdat zij van buiten af hulp zouden krijgen.

Deze wenk werd trouw ter harte genomen en opgevolgd; geheel Johannesburg en alle mijnen van den Rand werden van wapens voorzien, die op allerlei slinksche wijzen werden ingevoerd. En de hulp van buiten werd door Rhodes georganiseerd. Daarvoor werd de Rhodesia-force versterkt, en geheel voor een inval in gereedheid gebracht. Brak de opstand in Johannesburg uit, dan zouden de Boeren natuurlijk de stad aanvallen, om den opstand te onderdrukken; en dan was de gereede aanleiding gevonden om den Engelschen bewoners, hunnen vrouwen en kinderen te hulp te komen.

Ten einde dit plannetje uit te voeren moest Beetsjoeanaland, dat nog steeds een kroonkolonie was, bij de Kaapkolonie en bij Rhodesia worden ingelijfd; dan had Rhodes daarin vrij spel. Het beste en het gemakkelijkste toch was Johannesburg te bereiken van de Westergrens; was Beetsjoeanaland in zijn

handen, dan kon hij de Rhodesia-troepen, die voor den inval noodig waren, daar stationeeren.

In het voorjaar van 1895 ging Rhodes naar Engeland, om dat zaakje in orde te maken. Zoodra het besluit geteekend was, waardoor het zuidelijk deel van Beetsjoeanaland bij de Kaapkolonie, het noordelijke bij Rhodesia werd gevoegd, gaf Rhodes last, dat de Rhodesia-troepen zich naar Noord-Beetsjoeanaland zouden begeven. In dienzelfden tijd smeedde Rhodes in Engeland nieuwe plannen tegen de Republiek. Het ministerie-Rosebery was gevallen, en opgevolgd door het ministerie-Salisbury, waarin Chamberlain, „pushfull Joe”, met de portefeuille van koloniën belast werd. In hem vond Rhodes een medestander.

Dat bleek al dadelijk bij de driften-quaestie. De Regeering der Republiek had, om haar spoorweg naar Delagoabaai te beschermen en ter bestrijding van de „pool” die door de spoorwegen in de Kolonie en den Vrijstaat was gevormd, de tarieven van de grens naar Johannesburg verhoogd. De Kaapsche spoorweg opende nu een ossenwagen-dienst van de grens naar Johannesburg. Om den invoer van goederen, op die wijze aangevoerd, te beletten, sloot Kruger de driften in de Vaal voor producten van overzeeschen oorsprong. Op verzoek van Rhodes, die beweerde dat de Republiek de Londensche Conventie geschonden had, stelde Chamberlain Transvaal een ultimatum, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat wanneer een oorlog hiervan het gevolg zou zijn, de kolonie de helft der kosten daarvan dragen zou. Het Kaapsche ministerie, waarvan Rhodes president was, stemde toe. En daar Kruger den oorlog voorkomen wilde, trok hij de proclamatie tot sluiting der driften in. Een Engelsch rechtsgeleerde, Dr. Clark, die toen lid van het Lagerhuis was, zeide: „Het sluiten der driften was volstrekt geen vijandige daad; zij was gerechtvaardigd door het voorstel der Kaapkolonie om uit de opbrengst der drie spoorwegen een „pool” te maken en de helft daarvan aan de kolonie af te staan.” Andere staatslieden en rechtsgeleerden waren het met deze opvatting volkomen eens. Maar tegenover de bedreiging van Chamberlain had President Kruger geen keus.

Rhodes had nu gezien, dat hij op Chamberlain kon rekenen; de voorbereiding voor den dubbelen aanslag, opstand en inval, kon nu gerust worden voortgezet. Uit de telegrammen, die tusschen Rhodes, Rutherford Harris en miss Flora Shaw, de correspondenten van de *Times*, gewisseld zijn, blijkt duidelijk, dat Chamberlain van geheel het plan op de hoogte was en bleef.

Alles werd in stilte, maar met zorg voorbereid. In de mijn Simmer and Jack, waarvan Rhodes de eigenaar was, werden geweren, maxims en kanonnen geborgen. Jameson bezocht in November Johannesburg en kreeg een brief van de leden van het comité, waarin hem verzocht werd tusschenbeiden te komen, daar een botsing tusschen Regeering en Uitlanders ontstaan was, en men voor vrouwen, kinderen en eigendommen in Johannesburg vreesde. Deze brief droeg geen dagteekening, opdat Jameson dien ten allen tijde kon gebruiken.

Toen alles in gereedheid was, werd het vuurtje aangestookt.

In bijeenkomsten en manifesten werd de Regeering van alles en nog wat beschuldigd en de bevolking tegen haar opgezweept, klaarblijkelijk alleen met het doel om Kruger te noodzaken uit den hoek te komen. Maar Oom Paul's bekende staatsmanswijsheid liet hem niet in den steek; in een toespraak tot de burgers, die aandrongen op het straffen der oproerige elementen zeide hij: dat men de schildpad eerst den tijd moest geven om haar kop uit te steken.

Uit verschillende omstandigheden is op te maken, dat Rhodes, toen ten minste nog, geen plan had de onafhankelijkheid der Republiek te vernietigen.

De Boerenregeering moest vervangen worden door een Engelsch-gezinde, maar alles moest gebeuren onder de Transvaalsche vlag. Dat wenschten ook de Uitlanders; Hays Hammond had op een bijeenkomst de leden der National Union doen opstaan en trouw zweren aan de Republiek.

Doch dat Rhodes ook hier dubbel spel speelde is duidelijk. Aan dr. Harris seinde hij: „Ik zou zeker niet alles wagen, zooals ik doe, ware het niet voor de Engelsche vlag.”

Tot een deputatie uit Johannesburg, die op dit punt zeker

heid wilde hebben, zeide hij: dat er geen reden was om te vreezen, dat een geslaagde omwenteling in Transvaal de annexatie bij het Britsche Rijk met zich zou brengen.

En prinses Radziwill verzekert, dat Rhodes tot het laatst het behoud van de onafhankelijkheid der Republieken als een point d'honneur beschouwde.

Terwijl Jameson in Pitsani zijn troepje bij elkaar bracht en alles voor den inval in orde maakte, werd in de Engelsche pers de naderende gebeurtenis voorbereid door allerweemoedigste artikels over de verdrukke uitlanders, die als heloten werden behandeld in Transvaal; er werd tusschen de betrokken personen, dr. Harris; Flora Shaw als vertrouwde van Chamberlain, en Rhodes een allergezelligst telegrafisch verkeer onderhouden, dat duidelijk de neiging van Chamberlain toont, om, als Rhodes zijn plan met Jameson niet kon voltooien, een krachtige imperialistische politiek in Zuid-Afrika te volgen, om dan maar op die wijze tot een federatie onder Britschen invloed te komen.

In Engeland begon men langzamerhand op spoed aan te dringen. Den 12^{den} December seinde Flora Shaw: „Uitstel gevaarlijk. Sympathie nu verkregen, maar veel zal afhangen van optreden vóórdát Europeesche mogendheden tijd hebben om protest te zenden, daar dit kracht van Regeering zou kunnen verlammen.” En vijf dagen later: „Secretaris Transvaal (Dr. Leyds) vertrok naar Haag, Berlijn, Parijs, vrees dat hij in onderhandeling is met die landen. Chamberlain is zuiver ingeval van tusschenkomst van Europeesche mogendheden, maar ik heb bijzondere redenen te gelooven, dat hij wenscht dat gij het dadelijk doet.”

Rhodes had echter redenen om zich niet te laten jagen door Engeland. Hij liet dr. Harris op het laatste telegram antwoorden: „Wij doen ons best, maar deze dingen hebben tijd noodig. Maak Pretoria niet wakker uit Londen.”

Want er was verdeeldheid ontstaan in Johannesburg, door een uiting van dr. Harris over het hijschen der Engelsche

vlag. En op den dag, dat Flora Shaw de uitbarsting verwachtte, kreeg zij het telegram: „Alles is uitgesteld tot 6 Januari. Wij zijn klaar, maar er heerscht verdeeldheid te Johannesburg.”

Intusschen had Rhodes, door zijn verklaring over de vlag, de gemoederen van de Johannesburgsche samenzweerders weer wat tot bedaren gebracht, maar niet geheel. Want 29 December seinde Sir Hercules Robinson aan Chamberlain: „Ik verneem uit goede bron dat de geheele beweging in Johannesburg in duigen gevallen is. Inwendige twisten hebben geleid tot geheele ineenstorting der beweging en de leiders der National Union zullen waarschijnlijk pogen met President Kruger tot een overeenkomst te geraken.”

Toen dit telegram verzonden werd, was Jameson reeds de grens overgetrokken; hij had daardoor „upset my applegart”, zooals Rhodes het later uitdrukte, en tevens gehandeld in strijd met de wenschen van de leiders der Union, behalve wellicht van kolonel Rhodes en diens intiemsten. Rhodes wist, of kon ten minste weten, dat Jameson vertrokken was; een telegram, door Jameson aan Harris verzonden, had het aanstaande vertrek aangekondigd. Volgens de verklaring van Rhodes en Harris was dit telegram te laat bezorgd en konden zij Jameson niet meer verbieden op marsch te gaan. Met 800 man der Chartered Company, gewapend met geweren, maxims en kanonnen was hij de Republiek binnengekomen en in de richting van Johannesburg gemarcheerd. Een proclamatie van Kruger, waarin den invallers werd gelast over de grenzen terug te gaan, werd Jameson door Ben Bouwer overhandigd. Jameson trok echter verder, doch werd, na bij Krugersdorp op een Transvaalsch commando gestooten te zijn, bij Doornkop, na een kort gevecht, met al zijn troepen en wapens door Piet Cronjé gevangen genomen, ontwapend en naar Pretoria gebracht. Ook met de uitlanders in Johannesburg zou Kruger het wel klaar spelen. Maar dat is een andere historie, zou Kipling zeggen.

VII

Toen Rhodes het bericht van den inval hoorde, deed hij den zonderlingsten stap dien ooit een staatsman in zulke omstandigheden doen zou: hij eclipseerde. Nergens was hij te vinden, noch in zijn kabinet, noch in de kantoren van de Chartered, noch op zijn landgoed Groote Schuur. Hij was 's morgens uitgereden, en bracht den geheelen dag — zonder eten of drinken, — door op den Tafelberg, „pogende een uitweg te vinden uit de *impasse*, waarin zijn bemoeiing met de zaken van een vreemde mogendheid, niet minder dan de roekeloosheid van zijn luitenant hem hadden gebracht”, zooals Howard Hensman zegt.

Eindelijk bereikte hem een bode van Sir Graham Bower, den secretaris van Sir Hercules Robinson; en op diens vraag of hij Jameson onmiddellijk last wilde geven om terug te keeren, antwoordde Rhodes:

„Jameson is zonder mijn verlof Transvaal binnengetrokken. Ik hoop dat uw telegram hem zal hebben doen terugkeeren.”

Zelf deed hij echter geen poging daartoe. Hij was te zeer onder den indruk van wat hij had gedaan. Schreiner, die hem dien avond bezocht, was verbaasd over de verandering die in 24 uur bij hem had plaats gegrepen. Zijn gezicht was bleek en ontdaan. Een koortsige gloed lichtte uit zijn oogen, en de donkere kringen daaronder spraken van den strijd, dien hij met zichzelf had gestreden.

Schreiner had dien avond een bitter onderhoud met Rhodes. Want de geheele Afrikaander partij in de Kolonie was voor Transvaal en verontwaardigd over Jameson's daad. En men kon niet gelooven, dat Rhodes, de afgod van de Afrikaanders, dien men voor een der grootste staatslieden had aangezien, de hand zou gehad hebben in zulk een onhandigen streek. Van verschillende zijden werd Rhodes aangezocht — zelfs door Sir Hercules, — om Jameson te desavoueren, en openlijk te verklaren, dat hij met den inval niets had te doen gehad. Rhodes kon het niet en wilde het niet.

Het bericht, dat Jameson gevangen en met zijn officieren door de regeering van Transvaal ter dood veroordeeld was, gaf Rhodes den zwaarsten slag. Geen oogenblik geloofde hij dat Kruger dit vonnis zou uitvoeren. Hij kende te goed het nobele, edelmoedige karakter van den President; maar hij zag tevens in, dat deze, in zijn edelmoedigheid, de beste troeven in handen had, en dat hij daarmede het spel van Rhodes winnen zou.

Het geheele geval was een roemloos einde van een nog roemloozzer opzet, en daardoor was de loopbaan van Rhodes als publiek persoon in Zuid-Afrika onverbiddeijk geëindigd. Dat bleek nog veel meer, toen het telegram van den Duitschen keizer aan Kruger bekend werd. Toen zag men in, dat de gevangenneming van de invallers voor Engeland nog het beste was, wat er gebeurd kon zijn. Waren de opstand en de inval gelukt, dan zou Duitschland zeker de Z.-A. Republiek ter hulp gekomen zijn, en zou een oorlog tusschen Engeland en Duitschland onvermijdelijk zijn geworden.

Het welslagen van de onderneming was dus nog erger geweest dan het mislukken. Rhodes, de man met de grootsche plannen en den breeden blik, was nu gebleken kortzichtiger en onhandiger te zijn geweest dan een staatsman paste.

Het eenige wat hem toen overbleef was, zijn ontslag te nemen als minister der Kaapkolonie en als directeur der Chartered Company. En al blufte hij, te Kimberley en later bij zijn vertrek naar Europa te Port-Elisabeth: „Ik ben niet van plan mijn openbare loopbaan af te sluiten; ik sta pas aan het begin, en ben vast besloten te werken voor een Vereenigd Zuid-Afrika” — het was niet meer de oude toen van zelfvertrouwen, van zekerheid die uit zijn woorden klonk. Hij maakte zich zelf en zijn toehoorders maar wat wijs. Hij wist het, beter dan iemand anders, dat zijn loopbaan ten einde was.

Zijn geheele houding toonde het. De Zuid-Afrikaansche partij had met hem gebroken, toen het bleek dat hij zijn positie als eerste minister der Kaapkolonie had misbruikt, om saam te zweren tegen president Kruger. De federatie der Afrikaansche

staten, jaren lang door hem als het ideaal voor een Afrikaansch staatsman op den voorgrond gesteld, had hij voor goed onmogelijk gemaakt.

De samenwerking tusschen Boer en Brit was, door Rhodes' optreden, vernietigd; de beide rassen stonden in 1896 verder van elkander dan ooit sinds 1835.

En het was Rhodes geweest, die steeds de stelling had verkondigd, dat Afrika zonder de hulp der Afrikaanders niet te besturen zou zijn, en dat strijd met de Afrikaanders het verlies van Zuid-Afrika zou beteekenen.

Al waren er imperialistische Jingo's genoeg in Engeland, die elke daad, hoe onrechtvaardig ook, zouden toejuichen, wanneer het slechts gold de uitbreiding van het Engelsche gezag, — het gevoel van eerlijkheid, door Rhodes smalend „onctuous, righteousness” en „onctuous rectitude” genoemd, deed zich in Engeland toch nog genoeg gelden, om een onderzoek naar de aanleiding en de oorzaken van den Jameson-inval noodzakelijk te maken. Maar opnieuw was hij bereid „to face the music” en „to take his castigation like a man.”

Daartoe vertrok hij in het voorjaar van 1896 naar Engeland. Hij vreesde — en niet ten onrechte — dat de Engelsche Regeering het charter der B. S. A. C., dat door hem zoo misbruikt geworden was, zou intrekken. Het gaf hem een gevoel van verlichting, toen hij van Chamberlain hoorde, dat de Regeering daartoe geen plan had; zij zag op tegen het groote jaarlijksche tekort, dat het beheer van Rhodesia met zich bracht en was niet voornemens nieuwe lasten op den Engelschen belastingschuldige te leggen. Wel echter werd de Rhodesia-force onder rechtstreeksch bestuur van het rijk gebracht, met de bepaling dat de kosten voor haar onderhoud door de Chartered Company zouden worden gedragen.

Zijn pogingen, om een parlementaire enquête naar de oorzaken van den Raid te voorkomen, mislukten. Daarvan wilde Chamberlain niet hooren; wanneer hij zich tegen zulk een enquête zou verklaren, zou dat verkeerd kunnen worden uitgelegd, en als lid van de enquête-commissie kon de minister

van koloniën veel beter de verdenking van zijn medeplichtigheid en die zijner ambtenaren afwentelen.

Nauwelijks was Rhodes in Zuid-Afrika teruggekeerd of een ernstige opstand brak uit in Matabeleland, als een gevolg van het onttrekken der blanke politiemacht onder dr. Jameson aan haar eigenlijke bestemming: het bewaren van de rust onder de Matabelen. Op verschillende plaatsen werden blanke kolonisten aangevallen en gedood, en daar de moordenaars ongestraft bleven rondloopen, breidde de beweging zich snel uit. Toen Rhodes in Zuid-Afrika terugkwam was de opstand in vollen gang. Hij begaf zich naar Fort Salisbury en voegde zich daar bij de Rhodesia-Horse, die onder commando van overste Robert Beal gevormd werd, om Boeloewayo te onttrekken. Met deze afdeeling streed hij op den 9 Mei tegen de Matabelen — het was de eerste maal dat Rhodes een gevecht bijwoonde. Geheel ongewapend reed hij, terwijl de Matabelen in grooten getale op het kleine legertje aanvielen, kalm heen en weer, alsof er geen assegaaien en geen kogels op de wereld waren; volgens een ooggetuige was zijn houding „zeker zeer onverschrokken, maar vooral zeer theatraal — wat een echte trek van Rhodes' karakter is." Na een veldtocht van tien dagen kwam de kleine colonne te Boeloewayo aan, en daar vernam Rhodes, tot zijn groote blijdschap, dat een sterke Engelsche legermacht, onder generaal Sir Frederick Carrington, over Beira naar Rhodesia oprukte om de opstandelingen te onderwerpen. Weldra was het land schoongeveegd en waren alle opgestane kaffers gevlucht naar het Matoppo-gebergte. Generaal Carrington besloot toen winterkwartieren te betrekken en de lente aftewachten voordat hij de operaties voortzette.

De schrik sloeg Rhodes om 't hart toen hij dit hoorde. De kosten van onderhoud van deze Engelsche troepenmacht kwamen geheel voor rekening der Chartered Company; en de kasdier maatschappij was zoo leeg als maar kon. Het plan van Sir Frederick zou de kosten van den veldtocht met minstens vier of vijf millioen Pond Sterling verhoogen, wat moest uitloopen op het faillissement van de Chartered.

Rhodes wilde ten minste één poging doen, om dit te voorkomen; een poging, die Sir Frederick als een dwaasheid aanzag, maar die een sprekend bewijs levert van Rhodes' zelfvertrouwen en van zijn brutale dapperheid. In gezelschap van den correspondent van de *Times*, Hans Sauer en Johan Colenbrander, een jager die de taal der Matabelen, vloeiend sprak, begaf Rhodes zich naar het kamp der Matabelen waar de indunas juist bezig waren een indaba te houden. Geheel ongewapend traden de drie mannen het kamp binnen, nadat de gids den indunas had aangekondigd, dat hun oude vriend Johan (Colenbrander) hen gaarne wilde spreken.

Het moet een merkwaardig gezicht zijn geweest. De vier blanke mannen, volkomen ongewapend, geheel omringd door de horden Matabelen, die van top tot teen in oorlogsdos waren, en die het geheele amphitheater rondom bezet hadden.

De indaba begon. Na de gewone begroetingen stond Rhodes op; en zijn woorden, door Johan Colenbrander vertaald, klonken als donderslagen, die den malschen regen aankondigen, door de ruimte. Waarom waren zij opgestaan, de indunas, en waarom hadden zij hunne blanke broeders en vrienden aangevallen en gedood, de vrouwen en kinderen geslacht, de hoeven verbrand?

Geheel onder den indruk van dit krachtige optreden kwamen de hoofden een voor een nader, en in gebogen houding deelden zij Rhodes hunne grieven over het bestuur der „witmenschen" mede; hoe zij onderdrukt werden door de politie, hoe hun vee was weggenomen, hoe hunne kraals waren geplunderd, hoe hunne vrouwen zelfs waren geroofd. Rhodes beloofde alle grieven te zullen wegnemen. En toen vroeg hij: En wat zal het nu zijn? Oorlog of vrede? Zullen de stammen blijven doorgaan met het bestrijden van de blanken, wier aantal met den dag toeneemt? Of zal aan den strijd een einde komen?

Het geheele optreden van Rhodes, geheel zijn handelwijze, de doodsverachting die hij toonde, hadden op de inlanders ontzettenden indruk gemaakt. Zij waren als leeuwen, door den

blik van dien man getemd. Plotseling stond een der oudste indunas op, en zich naar Rhodes begevend, riep hij uit:

„Zie, hier is mijn geweer, ik werp het aan uw voeten.”

Een luide kreet van instemming weerklonk; alle hoofden waren opgestaan en wierpen hunne wapens neder.

En hoog opgericht tusschen hen stond Rhodes, met een glimlach van triomf om zijn lippen. Hij had hen overwonnen en aan den opstand een einde gemaakt. En nu sprak hij de induna's nog eenmaal toe, voordat de indaba werd opgebroken. In eenvoudige en gemakkelijk te begrijpen taal zette hij uiteen, dat het noodzakelijk wezen zou, saam te werken voor het herstel der verwoestingen, om hongersnood te voorkomen, om te zorgen voor zaaizaad en voor vee, nu de oogst te veldé was vernietigd en de veepest woedde. Rhodes beloofde te Boeloe-wayo te zullen blijven, waar zijn huis voor ieder zou openstaan, die hem spreken wilde, blanke of zwarte.

Zoo maakte Rhodes een einde aan den opstand der Matabelen.

VIII

Voordat Rhodes zich geheel kon gaan wijden aan de belangen van het gebied, dat zijn naam draagt, moest hij naar Londen gaan, om zich voor de Parlementaire enquête-commissie te verantwoorden over zijn aandeel in den Jameson-raid. Hij moest daarbij moeilijke dagen doorleven, vooral daar hij vastbesloten was, in een soort van chevalereske grootmoedigheid Chamberlain en den Raad van Beheer der Chartered Cy. vrij te pleiten, door de schuld voor de voorbereiding van den inval op zich te nemen, die voor de uitvoering op Jameson schuivende. Uit het onderzoek bleek verder dat, hoewel Rhodes wissels getrokken had op de Chartered Company voor de voorbereiding, het kapitaal dier maatschappij niet rechtstreeks gebruikt was om den inval mogelijk te maken. Sir William Harcourt overtuigde hem echter, dat hij zijn rechten als directeur der Chartered had overschreden, toen hij troepen bijeenbracht aan de Transvaalsche grens. Weken lang werd Rhodes in elke zitting

der Commissie opnieuw ondervraagd; en het oordeel der enquête-commissie, neergelegd in haar rapport aan het Lagerhuis, was een veroordeeling, zij het ook met aanneming van allerlei verzachtende omstandigheden, van den inval en van den man die hem had voorbereid. Het was daarom voor heel de wereld een pijnlijke verrassing toen Chamberlain, bij de bespreking van dat rapport in het Lagerhuis, opstond om te verklaren: dat, al mocht Rhodes hebben gefaald in zijn plicht als publiek persoon, in de geheele geschiedenis niets was wat den minsten smet wierp op zijn eer als privaatpersoon.

Dat was de dankbaarheid van Chamberlain voor den man, die hem had schoongewasschen.

Stead zegt van de uitspraak der enquête-commissie: „Ik be-
treurde het, dat Rhodes niet naar de gevangenis was gestuurd en zei hem dat ronduit. Maar om redenen, die niet behoeven te worden uiteengezet, werd geen poging gedaan om Rhodes met de justitie in aanraking te brengen. Zijn superieuren werden openlijk schoongewasschen, en de hoofdschuld werd toegeschreven aan zijn ondergeschikten.

„Rhodes kwam uit Afrika met de vaste overtuiging, dat hij zou worden opgesloten, en had zelfs een plan gemaakt voor wat hij doen zou in de gevangenis.

„Het is zeker opmerkelijk dat daaronder was: het lezen van een aantal boeken, die hij zoo graag lezen wilde, maar waarvoor hij geen tijd kon vinden. En met een breeden glimlach vroeg hij: „zij zullen mij toch wel veroorloven boeken te hebben in de gevangenis?“

Over Chamberlain's mededeeling in het Parlement zeide Stead:

„Ware Chamberlain onschuldig geweest, dan moest Rhodes oneerlijk gehandeld hebben. Chamberlain, die alle feiten kende, verklaart, dat door niets bewezen was, dat de eer van Rhodes was aangetast. Hier is zeker commentaar overbodig.”

Rhodes had van de gelegenheid gebruik gemaakt en, terwijl hij in Engeland was, een nieuwe leening geplaatst voor de Chartered Company, die in de plaats van dr. Jameson,

Lord Grey en Cecil Rhodes tot administrateurs had benoemd. De aandeelen waren met graagte genomen door het Engelsche volk; en zoodra Rhodes weer in nieuwe millioenen kon denken, begon hij nieuwe plannen te maken. Om den toestand in Rhodesia, door den opstand, de veepest en de langdurige droogte zeer treurig geworden, te verbeteren, was gemakkelijker verbinding met de buitenwereld noodig, en daarom begon Rhodes met het aanleggen van een spoorweg, die de lijn van Mafeking naar de Kaapkolonie verlengen zou tot Boeloewayo, en van een tweede lijn van Fort Salisbury naar de kust, over Portugeesch grondgebied.

Al doende nam dit plan grooter afmetingen aan. De oude plannenmaker herleefde in Rhodes. De mislukking zijner federatie-plannen had hem voor een oogenblik lam geslagen, de geestkracht herstelde zich en uitte zich in het tooverwoord: van de Kaap naar Kaïro.

De groote company-monger had spoedig twee maatschappijen klaar, die zich belasten zouden met den aanleg van de telegraaflijn en van den spoorweg dwars door Afrika; de regeering der Kaapkolonie toch wilde den spoorweg niet verder dan tot Kimberley uitstrekken. In het einde van 1897 was de lijn gereed tot Boeloewayo; 1350 Eng. mijlen was Rhodes dichter bij de verwezenlijking van zijn nieuw plan gekomen. De telegraaflijn ging nog sneller. In 1898 werd de telegrafische verbinding uitgebreid tot Abercorn, een plaats aan de zuidkust van het Tanganyika-meer. Toen bleven er nog slechts 1300 mijlen over, om Khartoem, het zuidelijkste punt van de Engelsch-Egyptische lijn, te bereiken.

Voor de uitbreiding van spoorweg- en telegraaflijn had Rhodes niet alleen de medewerking van Engeland, maar ook van den Congostaat of van de Duitsche regeering noodig. De ontmoeting van den Duitschen keizer met Rhodes was allerhartelijkst; de keizer was schijnbaar nog al ingenomen met den vrijmoedigen Engelschman, en Rhodes was vol bewondering voor den keizer, die zoo geheel op de hoogte was van alles wat de Zuid-Afrikaansche quaestie betref. Het onderhoud leidde tot

een afspraak betreffende het aanleggen van de telegraaflijn; wat den spoorweg betrof werd geen overeenkomst aangegaan. Het aanvankelijke plan van Rhodes werd later gewijzigd door de ontdekking van de Wankie-kolenmijnen, waardoor het hem beter toescheen de verbinding met Oeganda tot stand te brengen door den Congostaat.

De onderhandelingen met Chamberlain over een regeeringsgarantie voor den aanleg van den spoorweg leidden ook tot niets, daar Chamberlain die garantie alleen wilde geven, wanneer de spoorweg later het eigendom worden zou van de Kaapkolonie, maar Rhodes niet wilde afstappen van zijn eisch, dat niet die kolonie, maar Rhodesia het recht zou krijgen den spoorweg te naasten. Derhalve besloot Rhodes het kapitaal bijeen te brengen zonder de hulp van het gouvernement. Hij maakte daartoe een plan op voor een leening van drie millioen Pond Sterling, tegen 4 percent, gedurende vijf jaren, zoodat elk jaar 200 Eng. mijlen van den spoorweg zouden worden afge maakt.

Zoodra dit plan vaststond, en door de besturen van de B. S. A. C. en van de Beetsjoeanaland-spoorweg-maatschappij was goedgekeurd, vertrok Rhodes weer naar Zuid-Afrika, om de plannen uit te voeren.

Bij zijn aankomst in Kaapstad vernam hij dat de spanning, die tusschen Engeland en de Z.-A. Republiek was ontstaan over de kiesrecht-quaestie, zeer was toegenomen; Chamberlain hield woord. Hij had aan Harris gezegd: „Als gij het plan met Jameson niet kunt volvoeren, zal ik een krachtige imperiale politiek volgen, met het doel een federatie te doen ontstaan in Z.-Afrika, op mijn eigen wijze.”

De tijd was langzamerhand gekomen, waarop die krachtige imperiale politiek tot uitvoering zou worden gebracht. Rhode was daarmede weinig ingenomen. Nog steeds betreurde hij zijn breuk met de Afrikaander-partij, tot welke de beste vrienden uit zijn jeugd behoorden. En de herinnering aan den Jameson-inval was nog zoo levendig bij hem, dat hij zich buiten alle onderhandelingen hield. Hij zeide: „Ik heb mij eens in de

Transvaalsche quaestie vergrepen, en dat is genoeg. Een gebrand kind schuwt het vuur. Ik houd mij nu buiten de geheele quaestie, opdat niemand zal kunnen zeggen, als de zaak misloopt: Daar zit Rhodes weer achter!"

Toch geloofde Rhodes niet, dat er oorlog komen zou. In Juli 1899 hield hij een redevoering te Kaapstad over de Engelsche expansie-politiek. Daarin zeide hij:

„Het Engelsche volk heeft gezien dat de handel de vlag volgt, en is imperialistisch geworden. Engeland heeft het plan elken duimbreed gronds, dien het heeft, te behouden, en er nog iets bij te nemen ook. Vroeger was men in het moederland zoo bang. Ik herinner mij, dat de Engelsche regeering niet verder wilde gaan dan Kimberley, en later niet verder dan Khama'sland. Toen kwam de tijd, dat Lord Salisbury mij liet verzoeken om toch vooral niet verder te gaan dan de Zambesi. Nu is Engeland al zoover, dat het nergens meer wil ophouden; het begint te begrijpen, dat de wereld niet groot genoeg is voor den Engelschen handel en de Engelsche vlag."

Het denkbeeld, dat Transvaal Engeland zou tegentreden noemde hij belachelijk. „Ik zou ongerust worden," zeide hij „als ik hoorde dat de Tsaar naar Peking wilde gaan of dat Frankrijk plannen had in Newfoundland of in het Niger-gebied. Maar als men zegt, dat de president der Z.-A. Republiek het Engeland zal lastig maken, moet ik erom lachen; men kan evengoed zeggen dat een inboorlingen-hoofd op Samoa Engeland last zal veroorzaken."

Drie maanden later had Kruger zijn ultimatum gericht tot de Engelsche regeering, en was Engeland genoodzaakt een reuzenmacht bijeen te brengen om een oorlog te voeren, waarvan Rhodes het einde niet zien zou.

Rhodes vertrok naar Kimberley met den laatsten trein die deze plaats nog bereikte vóór de insluiting. Dezelfde bravour die hem er toe bracht naar den indaba in het Matoppo-gebergte te gaan, om de Matabelen te noodzaken hun wapens neer te leggen, dreef hem er toe naar de stad te gaan, waar de Boeren zijn diamant-mijnen zouden pogen in te sluiten,

Aanvankelijk nam hij krachtig deel aan de voorbereidselen voor de verdediging; uit eigen middelen richtte hij corpsen op, en maakte hij bomvrije woongelegenheden voor de bevolking in de mijnen van de De Beers. De arbeid stond door het beleg, volkomen stil; om te zorgen dat de verdedigers geen last zouden krijgen van al deze leeglopende werklieden zette Rhodes hen aan het maken van nieuwe wegen.

Maar spoedig had Rhodes hevige verschillen met kolonel Kekewich, die met het bevel over de stad belast was. Rhodes wilde zich niet te veel dingen bemoeien, wat Kekewich niet kon toestaan; de verhouding werd daardoor zoo onaangenaam dat verschillende personen, die het beleg van Kimberley hadden meegemaakt, verklaarden: het zou voor alles veel beter geweest zijn, als Rhodes maar stil in Kaapstad gebleven was. Want niet alleen meende Rhodes, dat hij boven de wet, en dus ook boven de bevelen van den militairen commandant stond, maar het beleg van Kimberley was juist omdat Rhodes zich in die stad bevond zoo hevig. En het was alweer omdat Rhodes zich in Kimberley bevond dat de Engelsche opperbevelhebber al zijne krachten inspande om Kimberley te ontzetten, waardoor een geheele Engelsch leger maanden lang aan de westergrens werd opgehouden.

Dit alles kon echter Rhodes' goed humeur niet bederven, en evenmin zijn spotlust intoomen.

Een kluchtig staaltje van den spot, waarmede Rhodes zijn tegenstanders overlaadde, was wel dat hij op alle bommen, in de werkplaatsen der De Beers vervaardigd, had laten gieten het opschrift: „With C. J. R.'s compliments.” De Boeren beloofden, zoo zij de stad zouden innemen en hun vijand in handen krijgen, hem in een kooi naar Pretoria te brengen.

Maar het beleg duurde lang, en de levensmiddelen werden schaarsch in Kimberley. Rhodes besloot eindelijk een schrijven tot Lord Roberts te richten, waarin op spoedige hulp werd aangedrongen, daar de belegerden niet langer weerstand konden bieden. De beschieting van de stad was in Februari 1900 met nieuwe hevigheid begonnen, en bovendien was de oneenigheid

tusschen Rhodes en kolonel Kekewich zoo ernstig geworden, dat in de Kolonie zelfs het gerucht ging, dat Rhodes de stad wilde overgeven. Juist bijtijds kwam het ontzet, en kon Rhodes terugkeeren naar Groote Schuur, zijn oud-Hollandsch buitenverblijf bij Kaapstad, dat een waar museum van oudheden is, en in welks uitgestrekte tuinen steeds vrije wandeling wordt toegestaan.

Kort nadat het beleg was opgebroken werd de jaarlijksche bijeenkomst van de De Beers Maatschappij gehouden, waarin Rhodes kon mededeelen, dat een overeenkomst was aangegaan met de Chartered maatschappij, waardoor de De Beers eigenares zou worden van alle diamanten, die in eenig deel van het gebied der Chartered zouden gevonden worden. Daardoor had Rhodes aan de De Beers het monopolie van den handel in Zuid-Afrikaansche diamanten verzekerd.

Rhodes besprak daarin verder de verdediging van Kimberley en gebruikte van den arbeid, door de De Beers maatschappij voor die verdediging verricht, de bekende uitdrukking die zijn cynisme duidelijk doet uitkomen: „Wij hebben onzen plicht gedaan door te arbeiden voor de bescherming van „the best commercial asset” ter wereld . . . de Engelsche vlag”.

Waar de strijd in Afrika, die op dat oogenblik woedde, door twee volken werd gestreden voor hunne onafhankelijkheid, hun vaderland, hun vrijheid, daar stelde Rhodes tegenover deze ideale begrippen zijn materieel standpunt „the best commercial asset.”

IX

Niet altoos had Rhodes die meening verkondigd. In een der zeldzame brieven, die Rhodes scheef — hij was te veel iemand van snel handelen, om niet steeds het snelste moderne correspondentie-middel, de telegraaf, te gebruiken — gaf hij een schets van sommige zijner denkbeelden. Die schets dagteekent van 1877. Daarin zeide hij: „Ik stel op den voorgrond dat wij het beste ras ter wereld vormen, en dat, hoe meer wij van de wereld in bezit nemen, hoe beter het zijn zal voor het

menschelijk geslacht. Iedere acre die wij aan ons grondgebied toevoegen, zal het ontstaan veroorzaken van meer van dit Engelsche ras, dat anders nooit zou geboren worden. En hebben wij het grootste deel van de wereld onder ons bestuur gebracht, dan zal dat het einde van alle oorlogen met zich brengen. Het uitbreiden van het Britsche Rijk, het brengen van de geheele onbeschaafde wereld onder Britsch bestuur, het herwinnen van de Vereenigde Staten, en het maken van het geheele Angelsaksische ras tot één rijk... Wat een droom! En toch is het mogelijk!"

Om dat doel te bereiken wilde Rhodes een soort van bondgenootschap oprichten, met het doel propaganda te maken voor de uitbreiding van het Rijk. Een heel plan had hij daarvoor opgemaakt, en daaraan wilde hij zijn vermogen besteden. Dat was in de dagen toen hij droomde van het rood kleuren van geheel Zuid-Afrika.

Later veranderde hij zijn plan herhaaldelijk. De uitbreiding van het Britsche Rijk interesseerde hem klaarblijkelijk minder. Hij maakte verschillende testamenten, waarbij hij eerst zijn vriend Pickering, die in Kimberley gestorven is, later zijn broers en zusters tot zijn erfgenamen benoemde. In 1889 maakte hij een nieuw testament, waarin hij zijn geheele vermogen vermaakte aan William Stead, „voor het oprichten van een leeken-congregatie, die voor het Rijk doen zal wat de Jezuïeten-orde voor de kerk doet.”

Hier is het denkbeeld van de uitbreiding van het Britsche Rijk en de oprichting van een progaganda-vereeniging teruggekeerd — maar in eenigzins anderen vorm. Het was in de dagen dat Mashonaland en Matabeleland werden onderworpen en Rhodes bezig was aan het uitwerken van zijn plannen voor de Chartered Company. In de volgende jaren kreeg dat denkbeeld een meer vasten, zij het ook telkens breeder wordenden grondslag. De geschiedenis van de testamenten van Rhodes, zooals die door Stead beschreven werd, is de beste handleiding geworden voor de kennis der ontwikkeling van zijne politieke denkbeelden. Hij gevoelde te goed in zich, wat Edmond Desmolins noemt

„la supériorité des Anglo-Saxons”, om niet altoos weer terug te komen op de voortreffelijkheid van het rijk en het ras; maar geleidelijk stelde hij zich een andere uiting van die superioriteit voor. Door de artikelen van Stead in de *Pall Mall Gazette* en de *Review* werd hij als het ware bekeerd tot het plan, om het Engelsche taalgebied uit te breiden. Niet langer wilde hij, zooals in de droomen zijner jeugd, Vereenigde Staten scheppen, die van Zuid-Afrika, die van Australië, allen onafhankelijk, maar allen Engelsch, door taal en afkomst, en allen in vriendschap levende met het moederland. Zoo ontstond het plan, om de Engelsche taal, de Engelsche zeden en gewoonten te maken tot propaganda-middelen voor de uitbreiding van het Engelsche ideaal van Rechtvaardigheid, Vrijheid en Vrede. Hij was in plaats van een Imperialist voor het Rijk, een Imperialist voor het ras geworden.

Dat hij de ideeën van Stead, dien hij als zijn meester vereerde, niet steeds zoo in praktijk bracht als deze het zou gedaan hebben, blijkt wel uit het groote verschil tusschen hen over den Raid en den oorlog in Zuid-Afrika. Maar des ondanks was Rhodes toch in beginsel de meeningen van Stead toegedaan; hij was alleen te haastig gebakerd, te zeer opportunist, om het rijpen er van geduldig te kunnen afwachten.

Uit de overweging van die beginselen echter is ontstaan het merkwaardige stuk, dat na den dood van Rhodes is gepubliceerd als zijn „staatkundig testament”.

En zeker wel het merkwaardigste in dit stuk, en tekenend voor de evolutie van zijn gedachtengang, is de bekentenis van Rhodes, dat hij, ondanks zijn Imperialisme, overhelt tot de Republikeinsche denkbeelden. Hij was de oude vlag toegedaan; maar in zijn staatkundige meeningen was hij Amerikaan geworden; onverholen sprak hij zijn bereidwilligheid uit, om mede te werken tot de vereeniging van het geheele Britsche ras onder de „Starspangled banner”. Hoewel hij geen bezwaren had tegen de monarchie, stelde hij de Amerikaansche staatsinstellingen ver boven de Engelsche.

In de vereeniging van de Engelsche landen met de Ver-

eenigde Staten, in de federatie van alle Engelsch-sprekende volkeren, zag hij het middel om de geheele wereld te brengen onder den invloed van het Angelsaksische ras, en daardoor den wereldvrede te verzekeren voor altoos

Hoe valsch klinkt die eeuwige vrede in den mond van den man, die door oorlog en geweld een Engelsch rijk wilde stichten in Zuid-Afrika, die den inval van Jameson heeft voorbereid en die een der oorzaken geworden is van den verdelgingsstrijd in Zuid-Afrika!

X

Rhodes stierf op den 26^{en} Maart 1902, op zijn landgoed Muizenberg bij Kaapstad. Hij was in Engeland en gevoelde zich ziek, maar hij wilde naar Afrika om getuigenis te gaan afleggen in zijn proces tegen prinses Radziwill. Zijne vrienden rieden hem de reis af; Jameson zeide dat hij zijn dood te gemoet ging; maar hij was onverzettelijk.

Hij ging, om in Afrika te sterven. In de ziekenkamer van zijn plaats Groote Schuur moest hij worden gehoord. En op den dag, dat de boot vertrok, die hem weder naar Engeland brengen zou, lag hij te sterven.

Zijn laatste wensch was begraven te worden in het land, dat naar hem genoemd werd, in het Matoppo-gebergte, op den heuvel, die den naam draagt: „Het gezicht op de wereld, Malindidzimo”. En niemand zal daar naast hem begraven worden, zoolang de verschillende staten van Zuid-Afrika niet zijn geworden tot een federatie, en de Regeering dier federatie met een meerderheid van twee derden der stemmen door het wetgevend lichaam heeft doen verklaren, dat iemand zich verdienstelijk heeft gemaakt voor het land, en de eer der bijzetting in het Matoppo-gebergte waardig is.

Hoezeer de federatie hem, in zijn laatste levensjaren, ter harte ging, kan ook blijken uit deze clause in zijn testament: dat zijn landgoed Groote Schuur, met den geheelen inboedel, paarden en rijtuigen moet worden onderhouden in den toestand;

waarin het zich thans bevindt, om eenmaal als verblijf te dienen voor den eersten minister van de federatie der Zuid-Afrikaansche Staten.

Maar de voornaamste bepaling van zijn testament is de instelling van studiebeurzen aan de universiteit te Oxford. De opbrengst van al zijn landerijen en bezittingen — met uitzondering van enkele legaten, — wordt daarvoor aangewezen. Het is de verwezenlijking van zijn denkbeelden over de uitbreiding van de Engelsche taal, de Engelsche zeden en gewoonten, die hem daartoe leidde. Jonge menschen uit Engeland en de koloniën, uit Amerika en uit Duitschland zullen in de gelegenheid worden gesteld te gaan studeeren in Oxford, „om een breeder opvatting te krijgen, het leven te leeren kennen en in hun gedachten het denkbeeld te doen postvatten, van hoe groot voordeel voor de koloniën en de Vereenigde Staten het onderhouden van nauwe betrekkingen met het moederland, de aaneensluiting van het Rijk is.” Een geheel uitgewerkt plan voor de keuze der studenten, die voor deze beurzen in aanmerking komen, is aan het testament toegevoegd. Het hoofdbeginsel hiervan is, dat die studenten niet alleen „boekenwormen” moeten zijn. Zij moeten worden gekozen uit hen, die uitmunten in kennis, in mannelijke openluchten sportoefeningen, in flinkheid, waarheidsliefde, moed, plichtsbetrachting, bescherming der zwakken, goedheid, onzelfzuchtigheid, kameraadschap, moreele kracht en karakter. De jongelui die in aanmerking kunnen komen, moeten worden aangewezen door hunne makkers in de eerste plaats; en slechts voor wat hun kennis en hun liefde voor de openbare zaak aangaat door examinatoren en onderwijzers.

Met de uitvoering van al deze bepalingen zijn een aantal trustees belast, waaronder wij aantreffen: Lord Rosebery, Lord Grey, Alfred Beit, Lord Milner en dr. Jameson. De heer Stead, die ook genoemd was in het testament, werd bij codicil van Januari 1901 daaruit geschrapt, wegens het verschil van meening tusschen hem en Rhodes over den Raid en den oorlog.

De plaats, die Cecil Rhodes in de wereld-geschiedenis zal innemen, is nog niet te bepalen. De strijd der hartstochten woedt nog te hevig. De groote misdaad, die hij beging tegen de vrijheid en het zelfstandig bestaan van een volk en een rijk, die hem bij het uitvoeren zijner plannen in den weg stonden, zal wellicht nog jaren lang nawerken. Hij heeft daardoor onnoemelijk veel nadeel berokkend aan de idealen, die hij voor zijn volk en zijn land gekoesterd heeft.

Als een gevolg van zijn onderbroken, halfvoltooide opleiding, van zijn tweeslachtig leven, als filosoof en diamantkoning, en vooral van zijn zonderling fatalistische levensbeschouwing, achtte hij zich geroepen zelfs het ongeoorloofde te doen om zijn plannen, hem ingegeven door zijn eigenaardig chauvinisme en nog eigenaardiger religieus gevoel, uit te voeren. Hij zag er, zegt Canon Scott Holland, volstrekt geen bezwaar in de plichten van het oogenblik geheel voorbij te zien, en alleen rekening te houden met het resultaat dat hij wenschte; hij achtte alle persoonlijke overwegingen gering, om slechts te denken aan den grooten zakelijken vooruitgang dien hij beoogde.

Maar wie hem kende, goed en van nabij, moest van hem houden, zegt Stead, al is het te begrijpen, dat hij door velen gehaat werd. Want met hem ging een man heen, wiens woorden en daden nog lang zullen naklinken in den gang van den tijd; een, die door zijn zwaren stap het stof deed opwolken en de rustige rust verstoorde in de stille kamers van het alle-daagsche leven.

Eenzaam als zijn leven was, is zijn graf. Maar het is een eenzaamheid, die iets majestueus krijgt door de zelfgekozenheid ervan. In hem leefde iets van den geest der Rondkoppen en der Noormannen, onverzettelijk, wereldbestormend, niets ontziend; maar hij stond dichterbij ons en had, in zijn diepste binnenste, menschelijker opwellingen.

En hoe verder wij zullen verwijderd zijn van den tijd waarin hij leefde, des te grooter, massiever, intenser zal hij ons toeschijnen.

SERGJEF JULIJEWITSCH WITTE.

WITTE.

Het is niet teveel gezegd, wanneer men beweert, dat Sergjef Julijewitsch Witte behoort tot de meest beteekenende persoonlijkheden, die in het laatstverloopen decennium een invloedrijke rol in het machtige Tsarenrijk hebben gespeeld.

De Minister, thans eerst vier-en-vijftig jaar, is in September ll. afgetreden als Minister van Financiën om voorzitter van het comité van Ministers te worden; tevens is hem uitdrukkelijk opgedragen om de reeds begonnen onderhandelingen met Duitschland over een handelstractaat verder te voeren. Er bestaat veel verschil van meening over de vraag of deze benoeming een bewijs van ongenade moet beteekenen. Doch — terwijl op deze vraag hier beneden wordt teruggekomen — is het in geen geval te ontkennen, dat Witte als Minister van Financiën een grooten invloed op Ruslands binnen- en buitenlandsche politiek heeft geoefend en het is dan ook uit dit oogpunt, dat een schets van Witte's werkzaamheid hier op zijn plaats kan zijn.

Witte is geboren in 1849 te Tiflis als spruit eener Duitsche familie en hij begon zijn loopbaan op het gebied van het spoorwegwezen. Te Odessa had hij zijn studiën aan de physisch-mathematische universiteit voltooid en was daarna dadelijk

in dienst van de Balta-spoorwegmaatschappij gegaan. Gedurende den Russisch-Turkschen oorlog van 1877—'78 heeft hij voor het eerst de aandacht op zijn persoon gevestigd, door een spoedige overbrenging van troepen over de lijnen van den Odessa-spoorweg. Na het einde van den krijg kwam hij te St. Petersburg en zijn eerste daad was de vereeniging van den Odessa-Balta-spoorweg met de Kiew-Brester en de Strousbergsche Brest-Gragewoër lijnen, welke vereeniging voortaan den naam zou dragen van Russische Zuidwestbaan. De toenmalige president dezer Maatschappij, Staatsraad Bloch, benoemde Witte tot hoofd der bedrijfs- en tarievenafdeeling. Bloch's opvolger was de latere Minister Wyshnegradski. Toen deze hoofd van het departement van Financiën werd, benoemde keizer Alexander III op zijn voordracht, Witte tot chef van het spoorwegdepartement, hetwelk onder dat van Financiën ressorteert, en tevens tot voorzitter der tarief-commissie. Hier gaf Witte blijken van groote talenten; hij bracht eenheid in de spoorwegtarieven. In 1892 werd hij Minister van het Verkeerswezen, hetgeen slechts een overgang was tot Minister van Financiën, een functie, waartoe hij geroepen werd na Wyshnegradski's aftreden in 1892.

Dat zelfs in Rusland, waar protectie zooveel beteekent, Witte's groote verdiensten de aandacht trokken, wordt bewezen door de omstandigheid, dat, om hem te bevorderen, bijzondere maatregelen, in strijd met wat tot dusver plaats greep, genomen zijn. Men weet, dat een groote centralisatie bestaat bij de hiërarchische benoemingen, men kan wel zeggen overal, maar vooral in Rusland. Deze hiërarchie heet in Rusland de *tchine*; zij bestaat uit 15 klassen. Men moet nu altijd met de 14de klasse beginnen en zoo opklimmen tot de eerste. Soms is men bij speciale ukasen afgeweken van deze volgorde en o. a. ook bij de benoeming van Witte tot beheerder van het departement van Financiën. Witte had toch, als 20 jaar geëind hebbende bij een particuliere maatschappij, niet de vereischte graden op den hiërarchischen ladder, om zoo dadelijk voor zulk een hoogen post in aanmerking te komen. Alexander

III heeft hem toen, zooals men dat in Rusland noemt, bij ukase de noodige graden geschonken, toen hij directeur werd van het spoorwegdepartement, speciaal belast met het voorzitterschap van de tarieven-commissie. Eerst daarna was het mogelijk dat hij een portefeuille bemachtigde. En nadat — dit zij in het voorbijgaan opgemerkt — Witte Minister was geworden, is dergelijke afwijking van de traditioneele *schik* meer voorgekomen; immers deze was dikwijls af te keuren en diende slechts om geniën en personen van initiatief uit den staatsdienst verwijderd te houden. In 1894 is bij het Ministerie van Financiën aangenomen, dat bij afzonderlijke ukasen — bij wijze van dispensatie — van de tot dusver gevolgde traditie kan worden afgeweken.¹

De geheele persoonlijkheid van den *self-made man* houdt gelijken tred met zijn werkzaamheid op zoo velerlei gebied. Van meer dan gewone lengte, zwaar gebouwd, vol spierkracht, is hij als het ware geschapen om aan alle bezwaren, van welken aard ook, het hoofd te bieden. Niettegenstaande hij als echte Rus veel thee gebruikt, weet hij niet wat zenuwen zijn. Als alle Russen spreekt hij niet alleen uitstekend Fransch, maar ook alle andere moderne talen.

Witte is buiten Rusland ongetwijfeld het meest bekend door den aanleg van den Trans-Siberischen spoorweg. Doch men schatte zijn verdiensten in andere opzichten niet gering. Zoo is hij de hervormer der Russische financiën en van het Russisch muntwezen, terwijl ook de in de laatste tien jaren door het Tsarenrijk gevolgde buitenlandsche politiek zeer zeker zijn stempel draagt.

Ruslands financiën verkeerden in het begin der negentiger jaren in een hoogst treurigen toestand. Het deficit bedroeg, toen Witte het departement overnam, 110 millioen roebels. De voorbeeldeloos slechte oogst van 1891 had Ruslands kracht gebroken. Met moeite had de staat onder den minister Wyshnegradski gewaagde financiële operatiën gedaan. Men begrijpt,

¹ Vgl. de „Revue politique et parlementaire” dl. VI, bl. 35.

hoe moeilijk Witte's positie daarom was. Zonder alles af te keuren van zijn beschermer, moest hij toch een geheel andere financiële politiek inleiden dan deze. En men kan wel zeggen, dat het deficit na twee jaren verdwenen is, en dat sedert de Russische financiën in evenwicht zijn. Gedurende sommige gunstige jaren was het zelfs mogelijk nu en dan overschotten te krijgen en deze voor productieve uitgaven te gebruiken.¹

In de tweede plaats is aan Witte's naam de verbetering der *Valutaregeling* in Rusland verbonden. Ook Ruslands geldwezen was in een verwarde positie, door de kolossale uitgaven van papieren geld; de roebelkoers ging steeds heen en weêr en er was een groot agio. De machtige agrarische partij begunstigde dezen toestand, waardoor een lukratieve uitvoerpriemie werd in het leven geroepen. Witte moest met alle kracht tegen deze partij optreden. Door een aantal maatregelen gelukte het hem, eerst om door verbod van uitvoer van papierroebels aan de Berlijnsche speculatie in Russisch papier alle beteekenis te ontnemen en daarna trachtte hij bij de Russische Bank (een Staatsbank, zooals men weet), een grooten goudvoorraad optezamen, ten einde de hervorming van het muntwezen te kunnen tot stand brengen.

Nog lang voordat Witte Minister van Financiën was geworden, reeds in 1887, was het beginsel, waarop de munt-hervorming moest berusten, door een financieel comité vastgesteld, dat op last van Keizer Alexander III zich met het vraagstuk had beziggehouden. Op 's Keizers bevel was door den sedert 1 Januari van dat jaar opgetreden Minister van Financiën Wyshnegradski aan dat comité de volgende vraag

¹ Vgl. over Witte's financiële politiek de artikelen van *Rassalovich* over Rusland in *Le marché financier*, Dl. van 1901 bl. 387, bl. 399, Dl. van 1896 bl. 357. Hoogstbelangrijk zijn de daar voorkomende uittreksels uit de budgetten door een rapport van Witte voorafgegaan; nog is de aandacht te vestigen op zijn rapport over de rol van den staat in de *question des excédents* (bl. 399 boven) en zijn denkbeelden over *speculatie* (Dl. van 1896, bl. 357). Dat Witte's politiek ook fel bestreden is, bewijst het in 1895 uitgekomen werk van Ed. Cyon: *M. Witte et les finances russes*, dat een doorlopende bestrijding van zijn financiële politiek bevat.

voorgelegd: Moet het streven wezen de waarde van den kredietroebel langzamerhand op te voeren tot de pariteit van den goudroebel en die daarop te handhaven, of moet het doel zijn om den kredietroebel te consolideeren op zijn tegenwoordige waarde en op dien voet de speciebetalingen te hervatten? In overeenstemming met Wyshnegradski's meening werd de vraag in laatbedoelden zin beslist, en daarbij werd door den Minister de wensch uitgesproken, om te komen tot een definitieve waardeverhouding van één en een halven kredietroebel gelijk één goudroebel.

Deze voorbereidende maatregelen door meergenoemden Minister, en sinds 30 Augustus 1892 ook door Witte, diens opvolger genomen, hebben negen jaren geduurd; eerst in 1896 was het tijdstip aangebroken, dat tot de beoogde munt-hervorming kon worden overgegaan.

Tot dusver was de eigenlijke munteenheid de zilveren roebel van — volgens de wet van 17/27 Dec. 1885 — 20 gram 900/1000ste fijn. Daarnaast stonden vroeger als gouden muntstukken de oude halve imperialen van 6,554 gram 916²/₃ 1000ste fijn, nominaal gelijk aan 5,15 roebel, en sinds de wet van 1885 — op 1 Januari 1886 in werking getreden — de heele en halve imperialen van 12,904 en 6,542 gram 900/1000ste fijn, nominaal gelijk aan 10 en 5 roebel. Naast den zilveren roebel heeft steeds het papieren geld gestaan, dat altijd de hoofdrol gespeeld heeft in den geldsomloop. Slechts van 1843 tot 1855 is de zilveren roebel waarlijk standaardmunt geweest in de praktijk, gelijk toen de biljetten niet alleen volgens de letter der wet, maar ook feitelijk inwisselbaar waren. Nadat gedurende den Krimoorlog een groot aantal biljetten waren uitgegeven, nam die inwisselbaarheid in 1855 weder een einde, en daalde de koers ver onder de pariteit van de zilverwaarde van den roebel, gelijk later nog meer onder invloed van de vernieuwde uitgifte van papier, waartoe de oorlog van 1877—78 aanleiding gaf. Toen na Reutern's aftreding Bunge Minister van Financiën werd, kwam er eenige verbetering, maar toch zou het tot 1896—97

duren, dat het papieren geld als eigenlijk betaalmiddel moest dienst doen.

Intusschen dient er de aandacht op gevestigd, dat gedurende de tachtiger jaren de toestand reeds in dien zin een wijziging onderging, dat de papieren- of kredietroebel door de regeering werd losgemaakt van zijn theoretische waardeverhouding tot het zilver; nadat door den Minister Reutern reeds in 1876 de vrije zilveeraanmunting voor particulieren geschorst werd, bleek het hoe langer hoe duidelijker, dat, kwam men in Rusland weder tot speciebetaling, men zou overgaan tot den gouden standaard. De regeering dacht er dan ook niet over om in 1893, toen door de daling van den goudprijs van het zilver, de waardepariteit was hersteld tusschen den crediet- en den zilveren roebel, tot de speciebetalingen terug te keeren, door wederopenstelling van de zilveeraanmunting voor het publiek; integendeel, in 1892 was de schorsing der vrije zilveeraanmunting gehandhaafd. Zij ging voort slechts goud op te zamelen tot waarborg der circuleerende biljetten. Trouwens, in 1887 was reeds overeengekomen, dat de hervatting der speciebetalingen zou geschieden met goud als standaardmunt.

De Regeering achtte toen het oogenblik gekomen, om tot de hervatting der speciebetalingen en der daarmee in verband staande munthervorming overtegaan. Trouwens reeds bij een decreet van 1896, was de koers van den ouden goudroebel in credietroebels voorloopig, en wel tot 1 Januari 1898, op 1,50 roebel bepaald en waren alle openbare kassen gemachtigd om het goud tot dien koers op te nemen en de Bank om het op dien koers zoowel aan te nemen als af te geven. Eerst vóór het stabiel maken van den roebelkoers, had Witte het publiek aan het metallieke geld willen gewinnen; zijn denkbeeld was, om, eerst wanneer het goud in de circulatie was ontvangen, de waarde van het papieren geld definitief te bepalen. Gedurende het overgangstijdperk zouden goud en zilver gelijke rechten hebben. Door verschillende ukasen werd nu de munthervorming ingeleid. Bij die van 8 Augustus 1896 en 3 Januari 1897 werd de zilveren standaard voorgoed ver-

laten en tot den gouden overgegaan. Grondslag van het Russische muntstelsel is de gouden roebel; dit is een nieuw goudstuk gelijk aan de bestaande imperialen en halve imperialen van 15 roebels en $7\frac{1}{2}$ roebels. Voor alle overeenkomsten, tevoren gesloten in goudroebels, en voor betaling der inkomende rechten en andere belastingen, welker betaling in goud moest plaats hebben, moesten de nieuwe goudstukken in ontvangst genomen worden voor 10 en 5 roebels. Bij ukase van 29 Augustus 1897 is de gouddekking der biljetten geregeld, met dien verstande, dat het goud, strekkende tot dekking der biljetten, die zullen worden uitgegeven, voor zooveel noodig ter voldoening aan de behoeften der geldmarkt, in bedrag gelijk aan deze moet zijn voor de helft, voor zoover de in circulatie gestelde biljetten niet meer beloopten dan 600 millioen roebel en voor het geheel, zegge roebel per roebel voor het meerdere bedrag; namelijk in de verhouding van één imperiaal per 15 credietroebels.

Deze ukasen werden nog door verschillende andere gevolgd. o. a. door twee van 14 November 1897, waarvan de eerste regelde de uitgifte van een nieuw goudstuk, de tweede diende om den tekst der biljetten in overeenstemming te brengen met de nieuwe regeling van zaken. In aansluiting aan de ukase van 3 Jauuari bovengenoemd, waarbij de waarde van den imperiaal en die van den halven imperiaal op 15 en 7.5 roebel gesteld was, werd bepaald, dat de biljetten voortaan de verplichting zouden inhouden ter inwisseling tegen goud naar de maatstaf van 1 roebel per $\frac{1}{15}$ imperiaal. Voorts zou daarop staan, dat de inwisseling der biljetten tegen goud was gewaarborgd door alle middelen van den staat; alsmede dat de biljetten door het geheele Rijk wettig betaalmiddel zullen zijn en gelijk staan met het goudgeld.

Bij ukase van 27 Maart 1898 werd de uitgifte van het zilvergeld geregeld; trouwens drie jaar geleden was men begonnen met de aanmunting van heele, halve en kwartroebelstukken tot een aanzienlijk bedrag, opdat in de behoefte aan pasmunt zou voorzien worden. Nu werd bepaald, dat het totaal dezer pas-

munt met inbegrip van kleinere stukken van 20, 15, 10 en 5 kopeken, niet meer zou mogen bedragen dan 3 roebel per hoofd der bevolking. Voorts, dat het maximum bedrag, waartoe de pasmunt in betaling moest worden aangenomen, is 25 roebel, terwijl bij de betaling der tolrechten of andere in goud te betalen belastingen dit betaalmiddel tot geen hooger bedrag dan 5 roebel mag worden in betaling gegeven. Later is nog — bij ukase van 11 Dec. 1898 — tot uitgifte van een goudstuk van 10 roebel besloten en eindelijk is de geheele muntregeling gecodificeerd bij de muntwet van 7 Juni 1899.

Volgens die wet nu is de roebel de munteenheid, bevattende 17.424 dolis (0.734 gr.) goud fijn; ze worden geslagen in stukken van 15, 10, 7.5 en 5 roebel; de goudstukken hebben 900 deelen fijn goud en 100 deelen koper. Wat goud betreft, staat de munt voor particulieren open; koperstukken kunnen alleen door den staat geslagen worden. ¹

Men kan nu wel zeggen, dat de Russische Regeering bij hare munthervorming volkomen naar billijkheid heeft gehandeld en inachtgenomen, wat de Minister Witte in zijn rapporten aan den Keizer uitdrukkelijk gezegd had, namelijk, dat het streven moest wezen, om door de munthervorming zoo min mogelijk verstoring in de bestaande geldelijke verhoudingen en verplichtingen te doen ontstaan en dus niemand kunstmatig te verrijken noch te verarmen. Daarom moest ook de regeling zich aansluiten aan den bestaanden stand van zaken, deze eerst door doeltreffende maatregelen zooveel mogelijk stabiel gemaakt worden. Vóór den laatsten oorlog — van 1877 — had men zich kunnen vleien met het denkbeeld, om den roebel weer op zijn goudwaarde op te voeren, doch later hadden alle prijzen zich gericht naar den credietroebel en met deze omstandigheid moest natuurlijk rekening worden gehou-

¹ Het bovenstaande is ontleend aan het artikel van den heer G. M. Boissevain in de *Economist* van 1900, 1e dl. bl. 365, getiteld: *Ruslands munthervorming* en aan de *Annuaire de législation étrangère* (dl. van 1896, bl. 286; dl. van 1897, bl. 626; dl. van 1898, bl. 723; dl. van 1899, bl. 611; en dl. van 1900, bl. 577.)

den; vandaar de vaststelling van de waarde van den roebel op één imperiaal gelijk 15 credietroebels, een verhouding, overeenkomende met den gemiddelden wisselkoers van den laatsten tijd.¹

In verband met deze hervorming van het muntwezen is ook de Russische Bank gereorganiseerd. Witte schreef in zijn rapport aan den Keizer — dd. 1 Jan. 1898: „Een goed bankstelsel is een onmisbaar element voor een goed muntwezen.” En aan de eischen dienaangaande zou volgens hem de Russische Bank voldoen. „Bij haar”, zoo zegt hij, „concentreeren zich de beschikbare middelen van het geheele land; ze maakt ze weder dienstbaar, waar daaraan behoefte bestaat. Zij regelt den discontokoers en in het algemeen den rentestand in het land. Door haar credietgevingen in te krimpen en bezwaarlijker te maken, of wel daarin ruimer te werk te gaan en de voorwaarden gemakkelijker te stellen, kan ze haar invloed doen gevoelen in al de vertakkingen van het verkeer; wanneer het noodig is, metaaluitvoer tegengaan; bij overspanning de nijverheid in hare bewegingen matigen; bij ernstige crisis de openbare markt te hulp komen.” In de op initiatief van Witte tot stand gekomen ukase van 29 Augustus 1897 is dan ook in de verhouding tusschen Staat en Bank een groote verbetering gebracht, en wat betreft de uitgifte van biljetten, en wat aangaat het rekening-courant-saldo van de schatkist.²

Tot versterking van de Russische geldmiddelen heeft Witte de proef genomen met het alcoholmonopolie, hetwelk op zijn voordracht reeds in Mei 1895 in sommige gouvernementen en provinciën is ingevoerd en met 1 Juli 1902 in het geheele Rijk. Daarop zijn in latere jaren een aantal ordonnantiën over de uitvoering van dezen maatregel gevolgd: bijv. hoe de verkoop van spiritualiën door den staat moet geschieden en welke regelen daarbij zullen gelden enz. Uit de laatste budgetten blijkt, dat deze maatregel goed gewerkt heeft.

¹ Vgl. t. a. p. bl. 372—374.

² Vgl. t. a. p. bl. 384 en de daar aangehaalde bronnen.

In de jongste aflevering van het *Bulletin* van het Fransche Ministerie van financiën komen eenige mededeelingen voor, nopens de werking van dit alcoholmonopolie over 1901, waaraan het volgende ontleend is.¹

Gedurende het jaar 1901 heeft de regie gewerkt in 61 gouvernementen en 3 provinciën, met een gezamenlijke uitgestrektheid van 5.096.081 vierkante Werst, en een bevolking van 110.138.443 zielen. In totaal waren in dit bevolkingscomplex 26.821 drankwinkels onder staatstoezicht toegelaten, welke in 1901 verkochten 49.485.433 vedro's alcohol van 40 pct. sterkte. In 1900 waren 36.804.515 vedro's door de regie verkocht.

Sedert de invoering der regie stelden zich de financiële cijfers, alle in roebels per vedro, aldus:

	Bruto-opbrengst	Exploitatiekosten	Netto opbrengst
1895 . . .	7.88 . . .	2.29 . . .	5.59
1896 . . .	7.88 . . .	2.27 . . .	5.11
1897 . . .	7.24 . . .	2.34 . . .	4.90
1898 . . .	7.32 . . .	2.28 . . .	5.04
1899 . . .	7.28 . . .	2.18 . . .	5.10
1900 . . .	7.41 . . .	2.23 . . .	5.18
1901 . . .	7.76 . . .	2.30 . . .	5.46

De totaalcijfers voor het laatste jaar laten zich als volgt samenvatten: bruto totaal ontvangst 384.026.235 rbl.; exploitatiekosten 113,577.324 rbl.; netto opbrengst 270.448.911 rbl.; daarvan accijns 217.656.059 rbl.; winst saldo 52.792.850 rbl.

Bij vergelijking van de geldelijke uitkomsten der regie in de streken, waar zij reeds eenigen tijd werd ingevoerd, met de opbrengst van den accijns en de patentrechten in diezelfde streken vóór de invoering der regie, blijkt, dat na aftrek der meerdere bewerkingskosten, door het regiestelsel veroorzaakt, ten bedrage van ruim 3.5 millioen roebels, het stelsel een

¹ Zie daaromtrent de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 October 1903, 2e. Bl. A.

netto bate had afgeworpen van ruim 52 millioen roebels. Ten slotte teekenen wij aan, dat het accijnsbedrag in de bovenbedoelde gouvernementen en provinciën 4.40 roebel per vedro van 40 pct. sterkte belooft.

Zooals boven is gezegd, kan voor het buitenland als Witte's grootste verdienste beschouwd worden, dat hij het initiatief heeft genomen tot den Trans-Siberischen spoorweg, die thans door Mantsjoerije tot Port Arthur is verlengd.

Het denkbeeld om een verkeersweg aan te leggen over land, tusschen Europa en het verre Oosten — China en Japan — is niet zoo nieuw als men wellicht zou denken. Men vindt er de kiem van in een brief, door Voltaire geschreven in 1761, waarin hij opmerkt, dat men zeker China kan bereiken bijna zonder eenigen berg over te gaan, evenals men van Petersburg naar Frankrijk kan komen.¹ De quaestie werd van een praktischen kant gezien, toen graaf Mourawieff Amoursky de provinciën, waardoor de Amour loopt; voor Rusland had veroverd. Mourawieff prees zeer den aanleg van een spoorweg aan, en, tot deze er was, van een grooten straatweg van den Oeral tot den Amour als het eenige middel om de Russische heerschappij tot de boorden van de Stille Zuidzee uit te strekken. Trouwens, het eerste denkbeeld van een Trans-Siberischen spoorweg was niet ten bate van Siberië, maar eenvoudig om Europa met de rijke landen van het verre oosten te verbinden, zonder zich in te laten met de streek, waardoor de spoorweg zou worden aangelegd. Zelfs toen, zooals bekend, in 1891, onder Alexander III het denkbeeld een vasten vorm kreeg, was het vooral uit strategisch en politiek oogpunt, dat men den spoorweg beschouwde. Spoedig bemerkte men echter, dat Siberië een rijk land was met ontzaggelijke hulpbronnen, die door een spoorweg zouden geëxploiteerd kunnen worden; dit zou nu juist niet een der minst gelukkige gevolgen van den aanleg van genoemden spoorweg zijn.

¹ Vgl. *Correspondance générale de Voltaire*. Brief van 11 Juni 1761, aangehaald in het later te noemen werk van Pierre Leroy-Beaulieu, blz. 113.

Een eerste stap was de constructie van den zoogenaamden Oeral-spoorweg, die geopend werd in 1880 en Perm aan de Kama, de grootste zijrivier van de Wolga, met Tjumen aan de Tobol, die zich werpt in de Irtysch, een der voornaamste takken van de Obi, verbindt. Redenen van lokaal belang, de noodzakelijkheid om een afzet te verschaffen aan de goud- en zilverbijzettingen van den Oeral, hadden voornamelijk tot dezen aanleg bijgedragen, maar die lijn was toch in zooverre van belang voor Siberië, omdat zij gedurende zes maanden des jaars een verbinding in het leven riep, deels per spoorweg, deels per stoomschip, tusschen Europeesch Rusland en de Siberische stad Tomsk.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de bekende geograaf en historicus Pierre Leroy-Beaulieu van oordeel is, dat de voltooiing van dezen tak de zaak van den Trans-Siberischen spoorweg geschaad heeft. Immers, zoo zegt hij, toen de vereeniging der bevaarbare zijrivieren van Ob en Wolga geschied was, kwam het denkbeeld bij velen op, om Rusland met zijn bezittingen in het verre Oosten te verbinden, door op dezelfde wijze het stroomgebied van Ob met dat van Jenisseï in verbinding te brengen en daarna dat van laatstgenoemde rivier met de rivieren, die den Amour vormen en zich in de Stille Zuidzee storten. Van de Obi tot de Jenisseï zou zelfs een kanaal kunnen voldoen, en in 1882 begon men dan ook inderdaad den aanleg van een dergelijken waterweg, slechts 190 werst lang, welke de Ketrivier, zijlijn van de Obi, met de Kass, een tak van de Jenisseï, verbindt. Gelegen op 61 graden breedte, onbewoonbare wouden doorsnijdend, heeft dit kanaal, dat in 1899 gereed gekomen is, niet aan de verwachting beantwoord. Ten Oosten van de Jenisseï had men niet alleen te kampen met ijsgang, maar ook met de talrijke stroomingen in de Angararivier, die in het Baïkalmeer uitloopt; alle pogingen die beproefd zijn om deze rivier op te varen bleven vruchteloos, ofschoon een aantal plannen werden beraamd om die moeielijkheden te overkomen. Toen men tot het Baïkalmeer genaderd was door de Angara, benutte men

nog zijn bijrivier de Selenga, en er bleef toen nog een gedeelte van 800 werst over vóór men Striétsk had bereikt, waar de scheepvaart in het stroomgebied van den Amour begint. Door verbeteringen en, normaliseeringen van eenige rivieren hoopt men nog den weg zoo mogelijk korter te maken.

Weldra begreep men nu echter, dat, wanneer de vestiging van een verkeersweg tusschen Rusland en de Stille Zuidzee een nuttig en vruchtbaar werk kon zijn, uit strategisch, politiek en economisch opzicht, het dit alleen was onder de voorwaarde, dat het gebruik ervan niet belemmerd kon worden door de jaargetijden, namelijk in den zomer door droogte en in den winter door ijsgang. Juist omdat deze voorwaarde niet vervuld kon worden, moest de verkeersweg door Siberië een spoorweg zijn.

Alexander III zag dit in met zijn helderen blik. In 1891 bepaalde hij, dat de nieuwe spoorweglijn spoedig gereed moest zijn, en dat men groote haast maakte bleek o. a. daaruit, dat acht jaar nadat de vorst zijn handteekening onder het bewuste besluit gezet had, de treinen reeds tot den Amour liepen.

De man, die met den gloed zijner overtuiging den Tsaar op het groote nut van een Trans-Siberischen spoorweg, niettegenstaande de genoemde andere communicatie, heeft gewezen, is de Minister Witte. Men weet, dat Nicolaas als kroonprins in 1891 persoonlijk de eerste rails te Wladiwostock heeft gelegd.

Toen men ernstig met den aanleg begon, was het vooral de vraag: welke van de drie plaatsen, waar de Russische spoorwegen de bergen of de rivier de Oeral bereiken: Tjúmen ten noorden op 57°, Zlatooust op 55° en Orenburg op 52° N.Br., men tot uitgangspunt zou nemen. De projecten, welke van deze punten uitgingen, kwamen samen in Nijni-Udinsk, een klein stadje in het gouvernement Irkutsk, gelegen op gelijken afstand van het Baikalmeer en de Jenisseï. Alle drie steden hadden hun voor en tegen, maar het meeste voordeel bood het middelste tracé over Zlatooust; dit punt stond in direkte verbinding met het Europeesche net; wel ging de lijn door steppen, maar in de

buurt van Omsk was de streek in het algemeen zeer vruchtbaar. Tengevolge van het Keizerlijk decreet van 17 Maart 1891 werden de algemeene lijnen van het project vastgesteld: het centraal tracé werd definitief aangenomen, en de 7000 werst, die de spoorweg aflegt, verdeeld in zes sectiën: 1. de spoorweg van Westersch Siberië, van Tcheliabinsk tot de Obi over Omsk, 1329 werst; 2. de spoorweg van Centraal Siberië van de Obi naar Irkutsk over Krasnojarsk, 1732 werst; 3. de sectie langs het Baikalmeer, van Irkutsk naar Mysovsk, 292 werst; 4. de Transbaikalische lijn van Irkutsk naar Striétsensk, uitgangspunt van het bevaarbaar deel van den Amour, 1057 werst; 5. de Amour-spoorweg, van Striétsensk naar Khabarovsk, 2000 werst; en 6. de Oussouribaan van Khabarovsk tot Wladiwostock, 717 werst. Deze laatste stad was sinds langen tijd reeds als eindpunt genoemd.

Het plan scheen goed voorbereid, de spoorweg bleef vrijwel in de landbouwzone, zonder zich in de steppen op te houden, waar het water schaarsch is. Dan volgde de lijn vrijwel de groote postroute van den Oeral naar den Amour en Wladiwostock. Het moeielijkst was de aanknoopingpunten te nemen in Transbaikalië, waar men bijna geen gegevens had over het land, hetwelk langs den Amour werd doorlopen en waar eigenlijk geen postroute bestond. De ingenieurs voorzagen groote moeielijkheden in deze moerassige streek en het schijnt, dat toenmaals bij sommigen mede het denkbeeld op den voorgrond trad, om van uit Transbaikalië een lijn door Mantsjoerije aan te leggen.

Trouwens, sinds een aantal jaren hadden officieren en ingenieurs in het geheim onderzoekingen ingesteld in Mantsjoerije, toen in 1895 Rusland, tot belooning voor zijn interventie (met Frankrijk en Duitschland), te Simonoseki de bevoegdheid verkreeg om rails door Mantsjoerije te leggen en zelfs een deel dezer provincie tijdelijk te bezetten, om de werken van dien spoorweg te beschermen. Geen wonder, dat daardoor een geheele reconstructie van de Trans-Siberische baan noodzakelijk werd. Aan de sectie van den Amour, van Striétsensk tot Khaba-

rovsjk werd niet meer gewerkt en in de plaats daarvan kwam nu de lijn door Mantsjoerije; deze zou loopen van het station Onon in Transbaikalië ten westen van Striëtensk, tot Nikolsk in het Oussourgebied op 102 werst afstands van Wladiwostock. Van het oude Amour-tracé worden nu slechts gebouwd de stukken van Onon naar Striëtensk en van Nikolsk naar Khabarovsk. Sinds 1900 bestaat er dan een weg van Europa naar de Gele Zee; namelijk eerst een spoorweg van den Oeral tot Striëtensk; dan een waterweg van laatstgenoemde stad naar Khabarovsk; dan weder een spoorweg van Khabarovsk naar Wladiwostock. Eerst in 1902 is de lijn door Mantsjoerije geopend; daarop wordt straks nog teruggekomen.

Nog behoort te worden vermeld, dat terwijl men aanvankelijk had afgezien van het plan om den spoorweg langs het Baikalmeer te laten gaan, en den dienst had willen inrichten met zoogenaamde ferry-boats, men later daarop is teruggekomen.

De West-Siberische lijn is in 1895 gereed gekomen, de centraal-Siberische lijn en de sectie Irkutsk tot het Baikalmeer in 1898. De treinen bewegen zich daarop vanaf 1897. Op de Trans-Baikalische lijn hadden de natuurlijke moeielijkheden groote vertraging doen ontstaan. Na de opening dezer lijn waren 4229 van de 6200 werst in exploitatie. De lijn door Mantsjoerije is later geopend met het oog op de omstandigheid, dat ze tot Port Arthur is doorgetrokken.

Thans nog een enkel woord over de methode van uitvoering van de Trans-Siberische lijn. Zooals alle zaken is deze methode hoogst verschillend beoordeeld. Witte had met prins Hilkof, minister voor het verkeerswezen, den grondslag gelegd voor een uitstekende organisatie; maar het zal geen betoog behoeven dat aan de uitvoerders, de agenten ter plaatse waar het werk verricht werd, een groote vrijheid van handelen moest gelaten worden.

De groote moeielijkheid was hier de kolossale lengte. Terwijl de Amerikanen slechts 3000 K.M. behoeven af te leggen, om van de Mississippi naar de Stille Zuidzee te komen, is de af-

stand voor de Russen van den Oeral naar de Stille Zuidzee tweemaal zoo groot. Maar van den anderen kant zijn er de terreinhindernissen veel minder; het hoogste gedeelte is 1100 meter in Trans-Baikalië, voor het Jablonoigebergte.

Bovendien, al is het land minder dicht bevolkt dan de *Far-West* tusschen 1860 en 1870, er worden geen groote woestijnen aangetroffen, die men zou kunnen vergelijken met de verlaten plateau's van Utah en Nevada. In het algemeen kan men wel zeggen, dat de aanleg van de Trans-Siberische lijn zeer gemakkelijk gegaan is; de onmetelijke vlakten leenden zich uitstekend voor rechte rails; de buigingen zijn klein vooral tusschen de Obi en de Jenissei, dan over een aantal heuvels, waar de maximum hoogte voor de lijn 610 M. bedraagt, ongeveer tusschen de Jenissei en Irkutsk; terwijl van den anderen kant van het Baikalsee, de progressie bedraagt 400—1100 M., welke hoogte voor de tegenwoordige techniek geen bezwaar is.

Alleen leverden sommige gedeelten in de valleien van de Ingoda en de Chilka, waar de daling tamelijk steil is en waar zich groote moerassen bevinden, eigenaardige moeielijkheden op. Het groote gemak was intusschen, dat van den Oeral tot den Amour slechts weinig tunnels noodig waren. De eenige groote werken zijn de bruggen en deze zijn talrijk op de Trans-Siberische lijn, omdat alle groote rivieren, die van het Zuiden naar het Noorden loopen, overbrugd moesten worden. De vier voornaamste vindt men tusschen de Obi en de Irtysh, op de Jenissei en de Selenga. Een bezwaar, dat zich ook bij de overbrugging van minder groote rivieren deed gevoelen, bestond nog hierin, dat de toegang tot de oevers dikwijls zeer moerassig was en onderhevig aan overstromingen.

Witte heeft vooruitgezien, dat de Trans-Siberische lijn niet dadelijk een bron van inkomsten voor de keizerlijke schatkist zou worden, en in zijn nota van 1892, waarin hij zijn beschouwingen over de constructie enz. van deze baan aan het oordeel der toen benoemde commissie onderwierp, heeft hij doen

uitkomen het groote gewicht, hetwelk deze baan heeft voor de economische belangen van Rusland: „Traversant,” zoo zegt o. a. deze nota, „le pays sur une longueur de plus de 7000 werstes et reliée avec le large réseau des voies fluviales sibériennes elle donnera une impulsion énergique au développement économique des possessions russes en Asie et vivifiera les différentes branches du commerce et de l'industrie. L'agriculture sibérienne sera mise dans des conditions très favorables pour son développement, étant donné que d'une part elle trouvera de nouveaux marchés d'écoulement et que d'autre part elle pourra subvenir au manque d'ouvriers qui nuit actuellement à son essor. Et cela même facilitera la réalisation d'une tâche très-difficile et très-importante du programme gouvernemental, la distribution aux paysans de la Russie d'Europe souffrant de l'insuffisance de leurs lots de terrain situés de l'autre côté de l'Oural. Ensuite, le Grand Transsibérien doit contribuer aux progrès des industries métallurgiques de l'Oural et de la Sibérie, étant un des plus importants consommateurs de leurs produits et leur ouvrant de nouveaux débouchés dans les pays asiatiques limitrophes. La nouvelle voie ferrée est d'une importance particulière pour l'industrie aurifère qui souffre de l'insuffisance de machines et d'ouvriers, et de son isolement dans le développement général des industries russes.” Daarna komen in Witte's nota beschouwingen voor over den toenmaligen toestand van den Siberischen handel en de ontwikkeling, die deze handel kan nemen tengevolge van den nieuwen verkeersweg. De Minister toonde vervolgens aan het belang uit een oogpunt van beschaving en van politiek, en handelde daarna over het plan van constructie.

Dat Witte's voorspellingen zijn uitgekomen, blijkt uit wat door de administratie van den Trans-Siberischen spoorweg o. a. in 1901 reeds is publiek gemaakt. Daaruit valt af te leiden, dat zelfs de gebeurtenissen in het verre Oosten in de laatste jaren den voortgang van het verkeer niet hebben gestuit. Elk jaar wijst ongeveer een progressie aan van 11 percent.¹

¹ Vgl. *Le Marché Financier* en 1901 à 1902, bl. 595.

Het volgend staatje geeft een beeld van de toeneming van het transport van reizigers en goederen van verschillende soort in de jaren 1895—99.

	1895	1896	1897	1898	1899
Reizigers v. alle kategoriën	104,205	417,000	609,000	1,004,000	1,078,000
Immigranten	107,267	232,000	102,000	256,960	220,672
	Puds.				
Bagage	30,200	104,000	186,000	278,000	345,000
» van immigranten	130,600	218,000	273,000	533,000	575,000
Koopwaren »en grande vitesse",	—	—	—	788,690	1,330,000
Koopwaren »en petite vitesse"	3,400,000	10,516,000	28,720,000	37,860,000	40,700,000
Granen (begrepen in het vorig nummer)	603,000	3,780,000	13,740,000	20,280,600	19,710,000

Tengevolge van een ingesteld onderzoek is gebleken, dat de transportmiddelen, waarover toenmaals de Trans-Siberische lijn beschikte, niet meer aan deze progressieve toename van het verkeer beantwoordden. In 1898 is dan ook op voordracht van Witte een commissie benoemd, ten einde naar aanleiding daarvan maatregelen te nemen. De commissie was van oordeel, dat het zaak was, om het aantal treinen per dag te vermeerderen, om een grooter snelheid aan te nemen voor de personentreinen, om het type van de gebruikte rails te veranderen, om de bruggen van hout door metalen bruggen te vervangen en om het rollend materieel te versterken. Een keizerlijke ukase van 11 Februari 1899, op Witte's initiatief genomen, heeft een crediet geopend van 84,770.660 roebels om dit project te verwezenlijken.

Men kan wel zeggen, dat de Trans-Siberische spoorweg een dubbel belang heeft: vooreerst als nieuwe weg van den Atlantischen Oceaan naar de Stille Zuidzee, en in de tweede plaats voor Siberië zelf. Wat het eerste punt betreft, zal de weg, aanvankelijk althans, veel belangrijker zijn voor het personen- dan voor het goederenvervoer. Immers, dit laatste zal nog te veel kosten, en er zullen dus alleen goederen vervoerd worden, die tamelijk kostbaar zijn en niet zonder

schade langs den zeeweg naar China of Japan kunnen worden gebracht. Maar zelfs de grootste scepticus in zake dezen spoorweg durft niet tegenspreken, dat hij een groote toekomst heeft voor het personenvervoer. Dr. Widenfeld schat het traject van Moskou naar Port-Arthur op twintig dagen, maar thans neemt men aan, dat het wel spoediger kan. De heer Sélikhof, onderchef van een der takken van dienst van den Trans-Siberischen spoorweg, is van oordeel, dat het traject in acht en een halven dag kan worden afgelegd. Maar zelfs al neemt men dit niet aan, dan is het met dat al toch niet te ontkennen, dat voor het meerendeel der reizigers deze lijn een gemakkelijker en goedkooper middel van verplaatsing zal zijn dan de thans bestaande route.

De geheele quaestie is deze: hoeveel reizigers zullen er zijn? Sélikhof gelooft dat dit getal wel 50,000 zal worden in elke richting per jaar. Volgens hem moest men twee exprestreinen per dag laten loopen van de Russische grenzen tot Port-Arthur, met twee treinverwisselingen te Moskou en Irkutsk. En zelfs, wanneer dit cijfer te hoog mocht zijn, vergete men niet, dat reeds tegenwoordig de exprestreinen van Moskou en Irkutsk af drie malen per dag vertrekken en hierbij toch maar alleen op inwoners van Siberië is gerekend. Sélikhof geeft ook in overweging twee postverzendingen per dag te doen.

Ten einde na te gaan het belang van den Trans-Siberischen spoorweg voor Siberië zelf, moet men zich afvragen welke gedeelten de spoorweg doorloopt.

In haar westelijk deel, na Tcheliabinsk, doorloopt de lijn hoogst vruchtbare districten als Kourgas, Ichim in het gouvernement Tobolsk, dat altijd graan heeft verstrekt aan de Oeralstreek. De aanleg van den spoorweg heeft het landbouwbelang van het land verhoogd en den uitvoer van de producten naar West-Rusland en naar het buitenland vergemakkelijkt. Na Omsk komt de spoorweg in het land der steppen en der Toundra's. De vruchtbare streken zijn dan gelegen meer zuidelijk van de spoorlijn, zoodat deze den spoorweg niet kunnen gebruiken. Van af het station Obi komt de Trans-Siberische

spoorweg in het gouvernement Tomsk, de meest bevolkte en meest industrieele streek van geheel Siberië. Geheel anders is het karakter van de Trans-Baikalische lijn. Deze gaat door streken rijk aan goud; de bevolking dier streek behoeft vooral graan.

Transbaikalië is zeker een der belangrijkste provinciën, die onder den gouverneur-generaal van het Amourdistrict staan. Het oostelijk gedeelte is bedekt met wouden en het westelijk gedeelte vormt een groote steppenstreek. Zoowel flora als fauna zijn verschillend. Langs de oevers van het Baikalmeer en het deel der provincie, dat den naam Bargouzine draagt, vindt men veel verscheurende dieren, als zwarte beren, kolossale wolven, groote herten en gevaarlijke wilde zwijnen. Tevens treft men daar een massa vogels aan; het terrein schijnt voor jachtliefhebbers om te watertanden. De bevolking van Transbaikalië bedraagt ongeveer 684,800 menschen, waarvan 351,436 mannen. De spoorweg doorkruist het geheele land; van af het station Mysovaia loopt hij om het Baikalmeer en gaat dan over de Selenga, waar een groote ijzeren brug gebouwd is. De eerste belangrijke stad, die de lijn aandoet is Verkné-Udinsk, schilderachtig gelegen aan de oevers der Selenga. De stad heeft een grooten handel met China over Kiachta; vooral in Januari is het er druk, zij wordt dan bezocht door Russische kooplieden van Irkutsk en Kiachta, door Chineezzen en Mongolen. Een andere belangrijke stad is Tchita, de hoofdstad van het district en de zetel van den gouverneur; zij had 11,480 inwoners in 1897, doch telt er thans ruim 21,000; wel een bewijs van vooruitgang. Na Tchita volgt de spoorweg den loop van de Ingoda, die Chilka heet na zijn samenvloeiing met de Onone en komt van daar in Nertschinsk. Tusschen laatstgenoemde plaats en Tchita — bij het station Karginski — grijpt de splitsing plaats en gaat een tak naar Port Arthur.

De bevolking van Transbaikalië houdt zich vooral met vee-teelt en visscherij bezig: het Baikalmeer en de andere meren dezer provincie zijn bijzonder vischrijk; men vischt er wel

7 millioen zalmen¹ en deze worden verkocht voor meer dan een millioen francs. Men vindt er ook robben; daar echter de robbenvangst aan geen enkele contrôle onderworpen is, zijn de resultaten ervan onbekend. Het Baikalsee is 34,180 K.M² groot; dus juist twee en zestig maal grooter dan het meer van Genève, het is op sommige plaatsen 2000 M. diep.

De stormen zijn er in den zomer hevig en er gebeuren elk jaar heel wat ongelukken. Des winters is het dicht gevroren en ofschoon het Ministerie voor het verkeerswezen een groote ijsbrekerboot heeft laten maken, welke bestemd is om 's winters het Baikalsee over te gaan en de treinen aan den anderen kant te brengen, heeft men daarmede geen succes gehad, omdat het ijs te dik is, dikwijls 3 à 4 M; men heeft zich moeten tevredenstellen, met langs het meer mede rails te leggen. Des zomers echter wordt bedoelde boot voor den overtocht van passagiers gebruikt. Ten westen van het meer komt men in de provincie Irkutsk; de spoorweg loopt dan tot Strétinsk en komt in het Amourgebied, hetwelk ook zeer begunstigd door de natuur, maar niet zoo dicht bevolkt is als het Baikalseegebied.

De Chineesche spoorweg gaat door een zeer productieve streek, Mantsjoerije, waarvan het zuidelijk gedeelte al zeer bevolkt is en uitvoert een aantal producten als opium, ijzer, zijde, over Nian-Tchouang naar China en Japan. Het noordelijk stuk, hetwelk thans nog slecht bevolkt is, zal na de voltooiing van den spoorweg dichter bevolkt worden en ook over Port-Arthur de grondstoffen der verzamelingsnijverheid kunnen uitvoeren.

Men kan den Trans-Siberischen spoorweg in twee gedeelten splitsen met Irkutsk als middenpunt. Het westelijk deel is vooral een streek voor landbouw en veeteelt. Het voert voornamelijk naar het Westen en ten deele naar het Oosten uit: graan, boter, vleesch, eieren, ijzer en suiker. Daarsboven

¹ Vgl. P. Labbé, *La Transbaikalie et la colonisation* in het tijdschrift *Questions Diplomatiques et coloniales* van 1 Sept. 1902 bl. 286 v.v.

zal in dat deel het lokaal verkeer tusschen de Siberische middenpunten het grootst zijn.

Het andere gedeelte kan worden gesplitst in een Russisch en een Chineesch gedeelte. Het eerste bevindt zich in een rijke mijnstreek, waar de invoer zeker, vooreerst althans, den uitvoer zal overschrijden. Men behoeft daar voedingsmiddelen voor de arbeiders, machines en verschillende gereedschappen voor het werk in de mijnen, al welke artikelen zullen worden ingevoerd van uit het oosten over Port-Arthur. Mogelijk dat arbeiders uit China zullen noodig zijn. Het Chineesch gedeelte zal grondstoffen uitvoeren in de richting van Nertschinsk in China en Japan.

De invloed, dien deze spoorweg op het land heeft geoefend, is gunstig geweest insoover, dat sinds de belangstelling in alles wat Siberië betreft, vooral in Rusland zelf, in groote mate is toegenomen. Het is dus vooral aan Witte te danken, dat men Siberië meer en meer bestudeerd heeft, waarvan het resultaat is geweest een betere kennis van de waterwegen en een grooter ontwikkeling van de scheepvaart op de Siberische rivieren. Als voorbeeld wijst o. a. Raffalovich ¹ op de groote vlucht, die de boterindustrie heeft genomen.

Vóór den aanleg van den Trans-Siberischen spoorweg voerde Siberië slechts uit zg. *beurres fondus* (300 à 400,000 pud per jaar), die een lange reis kunnen doorstaan. De boter werd gezonden naar de markten van Nisjni, dan getransporteerd naar Moskou en St. Petersburg en van daar naar de Oostzeehavens en naar Turkije. De eenige fabriek, die versche boter voortbrengt, werd in 1886 gevestigd in het Tjumendistrict en maakte slechts voor lokaal verbruik. Eerst tien jaar later is de eerste boterfabriek, voor de productie van versche boter voor den uitvoer, in het leven geroepen en korten tijd daarna telde men er reeds 20 met een totale productie van 24,000 puds per jaar. Sinds zijn vooral te Kourgan Russische, Deensche, Duitsche en Engelsche fabrieken ontstaan, voor den inkoop van

¹ Le Marché financier en 1901—1902, pag. 509.

Siberische boter en den uitvoer daarvan. Twaalf ervan hebben in verschillende gedeelten van het land filialen. In 1900 telde men bijv. in Siberië 1100 boterinrichtingen, die langs den spoorweg hebben uitgevoerd naar het Westen 1,080,000 puds boter.

Maar niet alleen in dezen tak van industrie is de invloed van den grooten spoorweg merkbaar. Zoo is men op verschillende plaatsen begonnen met de exploitatie van de steenkolen, en zijn er sinds 1896 een aantal handels- en industriele inrichtingen gevestigd, o. a. de scheepvaartmaatschappij op de Lena, die ten doel heeft de exploitatie van goud in de mijnen van Vitimsk; de Siberische handelmaatschappij, die twee suikerfabrieken gesticht heeft; de maatschappij *Export-Sibérien*, die zich bezighoudt met de exploitatie van graan, zijde en wol van het gouvernement Jenisseï.

In het algemeen kan men wel zeggen, dat de ontwikkeling van handel en industrie zich doet gevoelen door de toename van de bevolking van verschillende steden: bijv. Novonikolajevsk bij Omsk, waarvan de bevolking in tien jaren is geklommen van 3000 tot 16000 inwoners; de stad Striétsensk had in 1897 1710 inwoners; thans telt zij er 8000. In één woord: kapitalen en menschen zijn in Siberië hoe langer hoe meer toegenomen en na korten tijd zal de physionomie van dit land geheel veranderd zijn.

De beteekenis van den Trans-Siberischen spoorweg springt nog tmeer in het oog, wanneer men de reis langs dezen spoorweg vergelijkt met die langs den zeeweg, welke men tot dusver gebruikt heeft. Voortaan zal de reis langs dezen spoorweg de kortste zijn. Dit is zeker niet een der minste verdiensten van Witte's schepping. Van Wladiwostock naar de Japansche havens van Naoutsou en Niigata, bedraagt de afstand 480 mijlen, 30 à 40 uur per stoomschip. Van daar 420 K.M. doorlopende in 15 uur, dan zal de hoofdstad van den Mikado in twee en een halven dag verbonden zijn met Wladiwostock; in vijftien dagen zal men kunnen reizen naar Parijs. Van den anderen kant wordt een Chineesche spoorweg, die op het oogenblik in exploitatie van Peking naar Tientsin is, van

daar naar Shanhaikwan bij den Grooten Muur aangelegd, en deze zal doorgetrokken worden tot Newchang, waar die lijn met den Chineeschen Oosterspoorweg zal verbonden worden. Dan zal men in dertien dagen over land van Parijs naar Peking kunnen gaan. De groote handelsstad Shanghai is slechts 500 zeemijlen van Port Arthur verwijderd en zal in veertien dagen bereikt worden. Het entrepôt van den geheelen Oost-Aziatischen handel, Hongkong, bevindt zich dan op zeventien dagen afstand van Londen. Thans behoeft men ten minste vier en dertig dagen om zich van Frankrijk of Engeland, via Suez, naar Yokohama te begeven en een en twintig, om hetzelfde te doen over Canada; voor Shanghai zal het minimum traject zijn acht en twintig dagen voor beide wegen; voor Hongkong vijf en twintig over Suez; dertig over Amerika. Over land zal Shanghai eerder bereikt kunnen worden dan over zee, zooals thans geschiedt. Wat Saigong betreft, zullen de pakketbooten van Marseille moeilijk de concurrentie met den Trans-Siberischen spoorweg kunnen volhouden.

Ook wat de kosten aangaat, is de Trans-Siberische lijn te verkiezen. De prijs van een plaats eerste klasse van Marseille naar Hongkong, Shanghai of een Japansche haven bedraagt 1715 fr. Het tarief der Russische sporen is een zonetarief en ingevolge dit tarief zal de reis van de Duitsche grens naar Wladiwostock en Port Arthur bedragen 107 roebel of 285 fr. ongeveer, eerste klasse. Een luxe-plaats in een grooten Europeeschen express tot de Russische grenzen zal de kosten tot een bedrag van 450 francs opvoeren. Voeg daarbij de kosten van onderhoud der reizigers, welke begrepen zijn in den prijs van de zeereizen, dan komt men tot ongeveer 800 francs voor Noord-China en Japan en van 950 francs voor Zuid-China, dus even de helft der kosten, waarvoor men tegenwoordig een zeereis doet.¹

Nog zij er de aandacht op gevestigd, dat naast Port-Arthur de stad Dalny is verzezen, welke bestemd is om een groote

¹ Deze cijfers zijn ontleend aan het werk van Pierre Leroy-Beaulieu, *La rénovation de l'Asie*, hoofdstuk XII.

Russische haven te worden; geen wonder, dat Wladiwostock reeds bevreesd is voor de concurrentie dezer plaats. Witte meent echter, dat Rusland's economische en commercieele toekomst ligt in het verre Oosten en dat er in Rusland's uitgebreide bezittingen aldaar plaats is voor verschillende havens. Wladiwostock kan reeds daarom niet de eenige haven van Russisch-Siberië zijn, omdat, niettegenstaande deze haven een schuilplaats oplevert voor oorlogs- en koopvaardis-schepen, genoemde stad veel te ver ligt van de Chineesche Zee, en daarboven gedurende het grootste gedeelte van den winter de toegang slechts mogelijk is door ijsbrekers. Een reiziger, die lang in het Oosten heeft vertoefd, Paul Labbé, roemt de jonge stad zeer; hij zegt o. a., dat hem geen stad bekend is, waar de ambtenaren mooier woningen hebben en beter gehuisvest zijn. De aanleg der stad, zoo voegt hij er bij, heeft totnogtoe 18,850,000 roebels gekost en dit bedrag zal nog veel grooter worden, „on veut faire grand, et comme partout en Mantchourie on dépense sans compter.”¹

Witte's tegenstanders hebben echter de aandacht er op gevestigd, dat Dalny door de hooge zeeën nooit een goede zeehaven kan worden en het schijnt een feit te zijn,² dat, sinds een golfbreker daar gebruikt wordt, ook deze haven dikwijls toevriest. Daarom wil de partij, die haar vertegenwoordiger vindt in den gouverneur Alexejef, een andere haven, bijv.: Mamsampho bezetten, waartegen nu echter Japan om begrijpelijke redenen protest aantee kent.

Volledigheidshalve zij hierbij nog opgemerkt, dat in 1901 ook op Witte's raad tot den aanleg van eenige nieuwe lijnen is besloten. Ik wijs o. a. op de geprojecteerde lijnen van Orenburg naar Taschkend; van St. Petersburg naar Viatka; van Bologoe naar Sedletz, en op de zoogenaamde tweede Caterinalijn. Deze lijnen hebben zoowel strategisch als economisch belang. De eerstgenoemde is bestemd om Moskou met Taschkend te verbinden. Tegenwoordig moet het katoen uit Centraal-Azië, dat

² Vgl. *Questions Diplomatiques et Coloniales* van 15 Mei 1903, bl. 688.

¹ Vgl. *Kölnische Zeitung* van 14 November 1903.

aan verschillende Russische fabrieken de grondstof levert, om te Moskou te komen, over de Transcaspische lijn vervoerd worden, dus gaan over Samarkand, Merv, Krasnovodsk, Astrakan en Samara, daarbij tweemaal overgeladen worden en gedurende negen-en-twintig dagen onderweg zijn om naar de Midden-Russische fabrieken te worden gezonden. Met de nieuwe lijn gaat het direct in de helft van den tijd naar Moskou. Daarbij komt, dat de streken, die deze nieuwe lijn doorloopt, daardoor tot grooter ontwikkeling kunnen komen. Deze streek kan men gevoegelijk in drieën verdeelen: 1e. van Orenburg naar de Mugodjar-bergen (400 werst); dan van deze bergen naar Kazalinsk (450 werst), en eindelijk van Kazalinsk naar Taschkend (912 werst). Het voornaamste middel van bestaan van de bevolking in de eerste sectie vormen de zoutmijnen van Ilek, die jaarlijks tot 1 millioen 500,000 puds naar Orenburg zenden. Deskundigen zijn van oordeel, dat het rendement gemakkelijk kan stijgen tot 7 millioen en dat de aanleg van den spoorweg het al dadelijk tot 2 millioen kan brengen. Daarbij komt, dat het geheele land uitermate geschikt is voor de vee-teelt. De tweede streek, die de lijn doorloopt, is tamelijk verlaten, maar de derde is weer zeer vruchtbaar; in de beide districten Tchimkent en Taschkend wonen 1.500,000 inwoners, die ongeveer 6.500,000 stuks vee bezitten, jaarlijks oogsten van 35 millioen pud graan en een handelsomzet hebben van 50 millioen roebels. Dat trouwens de lijn politieke beteekenis heeft, zal geen betoog behoeven, daar zij de troepen-concentraties in Noord-Siberië en van daar naar het oosten veel gemakkelijker maakt.

De lijn van Petersburg naar Viatka zal een lengte hebben van 1255 werst en gaan over Tikhvin, Vologda, Boni en Galitch naar Viatka. De lijn zal het Noorden van Rusland met de zuidelijker centra van handel en nijverheid verbinden, inzover ze een schakel zal vormen tusschen Petersburg en Moskou van den eenen kant, en het Oeralgebied van den anderen kant. De lijn Bologoe—Sedletz zal een lengte hebben van 1000 werst en kunnen dienen om Petersburg met Polen

en de westelijke grenzen te verbinden. Eindelijk zal de tweede Caterina-lijn, die 403 werst lang is, als versterking kunnen beschouwd worden van den eersten Caterina-spoorweg, die niet meer voldoet aan de behoefte der mijn- en metaalindustrie van Donetz. De lijn zal gaan over Pologni, Alexandrovsk en Nicopol. Uit een en ander blijkt, dat niet alleen het Siberische net, maar ook het Europeesche veel aan den energieken man te danken heeft.

De Trans-Siberische baan zou niet alleen de aandacht vestigen op het verre oosten, maar zij zou tevens het middel zijn om Ruslands invloed aldaar te versterken. Zoo is Witte ook de groote man van Ruslands Oost-Aziatische politiek en, wanneer de Oost-Aziatische quaestie in den laatsten tijd zoo herhaaldelijk ter sprake komt, kan men wel aannemen, dat dit een gevolg is van de nieuwe richting, welke sinds den Chineesch-Japanschen krijg door Rusland is ingeslagen, een richting, welke door Witte is aangegeven. Terecht kan toch de groote kenner van de Oost-Aziatische toestanden, van Ruslands onderhandelingen met China sprekende, beweren, dat Witte „dirigea par dessus la tête du ministre des affaires étrangères „les négociations”.¹

In een schets over Witte mag een korte herinnering aan Ruslands rol in het Verre Oosten niet ontbreken.

Men kan wel zeggen, dat in de geschiedenis van Europa's verhouding tot het Verre Oosten het jaar 1895 een keerpunt vormt. Toen is toch gebleken, hoe zwak het Chineesche Rijk was en hoe grootè macht Japan had ontwikkeld. Tot dusver was China door Engeland altijd beschouwd als het land, hetwelk Englands bondgenoot tegen Rusland kon worden en thans was plotseling China's onmacht voor een ieder aan den dag gekomen. Rusland zou nu daarvan voordeel trekken en trachten, in het Noorden van het Chineesche Rijk vasten voet te verkrijgen.

Ingevolge de conventie van 26 Aug.—8 Sept. 1896 tusschen

¹ Vgl. Leroy-Beaulieu, *La rénovation de l'Asie*, bl. 425.

Rusland en China, werd in het leven geroepen de *Société du chemin de fer chinois de l'Est*. Volgens de statuten, door de Russische regeering goedgekeurd, kunnen slechts aandeelen hebben Russen of Chineezen. De concessie duurt tachtig jaar, van het oogenblik, dat de lijn geopend zal zijn. Rusland waarborgt de betaling der renten en de aflossing der obligatiën. Aan het hoofd der maatschappij bevindt zich een comité van directeuren, dat zetelen zal te Peking en te Pétersburg, en dat bestaan zal uit negen leden, waarvan één president en één vice-president. De president zal gekozen worden door de Chineesche regeering, de andere leden door den raad van aandeelhouders. De president heeft tot taak te waken, dat de maatschappij haar verplichtingen tegenover China houdt. De Russische regeering heeft recht om toe te zien op den loop der zaken, zoowel gedurende den aanleg als gedurende de exploitatie. De Russische Minister van Financiën moet de keuze van vice-president, ingenieur en andere technische ambtenaren goedkeuren. Voegt men hierbij, dat het meerendeel der aandeelen in handen is van de regeering van den Tsaar, dan ziet men, dat, ten spijt van den door China benoemden directeur, de Mantsjoerische-lijn zich geheel in handen van den Russischen Minister van Financiën bevindt. De Minister Witte heeft nu in de statuten bepalingen gemaakt, waarbij de verplichtingen der maatschappij worden geregeld, zoowel wat de constructie, als wat de exploitatie der lijn betreft: gelijke transport-capaciteit als op de Siberische lijn; gebruik door de Siberische treinen, en goedkeuring der tarieven door de Russische regeering. De eenige reserve, die in de statuten ten opzichte van China gemaakt wordt, is deze, dat na een tijdsverloop van zes en dertig jaren China de lijn kan naasten, en dan geheel in de rechten treden van de Maatschappij. Doet China dit niet — en daar is al heel weinig kans op — dan zal dit rijk, tachtig jaren nadat de lijn voltooid is, deze rechtens kunnen naasten.¹

¹ Men vindt deze conventie in Von Brandt, *Drei Jahre Ost-Asiatischer Politik*, blz. 258.

Sinds nu Ruslands plannen op Mantsjoerije hoe langer hoe duidelijker voor den dag zijn gekomen, is er in Japan een neiging ontstaan om zich daartegen te verzetten, en derhalve te voorkomen, dat Rusland het geheele Chineesche Rijk onder zijn macht krijgt. Trouwens het is bekend, dat, ware Japan in 1895 er zeker van geweest, dat Engeland zijn zijde had gekozen, het jonge land der Rijzende Zon nooit aan de eischen der drie Europeesche mogendheden zou hebben voldaan. Doch dit daargelaten, zal het geen betoog behoeven, dat al dadelijk na de vernedering, in 1895 Japan toegebracht, bij sommigen de lust ontstond om met Rusland af te rekenen. Zij die aldus redeneerden wezen er op, dat toenmaals Japan nog sterk was en Rusland nog niet zooveel troepen had in het verre Oosten, waardoor Japan een voorsprong zou hebben, mocht het tot een conflict komen. Of men nu te Tokio begrepen heeft, dat men voor zulk eene afrekening nog niet sterk genoeg was, of dat het zaak was, zich eerst van bondgenooten te voorzien, in elk geval staat vast, dat tegen het eind der negentiger jaren de spanning eenigszins verminderde. Men zal zich herinneren, dat bij den grooten Boksersopstand in 1900 te Peking, Japanners naast de Europeanen streden. Toen het gevaar voor de vreemdelingen in het Chineesche Rijk geweken was, kwamen de tusschen Rusland en Japan hangende vraagpunten opnieuw voor den dag.

Niet alleen dat men zich te Tokio ongerust maakte over Ruslands bemoeizucht in Mantsjoerije; maar de vraag, welke mogendheid Korea onder haren invloed zou krijgen, werd door de Russische en Japansche bladen met voorliefde behandeld. Bij het tractaat van Simonoseki was dit schiereiland door China onafhankelijk verklaard en het doel van Japan was, om zich daarvan langzamerhand meester te maken, wat Rusland meende niet te moeten toelaten, omdat een verovering door Japan, vooral in het Noorden, gevaarlijk voor het Tsarenrijk kon worden. Herhaaldelijk zijn dan ook door beide landen pogingen aangewend om een schikking ten opzichte van Korea te treffen. Zoo was bijv. nog vóór de groote crisis

in het Chineesche rijk, waarop boven is gewezen, door de beide staten een poging beproefd om zich te dezen opzichte met elkaar te verstaan.

Bij de overeenkomst van 14 Mei 1896 — nader uitgewerkt door die van 29 Juli d. a. v. — werd o. a. bepaald, dat Japan het recht zou hebben om 1000 man in Korea te houden voor de bescherming van de onder Japansche directie staande telegraaf van Fousan naar Seoul; Ruslands recht om een telegraaf aan te leggen van Seoul naar de Siberische grenzen werd erkend. Beide mogendheden zouden hun steun geven aan de reorganisatie der Koreaansche financiën. Men kan nu wel zeggen, dat, ofschoon deze conventie in schijn een Japansch-Russisch *condominium* in het leven riep, feitelijk Rusland te Seoul de overwinning behaald had. Bij decreet werd bepaald, dat de spoorwegwijdte der Koreaansche spoorwegen gelijk zou zijn aan die der Trans-Siberische lijn en dat alleen Russische instructeurs in het Koreaansche leger benoemd zouden worden, een bepaling, waartegen Japan overigens protesteerde.

Het is niet te ontkennen, dat Ruslands gedragslijn, door Witte geïnspireerd, heel handig en voorzichtig was; het zou Mantsjoerije niet annexeeren; later, zoo meende men, zou alles van zelf den Tsaar in den schoot vallen.

Toen op het eind van 1897 Duitschland de haven Kiaotchau op het schiereiland Shantung bezette, begreep Rusland, misschien met tegenzin, ook een dergelijken stap te moeten doen. Ik zeg met tegenzin, omdat Ruslands positie in 1897 inderdaad een schitterende was. Trouwens, nu èn Duitschland èn Frankrijk zich gereed maakten om de vruchten te plukken van de aan China verleende hulp, kon de groote Noordsche kolossus niet wel achterblijven. Zoo vernam men dan, dat in Januari 1898 de Russische vloot Port-Arthur en Talienswan op het schiereiland Liaotong had bezet, of liever, zooals het daarna met China gesloten tractaat luidde, voor 99 jaar gepacht had. Daarop volgde een andere conventie met China, krachtens welke het Hemelsche Rijk toestond, dat de reeds door Mantsjoerije loopende tak van den Trans-Siberischen

spoorweg — boven het Chineesche gedeelte genoemd — tot Port-Arthur zou worden verlengd.

Geen wonder dat deze overeenkomst niet alleen in Japan, maar ook in Engeland sensatie maakte. Wel werd door Engeland de bezette haven van Wei-ha-wei na eenige jaren weder ontruimd, maar Balfour verklaarde in het Lagerhuis dat Engeland ten stelligste besloten had, om tot welken prijs ook, zelfs op gevaar af van een conflict, zich de deur in China niet te laten sluiten. En ten einde Rusland schaa-kmat te zetten, bood Engeland aan China de 400 miljoen francs, waaraan het behoefte had. Deze leening scheen, gelukte ze, een uitmuntende gelegenheid om zich in de zaken van het Chineesche Rijk te mengen. Doch China, door Rusland bewerkt, weigerde en Engeland moest zich met eenige onbeteekenende concessies vergenoegen, hierin bestaande, dat de Europeesche stoomschepen op elke Chineesche rivier zouden kunnen varen; dat geen stuk van het Yangtsekianggebied immer aan een vreemde mogendheid zou worden afgestaan, dat een haven in de provincie Hou-nan geopend zou worden, en de post van inspecteur-generaal der douanen aan een Engelschman zou verblijven. De beteekenis dezer conventie zal wel hierin gelegen zijn, dat de rijke en dicht bevolkte Yangtsevallei aan Engeland voorbehouden bleef. Curzon, toenmaals onder-staatssecretaris van buitenlandsche zaken, voegde erbij, dat Engeland zich tegen de aanranding van China's onafhankelijkheid zou verzetten en tevens tegen elke poging om Chineesche havens te sluiten.

Nadat nu Rusland de bezetting van Port Arthur en Talienswan door China had doen ratificeeren, trachtte het Japan te sussen, door te verklaren dat het, aanvankelijk althans, zich van elke actieve inmenging in de Koreaansche zaken zou onthouden en Japan daarin de vrije hand laten. Dat het echter toch niet ongevoelig was, wanneer Japan zich te diep in de aangelegenheden van het hof van Seoul mengde, zou later blijken. Doch inmiddels trachtte Japan bondgenooten te krijgen en het zal geen betoog behoeven, dat Engeland zich voor een

bondgenootschap met Japan liet vinden. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika zouden mogelijk ook in aanmerking zijn gekomen, maar sommigen in Washington vreesden, dat het zich steeds ontwikkelende Japan een gevaarlijke concurrent van de Unie op handelsgebied zou worden. Maar met Engeland was het iets anders; daar overwoog, voor het oogenblik althans, het politiek belang en in het voorjaar van 1902 kwam het veelbesproken Engelsch-Japansche verbond tot stand. In dit verband is het voldoende te herinneren, dat beide landen met elkander overeengekomen zijn, dat, mocht Japan in oorlog met een andere mogendheid geraken, Engeland eerst dan aan den strijd zou deelnemen, wanneer een derde staat Japans vijand mocht bijstaan. De onderstelling was hoogstwaarschijnlijk, dat, mocht Rusland met Japan den strijd aanbinden, Engeland Japan daadwerkelijk zou steunen, wanneer Frankrijk, Ruslands bondgenoot, aan den strijd deelnam.

Rusland scheen zich nu echter niet veel te storen aan bovengenoemde overeenkomst. Al meer en meer werd Mantsjoerije overstroomd door Russische troepen; trouwens men weet dat Rusland met China was overeengekomen om den spoorweg door de drie Mantsjoerijische provinciën Mukden, Girin en Hei-loeng-kiang en in de eerste plaats de stations door zijn troepen te doen bewaken.

In den zomer van 1903 ontstond er een groote spanning tusschen Rusland en Japan, naar aanleiding van een tusschen eerstgenoemd land en China gesloten handelstractaat, waarin bepalingen in strijd met de open-deur politiek zouden zijn opgenomen. Japan, Engeland en de Unie protesteerden alvast tegen de bepalingen dezer conventie, maar de Unie deelde uitdrukkelijk mede, dat zij zich bij dit protest zou bepalen; daarbij kwam, dat de indiening van dit protest niet eens bij identieke nota geschiedde, maar door elk der mogendheden afzonderlijk. Trouwens Witte en Lamsdorff verklaarden hoogst verwonderd te zijn over het optreden der drie mogendheden, Rusland, zoo zeiden zij, volhardende bij de eenmaal gedane belofte om Mantsjoerije te ontruimen, dacht er niet aan, om

vreemde consuls daar uit te sluiten, of den vreemden handel het gebruik der havens aldaar te verbieden. Dus kon lord Cranborne in het Lagerhuis mededeelen, dat de berichten overdreven waren geweest.

Herhaaldelijk werd nu in den verderen loop des jaars door Japan, toen blijkbaar door Engeland gesteund, bij China er op aangedrongen, dat dit rijk Rusland een termijn zou stellen voor de ontruiming van Mantsjoerije. Na lange aarzeling werd nu tusschen hen bepaald, dat de ontruiming van Mantsjoerije op 8 October 1903 zou beginnen; Rusland voegde er echter uitdrukkelijk bij, dat de houding der andere mogendheden het casu quo zoude kunnen nopen, de ontruiming nog uit te stellen.

Toen nu het begin van October aanstaande was, stelde Rusland weder nieuwe eischen aan China, wilde deze mogendheid inderdaad de Russische troepen zien vertrekken, eischen, welke billijkerwijze moesten voorkomen, dat Rusland bij eventuele ontruiming zou verliezen alle vruchten van de opofferingen, welke het zich in Mantsjoerije getroost heeft. Geen grondgebied aldaar zou zonder Ruslands toestemming door China vervreemd, geen voorrechten aan vreemdelingen toegekend mogen worden, waarin de Russen niet zouden deelen; Rusland zou voorts zijn eigen telegraaflijnen langs den Mantsjoerischen spoorweg behouden, het zou landingsplaatsen kunnen aanleggen aan de Soengaririvier en daar een militaire bewaking vestigen; ook zouden Russische forten opgericht mogen worden op den grooten weg tusschen Ziziohar (Tsitsikar), de hoofdstad van Hei-Loeng-kiang, en de stad Blagowesjtsjensk aan den Amour.

De Engelsche bladen hebben zich hoogelijk verontwaardigd getoond over deze nieuwe eischen, en al hun best gedaan om Japan daartegen op te zetten, wat hun maar al te goed gelukt is. Nu springt het in het oog, dat de andere mogendheden geen belang genoeg bij de zaak hebben, behalve de Unie en Japan. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika schijnen thans echter door een tractaat met China, waarbij

nieuwe havens werden geopend, namelijk Mukden en een haven tegenover het Koreaansch Wijou, voorloopig van plan, hunne oppositie prijs te geven. Blijft Japan, Ruslands grootste antagonist.

Reeds over een in den laatsten tijd genomen bestuursmaatregel was groote ontevredenheid te Tokio ontstaan. Men kent den inhoud van dit gewichtige stuk, uitgevaardigd korten tijd nadat eenige aanzienlijke ambtenaren en diplomaten, onder wie de vice-admiraal Alexejef, de gezanten te Peking en Seoul, benevens de Minister van Oorlog Koeropatkin, een samenspreking hadden gehouden te Port-Arthur. De Amour-provinciën en het Kwantung-gebied werden losgemaakt van de leiding der departementen te Petersburg en geplaatst onder toezicht van den Tsaar, en van een bijzondere commissie, vereenigd tot een zelfstandig stadhouderschap, waarbinnen de stadhouder volledige burgerlijke en militaire bevoegdheden zal uitoefenen, met inbegrip van de zorg voor spoorwegen en van de zorg voor de bevolking in het gebied, grenzend aan het stadhouderschap (van de kustprovincie derhalve). Voorts wordt de leiding der diplomatieke betrekkingen tusschen het stadhouderschap en de nabuur-staten aan den stadhouder opgedragen. De vice-admiraal Alexejef, die reeds lang het Russisch eskader in het Oosten commandeert, werd met het stadhouderschap bekleed.

Welke de reden voor de instelling van een dergelijk stadhouderschap geweest is, en of men den stadhouder slechts een tijd lang de handen vrij wil laten, daarover wordt verschillend gedacht, maar men begrijpt welk een enorme macht de nieuwe stadhouder Alexejef door dezen maatregel krijgt. Hij kan de belangrijkste beslissingen nemen, en Rusland kan op deze manier nog veel krachtiger in het verre Oosten optreden, dan het nu reeds doet. Tevens kan de Russische regeering, wanneer zij het in haar belang noodig acht, veel beter haar hoogen ambtenaar in Oost-Azië verloochenen, aanvoerende, dat de eindbeslissing toch bij den Tsaar moet liggen. Bovendien zal de nieuwe bestuursmaatregel krachtig kunnen

bijdragen tot de russificatie van Mantsjoerije, om 't even welk deel van dat land voor den vorm door de Russen wordt ontruimd.

Men bedenke toch, dat juist het stuk, dat tusschen de landstroken ligt, welke onder één stadhouderschap worden saamgevat, Mantsjoerije is, dat volgens de letter nog tot het Chineesche Rijk behoort. De deelen, die het hier geldt, namelijk het Amourgebied en de provincie Kwantung — d. i. het zuidelijk deel van het Liantong-schiereiland met Port-Arthur, en de daarnaast gestichte stad Dalny — zijn door den bovengenoemden spoorweg verbonden. Men begrijpt, dat het daartusschen liggende gedeelte evenzeer bestemd is om door Rusland te worden geannexeerd. Dit klemt te meer, wanneer men in aanmerking neemt, dat ook uit Ruslands eischen te Peking blijkt, dat men die annexatie langzamerhand wil doen geschieden; immers, nieuwe vertakkingen van den spoorweg worden bij de bestaande gevoegd; nieuwe rijen van Russische posten worden in het leven geroepen.

Nauwelijks was nu de bovenbesproken nieuwe bestuursregeling, in een ukase belichaamd, verschenen, of de Japansche regeering begon onderhandelingen met de Russen. Japan wil — ik wees er reeds op — in Korea een dergelijke positie hebben als de Russen in Mantsjoerije. Oogenschijnlijk zou Rusland daartegen geen bezwaar kunnen hebben; boven is herinnerd, dat in 1898 Rusland aan Japan vrijwel de vrije hand op Korea gelaten heeft. Japan heeft zich toen door de Koreaansche regeering het recht van voorkeur bij den spoorwegaanleg laten toekennen, op grond van welke overeenkomst in September 1903 een poging van Rusland, om de hoofdstad van Korea, Seoul, door een spoorweg met Witsjou en dus eventueel met het Chineesche spoorwegnet te verbinden, door protest van het kabinet van Tokio verijdeld is.

Toen nu de 8ste October verstreek, zonder dat de Russen aanstalten maakten om Mantsjoerije te ontruimen, ja er zelfs veel meer reden bestond om aan te nemen, dat van ontruiming vooreerst geen sprake zou zijn, ontstond opnieuw een spanning tusschen Rusland en Japan, die weêr op onderhandelin-

gen is uitgelopen. Thans heette het, dat Rusland geen bezwaar had tegen Japan's uitbreiding in Zuid-Korea, doch dat het Noorden van dat schiereiland bij de Yalu-rivier aan Ruslands invloed moest worden overgelaten. Of Witte echter op deze onderhandelingen nog invloed heeft kunnen oefenen, is de vraag.

Mag ik deze beschouwing over Ruslands Oost-Aziatische politiek eindigen met te wijzen op een rapport door Witte uitgebracht, naar aanleiding van een door hem gedane reis naar het Verre Oosten? Daarin zegt hij o. a.: „L'Orient asiatique était jusqu'à ces derniers temps pour les peuples européens presque une *terra incognita*. Le chemin de fer de Sibérie ouvrit à l'Europe un accès dans ce monde. En dehors de son rôle universel le chemin de fer de Sibérie apportera à la Russie de nombreux avantages. — L'histoire compte par siècles et non par années. En construisant après le Trans-Sibérien le chemin de fer de l'Est chinois on a accompli un grand oeuvre; on a fait un des derniers pas de la marche en avant de la Russie vers l'Extrême Orient en vue de trouver une issue dans la mer ouverte sur le littoral libre de glace de l'Océan Pacifique.”

Maar niet alleen op de algemeene politiek, ook op de handelspolitiek heeft Witte grooten invloed geoefend; en dat zijn verdiensten op dit gebied naar waarde geschat zijn, blijkt uit het besluit, waarop ik reeds boven wees, waarbij aan hem is opgedragen, de door hem als Minister van Financiën begonnen onderhandelingen over een handelstractaat met Duitschland voort te zetten en zoo mogelijk tot een goed einde te brengen.

Waarschijnlijk is deze opdracht geschied naar aanleiding van de omstandigheid, dat hij zich in 1893 en 1894 hoogst verdienstelijk gemaakt heeft door het bekende handelstractaat van 1894 met Duitschland te sluiten.

Ten einde Witte's rol hier goed te doen uitkomen, zij hier een enkele blik geworpen op Ruslands tariefgeschiedenis van de laatste jaren.

Men weet, eerst sinds korten tijd sluit Rusland handels-

tractaten. Wel is er in het begin der negentiende eeuw — in 1818 naar aanleiding der in 1815 door beide landen gesloten overeenkomst, over de regeling der handels- en verkeersverbinding in de vroeger tot Polen behoord hebbende provinciën — een conventie gesloten tusschen Pruisen en Rusland, maar deze is door laatstgenoemd land opgezegd. Tegen het einde der zestiger jaren, had de smokkelhandel aan de Duitsch-Russische grenzen groote afmetingen aangenomen en zulken omvang bereikt, dat de Russische douanen-ontvangsten jaarlijks met een som van 30 à 40 millioen roebels geschaad werden. Herhaaldelijk heeft Bismarck in 1867 en 1868 als zijn overtuiging uitgesproken, dat Rusland's afsluitingsmaatregelen aan zijn financiën en den welstand zijner onderdanen meer nadeel toebrechten dan aan Pruisen. In de eerste jaren na de grondvesting van het Duitsche Rijk werden met Rusland onderhandelingen aangeknoopt over de vergemakkelijking van het grensverkeer, doch deze hadden geen resultaat; Bismarck zeide in 1873, naar aanleiding van een interpellatie in den Rijksdag, dit: „die Verhandlungen schwebten bereits so lange wie die „Anwesenden lebten“. Trouwens in het begin der zeventiger jaren werden de rechten op vreemde producten in Rusland nog verhoogd. Ruslands financiën verkeerden toen in geen gunstigen toestand: de staat had groote spoorweglijnen gebouwd en daarvoor in het binnenland geld opgenomen; verder was hij borg gebleven in een aantal industrieele ondernemingen. Daarbij kwam, dat de krijgstoerusting tegen Turkije groote sommen verslonden. Deze omstandigheden werkten deprimerend op den roebelkoers en de inkomsten verminderden. Dit was de oorzaak dat de Russische regeering in 1876 plotseling bepaalde, dat alle invoerrechten in *goud* moesten betaald worden. Deze maatregel, die gelijk stond met een verhooging der Russische invoerrechten tot 33 pct., tref in Duitschland hoogst onaangenaam. Niet alleen dat de maatregel geheel onverwachts kwam, maar hij had het karakter van een slag tegen de in Duitschland toenmaals nog oppermachtige vrijhandelstheorie. Herhaaldelijk werd dan ook de Russisch-Duitsche verhouding

in den Rijksdag ter sprake gebracht, doch de regeering hield zich, aanvankelijk althans, tamelijk gereserveerd. Wel bleek, dat zij er niet voor zou terugdeinzen om desnoods, evenals tegen Oostenrijk, ook tegen Rusland retorsie maatregelen te nemen; Bismarck verkondigde in 1876 en in 1878 dat, bleef Rusland hooge rechten heffen, zoogenaamde *Kampfzölle* het eenig praktisch middel zouden zijn.

Bij den toenmaals plaatsgrijpenden voorarbeid voor het nieuwe Deutsche tarief van 1879, speelde de verhouding tot Rusland een groote rol. De invoering der graan-, vee- en houtrechten was zoowel tegen Oostenrijk als tegen Rusland gericht. Nog nader ontwikkelde Bismarck het denkbeeld, waaraan het Deutsche tarief ten grondslag lag, in de rijksdagzitting van 21 Mei 1879, toen hij op de geografische en economische redenen wees, die Rusland zouden dwingen zijn graan over Deutsche havens te verschepen. Het zal nu echter geen betoog behoeven, dat de hooge rechten op agrarische produkten, benevens de mede in 1879 genomen maatregelen tegen het verbreiden van epidemische ziekten uit Rusland, door passagiers en schepen aan den, trouwens ook door laatstgenoemd land toegepasten, pasdwang te onderwerpen, in Rusland groote verbittering in het leven riepen, al was het maar omdat men gedacht had, dat de vrijhandelspartijen in Duitschland het nooit tot de invoering van *Kampfzölle* zouden hebben laten komen. Het moet erkend worden, dat, terwijl Rusland nooit rekening hield met wenschen en behoeften van een naburigen staat, het juist eischte, dat Duitschland dat wél deed, en daarom uit dit oogpunt het tarief van 1879 als een vijandelijke maatregel beschouwde. Tegelijk trachtte Rusland Duitschland nieuwe nadeelen toe te brengen en o. a. den Russischen handel van het aandoen der Deutsche havens te bevrijden. Te dien einde beproefde men niet alleen den Russischen uitvoer over de Zwarte Zee en Zweden en Noorwegen te leiden, maar groote werken werden tegelijk aangelegd, om de Russische Oostzeehavens meer aan hun doel te doen beantwoorden. Afgescheiden daarvan verhoogde Rusland steeds zijn tarief en

deed pogingen, om den smokkelhandel uit Duitschland den kop in te drukken. Vooreerst werd het Russisch tarief in 1881 met 10 percent verhoogd onder voorwendsel, dat de verhooging noodig was tot dekking van het tekort, dat ontstaan was door de opheffing van den zoutaccijns. Daarop volgde in 1882 een verhooging der meeste invoerrechten; twee jaar later werden de rechten op steenkolen en ijzer verhoogd; in 1885 geschiedde hetzelfde voor haring, thee, wijn, zijde, oliën; in Juni van dit jaar greep weer een algemeene verhooging der rechten met 20 percent plaats. Daarop volgde in 1886 een verhooging van rechten op koper, huiden, vellen en chemische produkten. In 1887 werden de invoerrechten op metalen, steenkolen, coaks, planten, vruchten, machines verhoogd; na een korte pauze volgde in 1890 een verdere algemeene tariefverhooging, en in Juli 1891 trad een nieuw tarief in werking, hetwelk nog een verhooging van rechten op chemische produkten bevatte.

Niet, dat het in Rusland ontbrak aan hen, die tegen deze bescherming hunne waarschuwendende stem verhieven; die wezen op het toenemend verval van den Russischen landbouw, den lagen stand der algemeene volksontwikkeling en de duurte der meest onontbeerlijke grondstoffen, maar hunne woorden vonden geen gehoor. Door eeuwenlange gewoonte was het afsluitingsstelsel aldaar tot traditie geworden. In Duitschland was men ook verbitterd over de door Rusland genomen maatregelen, maar men wilde geen tegenmaatregelen nemen, om niet uit een politiek oogpunt met Rusland onaangenaamheden te krijgen. Duitschlands eenig antwoord op de herhaalde tariefverhoogingen was, naast de verhooging der graanrechten, het verbod aan de Rijksbank om Russische papieren in beleening te nemen.

Het zal nu echter geen betoog behoeven, dat Duitschland zich krachtiger gevoelde, toen het in 1891 met Oostenrijk-Hongarije en Italië nieuwe handelstractaten had gesloten. De tariefgunsten, welke — in het bijzonder ten opzichte van graan — aan Oostenrijk-Hongarije, Italië, België en Zwitserland waren toegekend, werden niet tot Rusland uitgebreid, Ruslands graan moest als vroeger betalen 5 mark, dus ander-

halve mark meer dan het Oostenrijk-Hongaarsche. Duitschland eischte, ten einde Rusland van deze vermindering te laten profiteeren, concessiën van laatstgenoemd land ten opzichte van steenkolen en ijzer. Rusland weigerde, men dacht algemeen, dat Duitschland het Russische graan niet kon ontberen en het recht weldra óf uit eigen zak zou betalen óf Rusland zonder meer de meest-begunstigings-clausule zou toekennen. Aanvankelijk scheen nu de Minister Witte van het denkbeeld te zijn, dat Rusland moest trachten, Duitschland door zijn maximum-tarief te dwingen toe te geven. Tegelijk brak hij echter met het tot dusver gevolgd stelsel om geen tarieftractaten te sluiten, door aan Frankrijk, tegen vermindering van het recht op petroleum van zijn kant, een aantal tariefgunsten voor luxe-voorwerpen en landbouwgereedschappen toe te staan. Witte bood nu in den zomer van 1893 aan Duitschland gelijkstelling aan met Frankrijk, tegen toekenning door Duitschland van de voordeelen van het met Oostenrijk-Hongarije gesloten tractaat. Duitschland handhaafde echter zijn standpunt en wilde zelfs van nieuwe onderhandelingen niets weten. Met het oog op deze houding werd op 1 Augustus Ruslands maximum-tarief tegen Duitschland in werking gebracht; Duitschland belastte daarop Russische producten met een extra recht van 50 percent, waarop Rusland nogmaals zijn maximumtarief met 50 percent en tevens de havengelden voor Duitse schepen verhoogde.

Geen wonder echter, dat deze tariefstrijd beiden landen zeer slecht bekomen is. De graanhandel leed groote verliezen; in Duitschland was zooveel graan voorhanden, dat de prijzen kolossaal achteruit liepen. In het midden van Augustus verbood Pruisen zelfs, met een beroep op het gevaar voor besmettelijke ziekten, den invoer van hooi en stroo uit Rusland, en strekte het extra recht uit op de uit Finland komende koopwaren.

Een en ander bleef niet zonder uitwerking op de Russische regeering en in het bijzonder op den Minister van Financiën. In den herfst van 1893 zond Witte in alle stilte vertrouwde personen naar Berlijn, ten einde over een schikking te onder-

handelen. Toch zou men niet spoedig tot overeenstemming geraken. De Deutsche onderhandelaars, Freiherr von Thielmann en de consul-generaal Lamezan, deden geen stap zonder belanghebbenden en deskundigen uitvoerig te hebben gehoord; de Russen gaven slechts schoorvoetend toe en lieten zich de kleinste concessie naar verhouding veel te duur betalen. Herhaaldelijk dreigden de onderhandelingen schipbreuk te lijden, maar Witte begreep, dat het ook Ruslands belang was, den tolkrijg te doen eindigen; vooral de noodtoestand van den Russischen landbouw en de slingerende koersen noopten hem het afsluitingsstelsel, waarin reeds door de overeenkomst met Frankrijk (al zij het dan ook om politieke motieven) een bres geschoten was, te laten varen en het systeem der handelstractaten algemeen te aanvaarden.

Het ging hem in zekeren zin als Napoleon III bij het sluiten van het beroemde tractaat met Engeland van 1860. De onderhandelingen met Duitschland waren voor Witte een aanleiding om Rusland een nieuw tariefstelsel te doen aannemen en dit voor jaren vast te stellen. Zoo heette het in het begin van Februari 1894 dat een tractaat was totstandgekomen. Duitschland had voor bloote uitbreiding van zijn verdragstarief tot Rusland, behalve de toekenning der voordeelen van het tusschen Frankrijk en Rusland gesloten tractaat, nog een lange reeks reducties bedongen. Van de 218 positiën van het Russische tarief werden 71 deels verminderd, deels gebonden. Daarbij kwamen nog nadere en latere verminderingen, die Rusland aan Frankrijk had toegestaan. Daartegenover werd aan Rusland nog de voldoening aan andere eischen, wat betreft grensverkeer en scheepvaart, beloofd.

Groot was de indruk, dien het tractaat van 1894 op het publiek maakte, maar verstandige politici waren van oordeel, dat Witte hier Ruslands belang ten zeerste gediend had. Wel was de Méline-partij in Frankrijk verbitterd, dat de Fransche diplomatie dit resultaat niet had kunnen voorkomen, doch het was de vraag of de Fransche regeering daaraan iets had kunnen doen. Maar geen wonder tevens, dat de agrarische partij

in Duitschland moord en brand schreeuwde, dat men aan Rusland dezelfde voorrechten inruimde, welke aan Oostenrijk-Hongarije in 1891 waren toegekend. Toen dit geschreeuw geen indruk maakte, werd door de *Kreuzzeitung* niets verzuimd, om de sluiting van het tractaat als een nederlaag voor Duitschland voor te stellen. De rijkskanselier Caprivi, wiens verdienste het was, daartoe alle krachten te hebben ingespannen, werd als een vijand van het vaderland en zelfs van de dynastie gedoodverfd. Gelukkig hielp al dat geschreeuw niets.

Toen op 26 Februari 1894 het tractaat in den Rijksdag in behandeling kwam, zetten de agrarische partijen alle zeilen bij, om het te doen verwerpen. De graven Mirbach, Moltke en Kanitz trachtten door lange redevoeringen het tractaat ten val te brengen. Het gaf niets of de Regeering bij monde van Caprivi al glashelder aantoonde, dat het tractaat inderdaad noodzakelijk was; de agrariërs waren niet te bekeeren; ja zelfs sommige afgevaardigden zonden den Keizer hun ontslag in als officier der landweer. Terwijl de commissie — na de eerste lezing benoemd — beraadslaagde, werden ernstige pogingen aangewend om de Regeering ten val te brengen. Op 8 Maart nam de commissie de conventie aan met 16 tegen 12 stemmen en op den 16^{en} Maart vereenigde de Rijksdag zich er mee. Het tractaat trad 20 Maart in werking.

Zowel in Duitschland als in Rusland werd deze gebeurtenis met gejubel begroet. Niet ten onrechte kon de *Neue Freie Presse* eenige jaren later, na er op te hebben gewezen welke groote verdiensten Witte zich daardoor verworven had voor de ontwikkeling van handel en nijverheid, het volgende schrijven:

„Wie segensreich dieser Vertrag für beide Theile war ist schon aus dem Umstande ersichtlich, dass von ihm der wirtschaftliche Aufschwung sowohl in Deutschland wie in Russland datiert. Die Handelspolitik Russlands bewegte sich vor Witte in den starren Grenzen eines masslosen *Schutzzollsystems*. Er hat diese Fesseln durchbrochen und einer freieren Auffassung den Boden geebnet. Der Handel Russlands mit den europäischen

Staaten schöpfte aus dem deutschen Handelsvertrage, dem auch sofort ein neuer Vertrag mit Oesterreich nachfolgte, grosse Anregungen und hat an Entfaltung gewonnen."

Sinds kan men wel zeggen, heeft de Russische politiek zich in dezelfde banen bewogen en Witte heeft nog een aantal andere handelstractaten gesloten. Maar de totstandkoming van de conventie met Duitschland is van zooveel belang, dat ik meende daarop iets uitvoeriger de aandacht te moeten vestigen. Dat bij de thans plaats hebbende onderhandelingen over een wijziging van het tractaat ook Witte die zal leiden, is van groote beteekenis. Zijn bevoegdheid daartoe is, het is in den aanvang van dit opstel gezegd, nog uitdrukkelijk bevestigd bij het besluit, waarbij hij tot president van den Ministerraad benoemd is.

De positie is al even moeilijk, zoo niet moeilijker, dan in 1894, wanneer men in aanmerking neemt, niet alleen dat het sinds 25 December 1902 in Duitschland geldend tarief veel hooger is dan dat van 1879, waarop het tractaat van 1894 gebaseerd was, maar dat ook het Russisch tarief in 1903 een wijziging heeft ondergaan, die tot dusver nog wel niet in werking is getreden, maar die toch als grondslag wordt genomen bij de onderhandelingen met vreemde staten. In het rapport, dat door Witte over dit tarief is uitgebracht, wordt op den voorgrond gesteld, dat, nu de andere staten steeds hooger tarieven als grondslag voor de onderhandelingen aannemen, Ruslands belang meëbrengt, daarin niet achter te blijven. Zoo zijn voor een aantal artikelen weer hooger rechten voorgesteld, ook ten einde als basis voor de bespreking over een handelstractaat o. a. met Duitschland te dienen.

Dit treft voornamelijk de volgende artikelen, welke uit Duitschland worden ingevoerd. Vooreerst machines, waarvan het maximum der invoerrechten van 4,32 op 10,18 roebels verhoogd is; dan wol, waarvan het conventioneel tarief thans 4,50 tot 10,40, volgens het nieuwe 8,20 tot 20 bedraagt; voorts chemische producten en grondstoffen, die tot dusver betalen tusschen 1,5 en 5,56 en nu getaxeed zijn van 5,15

tot 10,26; eindelijk huden, lompen, welke een verhooging van 50 percent hebben ondergaan. Dan komt daarbij, dat de rechten op metalen verdubbeld zijn.

Met het oog op een en ander is het zeker geen sinecure, wanneer aan Witte is opgedragen, ook als president van het Minister-comité, de onderhandelingen met Duitschland verder te voeren.

Zoals men uit het bovenstaande kan ontwaren, bepaalde zich Witte's werkzaamheid niet alleen tot het departement van Financiën, maar greep de talentvolle bewindsman ook in alle andere takken van beheer en administratie in. Zoo heeft Witte den stempel gedrukt op de beslissing door den Keizer van alle groote maatschappelijke en economische vraagstukken, die in de laatste tien jaren in Rusland aan de orde waren.

Witte's naam is nog verbonden aan de oprichting van handelscholen door het geheele Russische Rijk, en aan de ontwikkeling der scheepvaart in het algemeen.

Ook voor de Russische industrie heeft Witte veel gedaan; hij zag in, hoe nadeelig het was, om de onbewerkte grondstoffen uit te voeren, en hij trachtte met alle middelen den aanleg van groote fabrieken in de hand te werken, het kolen-transport en den uitvoer van fabrikaten te vergemakkelijken. Deze industrie-politiek van Witte — en uit dit oogpunt heeft men hem wel eens den Russischen Colbert genoemd — had natuurlijk haar voor- en tegenstanders. De voorstanders zien de noodzakelijkheid dezer politiek in; ¹ zij wijzen er op, dat tot het tijdstip, waarop Bunge Minister van Financiën geworden is, niet alleen in het buitenland, maar ook vooral in Rusland zelve de overtuiging heerschte, dat Rusland was uitgeput, dat de staat niets meer kon opbrengen en dat er geen ander middel bestond tot dekking der al maar stijgende uitgaven, dan buitenlandsche leeningen.

¹ Vgl. o. a. twee hoogstbelangrijke artikelen in het *Algemeen Handelsblad* van 23 en 24 September 1903.

„En we leenden,” zoo gaan de voorstanders voort, „rechts en links bij al onze bureu, totdat het zoover was gekomen, dat er niets en nergens meer te leenen viel (zooals in 1891) — we waren het vertrouwen kwijt: we schenen voorgoed „geruïneerd. Rusland was in zijn economisch prestige gezonken „op het peil van Turkije en Perzië. Alle nationaal zelfbewustzijn, alle ondernemingsgeest scheen gebroken; heel „Rusland ging gebukt onder de schande, zijn eigen staatslichaam niet te kunnen dragen. Toen kwam Wyshnegradski „en na hem Witte.”

Deze twee mannen hebben nu, volgens bovengenoemden schrijver, Rusland feitelijk verlost van zijn economische slaavernij, namelijk de afhankelijkheid van de Russische financiën van de groote Berlijnsche kapitalisten. Na tien jaren vertoont de staatsbegrooting, na dekking aller gewone en buitengewone uitgaven, een batig saldo van ongeveer 240 millioen roebels. Zoo hebben Wyshnegradski en daarna Witte voor het eerst getracht, Ruslands natuurlijke hulpbronnen te ontwikkelen en den steun van het buitenland deelachtig te worden.

De Russische *Grashdanin*¹ laat zich in denzelfden geest uit: „Ons economisch leven hield nooit gelijken tred met het politieke, het geestelijke, het ethische. We verbreedden en „sterkten ons als wereldrijk en we verrijkten ons met kennis „en wetenschap; we verzadigden en over-verzadigden ons „aan humane hervormingen, maar ons economisch leven bleef „hetzelfde en de financiëele machine sukkelde krakend en zuchtend van geslacht tot geslacht, van regeering tot regeering, „in den sleep onzer behoeften meê, nauwelijks in staat om „in de allerdringendste behoeften te voorzien.”

De bedoeling van Witte was om Rusland economisch zoover te brengen, dat het gerust de vergelijking met andere Europeesche landen kon doorstaan. Rusland moest een uitsluitend Russische politiek volgen. Zooals het blad zegt: „Tot in het diepst van zijn wezen doordrongen van het fiere bewustzijn,

¹ T. a. p.

van de macht der Russische idee, de Russische staatseenheid en de Russische volkskracht, greep hij onvervaard met beide handen den ons aan den hals slingerenden last, en slingerde dien ver vooruit op den weg onzer historische ontwikkeling. Bij die geweldige inspanning deinsde hij voor geen middelen terug — zijn „systeem” leerde hij niet uit de boeken.” De schrijver geeft toe, dat aan Witte’s financiëele politiek niet zelden een verwijt gemaakt is van haar al te breeden slag en dat het dan ook niet te ontkennen is, dat de overdreven mobilisatie der staatsinkomsten, verkregen door de concentratie der belangrijkste volks- en particuliere bedrijven (wijn, spoorwegen, crediet) in regeeringshanden, de volkswelvaart uitgeput en de kanalen van binnenlandschen geldsomloop uitgedroogd hebben, maar daartegenover wijst hij er op, dat in Duitschland en Amerika veel ernstiger crisissen zijn voorgekomen, en dat bijv. het collectivisme in Frankrijk steeds droomt van een staatsexploitatie van alle takken der nationale industrie.

Er is misschien veel waars in de opvatting, dat Witte zijn tijd ver vooruit was, dat zijn stelsel eerst over honderd jaren succes zou kunnen hebben. Evenals men met recht kan volhouden, dat Karel de Grootte een te groot genie voor zijn tijd was, en de volken van de toenmalige wereld hem niet konden begrijpen, zoo is het in zekeren zin met Witte. En, evenals het een fout in den grooten Keizer kan geacht worden, dat hij zelf dit niet inzag, evenzoo moet men betreuren, dat een zoo groot man als Witte niet heeft begrepen, dat hij het meerendeel van zijn landgenooten, om niet te spreken van het pas in de zestiger jaren uit den bangen droom der lijfeigenschap ontwaakte en thans nog zoo laag staande volk, te hoog aansloeg.

Immers, waarom thans de ontginning van Siberië ter hand genomen, terwijl nog duizenden wersten in Rusland zelve braak liggen? Waarom, zoo vraagt ook de schrijver van genoemd artikel in het *Handelsblad*, juist nu die grootsche landverhuizing naar het verre oosten, waar zooveel Russische provinciën als leege woestenijen voor het grijpen liggen?

Zeker kan men toegeven, dat de staatsinkomsten van jaar tot jaar toenemen, en het budget telken jare overschotten vertoont! Daartegenover staat nu echter, dat de cijfers, die de schijnbare vermeerdering van Ruslands rijkdom zullen bewijzen, niet het resultaat zijn van een natuurlijk proces, maar van een kunstmatige opdrijving; die vermeerdering is niet ontstaan door de productie van het land zelf, maar door het gebruik van vreemd — vooral Fransch — kapitaal. Met dit geld werden spoorwegen gebouwd, industrieele ondernemingen in het leven geroepen, deze met staatsgarantie, gene met staatshulp. Verkeer en productie bloeiden op die manier eigenlijk ten koste van den staat. Maar men begrijpt, dat op deze wijze de kosten van den staat ook jaarlijks aangroeyden; vandaar groote leeningen en toch altijd geldgebrek. „Waarom”, zoo vraagt bovengenoemde schrijver terecht, „met alle geweld een kunstmatig arbeidsveld (de fabrieksindustrie) in het leven geroepen en een uitheemsche productiewijze (het kapitalisme) overgeplant in een land, dat in zijn natuurlijke ontwikkeling de meer primitieve maatschappelijke en economische vormen nog niet heeft door-gemaakt — integendeel, midden in zijne agrarische hervormingen is blijven steken?” Het gevolg was dan ook, dat belastingen moesten verhoogd worden en dat de nood der landelijke bevolking van jaar tot jaar steeg; dat tegenover de toeneming van graanuitvoer maar al te dikwijls gebrek aan zaaikoren stond.

In het blad *l'Européen*¹ komt de publicatie voor van een confidentieel rapport over den economischen toestand van Rusland in 1902. Daarin wordt nu de aandacht gevestigd op de progressieve vermeerdering van achterstallige jaarlijksche betalingen te doen door boeren voor den afkoop van land, onder hen verdeeld ten tijde van de emancipatie der slaven. Deze achterstallen beliepen in 1897 94; in 1898: 104; in 1899: 116; in 1900: 119; in 1901: 120½; en in 1902: 121.3 millioen roebels.

¹ Vgl. *Times* van 16 November 1903.

Opmerkelijk mag het nu genoemd worden, zoo merkt het rapport op, dat deze achterstallige schuld niet verminderd is door de maatregelen der Regeering, genomen met het doel om de lasten der lagere bevolking te verlichten. De commissie, die het rapport teekent, voegt erbij, dat het haar voorkomt, dat uitstel om deze betalingen te doen niet voldoende is om den economischen toestand te verbeteren; er moeten meer afdoende maatregelen genomen worden. Deze beschouwingen concludeeren tot een veroordeeling van Witte's politiek; alleen het scheppen van een binnenlandsche markt, die zou afhangen van een bloeienden landbouw, kan blijvende verbetering brengen. Juist omdat er geen binnenlandsche markt is, is er geen gezonde basis voor een soliede en goed gevestigde industrie.

Boven is reeds gewezen op het verschil van meening, dat ten opzichte van Witte's benoeming tot voorzitter van het comité van Ministers bestaat. Zij, die meenen dat men deze werkzame persoonlijkheid thans achteruit gezet heeft, wijzen er op, dat Witte's voorganger Doernowo, die in het voorjaar overleden is, geen man van bijzonderen aanleg was, en van zijn hooge betrekking niet veel anders gemaakt heeft dan een eerepost. Maar dan vergeet men, dat wanneer een man als Witte een zekere betrekking bekleedt, hij daardoor deze betrekking zelve van beteekenis maakt. Men zal trouwens begrijpen, dat Witte, na al wat hij gedaan heeft, allerminst de man is om stil te zitten, en dat hij ook op den tot dusver onbeduidenden post dezelfde energie zal ontwikkelen als hij gedaan heeft in de reeks van jaren, gedurende welke hij Minister van Financiën geweest is, waarbij dan nog komt, dat Pleske, Witte's opvolger, vroeger directeur van een Afdeeling van dat Ministerie is geweest, en door Witte's toedoen zelfs tot directeur van de Russische Staatsbank is benoemd.

Uit de toespraken, die bij het afscheid van Witte van zijn ambtenaren bij het Departement van Financiën gehouden zijn, blijkt duidelijk, dat de nieuwe Minister van Financiën niet zoozeer de opvolger als wel de volger is van den gewezen Minister, en deze niet ophoudt de vaderlijke vriend van den

nieuwen te zijn. Niet alleen toch, dat in de toespraak van den onderminister Romanoff — in antwoord op die van Witte — werd te kennen gegeven, dat de overige Ministers zich slechts als de uitvoerders van Witte's plannen en denkbeelden beschouwen, maar ook in de rede van den nieuwen Minister van Financiën straalde door, dat hij Witte's raad steeds zou in acht nemen. Op de redevoering, toen door Witte gehouden, moet hier temeer de aandacht gevestigd worden, omdat er ook uit blijkt, hoe Witte zelf zijn ontslag beschouwde. Toen Witte op den dag van het afscheid met zijn opvolger Pleske de groote zaal van het Ministerie binnentrad, hadden zich daar bijna alle Ministers, benevens vertegenwoordigers van de financiëele- en handelswereld verzameld, en de tot voorzitter van het Ministerscomité benoemde hield toen een toespraak, waarin o. a. het volgende voorkomt:

„Het heeft Z. M. den Keizer behaagd, om mij een onverdiende gunst te bewijzen en mij tot voorzitter van het Ministerscomité te benoemen. Maar ieder uwer begrijpt, dat de mij bewezen keizerlijke gunst nochtans een oprecht gevoel van spijt bij mij achterlaat: te moeten scheiden van een werkkring, waarin ik gedurende elf jaren niet alleen medewerkers, maar bekwame en ervaren, mij toegenegen menschen vond, die mij door hun onverpoosden arbeid het werk niet weinig verlichtten.” Maar hij voegde er bij, dat thans zijn plaats als Minister van Financiën zou worden ingenomen „door den door ons zoo geachten, neen meer, zoo beminden Eduard Dmitriewitsj. Zijn kolossale ervarenheid en bedachtzaamheid mogen als waarborg gelden voor den verderen bloei van het ons vertrouwd geworden Ministerie”.¹

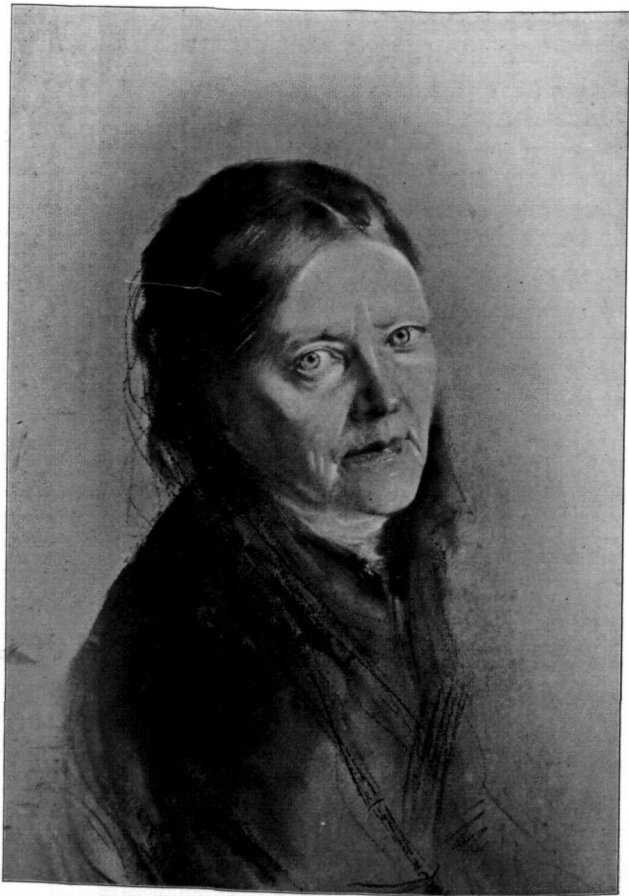
Het blad *Le Temps* zeide na Witte's benoeming tot president van het Ministerscomité:

„M. Serge Witte a eu de tout temps le privilège que ses faits et gestes appelaient l'attention d'une manière particulière

¹ Vgl het *Algemeen Handelsblad* van 24 September 1903. (Correspondentie uit St. Petersburg.)

et que son avenir occupait les faiseurs de pronostics. Les uns voyaient en lui un futur chancelier de l'empire, à qui était réservée la grande charge vacante depuis la mort de Gortschakoff, tandis que les autres prédisaient à cet homme actif, inventif, audacieux, téméraire, une chute profonde".

Wie van deze heeft nu gelijk? Terwijl wij ons buigen voor het oordeel der geschiedenis, moet toch dit geconstateerd worden, dat een dergelijke man van beteekenis, als Witte is gebleken te zijn, niet op eens kan worden op zijde gezet. Voor Rusland zelf is het te hopen, dat hij nog een aantal jaren in het belang van het groote Rijk werkzaam zal zijn.

MALWIDA VON MEYSENBURG.

MALWIDA VON MEYSENBUG.

„De vrijheid is de hoogste Wet.”

Op haar drieëntachtigste jaar stierf, 26 April 1903, in haar huisje te Rome, Malwida von Meysenbug. Ze heeft het leven van haar eeuw volkomen geleefd; sociale omwentelingen meegemaakt; de omwentelingen op gebied van kunst, vooral muziek en litteratuur heeft ze doorvoeld; de philosophische en religieuse stelsels, — geheel een nieuwe levensbeschouwing brengend, — heeft ze in eigen ziel doorworsteld; de algeheel andere opvatting van de vrouw, haar rechten, haar plichten, haar hooge taak heeft ze in haar werken gepredikt en in haar leven waar gemaakt.

Prof. Monod zegt in een voorrede van haar in 't fransch uitgekomen *Mémoires*: haar naam en pseudoniem „Idealistin” schijnen duitsch, toch is haar familie, oorspronkelijk Rivalier heetend, als fransche Hugonoten in Hessen gekomen en door huwelijk gegermaniseerd; — haar fransche afkomst verraadt zich in haar klaren stijl, haar democratisch republikeinsch gevoelen, haar hartstocht voor logisch denken, in het zich vrijmaken van kerk en dogma. Zij begrijpt niet, hoe b.v. een Hegel trouwe zoon van kerk en monarchie kan blijven, zij is en voelt zich kind van de revolutie. Haar idealisme is een mengsel van fransch rationalisme, Goethiaansche esthetiek en Schopenhauersch boeddhisme.

Het eerste deel van haar *Mémoires* geeft ze veel vroeger in 't fransch uit, omdat ze vreest, dat ze in het realistisch, conservatief en militaristisch Duitschland geen gehoor zal vinden.

Ze ondergaat vóór '48 sterk den invloed van 't jonge Duitschland, vooral van Theodoor Althaus. Na de reactie in '49 gedwongen naar Engeland te vluchten, waar ze, zonder hulp van haar familie te willen aannemen, in haar eigen onderhoud voorziet, heeft ze zich in 1862 in Italië gevestigd, waar de esthetische en Goethiaansche kant van haar wezen zich ontplooiën en waar ze eerst schrijfster wordt.

Voor haar is litteratuur geen kunstdroom, maar een daad, een humanitaire, zedelijke daad. Ze strijdt voor de verheffing van de vrouw en leert haar zichzelf te zijn en zelf 't leven te maken.

Van 1873 af is ze vast-meewerkend aan de *Frankfurter Zeitung*, *Neue Freie Presse* en *Züricher Zeitung*.

In 1884 verschijnen haar *Stimmungsbilder*, het *Sursum Corda* voor wie nog geen eigen geloof of levensideaal veroverden.

In 1885 haar *Gesammelte Erzählungen*, een roman *Phaedra*, een verzameling mannen- en vooral vrouwentypen in *Individualitäten*.

In 1876 haar *Memoires* in het Duitsch en in '98 haar *Lebensabend einer Idealistin*.

Van uit haar rustig verblijf te Rome had ze als een vrije gemeente gevormd van vrienden, die vlak bij en verspreid zijn.

De jaren maakten haar oordeel ruimer en zachter: het idealisme van haar jeugd had iets negatiefs en strijdvaardigs; het was een protest tegen een gematerialiseerd bijgeloof, tegen willekeurige dogmen en de engheden van den positivistischen godsdienst. Het idealisme van haar ouderdom is een religieuse opvatting (conceptie) van het heelal, waarin haar ziel alle hoop en alle verzekerdheid van het geloof vindt. 't Hoogtepunt van haar geestelijk leven heeft ze, als in een geestelijk testament, uitgesproken in den epiloog van haar *Lebensabend*, toen

zij 80 en 83 jaar was; elk woord getuigt van een edel optimisme, de vrucht van een lang, rijk, werkzaam leven.

Zij voelt zich tot 't einde sterk en gelukkig in haar religieuse en filosofische overtuiging, waarin de christelijke levensdaad zich mengt met de klare contemplatie van Indië.

Zij heeft van Goethe geleerd, dat de ware vrijheid niet bestaat in verzet en wanorde en tuchteloosheid, maar in vrij gekozen en aanvaarde wetten; dat 't leven een kunstwerk moet zijn, waarin 't goede en schoone tot één worden.

Zij heeft de leer van Schopenhauer ontdaan van cynisch pessimisme en alleen het edele idealisme behouden: deernis met alle menschelijke ellende en innerlijken drang om zich op te heffen boven het kleine en boven alle dagvlinderpassies.

Haar leven, in moeite en strijd begonnen, is steeds beheerscht door krachtige gedachten en sterken wil, is steeds gericht op het ideaal en werd daardoor tot sereene harmonie.

Haar wezen en werken zijn een prediking van energie, adel, reinheid en schoonheid.

Ze vertelt in de *Mémoires* haar eigen leven en denken.

In 't ruime huis groeide ze op in de kleine residentie, op één na jongste van tien kinderen; als een lichten blijheidsschijn weet ze die kinderjaren, waar ze in moeders kamer de landschappen op de muren zag en angst had voor 't doode pas geboren zusje; zij herinnert zich de begrafenis van den ouden vorst, die nog de kleeding van Frederik den Groote had gedragen en begraven werd bij nacht met een zwarten ridder, die daarna stierf.

Ze had een eerbiedscultus voor haar ouders en oudste zusters; de moeder behoorde tot de geestesrichting van Humboldt, Rahel, Schleiermacher, Schlegel; zij was liberaal, patriottisch, filosofisch met een beetje mystiek of romantiek. Godsdienstplichten behoefde het kind niet te vervullen, maar toch heeft ze behoefte aan het Hoogere en 's avonds bidt ze stil haar kinder-gebedje: „Lieve God, ik ben klein, maak m'n hartje rein; dat er niemand in wone als de lieve God alleen.”

Als zesjarig kind pakt ze haar bundeltje en gaat uit — wil „t verre land” zien, en als haar fantasie bevrediging zoekt, maakt ze als Goethe een poppentheater; ze heeft een hartstocht voor lezen, verzint zelf stukken en laat die spelen op haar tooneel.

Na de eerste revolutie in Hessen — na de constitutie, gaat de vorst buitenslands en Malwida's vader met hem; de moeder en kinderen vestigen zich in de kleine stad Detmold, die al de kleingeestigheid heeft van een tienderangs hofstadje.

Ze krijgt daar godsdienstonderwijs van Althaus, den predikant. Haar dorst naar weten en haar zoeken zijn zoo groot, dat ze geniet van wat men haar geeft; de stemming in 't predikantshuis doet haar tot mystiek en ascese overhellen. Ze doet haar belijdenis, maar al te voren, en daarna heeft ze een innerlijken strijd over 't dogma van de verlossing en de transsubstantiatie. Ze voelt zich onwaardig en trekt zich in zichzelf terug. Dan leert ze 't werk van Rahel von Varnhage en Bettina von Arnim kennen, ze leest Goethe en 't treft haar, dat hij in *Wahrheit und Dichtung* zegt: „men moet van binnen uit naar buiten leven” en in zijn gesprekken met Eckermann: „elk dapper mensch richt zich van binnen uit tot de wereld.” Goethe's invloed wordt overheerschend; zijn Helleensche geest dwingt haar uit 't innerlijke beschouwingsleven te komen tot dadenleven.

Na een ernstige ziekte komt ze weer in de wereld; in allen eenvoud is ze samen met kunstenaars; ze voelt zich nog niet rijp voor 't huwelijk; zoolang een meisje nog zoo kneedbaar zoet is, is ze nog niet geschikt om te trouwen, meent ze. Zij gaat nu niet meer naar een kerk, maar schrijft 's Zondagsmorgens haar eigen gedachten op, om te trachten zelf tot een filosofische oplossing te komen; haar verlangen, om een wijder veld van denken en onderzoek te krijgen, wordt grooter. Een schilder vindt, dat ze talent heeft en met alle liefde geeft ze zich aan de kunst, tot oogzwakte haar dwingt ermee op te houden.

Ze leert den „jongen apostel” Theodoor Althaus kennen, een theologisch student, die spreekt als een jonge Herder — en als ze

met haar zuster dien winter naar 't Zuiden reist, neemt ze 't zacht omwikkeld knopje van hun liefdebloem mee. Ze geniet van de Middellandsche zee, ze voelt de Evenmaat, als de Grieksche schoonheid. Uit het zonnigè land terugkomend door Dauphiné, gaat ze te voet over een bergweg door ijsblokken omgeven; tusschen ijs en sneeuw vindt ze violen, en neerknielend doet ze haar levensgelofte: „ik wil m'n hart, dat eeuwig naar schoonheid dorst, laten lijden, om door leed en ontbering te komen tot 't levensideaal; ik zal de waarheid zoeken op eenzamen weg en dankbaar zijn voor de enkele bloemen, die ik er vind.”

Bij haar thuiskomst krijgt ze een voorgevoel van de naderende breuk met haar familie, want ze komt tot de overtuiging, dat het hooger is zich aan den vooruitgang der menschheid te wijden door gedachte en daad, dan aan kunst en godsdienst.

Als ze Theodoor terugziet, is 't een zalig opvlammen van haar liefdeleven; door den tweestrijd, of ze al of niet aan deze liefde mag toegeven, wordt ze opnieuw ziek, maar daarna is 't volle gelukszomer. Theodoor's boek verschijnt: het is van hen samen; het breekt met dogmen en Christusdienst, en God wordt bevrijd uit de enge banden van de individualiteit. Op een meimorgen in de bergen wandelend, spreekt Theodoor voor enkele boeren over 't naderend rijk van vrede. Zijn steeds sterker zich voelen en zich uitspreken als demokraat, maakt Malwida 't leven in haar familie ondragelijk.

Bij den dood van haar vader bemerkt ze, hoe op zulke oogenblikken van den heengaande alles afvalt, wat hem is omgehangen door omgeving en omstandigheden, tot zelfs z'n verworven eigenschappen en z'n kennis, hoe alleen de grondtoon van het individu overblijft, zooals 't door de natuur geschapen werd. En na den dood denkt ze aan Mignon's begrafenis in Wilhelm Meister; het is de behoefte om 't slot van de groote levenstragedie poëtisch plechtig te vieren en dan terug te keeren in 't dagleven, vol van den heiligen ernst, die alleen 't leven tot eeuwigheid maakt.

Van uit Frankfort, waar ze tijdelijk is, heeft ze briefwisse-

ling met Theodoor, die z'n nieuwe werk aan haar opdraagt. 't Is in '48: de Februari-revolutie te Parijs heeft in Duitschland heftige beweging veroorzaakt. In Frankfort wordt een vóór-parlement gehouden; de ballingen komen terug in de stad en worden zegevierend rondgeleid, alles is met bloemen versierd, 't schijnt het feest van de vrijheid; na 't vóór-parlement in de oude keizerzaal, na de samenkomst in de Paulskerk, wordt besloten, dat op 1 Mei een algemeen parlement zal samenkomen, met algemeen kiesrecht verkregen.

Als Malwida in de oude woonplaats terugkomt, krijgt haar persoonlijk leven den zwaarsten slag: ze merkt Theodoor's ontrouw; hij zegt haar niets; pijnlijk, zwijgend is 't weerzien; haar brief om opheldering blijft onbeantwoord, haar zekerheid is dan als een doodsstrijd, maar deze eindigt met de bekentenis: „willen sterven om niet meer te lijden is zwakheid. Leef voor het ideaal en tracht het in u en om u te verwezenlijken.” Ze wil dieper ingaan in de studie, ze maakt kennis met verlichte democraten en spreekt openlijk uit, hoe gewenscht afschaffing van erfrecht zou zijn en hoe daardoor een geheel nieuwe zedewet zou ontstaan; afschaffing van persoonlijk bezit schijnt haar verkeerd, omdat dat zou zijn ontnemen van de vrucht van den arbeid. Haar moeder en geheele omgeving zijn zoo heftig tegen haar meening, haar sociale studie en omgang met gelijkgezinden, dat ze wordt uitgestooten door de hofkliek en door de eigen familie. Ze laat zich niet afschrikken, en als de rechten van 't volk, zooals ze zijn vastgesteld in 't parlement te Frankfort verschijnen, verspreidt zij onder de armen die Blijde Boodschap van beter menschwaardig bestaan.

In haar innerlijk ontbrandt telkens nieuwe strijd, als ze Theodoor weerziet. Iemand zei later van hem: „Zijn scheiding van Malwida is de eenige zwarte plek in zijn leven.” En Theodoor zelf geeft de treurige, maar dikwijls al te ware bekentenis: „Als ge behaagziek geweest waart, dan zoudt ge onze verhouding hebben beheerscht en benut.”

Ze gaat te Berlijn logeeren, om niet altijd aan dat grootse leed en den strijd met de haren herinnerd te worden en om

dichter bij het brandpunt der beweging te zijn. Ze woont de kamerzittingen bij en zij verheugt zich over de afschaffing van doodstraf en adel. Maar de reactie gaat zich wreken: de troepen worden samengetrokken. te Berlijn, door militaire macht wordt de volksvergadering uiteen gejaagd en de staat van beleg wordt afgekondigd. Alles vlucht en ook Malwida moet terug, om haar moeder gerust te stellen.

Thuis vindt ze de oude nieuwe smart; ze leest Schleiermacher, die haar niet meer bevredigt en Feuerbach's „Wezen van het Christendom”; met hem voelt ze zich één, waar hij weg doet alle wondere openbaring, behalve in de groote geesten en hij zegt: „heilig is ons 't brood, heilig de wijn, heilig ook het water.”

Ze hoort van veel vrouwen die zich „van de drievoudige tirannie van dogmen, conventie en familie willen bevrijden”, en naar eigen overtuiging en door eigen arbeid willen leven. Ze blijft in haar hart trouw aan de verraden liefde, „trouw is 't zegel van de waardigheid van een groot gevoel”, en als ze bij den dood en de begrafenis van Theodoor's moeder hem terugziet, is er een nieuwe uiting van sympathie tusschen hen; 't is oudejaarsdag '48 en er is weemoed over de moeder, die heenging, over de liefde die verbleekte, over de volkshoop, die geknauwd werd.

De reactie is nu compleet; Dresden wordt gebombardeerd; het soldatendom hersteld.

Theodoor wordt om een artikel in z'n dagblad van hoogverraad beschuldigd en tot drie jaar vestingstraf veroordeeld; ze schrijft hem: in de echte vrouwenliefde is alles vereenigd — de liefde als vrouw, als moeder, als zuster en vriendin; wordt de vrouw verlaten, dan nog kan de moeder, of zuster, of vriendin blijven liefhebben.

Ze zendt hem een kerstboom in de gevangenis; ze is altijd vol van hem en zijn toekomst, zijn geluk. Wel ziet ze nu, dat hij als een Don Juan van 't Ideële is; hij zoekt in elke mooie menschenziel dat Ideële, maar verlaat die onmiddellijk voor een volgende schoonheid.

Thuis wordt haar leven ondragelijk; ze wordt als een schurftig schaap aangezien; ze begrijpt, dat maar één ding mogelijk is, om een volledige breuk te voorkomen, n.l. scheiding. Ze wil naar Amerika gaan en daar werk zoeken; haar moeder weigert daarvoor haar toestemming, maar men vergunt haar naar de nieuw opgerichte Hoogeschool voor meisjes te Hamburg te gaan, waar een opleiding voor socialen arbeid wordt gegeven. Het doel van de school is de economische vrijmaking van de vrouw in maatschappij en kerk, door haar een vak te leeren en door de stichting van Vrije Gemeenten.

De Vrije Gemeente te Hamburg gesticht door Ronge krijgt grooten aanhang; religie wordt daar één met sociologie, 't ideaal der menschheid wordt niet gezocht in 't verleden, maar in de toekomst. Na elke rede kan men in een rustig vertrek met den redenaar spreken; behalve de Zondagen zijn er weekbijekomsten met mannen, vrouwen en kinderen en een commissie uit de ouders zelf — drie mannen en drie vrouwen — organiseeren de eigen gemeentescholen.

Aan de Hoogeschool geven professoren colleges; voor veel vrijplaatsen is gezorgd en dadelijk worden aan de inrichting een lagere school en een kindertuin verbonden.

Ook armenzorg wordt ter hand genomen door arbeidgeven, en in 't eigen huis wordt door Malwida voor de leerlingen handenarbeid voor eigen behoeften ingevoerd. Eerst als leerling, daarna als leerares, is ze met al deze dingen volop bezig; ze voelt zich gelukkig en heeft rust in dit leven, en als Theodoor, om gezondheidsredenen uit de gevangenis ontslagen, door haar leeraar aan de Vrije School wordt, is 't een heerlijke Sylvesteravond, dien ze vieren met de arbeidersgezinnen, allen samen gesterkt door woorden van blijde hoop en krachtig willen. Maar deze hoop voor samenwerken vervliegt; Theodoor kan geen burgerrecht krijgen in Hamburg wegens zijn vonnis voor hoogverraad; hij moet de stad verlaten en dit uitgestooten worden is als het doodvonnis voor z'n geschokt gestel. De dokter zegt aan Malwida, dat hij gauw moet sterven; in de vacantie gaat ze nog met hem naar dezelfde badplaats, in de hoop, hem

nog te steunen, in bewustheid *met* hem den lijdensweg te gaan.

Als men hen beiden vraagt naar Amerika te komen, is z'n droevig antwoord alleen: „te laat.”

Doodziek komt hij nog eenige dagen te Hamburg, waar ze hem verzorgt, en zijn woord op een zonnigen herfstdag vol weemoed: „o Königin, das Leben ist doch schön”, toont dat hij nu volkomen voelt, welk een openbaring van schoonheid en kracht Malwida hem was; voor haar is 't een zachte troost.

Hij vertrekt: in een vreemde stad, in een eenzaam hospitaal wordt hij opgenomen; ze gaat er met oudejaar heen, zoekt eenige bloemen en zit stille dagen bij den stervende.

Z'n laatste woorden tot haar waren: „men heeft beweerd, dat de democratische vrouwen geen hart, geen liefde hebben; 't is aan mij om dat te logenstraffen”. Bij 't somber teruggaan vraagt ze: wat blijft ons over? Ze weet het antwoord: „goed te zijn”. En ze tracht de smart over Theodoor's dood om te zetten in werk, zegenrijk werk voor anderen.

School en gemeenteschool en Vrije Gemeente bloeien; maar piëtistische vervolgers klagen haar aan van atheïsme, terwijl 't eenig doel is, om ook de practische zijde van 't ideaal, de sociale hervormingen in 't oog te houden; de school wordt bedreigd; heet te radikaal en men stelt voor, concessies te doen of te sluiten.

Malwida is gelukkig in haar werk; zoo duidelijk ziet ze 't opleven van de arbeidersbeweging, dat ze eerst nog hoopt. Wel begrijpt ze nu, dat politieke revolutie alleen niets is, dat die altijd zal mislukken, zoolang de arbeider slaaf is van het kapitaal en van de onwetendheid. 't Vakvereenigingsleven, opgewekt en opwekkend in die jaren, dat de arbeiders veredelt, is de eerste muur, die wordt aangevallen door de reactie. De eerste minister van den eersten Duitsche staat noemde de vakvereenigingen „de etterbuilen van de maatschappij”.

Dan wordt de aanval gericht op Vrije Gemeente en School, en om geen concessies te doen, wil men de school sluiten. De reactie, de vervolging richt zich tot zelfs tegen de Fröbel-inrichting. 't Is een oneindig treurig afscheid van de menschen

en de verhoudingen van wie ze zooveel hoopte: Malwida gaat naar Berlijn met een vriendin mee, om er in stille studie van de Grieksche antieken tot rust te komen. Ze lijdt om eigen leed, meer nog om dat van 't volk; ze voelt voor zich en de arbeiders: „vrijheid is de hoogste wet”. Menschen en volken moeten die wet maken en leeren dragen.

Hoewel ze heel teruggetrokken leeft te Berlijn, komt men een huiszoeking doen, neemt al haar papieren tot zelfs brieven mee, en als ze op 't politiebureau moet verschijnen en ze zich niet wil „bekeeren”, wordt haar bedekt bevolen zoo spoedig mogelijk te verdwijnen, daar anders de gevangenis haar wacht. Ze vlucht den volgenden dag over Hamburg naar Engeland, waar ze een werkkring wil zoeken en tenminste zooals zooveel emigranten veilig is voor de vervolgingsrazernij in haar eigen land.

Als ze in Engeland komt, vindt ze dadelijk een toevlucht bij Kinkel en z'n merkwaardige vrouw Johanna; hij was professor te Bonn, had meegestreden, was ter dood, daarna tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld en had zich, na z'n ontvluchting te Londen gevestigd, waar hij Duitsche lessen gaf en zij muziekles; ze helpen Malwida, door haar lessen te bezorgen. In haar armoedig kamertje voelt ze zich eenzaam; het zoeken naar een plaats als gouvernante gelukt niet; men vraagt overal een slaafsche onderdanigheid en vooral een kerksch gelooven. Toch besluit ze, na een Pinksterzondag buiten aan de Theems met haar vrienden de Kinkels, in Londen te blijven; ze slaagt er dan in, enkele lessen te krijgen, die langzamerhand door aanbeveling meer worden. Wel is 't pijnlijk als een vischboer afgepingeld te worden op enkele stuivers door schatrijke aristocraten; wel is 't moeilijk als dienstbode behandeld te worden door de vrouw des huizes en soms zonder reden te worden weggestuurd; wel is 't voor de zwakke gezondheid van Malwida aangrijpend van 's morgens tot 's avonds van uit warme kamers in natten mist soms uren te loopen, om 't omnibusgeld uit te sparen en op tijd bij een

volgende leerling te zijn: toch geniet ze van het sobere leven, van 't eigen verdiend geld.

Innerlijk voelt ze een groote eenzaamheid, maar haar bestaan is nu tenminste in harmonie en ze kan haar kracht ontplooiën.

Ze komt al gauw met veel emigranten in aanraking; de eerste die haar bijzonder aantrekt is Paul Schurz, de bevrijder van Kinkel. Maar hij gaat naar Amerika, waar hij een groote rol zal spelen, want „de emigranten theoretiseeren hem te veel. In Amerika heerscht ideale anarchie in volle kracht; er zijn regeeringen, maar geen heerschers”. Met hem en een paar vrienden zal ze tochten door 't donkere Londen ondernemen; ze wil ook hier trachten 't maatschappelijk leven te zien in de verschillende lagen. Op een Zaterdagavond gaan ze door de armste wijken, waar de ellendigsten hun inkoop doen en als de dieren uit hun donkere holen kruipen om prooi. Ze ziet een Dantesken jammer: nauwe stegen en sloppen, waar de bottige, verdierlijkte menschelichamen op den grond liggen, als grauwe schaduwen van gestorven misdadigers. Ginds andere sloppen, waar ijle gasvlammen uit een pijp in de lucht uitwaaien als lekkende tongen en met hun flikkerschijn een onheimelijk helsch licht werpen op 't roode, bloederige vleesch voor slachterijen uitgehangen, of op de stinkende vis-schen, die uitdruipeu, of als versteende voorwereldlijke beesten drogen, alle spookdieren, die met pestlucht de enge vullen.

Hier golft en dringt en wringt zich de koopende schaggerende menigte; ze vloeken en schelden de voorbijgangers, ze grissen hem z'n geld af, ze zien 'm met haat en verachting aan en ik weet, ik voel, hoe ze denken en zeggen deze rampzaligen: „Gij zijt het, die ons verdoemt tot deze hel; gij maakt ons tot duivels; gij sluit ons af van 't daglicht, van vroolijken zonneshijn; gij bant ons in de verpeste lucht van vuile krotten, terwijl gij als Olympiërs blij leeft op onbewolkte hoogten. Wat komt ge ons hier storen? Scheer u weg van de walgelijke orgiën der ellende; laat ons dene enigen roes der vergetelheid. Al eindigen we aan de galg, wat doet 't ons; 't is nog beter dan in langzame smart met vrouw en kinderen

te sterven. Weg van ons, weg, omdat ge niet gekomen zijt om ons te verlossen, omdat ge niet uit eigen beweging den nacht van ons bestaan tot menschwaardig leven wilt maken. Raak niet aan onze wanhoop, die zichzelf in een roes wil vergeten, eenmaal zal ze machtig zich tegen u keeren en dan — „wee u!”

Ze komt nu in aanraking met de Hongaarsche emigranten, de Russen en Polen; ze ziet Kossuth, die als een vorst heerscht en in zijn optreden als de volksredder poseert; zij leert Italianen kennen, waaronder Mazzini, die zonder eenig ceremonieel is; hij, die een natie leidt en voor wien de vorsten beven, is een eenvoudig levend man; hij heeft 't uiterlijk van een filosoof, alleen een soms even fel lichten van z'n oog verraadt den man van de *daad*. Zij beschrijft een ontmoeting met hem: voorzichtig gaat de deur open, een tengere, fijne mannenfiguur in een eenvoudige zwarte jas, meest tot boven toe dichtgeknoopt, die bijna schuchter de kamer inglijdt. Als hij voor den schoorsteen staat en zich mengt in een gesprek, vormt zich als vanzelf een kring om hem heen, voelt ieder, dat hij in tegenwoordigheid is van een heel buitengewoon mensch. Hij spreekt tegen alle secten, ook tegen sectarisch socialisme. „Laten we ons vereenigen op den vasten bodem van de *daad*.” Door zijn practisch socialisme had hij gedurende zijn kort triumviraat te Rome geheel de rooverwereld zoo goed als doen verdwijnen, door overal te laten afkondigen, dat ieder, die een ordelijk, werkzaam leven wilde leiden, een burgerlijke aanstelling en eerlijk werk zou krijgen.

Over zijn wereldbeschouwing sprekend, zegt hij: de oergrond van alle zijn is een geestelijk beginsel, dat ik God noem en waaruit de begrippen het goede, het schoone, het ware, als daarinwonende begrippen, voortkomen. De volmaaktheid van de wereld die komen moet, is zijn dogma en de arbeid daaraan is voor den mensch plicht en levenstaak. „'t Leven is te vergelijken met een spiraal, van elk hooger punt is een grooter stuk van den afgelegden weg te zien en eerst op den top 't geheel.”

Mazzini heeft trekken, die aan de grootsten van z'n landgenooten herinneren; zòò de mystieke kleur van z'n filosofische religieuse wereldbeschouwing, waarin alles van een transcendente idee uitgaat. Als politicus staat hij dicht bij Cola di Rienzi, hij heeft 't zelfde hardnekkig vasthouden aan 't politieke ideaal. Wat de practische zijde van z'n werk betreft, heeft hij wat van Machiavelli; al zijn z'n idealen hoog, toch versmaadt hij de soms duistere middelen niet. Z'n gevoel voor poëzie en de roerende eenvoud van z'n leven lieten hem alles dragen en steeds bij teleurstelling en ontbering het ideaal vasthouden. Zijn ideaal, de vereeniging van alle arbeiders in alle landen, trachtte hij ook te Londen te propageeren.

Anders is Garibaldi; als hij uit Zuid-Amerika komt, ontmoet Malwida hem en is bij hem op z'n schip. Z'n mooie natuur is als de stille toover van een zonnigen dag; daar is geen verborgenheid, geen geheimzinnigheid, niets prikkelends in hem; geen stekelige geestigheid; geen schitterende hartstocht; hij is als een rustige, blijde vreugde en men voelt, dat hier een mensch is, in alles waar, bij wien denken en doen nooit dualistisch zijn, maar altijd in éénheid. Z'n leven is als dat van een held van Homerus; z'n droom is, dat alle revolutionairen van '48 zich op een vloot zullen vereenigen, om als vrije, drijvende republiek, overal de vrijheid te steunen.

Hij houdt tegenover Mazzini vol, dat van 't democratisch voelende huis van Savoye een regentschap te wachten is, dat Italië één zal maken.

Ze heeft Herzen, den grooten Russischen denker en revolutionair leeren kennen. Z'n persoonlijk leven is als gebroken door den dood van z'n vrouw en z'n verbanning uit Rusland; hij is dogmatischer dan Mazzini; hij predikt steeds *tegen* alle revolutie, omdat de democratie nog niet rijp is en eerst rustig moet groeien. Als Malwida 's zomers alleen aan de zee is, waar ze, bij den zee-loods wonende zich alleen voelt met 't machtige element, dan opent Herzen z'n uiterlijk gesloten leven voor haar; de man-politicus schijnt naar buiten koud en eerzuchtig; maar 't teere gewonde hart laat hij zien als hij schrijft, hoe hij soms

's nachts door Londen gaat en peinzend en starend en vragend uren op de Theemsbruggen staat, een man als een jongeling, en hij geeft z'n troosteloozen blik op 't leven.

Zij antwoordt o. a.: „Gij ziet een deel van de waarheid, die alleen waar is als 't leven verder niets is dan spel van de noodzakelijkheid of van het toeval, en als de sobere geluksmomenten ons weer terugroepen in het *niets* van de stofwereld. De eeuwige poëzie van 't leven, de hoogste wijsheid, of de al-eenheid, zooals ge ze noemen wilt, komt in verzet tegen dit vernietigingsoordeel en komt glorieus te voorschijn na de analyse van 't ontledende verstand. Deze levenseenheid is mijn intuïtief *weten*.”

Als Herzen radeloos is over z'n treurige huiselijke verhoudingen, vooral met 't oog op de kinderen, stelt Malwida voor bij hem te komen, en hij neemt graag aan, wat hij al lang wenschte, maar niet durfde vragen, om haar de vrijheid niet te benemen.

Een nieuw rijk leven, een heerlijke taak heeft Malwida nu te vervullen; voor de kinderen een moeder, voor den vader een vriendin, voor 't huisgezin een middelpunt te zijn; vooral het jongste kind Olga is van den beginne af haar uitverkoren pleegkind, aan wie ze alle zorg wijdt. Omdat 't leven in Londen heel druk en onrustig is, besluit men te Richmond te gaan wonen, waar de trouwe vrienden met hen zijn, en toch 't werk der opvoeding ongestoord z'n gang kan gaan.

Soms heeft ze ook over de opvoeding met Herzen verschil van inzicht, hoewel ze als vrienden elkaar waardeeren en noodig hebben. Herzen meent, dat Malwida te veel in gedachten en theorieën heeft geleefd en daardoor de *levenspraktijk* niet voldoende waardeert; „bij opvoeding denkt ge niet genoeg aan dressuur. Ge mist het talent, om te bevelen en de autoriteit, die zich aldoor moet voelbaar maken”.

Herzen voelt zich bezwaard over haar offer, dat zij, die nog wat van 't leven verwacht, zich aan hem, den schipbreukeling geeft. Ze antwoordt, dat zij geen eischen meer aan 't leven stelt, maar 't leven aan haar; „m'n verleden is smart,

doodelijk hevige smart, maar daar ik aan m'n verleden niet gestorven ben, wil ik er ook niet altijd ziek aan zijn". Ze wil een opvoeding in vrijheid; alles zooveel mogelijk van 't kind uitgaande, met zoo weinig mogelijk dwang; van binnen uit de vorming, niet van buiten aangeplakt. Ze vraagt zich af, of, waar geen speciaal godsdienstige opvoeding wordt gegeven in ouderwetschen zin, geen dogmatisch geloof, volkomen opvoeding mogelijk is. Ze maakt een plan voor de ethische opvoeding, waarbij ze allereerst eerbied en ontzag voor al het mooie en goede wil wekken, voor alles, wat eerbied waard is, vooral voor groote menschen: de oude heroën- en heiligen-cultus; ze wil dan den kinderen leeren de overtuiging van anderen niet te veroordeelen, maar ook, als die hun vreemd is of onbegrijpelijk, te eerbiedigen en dan wil ze hun toonen 't historische groeien en vergroeien van alle geloofsvormen; door 't kweeken van 't werkdadig meevoelen komt het verlossende en waarlijk zedelijke element.

Een kerstfeest, feest van 't nieuwe licht, wordt gevierd met de getrouwen en de kinderen. Herzen geeft dien avond aan z'n vijftienjarigen zoon de Russische vertaling van z'n boek „Van den anderen oever". In de voorrede aan zijn zoon zegt hij o. a.: „wij bouwen niet op, wij breken alleen af; wij verkondigen geen nieuwe openbaring, wij verwijderen de oude leugen. De mensch van heden is een treurige „opperste heerscher", kan niet anders als een brug slaan; een ander, een onbekende, een toekomstmensch zal haar betreden. Blijf niet aan den ouden oever; beter is het met 't oude onder te gaan, dan z'n heil te zoeken in 't hospitaal van de reactie. Het geloof in de toekomstige sociale hervorming, dat is 't eenige geloof, dat ik u vermaak. Dat geloof heeft geen ander paradijs en geen andere vergelding als in ons eigen geweten.

„Ga eenmaal dat geloof in Rusland prediken."

Bij een croup-aanval van Olga komt Malwida tot de volle bewustheid van haar liefde voor dat kind: „ik dacht, dat ik gehard was tegen alle slagen van het lot, dat niets me meer hevig zou aandoen, en nu zie ik wat dat ééne me zou zijn,

de dood van dit kind. Alles wat 't heiligste is in de moederliefde, heeft zich in mij ontwikkeld en zich geconcentreerd op dit kind. Dat de moeder het kind, dat ze geboren deed worden, liefheeft en verzorgt, dat heeft ze gemeen met het dier; maar wat de hoogere inhoud is van de moederliefde, de brandende zorg voor 't geestelijk leven, het karakter; de zielsbegeerte, om in het jonge leven de eigen onsterfelijkheid te beleven, om dat, wat als ideaal in ons heeft gewoond, te bewaren in 't jonge bestaan; het waken over de jonge ziel, nóg meer dan over de eigene; de wensch om ze in reine, smettelooze schoonheid te brengen tot waarheid en bewustheid — dat alles is een wezenlijk bestanddeel van de vrouwelijke natuur, terwijl men het alleen bestaande dacht bij de moeder voor 't eigen kind; nu weet ik, dat tusschen opvoedster en kind een band kan bestaan, een even hechte, heilige liefdeband als tusschen moeder en kind."

Na dezen gelukstijd wordt haar leven duister. Russische jeugdvrienden komen bij Herzen, de vrouw, de vertrouwde vriendin van de moeder der kinderen, heeft een echt Russisch karakter; haar invloed en gewoonten doen alles te niet, wat Malwida nastreeft bij de opvoeding. Haar leven wordt onhoudbaar; ze besluit weg te gaan, of Herzen moet kiezen tusschen haar en de vrienden. Herzen, groot in 't groote, is soms weifelend, laf in 't nemen van besluiten; eerst wil hij haar niet laten gaan; dan ziet hij zelf de noodzakelijkheid ervan in, schrijft haar dat, en op denzelfden dag gaat ze. Ze wil alleen eerst stil samenzijn met de kinderen, ze zegt woorden van liefde, zegent ze.

Ze gaat opnieuw in de eenzaamheid, haar Golgotha, zooals ze 't noemt. Alleen de dood zou in deze doodsheid gewenscht zijn; ze vindt Boeddha, die alle leed droeg en *toch* in 't leven bleef, grooter dan Jezus, die in gevoel van extaze, van Messias-zijn, heenging bijna onmiddellijk na 't grootste leed.

Herzen begrijpt pas later haar offer, en weet niet hoe hij de voor haar heiligste banden verscheurt. Ze vraagt zich maar steeds en peinst erover, hoe zulk een scheiding mogelijk is en

te dragen; waarom worden zelfs bij hoogst ontwikkelde menschen wettelijke banden meer en langer geëerbiedigd dan die van de vrije keuze; hoe hoopt ze, dat eenmaal het *wezen* den *schijn* zal vervangen, dat de ideale eenvoud van het goede zal komen in plaats van 't samenstel, dat een muur van de conventie tegen het kwade moet zijn.

Na een zomerverblijf alleen aan zee, komt ze in troosteloze eenzaamheid te Londen terug; ze kan het leven haast niet meer dragen, en op 't punt te wanhopen en zelfmoord te begaan, erkent ze weer, dat haar taak niet afgelopen is en ze tot de menschen moet gaan. Ze komt met andere vrouwen, ook lijdend, ook werkend in aanraking; ze komt in aanraking met 't proletariaat; haar tochten in White-Chapel, om de verarmde Duitsche kolonie te zoeken, laten haar iets van den toestand zien: rampzaligen, door honger en jammer verjaagd uit 't eigen land, om hier nieuwe ellende te lijden.

Ze ziet de hongeroptochten, woont volksmeetings bij, waar door sommigen geraden wordt tot emigratie en korter arbeidsdag, maar waar de Chartisten emigratie veroordeelen, meenend, dat de bebouwing van al 't particuliere braakliggende land voldoende oplossing, d. i. brood zou geven; emigratie zou een goed deel arbeidskracht aan 't land onttrekken; de Chartisten trachten der geheele beweging een politiek karakter te geven en daarom vreest men ze. Bij een gedwongen nachtelijken tocht door Londen leert ze andere ellende kennen: de walgelijke wezens, die als nachtuilen de groote stad in donker bevolken en ze vraagt zich af: „is dit het volk, dat de demagogen aanbidden? Zijn voor deze dierscheepsels de helden als martelaars gestorven? Zijn deze het evenbeeld van God, dien de priesters Algoede, Rechtvaardige, Alliefde noemen?”

En toch voelt ze steeds in de helden om haar heen, dat zich geven voor de massa. Ze bewondert den edelen Pool Worcell, die eerst samenwerkt met Herzen, die, door land en familie verlaten, zich aan 't bevrijdingswerk in allen eenvoud geeft en wiens samenwerken met Herzen voor volksverheffing zoo innig was, dat Michelet ervan zei:

„Welke haat kan op de wereld nog bestaan, als Polen en Rusland samenwerken en elkaar lief hebben”.

Bij Worcell's dood sprak Ledru-Rollin — en al moest hij droef getuigen: „onze eenige gemeenschap met den bodem, waarop we leven, zijn onze graven” — toch was z'n ideaal onverflauwd, als hij 't ook daar uitzegt: „éénmaal zal 't weer zijn: één voor allen, allen voor één”. Ook Worcell's laatste woorden, toen hij al niet meer spreken kon, schreef hij als woorden van profetisch geloof: „als een trouw strijder heb ik m'n taak hier volbracht, laat een ander me vervangen; ik ga, om ze ergens anders voort te zetten.”

Na al het groote persoonlijke leed en 't zien van zooveel teleurstelling en ellende, gaat Malwida alleen naar de zee, om er tot zichzelf te komen in samenzijn met het oneindige, om te overzien de heele levensperiode, die achter haar ligt, om te vragen, wat zijn de resultaten, wat is 't geestelijk kapitaal, dat ik mezelf verwierf?

Noch positivisme, noch spiritualisme hebben haar bevredigd, want beiden zijn in den grond dualistisch. Er is zaligheid voor den geleerde en den kunstenaar om scheppende de idee te dienen en te doen worden; daar is bevrediging in 't medevoelen, *niet* om den eenen gedroogden traan, maar om de heilige stroom van 't medelijden in ons. In alles en *uit* alles spreekt het Wezen, het Zijn, dat uitgaat boven de onvolmaakte verschijning, dat als Geest eeuwig is in al het geestelijke, dat zich als scheppend eeuwig voelt in alle scheppingkracht, dat zich als erbarmen eeuwig en één voelt met *de* liefde.

Daar is een éénheid van alle Zijn, waarvan de verschijningswereld in alz'n openbaringen slechts manifestatie is. De mystieke trek van de menschheid naar het ideale, ligt aan alle godsdiensten ten grondslag. De onbewuste materie en haar toevallige chemische samenstelling kunnen onmogelijk oorzaak en schepper zijn van de volheid van geest, van denken en liefhebben, die in de menschheid is. Al wat de wetenschap ons leert van hersenwerkzaamheid kan een bijdrage zijn tot betere kennis van ontwikkeling der stoffelijke wereld, maar is ontoereikend om den

laatst en grond der dingen te verklaren; daar is geen willekeurige schepper of een schepping uit niets, en hoe kan ons eindig verstand het Oneindige vatten? Moet niet bij intuïtie door groote denkers worden vóorgevoeld, wat eenmaal langs empirischen weg zal worden waargemaakt? Wanneer we dus erkennen, dat ons begrip begrensd is en dat geen onderzoek ons zal voeren tot den grond der dingen, zullen we dankbaar aanvaarden, wat intuïtie en genie ons zeggen en zullen we die heilige openbaringen vasthouden, die nog niets met empirisch onderzoek te maken hebben. De wetenschap zal ons helpen, om onwetendheid en vooroordeel te dooden en 't nieuwe evangelie te prediken: „verlos uzelf”. We moeten ons zelf verlossen van het waanbegrip, alsof dit leven met z'n ervaringen iets anders is als een voorbijgaande verschijningsvorm van het Zijn.

De ware verlossing is het, te weten, dat 't leven een hooger doel heeft, en de grootste kracht in te spannen, om dat doel te bereiken: het ideëele te scheppen in den enkele en in de menschheid.

Dat ideaal komt in de geschiedenis telkens even naar voren als een ver nevelbeeld; het gaat als een brandende vraag, als een duister leed, als een smachtende liefde, als een drang om zich aan 't hooge te geven, van de jeugd af door het hart van den enkele; 't is de grond van de diepzinnige mythen, waarin de volken in hun kindstijd hun zoeken probeerden uit te zeggen. Dezen gouden draad te zoeken in de geschiedenis, geeft aan haar studie een ethische waarde en waar de natuurvorschcr dezelfde wordingsgeschiedenis ziet van de kleinste cel af tot het volmaakte organisme, daar krijgt de leer van de volmaking der soort een diepe beteekenis.

We zelf zijn als deel ontnomen aan een buiten ons begrip liggende, ons onbekende Eenheid en vastgelegd in een bepaalden verschijningsvorm; we moeten al de smart, het leed van de overal begrensde eindigheid verdragen.

Een diep heimwee klaagt in ons, als het verlangen naar een verloren paradijs, lokt ons met beloftevolle tonen naar een toekomstig geluk; we zoeken in 't land van dwaling, in 't

droomland van den waan, maar er is in de werkelijke wereld nog zoo weinig van de schoonheid; alleen in de hoogste momenten, bij 't bliksemlicht van den geestdrift, voelen we haar. We moeten ons daarom vrijmaken van het leed van deze wereld, niet door kunstmatig het leven af te breken, maar door ons op te heffen tot 't land van onze jeugd, het land van ons ideaal. Na elken doodsnacht der smarten, na elk Golgotha, waar ons beste zelf werd gekruisigd, moeten we kennen onze opstanding, moeten we worden heiliger en onsterfelijker. Voor wien het Eindige *doel* is en geen middel, voor hem blijft de smart van het zijn, de vloek van het zoeken zonder vrede, van dolen zonder wegvinden, en volgens de diepzinnige mythen van hoogbeschaafde volken moet hij zoolang worden wedergeboren, tot 't geheim van de verlossing hem is geopenbaard. Maar hij, aan wien 't is geopenbaard, die zou allen willen redden uit een heillooze dwaling, uit den nacht van schijn, die zou zijn leven willen geven voor anderen, — een vruchteloos offer, want ieder moet de eigene verlossing zoeken.

„Zooals eenmaal in jonge dagen in de bergen, moest ik neerknielen bij de eeuwige zee; ik voelde; dat ik bad als nooit te voren en nu begreep ik, wat eigenlijk bidden is. Uit 't kleine individueele bestaan inkeeren in de bewustheid van de Eenheid met alles; neerknielen als vergankelijk wezen en opstaan als onvergankelijk.”

Malwida zal op verzoek van Herzen weer tijdelijk bij de kinderen komen; 't kind, dat ze lief heeft, wordt niet goed begrepen en behandeld, ze voelt sterk alle invloeden tegen den hare; ze mist de zelf gemaakte, zelf gekleurde omgeving, de eigen atmosfeer. De rust, die de geest heeft, als hij naar z'n eigen natuur zich kan uitleven, moest ieder hebben; leven in eigen omgeving is noodig voor harmonie; te werken dáár, waar alles voortdurend in strijd is met onze overtuiging, met onzen innerlijken drang, is niet te dragen. Malwida voelt haar leven in deze omgeving onvruchtbaar en trekt zich terug, veel minder in opstand dan vroeger.

Na weer alleen aan de kust te zijn geweest, zal ze met een vriendin en haar kinderen naar Parijs gaan, maar ook hier voelt ze, voor de kinderen niet veel te zijn; ze is nauwer verwant aan de eenzamen zooals Olga, die meer zien naar de sterren, dan naar de kroonlichten van een balzaal, die meer vertrouwen hebben in de openbaringen van het genie, dan in een officieele wereldmoraal.

In Parijs is 't leven vol afwisselingen, zoodat ze dikwijls vlucht in 't atelier van een schilder, waar ze in een vergeten hoek leest en werkt. Ze ziet bij een mis in de Tuileriën keizerin Eugenie, de type parvenue-grisette en den keizer, zoo absoluut onschoon, met een passieve vastheid, maar toch nog voornaam, bij zijn vrouw vergeleken.

Ze ontmoet Renan, wiens superioriteit ze aanstonds herkent. Ze komt bij Michelet: de kleine man met 't geestige gezicht en 't lange witte haar maakt dadelijk den indruk van een fijnen geest. Het fragmentarische van zijn stijl, het afgehakte van zijn zinnen, dat klinkt alsof 't hardop gedacht is, vermoet soms bij het lezen, maar heeft bij 't spreken iets bijzonder opwekkends; hij schiet gedachtenflitsen uit, die in anderen gedachten wakker roepen en levendige gesprekken geven. Hij werkt samen met z'n vrouw, die nederig erkent: „ik verzamel de bouwsteen, hij trekt 't gebouw op”.

Met Wagner en z'n eerste vrouw is ze bevriend; voor haar beheerscht zijn persoon en werk alles, wat ze tot dusver zag; ze voelt de hoogste kunst bereikt in 't muzikaal drama.

In zijn eenvoudige woning hoort ze zijn muziek en ze neemt zich voor, den volgenden winter de *Tannhäuser*-opvoeringen te Parijs bij te wonen.

Dan komt weer een schrijven van Herzen, nu beslissend en beslist, vragend om voor goed geheel zelfstandig de leiding der kinderen, vooral de opvoeding van Olga op zich te nemen. Heerlijk is de zekerheid, dat haar toewijdende liefde begrepen is, toch weet ze nu, dat elke liefde tegelijk afhankelijkheid geeft; dat ook in de moederliefde de ziel licht slaaf wordt en men dan 't offer brengt van zichzelf, dat wat men

niet brengen mag. Als ze Olga haalt, voelt ook 't kind zich blij gelukkig, en de moedervrouw in Malwida ontvangt in de vorming van dit jonge leven haar hoogste levensopgave.

„Dat de vrouw voor haar heiligste overtuigingen, evenals de man, moet strijden en zoo noodig alle banden verbreken, om die trouw te blijven — ik had het met de daad beleefd; dat de vrouw op zichzelf moet kunnen rekenen en in eigen onderhoud moet kunnen voorzien, had ik getoond en nu mocht ik bewijzen, dat ook de ongetrouwde, kinderlooze vrouw het zoogenaamd uitsluitend beroep van de gehuwde kan uitoefenen, van hoofd van een huisgezin en moeder van opgroeiende jeugd te zijn, dat dus niet de gedachte aan een huwelijk een meisje van 't begin af als *het doel* van 't leven van de vrouw mag worden voorgesteld.

„Die ongelukkige opvatting, die de meeste moeders nog hebben, moet verdwijnen.

„'t Meisje moet, zoo goed als de jongen, van den beginne af alle krachten inspannen, zooveel mogelijk zichzelf ontplooiën. In welke uiterlijke levensverhoudingen ze zij, *elk* meisje moest een vak leeren en *uitoefenen*, waardoor 't zichzelf en anderen nuttig kan zijn. Ieder moet als eerste opgaaf voelen, om uit zichzelf een kunstwerk te maken; hoe zou daardoor in de meeste gevallen het zedeloze en afschuwelijke spelen met gevoelens wegvallen, hoe zou 't getal van de lichtzinnig gesloten huwelijken verminderen. Wanneer 't ontwikkelde karakter, het wezen, dat met zichzelf in evenwicht is, de ware liefde mag ervaren als bloem, als kroon van het leven, zalig dan die gelukkige!”

Den eersten tijd gebruikt Malwida, om stil Olga's karakter waar te nemen en voor den winter gaat ze met haar naar Parijs, waar ze in rustig verborgen leven met 't kind samen is en verder leeft in de Wagner-muziek en de opvoeringen van *Tannhäuser*.

Ze ziet bij de Wagners steeds meer 't huiselijk leed; in 25 jaar huwelijk had zich 't wezen van de burgerlijk brave vrouw niet veranderd, ze begrijpt Wagner's genie niet, en zou willen

dat hij concessies deed aan 't publiek; door dit leed komt ze Wagner nog nader.

Ze heeft door Wagner's opvatting behoefte om Schopenhauer beter te leeren kennen. Door dezen wijsgeer valt alle dualisme voor haar weg. „De gebonden God in ons moet zich bevrijden uit de banden der individualiseering, waarin hem de ontembare levensdrang bant. 't Lange smartelijke strijden van 't bestaan heeft geen anderen zin dan het opstaan uit den kruisdood, waarbij het Ik, het persoonlijke sterft, om als universeel verder te leven. Alle groote verlossers, als Boeddha en Christus, hebben 't ideaal van verlossing uit dat lagere bestaan willen geven voor alle tijden; ze willen den weg wijzen, die uit armoë, ziekte, dood en zonde in dit droevige leven, voert tot de vrijheid van het Nirwana — niet-waerland — van hen, die den schijn hebben overwonnen.”

Door Schopenhauer leert ze de Oostersche wijzen kennen, die de Eenheid aannemen van alle Zijn.

Aan 't einde van dit levenstijdperk komt ze tot de overtuiging, dat in de eigen ziel 't zoeken en zich ontwikkelen van de menschheid weerspiegeld wordt.

Met groote getrouwheid en nauwkeurigheid heeft Malwida in haar *Mémoires* haar leven en denken geschreven, tot ze voor goed en alleen de taak op zich nam, om voor Olga Herzen een moeder te zijn. Van haar persoonlijk leven hooren we dan eerst, als ze bij 't 25-jarig huwelijk van Olga met Prof. Monod haar *Lebensabend einer Idealistin* hun wijdt, waarin ze een terugblik geeft over den tijd van 25 jaar en de menschen, die daarin tot haar kwamen.

De smart over de scheiding van de pleegdochter, die zich met haar man te Parijs vestigde, waar Malwida wel elk jaar een paar maanden met haar was, maar waarheen ze om 't koude klimaat niet voor goed kon gaan, blijft tot haar sterfuur het grootste leed uit haar leven en toch zegt ze: „geen innerlijke scheiding was er van Olga na haar huwelijk; waar 't doel van de opvoeding is, om aan de persoonlijkheid de

grootst mogelijke vrije ontwikkeling te laten en waar 't eigen leven genoeg volheid en daadkracht bezit, om ook als de eene opgaaf vervuld is, een andere op zich te nemen, daar blijft de vrije liefdeband, die door nieuwe elementen nog voller en inniger kan worden."

Uit de jaren van 't leven met Olga weten we niets, alleen in enkele kleine herinneringen voelen we, wat het geweest is.

Als we nadenken over de stille jaren, waarvan geen *Mémoires* spreken en als we na elkaar aandachtig lezen de *Mémoires* en de *Lebensabend*, die zeer verschillend zijn, dan vragen we: is ook deze vrouw in haar Achilles-pees getroffen? Heeft hare persoonlijke liefde, haar zich geven aan een enkel door haar uitverkoren wezen, zóó haar krachten getrokken op dit ééne, heeft ze in stilheid, die geen doodsheid maar sterkst leven kan zijn, eenige jaren alle zielekrachten gericht op 't ééne, — is haar geluksbehoefte in de gave van het zelf zoo bevredigd, dat 't was als één zonnige zomerdag, waarin geluiden niet hard zijn, maar vol-zoemend alleen; heeft de moeder in haar, die scheppend deed worden dat jonge leven tot rijpe vrouw, al de sappen van haar bestaan getrokken naar de ééne tak, de ééne vrucht?

Als we haar in haar latere werk minder strijdvaardig zien, meer rustig wetenschappelijk onderzoekend, als we haar in de keuze van vrienden en in den omgang met door haar uitverkorenen, veranderd voelen, meer waardeerend en bij groot meeningsverschil toch beseffend een eenheid boven het scheidende, dan vragen we weer: is 't omdat ze niet meer zelf in den strijd staat; is 't omdat alles wat haar leed en moeite gaf in haar omgeving is weggeheveld; is 't omdat geluk met volle harmonie binnenruischte in haar leven en geen wanklank meer klinken kon, maar alles opgelost werd in de groote geluksmelodie; heeft de echte vrouwenliefde, de moederliefde haar oogen wonderkracht gegeven, dat ze ook de schoonheid zag in de tot dusver voor haar verborgen ziel?

Haar zonnetijdperk is 't wel geweest, toen ze in Italië met Olga leefde en al de heerlijkheid van natuur en kunst met

haar mocht samen genieten en mocht zien, hoe een opvoeding zooals die voor slechts enkele bevoorrechten kan zijn, in de volkomen schoonheid en harmonie, een mensch schoon en harmonieus zal maken.

Na Olga's huwelijk denkt ze eerst zich te Bayreuth te vestigen, aangetrokken door Wagner's kunst en de familie Wagner. Ze gaat er heen, maar moet tegen den winter om 't gure klimaat haar plan opgeven; te Rome, waar ze met de dochters van Herzen al drie winters doorbracht ('63—'65), zal ze zich voor goed vestigen. In een eenvoudige woning dicht bij 't Colosseum, waar nog 's morgens de herders in hun schilderachtige dracht met de kudde geiten en bokken over 't plein gaan, waar toen nog geen touristenkolonie was, daar blijft ze ruim dertig jaar wonen. Het is een idyllisch verblijf; ze is bezig met litterair werk, geniet van de heerlijkheid van parken en musea en van den omgang met begaafde menschen en maakt haar leven rijk en vol tot 't einde toe.

Ze is hartelijk bevriend met de vorstin Wittgenstein, de vriendin van Liszt, dien ze daar veel ontmoet. De vorstin tracht jarenlang te Rome echtscheiding te krijgen, en toen eindelijk haar man stierf en niets haar verbintenis met Liszt in den weg stond, kwam Liszt te Rome, verdween enkele dagen en kwam opeens als geestelijke bij de vorstin. Malwida deelde haar smart, maar geen bitterheid, nooit anders dan bewonderende liefde voelde de vorstin voor den kunstenaar.

In Londen had ze de eerste generatie groote mannen van de 19de eeuw leeren kennen, die voor Italië's vrijheid streden, Mazzini, Garibaldi e.a.; te Rome ontmoet ze de tweede generatie, de mannen van de practische daad, die het eerst door een machtig élan tot stand gebrachte moeten organiseeren en bestendigen. Zoo is ze veel met Minghetti te Rome en op zijn buitengoed bij Bologna, waar ze jarenlang, ook na Minghetti's dood, elk voorjaar een tijd doorbrengt.

Ze geniet van de heerlijke bergen, en als ze bij grooter warmte nog naar hooger lustoord verhuizen, dan laat ze ons al de poëzie van land en omgeving voelen; ze doet de rijk har-

monieuse natuur voor ons leven en de kunstwerken, die daar tot zelfs in de bergkapellen staan, uitkomend tegen weiden en luchten, zooals op oude schilderijen de madonna's tegen blauwgroene, teere landjes.

De Wagners zijn in '81 een tijdlang met haar bij Napels, en Malwida vertelt, hoe zijn verjaardag als een tooverfeest wordt gevierd; eerst een gelegenheidsspel door Frau Cosima gemaakt en door het kinderorkest uitgevoerd; 's avonds varen in verlichte booten op de golf, terwijl volkszangers zingen en de Vesuvius vuurgroetend over de zee schijnt; als zij thuiskomen is de zaal vol bloeiende rozenstruiken, zooveel als Wagners jaren; dan wordt de eerste acte van Parsifal opgevoerd, de kinderen zingen de knapenstemmen: heel de dag is vol wijding.

Te Rome terug bestudeert ze Tacitus en waar ze dezen bewondert vraagt ze: „waarom missen we de hoogste beschaving, om eenvoudig te zijn? Ik geloof, omdat we *te* subjectief zijn, alles *te* veel zien in den spiegel van 't eigen *ik*.”

Dien eenvoud vindt ze bij Garibaldi, wiens dood een geheel eenige ontroering brengt in 't land: hij was als een van de Homerische helden, en de latere eenzaamheid op zijn eiland maakte z'n persoon nog mythischer; 't was, of de lijnen van z'n wezen — niet meer door de wereld vervormd en verdoezeld — steeds grooter en forscher werden.

Bij Kinkel's dood (in '83) overziet ze dat leven in dienst van de proletariërs; ze hoort weer zijn woord van de kamertribune te Berlijn in '48, „verwinnen wij, dan wee u, geen genade”. Als arbeider stond hij tusschen de arbeiders bij de opstanden in de Palz, in Baden, en ter dood veroordeeld, zingt hij nog voor de verdrukten. „Arbeiders, redt u zelf”, roept hij ze toe.

Heldendooden ziet ze: van Minghetti, die als een filosoof heengaat, in de Kamer nog alles regelt en van koning en koningin afscheid neemt; — van Warsberg, den vriend, die 't Oosten lief had als z'n vaderland, die later te Venetië in z'n paleis haar gastheer is en sterft zóó stil-mooi, als de vogel, die zong tegen den lichten avond en met een zacht tjuiken in

't zingen ophoudt; van Renan, die stervende zei: „mèn moet de natuurwetten volgen, de dood is niets dan een overgang, de aarde en de hemel blijven” en op zijn graf liet zetten: „ik heb de waarheid gezocht”.

* * *

Als ze na haar zeventigste jaar voelt, dat haar geest behoefte krijgt aan rust, aan meer nog leven in de diepte dan in de breedte, gaat ze voor 't laatst een zomer naar Bayreuth, om er alle voorstellingen bij te wonen en naar Parijs.

Daarna is ze 's zomers in de Italiaansche bergen of aan zee; bij Bologna te Rimini bestudeert ze handschriften en geeft uit de bronnen zelf een juister kijk op Malatesta en Isotta, z'n geliefde en later z'n vrouw. Ze gaat naar St. Marino; beschrijft de naïef middeleeuwsche regeering; met den schipper, die haar telkens op zee roeit, sluit ze vriendschap.

In weerwil van groot politiek verschil van inzicht, is ze bijzonder bevriend met den duitschen gezant Von Bülow te Rome en met zijn vrouw. Ze is weken lang bij hen, hoewel hij streng monarchist, zij socialiste is.

„Al die onderscheidingen door 't verstand gemaakt, (ze zegt dit in haar laatste contemplatieve levensperiode), behooren bij het vergankelijke; daarboven staat de reine menscheijkheid, de trouw aan zichzelf en het als waar erkende en 't heilig medelijden, dat over alle meeningsverschil heenbeurt en troost. Hoe hooger een mensch staat, des te grooter zal z'n verdraagzaamheid zijn, want des te dieper leert hij 't wezenlijke van 't onwezenlijke scheiden en zich over 't eenvoudig menscheijke verheugen. Alleen, als 't geldt de wapens te grijpen, om onze waarheid te verdedigen, dan bestaat er geen veelzijdigheid meer, dan is 't noodig te strijden, ernstig en beslist.”

Op haar tachtigste jaar neemt ze in een naschrift van den *Lebensabend* afscheid van de wereld.

Ze vraagt zich af:

Moest de bewuste, de vrije mensch niet ook de laatste

daad, 't scheiden in volle bewustheid en in volle helderheid, omgeven door al de herinneringen van 't voorbijgegane leven, voltrekken, vóórdát het laatste uur komt, dat misschien den blik omnevelt en 't verleden in vergetelheid brengt? Is men de wereld geen rekenschap schuldig van het talent, ons gegeven en moet decheidende niet een afscheidswoord, een vermaningswoord spreken?

Hoofdzaak in 't leven is, een reinen, hoogen wil te hebben en zonder ophouden te trachten dien wil tot daad te doen worden.

Ik had u lief, mooie aarde, en ik heb met verrukking 't geheim van uwe schoonheid gevoeld, bij 't zien van uw heerlijkheid... Vaarwel menschen, m'n dierbaren, die dicht bij m'n hart zijt en gij verder verwijderden, dank voor al uw liefde... Vaarwel menschheid, neem een ernstig afscheidswoord van wie spoedig heengaat. Bij 't eeuweinde vraag ik; waar is de vooruitgang? Ik zie oorlog en moord, de jeugd wekelijik en zenuwzwak; de rijkdom neemt toe en de armoede en ellende in gelijke mate, de misdeelden zien ons verwijtend aan, maar gij danst nog steeds om 't gouden kalf, nog altijd grijpt ge naar geweld in plaats van naar recht, nog altijd kweekt *gij*, maatschappij, de hartstochten van roof en moord en voert *gij* de slachtoffers naar gevangenis en galg.

Een nieuwe eeuw begint, laat 't een eeuw van vrede en deugd zijn. Richt den blik af van 'tal te vluchtige, op wat alleen strevenswaard is en bouw aan den tempel, waarin eens het volmaakte beeld zal verrijzen, dat zeegnend de hand uitstrekt over de aarde en zegt: „En het *werld* licht.”

Januari 1903, dicht bij haar dood, neemt ze nog opnieuw afscheid.

Haar laatste zomerverblijf was te Nettuno bij Rome, een prachtige plek, in halfroond aan zee, aan den eenen kant eindigend in een spits donkere boomen en de levendige haven van Anzio; aan den anderen kant een middeleeuwsch kasteel, dat Nettuno beschermt, vóór zich 't water, het element waarin de bevolking leeft en de kinderen al gedragen worden.

„'t Is me, of een groote poort gesloten wordt, waar heel het verleden met z'n verschijningen achterblijft. Er begint bijna een nieuw bestaan voor me, dat ik het kosmische zou willen noemen. In voortdurend zien op 't groote, rustig werkende element, verdwijnt meer en meer het uiterlijke wereldebeweg; groot en klein in de menschenwereld verdwijnt tegenover de eeuwige natuurwetten. 't Was een prachtige zomer, drie maanden zon, die haar scheppende en voedende kracht doet genieten. De maan, die 's nachts een breeden zilveren weg over de zee spreidt tot den verren horizont, doet me denken, dat deze samensmelting van licht en water de eerste vorm van liefde is.

„In storm en dag worden zie ik niet meer het willekeurige scheppingswoord van den wil van een enkele, maar de kracht van 't eerste levensbeginsel (Urprincip), dat in alles aanwezig is; ons beperkt begrip kan dat goddelijk beginsel slechts in z'n werkingen zien, maar onze ziel buigt zich voor dat Grootte aanbeddend neêr en jubelt: ja, ook in mij werkt het.

„Wie nadenkt over het wordingsproces van het kosmische leven, kan niet anders inzien, dan dat de denkende geest tot nu toe de hoogste uiting van het Eeuwige is en dat we daarom met recht mogen aannemen, dat dit Eene in alles werkende, ook hier slechts zichzelf openbaart en dus Geest is, waarvan in ons maar een enkele straal licht. De kindvolken schiepen 't bovenzinnelijke naar de eigen beperkte opvatting; bij een hoogere, eenzijdig verstandelijke ontwikkeling komt de mensch tot volkomen materialisme, om daardoor ten minste de tastbare wereld te behouden, waar de ontastbare vernevelde, maar dan is het idealisme weer overwinnend.

„Laat het Goddelijke, het Eeuwige altijd sterker in ons worden, want zonder dat is het bestaan waardeloos.

„Wie bevrediging vindt in het leven voor het vergankelijke en het wil nemen voor het onvergankelijke, die zal het lot van 't vergankelijke ondergaan.

„In gebrekkige godsdienstvormen heeft men altijd getracht in tastbare gestalte het ongrijpbare te belichamen, en het Al-Eene vast te leggen, daarom vergaan ze allen.

„Hoe juich ik over de ontdekking van den Indiër, dat metalen gevoel hebben, dat ze op druk antwoorden, dat dus ook in hen de groote alheerschende macht werkt. Dr. Bose bevestigt dat in de koninklijke academie van wetenschappen, waar hij zegt: „'t was toen ik de zwijgende getuigenis van deze vrijwillige antwoorden (bij druk van het metaal) ontdekte en ook daarin een deel van de alles doordringende Eenheid herkende, dat ik voor 't eerst de leer verstond, die onze voorouders vóór dertig eeuwen aan de oevers van den Ganges verkondigden: slechts zij, die in al de wisselende verschijnselen van 't Universum, 't Eeuwig Eene werkzaam zien, slechts zij kennen de eeuwige waarheid, daarbuiten is er geen.

„Het goddelijke leeft in alles en ook in ons: aan ons de taak om het al zegenrijker te doen werken.”

Een vriendin had eens tegen haar gezegd: „ge hebt 't hoogste menschelijke leven gehad, dat men zich denken kan; uw dood zal gelijken op uw leven; ik zou die laatste uren bij u willen zijn.”

Tot den herfst van 1901 is ze gezond en werkend; toen openbaarde zich voor 't eerst de kwaal, waaraan ze stierf; nooit was ze zoo opgewekt en geestig als in 't voorjaar 1902. Dien zomer gaat ze, omdat ze niet meer ver reizen kan, bij Rome aan zee; ¹ „dagelijks onderzoekt ze haar filosofisch en zedelijk geweten, en met reine en zelfs blijde overgave bereidde ze zich vóór, om afscheid te nemen van de wereld en terug te keeren in den schoot van 't eeuwige Zijn. Dat geloof in de Eenheid en de Eeuwigheid van den Geest, dat idealistisch monisme werd haar steeds meer tot bewuste en ontwikkelde leer door de studie van Schopenhauer, van Indische wijzen en de ontdekkingen der moderne wetenschap, die ten doel hebben alle verschijnselen terug te brengen tot kracht en beweging. Deze opvatting vindt haar hoogtepunt en haar heerlijkste uitingen dien zomer te Nettuno. Zij hoort de stem van 't Levensbeginsel van 't Heelal, waarvan onze ziel

¹ Monod, *Journal des Débats*, 14 Juli 1903.

de majesteit aanschouwt, waarvoor zij zich in vrome aanbidding prosterneert en waartoe ze zich juichend opheft, zeggend: „Hij leeft en werkt ook in mij”. Dat beginsel eenig, eeuwig schepper kan niet anders dan de Geest zijn en onze ziel is „een enkele straal van den Eeuwigen Geest”.

En in enthousiaste devotie roept ze uit: „de Eeuwige, de Goddelijke, die zich al meer in ons realiseert” op 't oogenblik, dat ze afscheid neemt van de wereld „van den altijd zoekenden geest”. Met heroïsche vreugde gaat ze den dood te gemoet. Ze dicht te Nettuno zangen, niet afgemaakt, ongeveer zoo:

De dag ging heen. In stillen vrede rust
Het wijde watervlak, bewegingloos,
In 't westen kleurt den hemel zachte gloed
En roode wolkjes zweven om de maan.

Ter rust zijn al de hooge stemmen nu,
Die uit het water klonken in het licht,
Van blijde jeugd en overmoedig spel,
Die in de golven koele vrijheid vond.

En in den maanglans glijdt als toover heen
Een boot met witte zeilen, of 't een ziele waar,
Die vrij geworden van het Aardsche Zijn
Naar haar bestemming toezweeft, — de oneindigheid.

Het is mijn beeld. Ik lig hier stil alleen,
Ter ruste is ook voor mij de drukke dag,
Ik voel 't — nu ga ik heen.

Al ben ik ver, het leven gaat weer voort,
Zooals het was in 't bonte velerlei, —
Eén leven is maar één verschijning.

Al bleef van mij niets over op deez' aard,
Toch in de harten die me trouw beminden,
Als nu de maneglans op 't water
Zoo leeft mijn beeld in hun herinneren.

Zoo verzoend nu met het smartevolle
Der verschijningswereld, met het Zijn,
Laat ons thuiswaarts keeren — nu mijn ziele,
Slechts het oude kleed blijf hier terug.

Als ze te Rome terug is, verergert de ziekte; Olga en haar familie zijn bij haar; haar grootste vreugde is om Olga's dochter met haar kind van vier jaar bij zich te hebben, 't kind te zien spelen

met eigengemaakte klei-figuurtjes. Acht dagen vóór haar dood wil ze pas te bed blijven en staat ze toe, dat men bij haar waakt.

21 April is 't begin van 't einde; 't kindje op haar bed zegent ze: „Ik zegen je, kleine engel; je zult m'n zegen brengen aan de wereld.” Toen lange teere gesprekken met haar geliefden: „leven en sterven zijn één en 't zelfde.” Voor ieder heeft ze eigen woorden en als men lijdt om haar pijnen, heet het: „'t is niet zoo erg, ik lijd niet, 't is m'n arme lichaam dat lijdt; de stof is niets; de Geest alleen bestaat en beheerscht.”

En de woorden „de Geest” en „Liefde” kwamen steeds terug.

„Ge zult met me gaan tot de poorten van het paradijs; maar de poort zal vóór u worden gesloten; men zal u zeggen: ge zijt nog niet bereid; ge hebt nog te werken; ik ben klaar, ik kan niet meer werken. De liefde is 't Beginsel, 't Principie van alle dingen; ik heb 't altijd gedacht, nu weet ik het beter dan ooit.”

Geen traan, een soort mystieke vreugde lichtte uit haar oog, en 't laatste woord den avond voor haar dood was 't gefluisterde „Amore”.

Als stil verglijden was 't leven opgehouden — ze rustte in volle bezit van 't Eeuwige Zijn.

Op haar verzoek werd haar lichaam verbrand en de asch in een urn, door Olga's zoon vervaardigd, op Monte Testaccio gezet.

Geen godsdienstige plechtigheid; geen lijkrede had ze gewild: „Ik behoor tot de groote Gemeenschap van hen, die liefhebben, en in zich en om zich, het Ware, het Edele en 't Schoone trachten te verwezenlijken.”

* * *

De beteekenis van Malwida von Meysenbug is groot door den tijd, waarin ze leefde en dien ze in haar *Mémoires* beschrijft, door de menschen met wie ze omging en die ze voor ons doet leven, maar vooral door de eigen en zeer sterke persoonlijkheid, die zag, leefde, meeleeft en gaf.

Ze heeft gezien en gevoeld 't leven van haar eeuw; zestig

jaren van bewust leven in een tijd, waarin misschien de grootste revolutie over heel de breedte van 't geestelijk leven plaats had, en op elk gebied van 't denken heeft ze mee geworsteld; haar innerlijke geschiedenis is als de innerlijke geschiedenis van het tijdperk.

De oude bedeeing, waaronder de verhouding van mensch tot mensch en van mensch tot God en 't goddelijke in heilige boeken was vastgelegd, moest verdwijnen voor de nieuwe wijze van zien.

De sinds eeuwen als van goddelijken oorsprong erkende wereld- en levensbeschouwing moest onder bijbelcritiek, microscoop en wereldverkeer algeheel veranderen.

't Geheimzinnige, heilige boek, waarin 's menschen verleden en 's menschen toekomst van de grondlegging der wereld af heette neêrgelegd, 't boek met de zeven zegelen gesloten, maar waarvan de uitleggers elk inhoudswoord als onfeilbare waarheid verklaarden — onder het kritische licht der wetenschap is 't geopend en ontcijferd en — een ander is 't Levensboek geworden voor de nog steeds wordende menschheid, waarin ieder schrijft de eigen wordingsgeschiedenis, den eigen strijd; de menschheid *zelf* in z'n groei en opstijging is het Heilige Boek, waaruit, voor wie zien kan, te lezen is de Eeuwige waarheid.

Zoo heeft Malwida het begrepen; ze heeft, opgevoed in de oude school van denken en leven, waarin de waarheid als een formeel iets buiten den mensch staat, een nieuwe levensleer zich veroverd op elk gebied, van moreel en geestelijk en maatschappelijk leven, waar *uit* den mensch en de menschheid zelf de norm en 't wezen der waarheid wordt geboren.

De veranderde verhouding, of het zien van noodige verandering, heeft Malwida in haar werkzaam, vruchtbaar leven vooral doorvoeld op vierderlei gebied:

tegenover de maatschappij, tegenover kunst en kunstenaar, tegenover God en 't goddelijke, en tegenover het vraagstuk „de vrouw”.

Tegenover de maatschappij:

Malwida, opgevoed in de hoflucht van een Duitsch paleisje, in een tijd, toen nog een schrikherinnering over was gebleven aan de groote revolutie en men hoopte de oude orde van zaken nog wat steviger te bevestigen, is als jong meisje eerst voornamelijk onder invloed van Theodoor Althaus, democratisch gezind geworden. Ze heeft zich te Detmold, later te Hamburg en te Londen onder leiding gesteld van de knapste economen en ze heeft er alles voor over gehad, om haar maatschappelijke overtuiging met de daad te bekrachtigen: scheiding van haar familie, een armoedig, zorgvol bestaan, ballingschap en eenzaamheid.

Ze heeft als alle renegaten eerst met fanatisme geloofd en gestreden, eerst gemeend, dat de maatschappelijk groote omwenteling aanstaande was, ze deed, toen ze gedwongen was Duitschland te verlaten, de gelofte, dat ze er niet zou terugkomen, eer de arbeider er vrij was en de arbeidsverhouding en landsregeering volgens de meest democratische eischen waren gewijzigd. Ze heeft te Hamburg en te Londen de ellende gezien en met de arbeiders geleefd. Haar samenzijn met Kinkel, Mazzini en andere emigranten en vooral met Herzen voedde haar revolutionairen geest; later, in haar meer naar binnen gekeerd leven, wordt ook haar maatschappij-beschouwing minder heftig, rustiger; toch is ze ook dan nog dezelfde. Op haar 64ste jaar geeft ze, in een bundel, onder anderen ook haar sociale beschouwingen en ze licht die toe door een minder bekend artikel van Herzen, waarin ze de *eigen* meening uitspreekt:

„De groote brandende vraag is: *de* sociale kwestie. Met de revolutie is die vraag dreunend uitgegild in de wereld; in de revolutie van '48 was ze opnieuw te hooren voor wie verstaan kunnen en willen. Maar de vraag wordt steeds of meestal geïgnoreerd, en ze is niet door binnen- of buitenlandsche politiek te beantwoorden. Herzen zegt in een nagelaten geschrift zoo volkomen juist: de sociale kwestie had haar jeugd, nu schijnt haar volle groei nabij; maar ook dit laatste groeitijdperk moet langzaam, rustig zijn. Onze

tijd is een tijd van positief wetenschappelijk onderzoek, dat vooraf gaat aan de verwezenlijking, zooals de theorie van den stoom voorafging aan de volmaakt uitgevoerde machine. Vroeger meende men door moed en kracht alles te bereiken en men bouwde en hoopte op 't toeval; ook wij zien duidelijk dat de dingen niet blijven kunnen zooals ze zijn, dat het einde is gekomen van 't alleenheerschen van 't kapitaal en 't onbeperkte eigendomsrecht, evenals vroeger 't einde gekomen is van 't feodale stelsel en de aristocratie; maar geen oplossing is te bereiken door geweld; wanneer men de geheele bourgeoisie door kruit in de lucht zou kunnen doen vliegen, dan zou zij als de rook was opgetrokken en de bouwvallen waren opgeruimd, al was 't veranderd, toch weer aanwezig zijn, altijd even bourgeois. En dat *moet*, omdat deze maatschappij-verhouding nog niet geheel aan haar eind is, omdat noch de nieuwe organisatie, noch zij, die haar moeten opbouwen volkomen voorbereid zijn, om ze waar te maken. Geen van de grondslagen, waarop de tegenwoordige orde berust en die vernield en geheel nieuw opgebouwd moeten worden, zijn nog zóó geheel verteerd, dat men ze, door ze om te halen geheel kan doen verdwijnen. De tegenwoordige staat, de kerk, het leger zijn door 't logisch wetenschappelijk denken onmogelijk verklaard, maar ze zijn nog alleen in een beperkte wetenschapsfeer geoordeeld: buiten de muren van de hoogeschool beheerschen ze nog alles. Vraag aan elk eerlijk man, of hij klaar is en bereid, om de nieuwe organisatie die komen moet, nu al te aanvaarden, of de verwezenlijking van 't algemeen ideaal van collectief bezit en solidariteit hem duidelijk voorstaat, of hij behalve de middelen tot verwoesting van het oude, ook de middelen tot opbouw van het nieuwe heeft. En zelfs als de enkele toestemmend zou kunnen antwoorden, kan hij 't ook doen voor de geheele klasse, die door de plaats, die ze inneemt, allereerst zich moet wagen aan de daad, zich blootstellen aan de gevolgen?

„De wetenschap is onweerstaanbaar, maar ze heeft geen dwangmaatregelen; de bevrijding van vooroordeelen gaat langzaam; tegen dogmen en valsche geloofsvoorstellingen, hoe

absurd ze ook zijn, kan men niet alleen strijden door redeneering, hoe scherpzinnig die ook zij. 't Is even dwaas om te zeggen „geloof niet”, als het autoritair is om te gebieden en te eischen: „geloof”.

„Maar geen enkel bepaald individu is de schuld van de ongelooftijke wanverhoudingen in den tegenwoordigen maatschappelijken toestand; als we een enkel individu daarvoor aansprakelijk stelden of wilden straffen, zouden we even dwaas zijn als de koning van Perzië, toen hij de zee liet tuchtigen.

„Vroegere revoluties gebruikten geweldmiddelen, — de sociale hervorming heeft alleen inzicht, kracht, kennis en hulpbronnen noodig. Vroeger werd meer gespeculeerd op de fantasie en den hartstocht, — het socialisme van heden moet over deze dingen heen zijn; aan de bezitters en kapitalisten moet bewezen worden *niet*, dat hun bezit een zonde is, immoreel, ja misdadig, maar *wel*, dat de proletariër zich bewust wordt, dat de bolwerken, die tot dusver het bezit beschermden, verteerd zijn en dat daarom 't voortbestaan van dat bezit op de oude wijze onmogelijk is; men moet haar bewijzen, dat de strijd tegen wat niet te voorkomen is, een doellooze krachtsverspilling geeft en dat de worsteling, hoe langer men haar voortzet, tot steeds grooter onheil en zwaarder verliezen moet leiden.

„Wee de revolutie, die, arm aan kunstenaarsgeest en aan kunstzin, van onze wereld een eentonige werkplaats wil maken, die als eenig voordeel voldoende levensonderhoud zou opleveren. Zoo *kan* en *zal*-de sociale hervorming niet zijn; de menschheid heeft altijd getoond meer krachten te hebben dan tot stoffelijke levensbehoefte noodig zijn en de kracht, den scheppingsvoorraad die over is en niet zal verminderen maar vermeerderen, kan men niet verstikken.”

Malwida heeft nog de illusie van een ideaal parlement door allen gekozen, waarin alle partijen en schakeeringen vertegenwoordigd zouden zijn.

Als ze in den Epiloog van haar *Individualitäten* vraagt, wat is ons ideaal, waarnaar streven we, naar individualisme of altruïsme, en sluit het eene streven het andere niet uit? dan

antwoordt ze: de enkele is in z'n werken en ontwikkeling niet uit te sluiten van de gemeenschap.

Voor haar ideaalstaat acht ze allereerst noodig: vrede, algemeene ontwapening, onafhankelijkheid van den arbeider; een andere opvoeding, volgens Goethe's plan in *Wilhelm Meister*, en een edeler kunst, ook voor de massa.

Tegenover kunst en kunstenaar.

Van kind af had Malwida groote liefde voor schilderkunst, muziek en poëzie, en haar heele leven door is die liefde met haar gegroeid. Haar bewondering voor het genie en haar verstaan van 't subtiële geestesleven van den kunstenaar, maakten haar bevriend en vertrouwd met de genieën van de 19de eeuw.

Zoo is ze innig verbonden met Wagner en zijn familie. Ze vindt in Wagner „haar kunstideaal”: de groote filosofische conceptie door de menschelijke daad in drama uitgezegt, door de muziek tot metaphysische hoogte gebracht. In Wagner's schepping zijn menschelijke gevoelens en gedachten als in de sfeer van 't oneindige en onverklaarbare gezien en weergegeven.

Malwida vergelijkt Wagner met Michel Angelo: „Wagner is het slotwoord van een kunstperiode, zooals Michel Angelo een einde was; beide genieën zoeken den ideaalmensch. Michel Angelo in z'n profeten en Sibyllen in de Sixtijn'sche Kapel, Wagner in Walhall's goden en in Parsifal.”

Kunst is voor Malwida heilige opvoeding; ze ziet in den kunstenaar den goddelijk begenadigde, die aan de menschheid een nieuwe blijde boodschap zal brengen. Ze kan het „l'art pour l'art” niet begrijpen en niet dulden en haar innige verhouding tot Nietzsche brak, toen Nietzsche naar Malwida's meening, voor de menschheid heillooze theorieën verkondigde en toen Nietzsche Wagner, z'n vroeger zoo bewonderden vriend ging tegenwerken en hem een leugenaar, een atheïst, een comediant en een huichelaar noemde. Had Malwida met haar liefde voor de menschheid niet Wagner's woord verstaan: „Es geht ein Zug tieferster Noth durch unsre Zeit,” en heeft ze

niet voor 't Duitsche volk allereerst en voor de heele menschheid door hem een wedergeboorte gehoopt, wat kunst en godsdienstige opvatting betreft? Deze overtuiging heeft haar tegenover Nietzsche's „Der Fall Wagner” haar afkeurend oordeel doen zeggen.

Haar verhouding tot Nietzsche is heel eigenaardig. In de *Neue Freie Presse* (17 Sept. 1900 v. v.) heeft Malwida een briefwisseling uit den eersten tijd van hun vriendschap gegeven; — den eersten Nietzsche noemde ze hem toen.

Bevreesd over een ongunstig of onjuist oordeel over haar broeder, heeft de zuster van Nietzsche in de *Neue Deutsche Rundschau*. (*Neue Deutsche Rundschau*, Juni 1901 v. v., Elisabeth Förster—Nietzsche) een andere verzameling brieven van Nietzsche en Malwida gepubliceerd.

Treffend is in alle brieven en uitingen Nietzsche's eerbied voor Malwida, de rust, die hij bij haar zocht en de harmonie van haar bijzijn, waarnaar hij altijd weer terug verlangde.

Nietzsche's werk: „*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*” leest Malwida te Florence met prof. Schuré en nooit is haar de Helleensche geest zoo duidelijk. Ze is gelukkig, den schrijver 't volgend jaar bij de eerste steenlegging van 't „Festspielhaus” te Bayreuth te ontmoeten.

Ze hooren samen onder Wagner's directie de 9de symfonie; te München zien ze daarna *Tristan und Isolde* en ontmoeten elkaar nog eens te Bazel, om intusschen en daarna in briefwisseling te blijven. In '76 brengt Nietzsche met z'n twee vrienden den winter door bij Malwida te Sorrento, waar hij herstel van gezondheid hoopt te vinden. In die maanden voelde Malwida, half nog onbewust, iets komen van de verandering van Nietzsche; ze noemt dat de scheiding van de twee menschen in hem; de één liefdevol, dichterlijk, muzikaal, die de innige deernis (*caritas*) één voelde met de hoogste geestesvlucht; daartegenover de onverbiddelijk critische, scherp polemiseerende, tot 't uiterste drijvende strijder, die 't medelijden vervloekt als een immoreele zwakheid en wiens „Uebermensch” meer op een Caesar Borgia dan een Christus gelijkijkt.

Eerst zijn die twee één; door invloed van exacte wetenschap en van de Fransche moralisten is langzamerhand de „tweede Nietzsche” ontstaan.

In de briefwisseling, tot '88 met pauzen voortgezet, blijkt een steeds toenemen van dien kant van zijn wezen; het is als een geheimzinnige demonische macht, die hem altijd meer tegen de donkere schaduwzijden van onze cultuur, tegen alle „waarden”, waaruit ons geestelijk bewustzijn is opgebouwd, doet strijden. Hij scheidt de individu af van de gemeenschap en vergeet, dat zelfs de grootste, zij 't onbewust, product is van de gemeenschap.

Hij wordt als meegesleurd in de afgronden van metafysische speculatieve filosofie. Hij vergeet, dat ook zijn Grieken aan de „Herren- und Sklavenmoral” zijn te gronde gegaan. „Hij was geen theoreticus; hij kon geen systeem scheppen; hij was een dichterlijk muzikaal, rijk begaafde persoonlijkheid met de heerlijkste intuïtie, zuiver onderscheidend al het groote en verhevene, met een heiligen toorn tegen al wat onwaar en onedel is en een reine hartgoedheid, die niet anders als zegen kan brengen”.

Nietzsche's zuster zegt, dat Malwida de eenige vrouw is met wie Nietzsche jarenlang bevriend is geweest; hij werd tot haar, de moederlijke vriendin, aangetrokken door haar fijngevoelige, teere natuur en de weldadige rust, die van haar zieleevenwicht uitging.

Nietzsche meende, dat Malwida, omdat ze met zooveel verschillende groote menschen in contact kwam, tegenover de groote gedachtenleiders en politieke leiders met hun hevige overtuigingen, niet alleen tolerant, maar zelfs sceptisch zou zijn en die scepsis tracht hij altijd uit te lokken. In Januari '80 lijdt Nietzsche zóó, dat hij afscheid neemt, ook van Malwida; na z'n herstel en eerste blijdschap wordt z'n wantrouwen in de menschen groot, hij voelt zich vereenzaamd, hij noemt zich „de Antichrist”. In Mei '83 komt hij nog te Rome en zien ze elkander voor 't laatst, en in Januari en Mei klaagt hij opnieuw over eenzaamheid. „Frederik, de Zwijger, die veel

lijdt, maar ook *veel* meer geniet dan gewone stervelingen zegt u, blijf maar op me vertrouwen; ik ga vooruit en omhoog". Ik heb waarheden op m'n ziel, die honderdmaal zwaarder te dragen zijn dan „la bêtise humaine". 't Is mogelijk, dat ik voor 't geheele komende geslacht een oordeel, neen *het* oordeel ben, en 't is daarom wel mogelijk dat ik eenmaal stom word uit menschenliefde".

„Waarom zijn wij menschen, die elkander liefhebben niet samen; zooals ik verlangen heb naar reine lucht, om in te ademen, zoo verlang ik naar u."

„De nevelige zwoelte van Wagner's muziek ergert me; dat is muziek van een *mislukt* musicus en een mislukt mensch, maar van een groot comediant."

„M'n lichaam en m'n filosofie moeten in de kou, omdat ze daarin het element vinden, dat ze bewaart, anders was ik bij u, want ge zijt de eenige naar wie ik verlang; van 't verblijf daar in 't Zuiden (in Sorrento) is me een verlangen, een bijgeloof overgebleven, alsof ik daar — al was 't maar voor enkele oogenblikken — dieper heb geademd dan ooit ergens."

In '88 geeft Nietzsche in zijn *Der Fall Wagner* openlijk zijn verachting voor Wagner en zijn werk. Hij zendt z'n brochure ook aan Malwida, die daarop haar oordeel niet verzwijgt. Nietzsche antwoordt haar uit de hoogte.

De Epiloog van deze brochure geeft al dadelijk Nietzsche's vonnis over Wagner.

Aufsteigendes Leben — Herrenmoral — klassische Kunst.
Absteigendes Leben — christliche moral — decadente Kunst,
Wagner.

Hij antwoordt Malwida o. a.: „over deze dingen duld ik geen tegenspraak; ik oordeel op 't punt van decadentie in hoogste instantie, en de menschen met hun instinkt-ontaarding moesten gelukkig zijn, dat iemand hen op zulke donkere punten vóórlicht; dat Wagner meent de hoogste scheppingsuiting te zijn, een volmaaktheid — om zóóiets te denken en te doen gelooven, moet men een genie zijn, maar een genie van de Leugen; ik zelf heb de eer het omgekeerde te zijn, een genie van de Waarheid".

Later noemt hij zichzelf weer de „Immoralist” en zegt: „Nietzsche est toujours haïssable.”

Als hij eindelijk z'n leed uit over de cultuur, die hij bedreigd ziet, over de muziek, die hij vereerde, over Wagner, dien hij beschouwt als onheilbrenger en van wien hij toch getuigt: „ich habe Wagner geliebt,” dan schijnt dit lijden van zijn gevoel en deze bekentenis nu voor Malwida en haar strijd met Nietzsche een triomf.

Kunst is opheffing; de kunstenaar ziet meer en hooger van de goddelijke schoonheid dan gewone stervelingen en 't is zijn roeping, zijn rijker leven te geven in woord of beeld. De kunstenaar is *de* groote opvoeder der menschheid. — Zoo heeft Malwida het gevoeld en uitgeleefd.

Tegenover God en het Goddelijke.

Opgevoed in het algemeen heerschende, leerstellige gelooven, heeft haar diep gemoed eerst getracht en gehoopt, zich te kunnen geven en versterken in 't kerkelijk Christendom; al gauw zijn de vragen van 't verstand en is na onderzoek de twijfel gekomen; bijbelheiligheid en godheid van Christus konden niet meer bestaan voor de rechtbank van 't wetenschappelijk denken; kerkelijke dogmen en riten konden als versteende mummiën niet meer levend worden gemaakt. Door haar heele leven gaat de drang, om al klaarder zich bewust te worden, welke plaats, welke verhouding de eindige mensch heeft in 't oneindig Heelal. Aan 't eind van elke groote levensperiode maakt ze haar geestelijke balans op en telkens wordt haar levensleer dieper en voller, tot eindelijk de woorden, die ze stervend schrijft, als 't brandpunt zijn waarin al de gedachtestralen van haar leven samenschitteren tot volglœiend licht; 't is met haar zooals ze zegt „elk innerlijk leven, dat diep geleefd is, eindigt met een moll-accôord, zooals de liederen in de volkspoëzie.”

Ze voelt zich later alleen en niet eenzaam want: „alle diepere naturen zijn ten slotte met zichzelf alleen, n.l. met dat wat 't universeele in hen is; daarom is deze eenzaamheid niet

treurig, maar als een terugkeer tot de eeuwige Eenheid van het Zijn, wat de Christenen „vrede in God” noemen.”

„Onze ontwikkeling is nog niet geëindigd en dat is onze troost en onze verzekerdheid, dat de ontwikkeling van het leven oneindig is, dat de dood niet anders is als verandering van bestaansvorm; dat de atomen, die een dichtergeest opbouwden, nu in geurende bloesem en dan weer in menschengestalte herleven, dat alle edele gedachten en gevoelens uitgaan van de onsterfelijke levensbron, die door alle eeuwen zich openbaart in duizend gestalten.”

„Zooals in de plant- en dierwereld, zoo is in de geschiedenis alles causaliteit; alles is voorbereid, wat de groote denkers en kunstenaars naam en vorm geven.

Kerkdienst en dogmen zijn doode dingen, ze zijn gebalsemde lijken, ze zijn als Loth's huisvrouw, die achteruitziet en daardoor versteende. Alle organismen zijn altijd groeiend, zoo ook de menschheid, zoo de religie; de „eerste oorzaak” van dit eeuwig worden, zich openbarend in eeuwig verworden, is God, die tegelijk hoogste verstand en hoogste orde is.”

„Ons vroeger positieve, dogmatische onsterfelijkheidsgeloof is door de wetenschap onmogelijk geworden.” Ze vergelijkt de filosofische beschouwingen van Schopenhauer en Dühring en vormt dan de eigen filosofie. Schopenhauer is individualist; hij wil geen metaphysica, ziet slechts 't zichtbare leven en vindt dat vol ellende; toch is er in den mensch levensdrang; om de levens-ellende te ontkomen zou de conclusie moeten zijn: doodt het leven; maar 't is mogelijk, dat er toch nog iets is „een onverklaarbare verrukking bij den terugkeer van de menschcel in de groote Levenseenheid”; daarom, weest wijs, doodt niet het leven, maar doodt den drang (der Wille) tot leven; maak 't leven, in berustend werken tot dat van een wijze.

Dühring geeft een geïdealiseerde „Kraft- und Stoff-theorie”; hij is geen individualist, maar gemeenschapsmensch. Hij erkent geen metaphysisch leven, slechts stofleven; hij ziet de ellende en erkent toch den drang tot leven en eindigt dan: Leef om de ellende weg te nemen, om de wereld mooier en gelukkiger te

te maken; dat kan zelfs de enkele, die als een golf omhoog gaat op den eenheidsoceaan en weer verglijdt, om op te gaan in 't groote eenheidsniveau.

Malwida geeft, scheidt de combinatie van die beiden. De scheppingsdrang is het wezenlijke van het leven, deze scheppingsdrang in den mensch is niet uit niets, dit hoogste leven is uit de Eenheid, uit den oergrond, 't beginsel, waaruit wij in 't eeuwig wordingsproces voortkomen; zaligheid is ons scheppen, zaligheid moet het zijn van de Eenheid-God; in die eenheid keeren we terug bij den dood, die niet anders is als terugkeer van dien drang in 't Eeuwige en nieuwe opleving daarvan in andere verschijningsvormen. Hoe meer scheppingsdaad, hoe meer geluk, hoe meer vrede met den dood, het zich vereenigen met den eeuwigen scheppingslust van het Zijn.

Voor 't leven op aarde is een theorie als die van Dühring den mensch voldoende, „maar wie”, zegt Malwida, „zal kunnen oordeelen over wat de intuïtie aanschouwt van een voor ons onverklaarbaar, verheerlijkt leven: — de intuïtie is zien, van wat later door wetten van denken en onderzoek wordt gerechtvaardigd.”

Ze heeft haar „levensleer” veroverd en is die tot haar laatste uur trouw gebleven.

Tegenover het vraagstuk „de Vrouw”.

Waar nu nog gedacht en gezocht wordt naar de plaats en de taak van de vrouw, naar het werk, dat ze zal doen, de vrijheid, die ze zal veroveren; waar gelijke opvoeding van jongens en meisjes en gelijke verplichtingen tot werk voor levensonderhoud geëischt worden, daar heeft Malwida zestig jaar geleden gevraagd en geroepen om wat nu nog nauwelijks verstaan wordt, daar heeft zij over de bestemming der vrouw, over haar aard en haar liefdevermogen dingen gezegd, die *nog* 't hoogste zijn, wat daarover is gesproken.

Ze heeft de kracht der vrouw gevoeld, zoowel op intellectueel gebied als op dat van 't liefdeleven, en ze heeft de éénheid gevonden, waardoor beiden samenvloeien kunnen tot een

harmonisch geheel. Ze heeft voor de noodige lotsverbetering der vrouw in de maatschappij geen rekening gehouden met de oeconomische verhoudingen, en waar ze spreekt van „de vrouw” is 't niet voor de arbeidersvrouw, maar voor de zogenoemde hoogere standen, dat ze zich uitspreekt. Ze vergeet, dat een andere maatschappij vanzelf andere toestanden, zoowel wat opvoeding, als werk betreft, zou brengen.

Zij heeft gepredikt met woord en levensdaad, wat voor de vrouwen uit de bourgeoisie nu nog evangelie kan zijn. Ze heeft haar weeldeleven verlaten, om dienst te nemen in 't werk-leger van de maatschappij, ze heeft haar leegheidsbestaan den rug toegekeerd en ze is gaan studeeren en zoeken, om met recht te eischen werk en brood en haar plek in de samenleving. Ze wil beschaving voor de vrouw, „maar beschaving is, dat geheel het wezen een ethische persoon worde; — beschaving moet zijn de middenzon, van waar uit naar alle kanten de stralen uitgaan, het brandpunt, waarin zich in den mensch alle denken, doen en voelen vereenigen; door opvoeding en beschaving moet de vrouw een zelfdenkende, onderzoekende, scheppende mensch worden.” Ze heeft gevoeld, dat de overlevering en de geschiedenis van eeuwen de vrouw minderwaardig hebben willen maken en haar de gewoon menschelijke rechten van vrije beschikking over persoon, verdienste, leven onthouden; ze weet, hoe een ijdele huwelijksjacht doel van veel vrouwen was en moest zijn, omdat ze economisch gedreven werden tot den mankostwinner en hoe, wilden ze eigen huis, eigen liefdeleven hebben, de wet en de conventie haar dat alleen vergunde onder toestemming van een ambtenaar van den burgerlijken stand.

Malwida toont, dat de vrouw werkende zich onafhankelijk moet maken, dat ze haar liefde mag en moet geven aan man, vriend of vriendin of kind; kan 't voorwerp van haar liefde haar man zijn, dan is ze begenadigd, en heeft ze eigen kinderen, dan heeft ze den grootsten zegen; maar ook wie deze wettelijke banden niet heeft, *mag* en *moet* het eigen leven van zich gevende liefde uitleven, hier in 't werk, dat men aanvaardt, ginds in vriend of kind, die men als 't eigene verzorgen zal.

Wie heeft als zij in de eerste gelederen gestreden voor vrouwenrechten en vrouwen-vrijmaking en is zóó geheel vrouw en moeder gebleven; wie heeft bij den broodstrijd voor eigen bestaan en bij 't lijden om anderer materieele ellende zóó de ideëele levensopvatting bewaard? Ze wilde vrijheid prediken, maar allermint bandeloosheid; Goethe's woord: „de wet alleen kan ons vrijmaken”, was bij haar geworden tot: „de vrijheid is de hoogste wet”; tot deze bindende vrijheid voert ze.

Wie heeft als zij alle denkwerelden doorzocht, is van vroom mystisch, materialistisch en daarna monist geworden en heeft den poëtischen kijk op 't bestaan niet verloren en is ingegaan in de eeuwigheid, met bewusten geest en klaren blik?

Het oordeel van Burckhardt over de Grieken, „Pessimismus in der Weltanschauung, Optimismus im Temperament” was karakterteekenend voor haar; ook bij schijnbaren ondergang van idealen in de maatschappij en in eigen leven, blijft haar blijheid.

Bij een krachtigen geest heeft ze het teere gemoed, is ze tot in de laatste dagen van haar leven werkzaam, voor wat ze als goed en schoon zag: een scherp denker, een bewust strijder, een trouwe vrouw, een teere moeder voor haar kind en klein-kinderen.

Ze is heengegaan, rustend in de liefde van velen.

Goeden en grooten begraaft men zoo;
Zij zijn licht in hun sarkophagen,
Met een schijnsel van zangen en klagen
Om het hoofd.

Zoo is haar leven licht voor ons omkransd, als van een heilige van onzen tijd. Als we dit leven zien, voelen we wat onze grootste dichteres Henriëtte Roland Holst met haar machtig scheppenden liefdeblik ziet als ons aller toekomst:

«wij weten niet, wat zal zijn
de bloei van een vrouwe-geslacht
met de moedige denkingslijn
om de lippen, en in de oogen
geen spoor meer van slaafschen trant
en toch het aandoenlijk-bewogen
moederdier in stem en hand.

Wij staan nog zoo ver van den zegen,
het lijkt ons een schoon verhaal.
Maar we weten, onze levens bewegen,
om het waar te maken, eenmaal.

Vrouwen als Malwida von Meysenbug werkten mee, om
wat zij zelf veroverde, voor allen „waar te maken eenmaal”.

HAARLEM, Februari 1904.

w